

Министерство науки и высшего образования РФ
Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова
Научно-исследовательский институт Олонхо
Институт языков и культуры народов Северо-Востока РФ
Институт гуманитарных исследований и проблем малочисленных
народов Севера СО РАН
МР «Верхневиллюйский улус (район)»
Департамент культуры и духовного развития Верхневиллюйского улуса
Центр народного творчества Верхневиллюйского улуса
Верхневиллюйская центральная районная библиотека имени О.Д. Федоровой
Министерство культуры и духовного развития РС(Я)
АУ РС(Я) «Театр Олонхо»

Н. С. Александров-Ынта Никиитэ

КӨР БУУРАЙ КЁР БУУРАЙ

Якутск
Дани-Алмас
2022

УДК 398.22(=512.157)+821.512.157-343.4Александров-Ынта Никиитэ
ББК 82.3(2=634.1)-6+84(2=634.1)6-5

Утверждено к печати Ученым советом
Научно-исследовательского института Олонхо СВФУ имени М.К. Аммосова

Издание осуществлено за счет средств МР «Верхневилуйский улус (район)»
и АУ РС(Я) «Театр Олонхо»

Составители:

В. В. Илларионов, М. Т. Сатанар, А. А. Борисова

Перевод: студенты и магистранты кафедры «Стилистика якутского языка
и русско-якутского перевода» ИЯКН СВ РФ СВФУ имени М.К. Аммосова
**А. А. Бурцева, Л. А., Лукачевская, С. А. Ховрова, А. А. Стручкова, Г. Г. Раднажапова,
М. Ф. Иванова, А. Н. Платонова., А. М. Гоголева, А. И. Афанасьева**

Научное руководство переводческим проектом
И. В. Собакина, к.ф.н., доцент
Редактор перевода **Е. С. Герасимова**, к.ф.н., доцент

Ответственный редактор **М. Т. Сатанар**, к.ф.н.

Рецензенты:

*О.К. Павлова, к. филол. н., доцент ИЯКН СВ РФ
Ю. П. Борисов, к. филол. н., с.н.с. НИИ Олонхо*

Александров-Ынта Никиитэ, Никита Семенович

А46 Көр Буурай = Кёр Буурай : олонхо / Н. С. Александров-Ынта Никиитэ ; составители:
В. В. Илларионов [и др.] ; перевод: А. А. Бурцева [и др.] ; редактор перевода Е. С. Гераси-
мова ; ответственный редактор М. Т. Сатанар. - Дьокуускай : Дани-Алмас, 2022. - 620 с.
Агентство СІР НБР Саха
ISBN 978-5-91441-362-7

Олонхо «Кёр Буурай» Н.С. Александрова-Ынта Никиитэ, записанный в 1941 г. И.Н. Григорьевым,
подготовлен в академической серии «Саха боотурдара» (2014) и В.В. Илларионовым, Т.И. Петровой
(2000). Текст олонхо оснащен переводом на русский язык. По классификации Н.В. Емельянова «Кёр
Буурай» относится к типу олонхо о защитниках племени ураангхай саха.

Научный аппарат книги содержит вводную статью, в комментариях и примечаниях дается тол-
кование этнографических реалий, в указателях содержатся мифологические и эпические персонажи,
эпические топонимы, отдельно изложен сюжет олонхо.

Книга предназначена для фольклористов, студентов и учащихся, а также для всех интересую-
щихся эпическим наследием народа саха.

УДК 398.22(=512.157)+821.512.157-343.4Александров-Ынта Никиитэ
ББК 82.3(2=634.1)-6+84(2=634.1)6-5

© НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова, 2022

© Илларионов В.В., Сатанар М.Т., Борисова А.А., составление, 2022

© ИГИиПМНС СО РАН, 2022

© МР «Верхневилуйский улус (район)», 2022

© МАУ «Центр народного творчества» МР Верхневилуйский улус (район), 2022

© АУ РС(Я) «Театр Олонхо», 2022

ISBN 978-5-91441-362-7

© Оформление. ООО «Компания «Дани-Алмас», 2022

Олонхосут Н.С. Александров-Ынта Никиитэ и его олонхо «Кёр Буурай»

Олонхо — вершина устного народного творчества якутского народа. В нем повествуется о противостоянии добра и зла, воспеваются подвиги богатырей айбы ради приумножения племени айбы аймага, ради мирной счастливой жизни в Срединном мире. Язык олонхо очень образный, богатый художественными средствами. Слушая олонхо, во все времена люди получали эстетическое удовольствие. В юрте, где сказывал олонхосут, собирались все ближние соседи. И дети, и взрослые, затаив дыхание, с большим интересом слушали олонхосута, сидевшего возле камелька, закинув ногу на ногу. Олонхосут, как правило, был одаренным от природы артистом со всесторонне развитым талантом, с нескончаемым запасом рассказов, сказок, былей и небылей и, непременно, с красивым, удивительно своеобразным голосом. В стародавние времена олонхосуты были в каждом наслеге, в каждом улусе. Слава хорошего олонхосута распространялась далеко за пределы родного наслега и улуса.

В центральных улусах широко известными олонхосутами были Т. В. Захаров-Чээбий, П. А. Охлопков-Наара Суох, Д. М. Говоров-Олонхосут Миитэрэй, Н. А. Абрамов-Кынат, И. Н. Винокуров-Табаахырап,

И. Г. Тимофеев-Теплоухов и др. В Вилюйском регионе прославились С. Н. Каратаев-Дыгыыйар, С. С. Афанасьев, Ф. Н. Тимофеев-Бээчэрэ.

Одним из известных олонхосутов Верхневилуйского района был Никита Семенович Александров. Олонхо «Кёр Буурай» Никиты Семеновича было записано два раза. В последние годы своей жизни он участвовал в постановке на сцене самодеятельности. По свидетельству племянника Н. С. Александрова М. Е. Федорова, известные в улусе олонхосуты Давид Кысылбаиков, Ф. Н. Тимофеев-Бээчэрэ признавали превосходство Никиты Семеновича.

Н. С. Александров-Ынта Никиитэ был из рода Силбэсик Дюллюкинского наслега. Он родился в 1874 году. Мать по имени Ыскаадар Марина воспитала его одна. Никита не смог получить образование, зато прошёл суровую школу жизни. Как только достиг юношеского возраста, отправился в Бодайбо попытать счастья на золотых приисках. После кровавого воскресения, произошедшего там в 1912 году, переселился в Олёкму, поступил в работники к богатым, женился на девушке из Кыыллаах Арыы, построил дом. В те времена и в Бодайбо, и в Олёкму заезжали сказывать олонхо знаменитые олонхосуты из разных

улусов, Никита Семенович был заядлым слушателем олонхо, и постепенно сам тоже начал пробоваться как олонхосут. В настоящее время трудно установить, на чьих олонхо учился Ынта Никита. Г. М. Васильев писал в «Живом роднике» о том, что на золотых приисках собирались лучшие олонхосуты из центральных улусов и Вилюйского региона и устраивали состязания. Это были времена прославленных олонхосутов Т. В. Захарова-Чээбия, Д. М. Говорова и др. В Олёкме в те времена сказывали олонхо Торговкин-Ырья Бабаанча, М. Т. Шараборин-Кумаарап. Можно только догадываться о влиянии их сказительского искусства на развитие сказительского таланта Н. С. Александрова.

В молодые годы Ынта Никиитэ много ездил. Где останавливался на ночлег, там и сказывал олонхо. Его олонхо отличалось богатством языка, красноречивостью.

Известно, что он некоторое время жил и в Якутске. В своих воспоминаниях его племянник М. Е. Федоров пишет, что он принял участие в постановке драмы «Туйарыма Куо» в Якутском театре по мотивам олонхо П. А. Ойунского. Конечно, эта работа имела творческие «последствия»: позже сам Никита Семенович поставил олонхо в клубе.

Личная жизнь Н. С. Александрова не удалась. Жена сошлась с другим человеком и уехала с ним. Единственный сын в годы Великой Отечественной войны был призван в действующую Армию в первом призыве и пропал без вести. На старости лет олонхосут остался один, жил у родственников, у них же умер в 1960 г. О себе с горечью говорил: «Свою жизнь не устроил, так рысью бегал по росе, попусту ходил по снегу, пропел свою жизнь. После меня никто не продолжит мою жизнь, не осталось ни юрты, ни сэргэ. Счастья в этой жизни не узнал».

Известные олонхосуты И. Г. Тимофеев-Теплоухов, Н. П. Бурнашев-Олонхосут Бооджогос тоже не оставили после себя потомства. Но их олонхо с русским переводом были опубликованы в академической серии «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока», поэтому их имена увековечены для всего потомства якутского народа.

Олонхо «Кёр Буурай» Н. С. Александрова было записано два раза. Первую запись сделал в 1925 году Г. Торопов. Запись короткая, дается только основное содержание олонхо. Второй раз запись его олонхо произвёл И. Н. Григорьев. Иван Николаевич по специальности был математиком, выпускником МГУ, он — один из первых кандидатов физико-математических наук из якутов, работал в Московском инженерно-физическом институте преподавателем, заведующим кафедрой. Хотя он с 1945 года постоянно жил в Москве, родного языка не забыл. Олонхо Никиты Семеновича он записывал очень скрупулезно, стараясь быть абсолютно точным до мелочей. В суровые годы Великой Отечественной войны не забросил начатое дело, довел его до конца и сдал в архив ЯЛИ. Так, олонхо Н. С. Александрова-Ынта Никиитэ вошло в научный оборот. И. В. Пухов в своей монографии «Якутский героический эпос — олонхо» несколько раз приводит в пример олонхо «Кёр Буурай». Н. В. Емельянов в работе «Сюжеты якутских олонхо» составил сюжет этого олонхо. В. В. Илларионов в монографии «Искусство якутских олонхосутов» произвел текстологическое сравнение двух записей текста олонхо «Кёр Буурай». Все эти работы написаны на русском языке, поэтому сразу стали доступны для российских фольклористов.

Как известно, олонхо в 7–8 тыс. строк считается олонхо среднего объема. У олонхосутов Д. М. Говорова, Н. А. Абрамова, В. В. Филиппова, С. Н. Каратае-

ва-Дыгыяр записаны олонхо в 20 тыс. поэтических строк. Самое крупное олонхо «Алаатыр Ала Туйгун» усть-алданского олонхосута Р.П. Алексеева состоит из 52 тыс. строк. А олонхо Н.С. Александрова состоит из 13 тыс. строк, что говорит об его среднем объеме. Запись сделана поэтическими строками. Язык олонхосута богат, поэтичен.

Сюжет олонхо Ынта Никиитэ не отличается от других олонхо. Начинается со слов «На далекой вершине давних лет». Возникновение земли дается очень коротко, канонично. Домашнее убранство, владения богатыря описываются традиционными словами олонхо. Только одежда богатыря в его олонхо отличается от других — олонхосут любит блестящую железную одежду:

Белого неба бескрайнего
Воду притягивающую
Радугу огненную
Выхватил-вырвал,
И плотно ремнем завязал.
Белого неба трескучего
С края его одного
Отодрал-оторвал,
И узлом галстука завязал.
Из облака еле выглядывающего
Немного оторвал,
И как платок завязал.

Таких описаний одежды богатыря не обнаружено в других олонхо. Выяснение того, что хотел сказать этим олонхосут — дело исследователей, изучающих семиотику, поэтику олонхо.

Имя главного героя олонхо отражает назначение богатыря:

С поводьями на спине
Воин сильный добрых племен солнечных,
С веревкой на груди
Отличающийся добротой
Атаман жалостливых племен айыы,
С едой из травы свежей,
С питьем из ручья глубокого,
С конем-скакуном Кюёкэримэ
Человек солнца
Богатырь Кёр Буурай.

Здесь мы видим, что олонхосут изменил известную готовую формулу «люди солнечного улуса айыы с поводьями за спиной, люди из рода айыы-аймага с поводьями за спиной», однако иногда такие отступления от канона встречаются.

Сюжет олонхо не нарушает традиционных канонических законов эпической традиции. Завязка олонхо дается словами богатыря Кёр Буурая: житель Верхнего мира Кюдюк Кёнчэ Бёгё держит в плену девушку айыы и 130 богатырей айыы заключил в тюрьму. Кёр Буурай должен отправиться в путь спасти их. Его брат богатырь Алтан Джэргэли старается отговорить его от этого боевого похода, предупреждая о трудностях, которые его ждут. Когда Кёр Буурай послушался его,

брат говорит о своем отказе помочь ему. Но Кёр Буурай настоял на своем. Так, основная идея олонхо отражается в предназначении богатыря айыы — защитить людей айыы.

В олонхо не описываются действия мифологических персонажей в сравнении с содержанием олонхо центральных улусов. Так, название священного дерева Аар Кудук Мас только упоминается, но далее не развивается. Но перед походом богатырь, называя имена мифологических персонажей Айыысыт, Иэйэхсит, Джёсёгёя, Хатан Тэмийэрийэ, просит их благословения.

В своем алгысе богатырь айыы говорит, что вестником его победы будет жаворонок. А если ему выпадет потерпеть поражение — дятел будет долбить дерево.

Конь у богатыря появляется чудесным образом: старушка Айыысыт Хотун дает ему недоуздок со сбруёй, и когда Кёр Буурай машет этим недоуздкой, конь спускается с Верхнего мира, и во время боевого похода становится ему верным помощником. Описание коня не отличается от описаний в других олонхо.

В пути богатырь проходит через два испытания. Первое испытание — сражение с богатырем абаасы Ёсёх Джигискэном, который сватается к девушке айыы Юрюмэчистэн Ючюгэй. Вступив в кровавое сражение с Ёсёх Джигискэном, Кёр Буурай побеждает его: по устойчивому мотиву древних олонхо, телом побежденного врага угощает духов земли. И получает их благословение. Это сражение Кёр Буурая можно рассматривать как первое богатырское крещение героя. Твердое намерение достигать желаемого, отражается в строках:

Смерть свою
Уподобляю сну,
Тело больное
Равняю к чесотке —

свидетельствуют о непоколебимом могучем духе богатыря.

Следующее испытание: Кёр Буурай чуть не попадает в уловку женщины абаасы Джэгэ Бааба Джэс Хотообо, но в сражении побеждает ее.

Описание богатыря абаасы Кёнчэ Бёгё напоминает описания угнетателей-богачей из реальной жизни:

Народа простого
Из костей предплечья
Загон построил,
Людей достойных
Из костей голени
Забор себе сделал.

В этих строках угадываются межклассовые отношения. Так же образно, виртуозно описывали реалии из исторических событий Т.В. Захаров-Чээбий (Амга), С.С. Афанасьев-Ырыа Сиэнчэ (Сунтар), С.Н. Каратаев-Дыгыяр (Вилуйск), П.А. Охлопков-Наара Суох (Усть-Алдан).

Кёр Буурай сам не вступает в борьбу с Кёнчю Бёгё, добровольно сдается в плен. Вместо него сражается его брат Алтан Джэргэли, который был предназначен свыше защищать народ айыы. Эмоционально изображается продолжительное сражение, при котором место поединка меняют три раза — в стране Кёнчю Бёгё, медлительной преисподней, у подножия горы Тумпаак. Это — кульминация олонхо. Их сражения сопровождают шаманки айыы и абаасы. В конце концов Алтан Джэргэли одерживает победу. Богатырь абаасы проклинает своего победителя:

Слова мои хорошие не понял,
Двух слов моих не услышал,
В будущем скором,
В грядущем завтра,
Когда сын твой старший
Стрелу держать будет,
А дочь любимая
Ножницы держать будет,
Когда младший подрастет...
Также, как ты меня погубил,
Остроконечным кончить,
На островерхий посадить,
С острием познакомить
Уж сумею, ребята!

Такая угроза упоминается во многих олонхо и означает то, что борьба-соствязание между богатырями айыы и абаасы продолжается из века в век, из поколения в поколение.

Алтан Джэргэли освобождает из заточения 130 богатырей айыы и Кёр Буурая. Наличие в содержании олонхо мотива добровольного заточения Кёр Буурая в тюрьму богатыря абаасы имеет свое основание: узнать, какой силой колдовства обладает его младший брат Алтан Джэргэли. Этот мотив отражает, что в поединках с абаасы богатыри айыы имели не только физическое превосходство, но и преимущество в умственных способностях.

Девушка айыы Айтиалы Куо по своему предназначению выходит замуж за богатыря айыы Кёр Буурая. У Айтиалы Куо было все приготовлено заранее: вся свадебная одежда изготовлена исключительно из натуральных материалов — из меха соболя, рыси, лисы, ровдуги и кожи. То, что из отчего дома взяла с собой эта умная женщина, было символично. Так, она взяла: чтоб в будущем иметь мальчиков-сыновей — лук с изгибами, для будущих дочерей — ножницы, чтоб расплодился крупный рогатый скот, взяла скотволосяную верёвку, чтоб табуна было видимо невидимо — подстилку из шкуры жеребёнка; чтоб угощать домашний очаг — масла в берестяном лукошке, для подношения Аан Алахчын Хотун — саламу, развешиваемую на деревьях. В развязке Кёр Буурай с женой возвращаются на свою родину.

Обязательным обрядом было благословение. Так и в этом олонхо, при прощании с братом Кёр Буураем, молодых благословляет на дорогу домой Алтан Джэргэли.

Заключительная часть олонхо традиционна. Так, молодые прибывают на родину богатыря, где народ встречает их радостно. Для молодых устроили уруу-свадьбу. На долине развесили саламу. Постелили шкуру медведя, на неё посадили удаганку. Вокруг воткнули зеленых веток. Расстелили много подстилок из лошадиных шкур. Расставили много посуды из бересты, чоронов из дерева. Уважаемых стариков посадили в круг. Собралось много девочек, мальчиков. Когда появились молодожены, десять шаманок, тридцать шаманов бросили гадальную ложку-түөрэх, которая упала открытой, вогнутой стороной кверху. Раздался крик «Уруй!». У большого сэргэ девять парней поймали коней за поводья. Восемь девушек окружили невесту. Молодых посадили рядом. Благославляя, совершили

обряд угощения домашнего очага. Начался большой праздник ысыах. Богатырь осмотрелся вокруг: все было по-прежнему. С тех пор много детей народили, скота развели — не счесть, добрые божества покровительствовали им. Живут в сытости и изобилии по сей день.

Обычно текст записанного олонхо разнится от текста в живом исполнении олонхосута. В олонхо «Кёр Буурай» богатым художественно-поэтическим языком описывается боевой поход богатыря Кёр Буурая. Несмотря на то, что И. Н. Григорьев старался сохранить все нюансы текста олонхо, при живом исполнении Никиты Александрова, видимо, текст был полнее. В записи текста неизвестна дальнейшая судьба Юрюмэчистээн Ючюгэй, которую спас Кёр Буурай от Тимир Джигискэна. Пропускается также фрагмент, кто же является суженой богатыря Алтан Джэргэли. По эпической традиции богатырю айыы божествами предназначается женщина, которую он должен спасти или найти и свататься к ней. Предполагается, что мотив этот пропущен при записи.

В языке олонхо отмечаем исключительное богатство поэтического языка и умелое использование оттенков образно-изобразительных средств. Например, в описании предметов быта героя олонхо видно, что Н. С. Александров искусно, творчески обогащал традиционные эпические формулы:

Тарелка «давай» говорящая,
Черпак «ну что» говорящий,
Сковорода «налей» говорящая,
Таган «клади» говорящий,
Горшок «свари» говорящий,
Стул олонхо исполняющий,
Стол сказку рассказывающий,
Стакан песню поющий,
Чуланчик басни сказывающий,
Кладовка стихи сочиняющая
Там есть, оказывается.

Действия богатыря описываются с помощью эмоциональных выражений, которые отражают упрямый характер богатыря:

Место найденное
Словно оспа поразил,
Где ночевал
Словно корь опустошил,
Куда заехал
Словно чума убил,
Куда попал
Как огонь от молнии очистил,
Куда пришел
Как огонь от грома уничтожил.

Живую картину создает описание внешности богатыря:

Глазом своим левым
По-летнему посмотрел,
Глазом своим правым
По-зимнему посмотрел,

Углом левым рта
Ухмельнулся,
Углом правым рта
Улыбнулся.

Из художественно-изобразительных средств предпочитает использование сравнения с привлечением образов животных северной тайги:

Людей этих
По следам остывшим
Волком голодным став
За ними пойду,
Медведем свирепым став
По следам неостывшим
За ними пойду.

Кроме этого, сочетания звуков, аллитерации олонхосут придерживается с самого начала и до последних строк олонхо. Произведенный анализ позволяет утверждать, что олонхо «Кёр Буурай» и по богатому содержанию, и по красоте, гармонии поэтического слова, бесспорно, относится к лучшим поэтическим произведениям. Благодаря наличию записи текста олонхо «Кёр Буурай», навсегда останется добрая память об его авторе, олонхосуте Н. С. Александрове-Ынта Никиитэ.

Хочется верить, что исследователей, изучающих устное народное творчество, заинтересует эпическое творчество Н. С. Александрова. Его сказительский талант позволяет ему быть в одном ряду с лучшими сказителями своего времени.

Илларионов В.В., д.ф.н., профессор
Корякина А.Ф., к.п.н.

КӨР БУУРАЙ БУХАТЫЫР

- Былыргы дыл
Былдаһыктаах мындаатыгар,
Урукку дыл
Охсуһуулаах уорҕатыгар,
Эргэтээҕи дыл
Этиһиилээх энээригэр,
Сир ийэ хотун
Сизэрэй тиинг
Тингилэҕин саҕаттан
10 Тириллэн, тэнитиллэн,
Тэлгэнэн үөскүөҕүттэн,
Халлаан тараҕай таба
Кулгааҕын харатын саҕаттан
Тараадыһан, тарҕанан оноһуллуоҕуттан,
Ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах,
Отордоон төрүүр киһилээх,
Ороһулаан үөскүүр сүөһүлээх
20 Орто туруу дыаһыл дойду
Олохтонон оноһуллубут эбит.
Туохтан олоҕурбут,
Хантан тардылыктааммыт,
Кимтэн сибээстэммит диэн,
Аллараа дойдуга
Аҕыс хаттыгастаах най халлаан
Алын өттүттэн,
Сэттэ билтэхтээх
Нэһи* үтүгэн түгэҕин
Үрүт өттүттэн,
30 Үрдүк кэриититтэн
Үөһээ диэки эгдэс гынан
Өйдөөн-дьүүлээн,
Дьүһүйэн бүдүүлээн
Өрө көрөн таһаардахха,
Кэтэр кэнэҕэс
Тилэхтээх тэпсэн
Тэйгэлдьиппэтэр курдук диэн,
Сэттэ уон тиит балык
Тирээбиллээх эбит.
40 Атахтаах үктээн
Айгыраппатар курдук диэн,
Аҕыс уон анды балык
Акылааттаах эбит.
Хотор хойут
Уллунахтаах үктээтэҕинэ,

БОГАТЫРЬ КЁР БУУРАЙ

- За вершинами
Древних лет тревожных,
За хребтами
Давних лет ратно-бранных,
За далями
Минувших лет гневных,
Матерь-земля
Когда с лапку
Белки серой
- 10 Цвести-расцветать
Расширяться стала,
Небо высокое
Когда с ухо оленя
Расти-разрастаться стало,
С травой разноцветной,
С деревьями узорными,
С людьми в юрте осенней рождающимися,
Со скотом поздно отеляющимся,
*Срединный мир незыблемый**
- 20 Создан-сотворен, оказывается.
Откуда основана,
Откуда корни берет,
С чем связана-скреплена,
Мира Нижнего
Восьмислойного неба широкого
Со стороны нижней,
Семиопорного черного
Мира неповоротливого подземного
- 30 Со стороны верхней,
На краю высоком
Слегка приподнявшись,
Пристально-внимательно
Дыхание затаив,
Если снизу вверх посмотреть,
Спустя время
Чтобы с пятками кто,
Топтавши, не расшатал,
Семьдесят рыб-тиит
В подпорках ее, оказывается.
- 40 Чтобы с ногами кто,
Ступая, не разрушил,
Восемьдесят рыб-анды
В основании ее, оказывается.
Со временем
Чтобы со ступнями кто,

- Долгуйбатар курдук диэн,
Тоѳус уон туут балык
Тулуурдаах эбит.
Ол үрүт өттүнэн
- 50 Арсыын кумах ардайдаах,
Чиэппэр кумах дьирбиилээх,
Тутум кумах дубайдаах*,
Туой буор олбохтоох,
Күрэнг буор үктэллээх,
Хара буор хадьяаһыннаах,
Кыһыл муох илэчилээх,
Үрүн күөх от үктэллээх,
Аѳыс иилээх-саѳалаах
Атааннаах-мөнгүөттөөх,
- 60 Айгырастаах-симэхтээх,
Алгыстаах-силиктээх,
Айхаллаах-уруйдаах
Аан ийэ дойду
Анаардастыы айыллан,
Кэлтэччи киэбирэн,
Соѳотоѳун онгоһуллан
Турбута эбитэ үһү.
Оччотооѳу бириэмэѳэ,
Дорообо диир суоѳуна,
- 70 Кэпсиэ тыл кэлэ илигинэ,
Тугу биллинг туоһу тыл
Тура илигинэ,
Саар* отон куттаах,
Санньылхай санаалаах,
Саарбах үһун үйэлээх,
Саллаѳар бастаах,
Сахсаѳар баттахтаах,
Саары этэрбэстээх,
Сарыы танастаах
- 80 Саха ураанхай суоѳуна,
Туут хайыһардаах,
Турку сыарѳалаах,
Тугут көлөлөөх,
Тонус киһи
Долуой суох эрдэѳинэ,
Кыраай муора кытыытыгар
Кытаайка* танастаах
Кытай омук диэн
- 90 Кылбаччы суоѳуна,
Чуорунай муора тулатыгар
Торукуо танастаах,
Духуу сыттаах,

- Ступая, не раскачал,
Девяносто рыб-туут
В опорах ее, оказывается.
На стороне верхней
- 50 С оврагом песчаным с аршин,
С полосой песчаной с четверть,
С ложем песчаным с кулак,
С подстилкой из земли глинистой,
С подножием из земли серой,
С оторочкой из земли черной,
С покрытием из моха красного,
С опорой белой из травы зеленой,
Восьмибодная, восьмикрайняя,
Со спорами-раздорами,
- 60 Красивая-нарядная,
Благословенная-дивная,
Славная-прославленная
Изначальная мать-земля
Отдельно сотворена,
Оторванно основана,
Одинокое создана,
Стоит, оказывается, говорят.
В те времена, когда
- 70 Поздороваться не с кем было,
Поговорить не с кем было,
Распросить что узнал
Некого было,
С душой-кут с ягоду большую,
С думами робкими,
С будущим сомнительным,
С головой огромной,
С волосами взъерошенными,
С торбасами из ровдуги,
С одеждой из ровдуги
- 80 Урангхай саха не было,
С лыжами охотничьими,
С санями-нартами,
С олененком ездовым,
Эвенка-тонгус
И вовсе не было,
На краю моря Кыраай,
С одеждой китайка
Народа китайского
Совсем не было,
- 90 На краю моря Черного
С одеждой торукуо,
С запахом духов

- Ньюучча киһи диэн
Дьуккуччу суоҕуна,
Кэлии-барыы диэн
Кэмчи эрдэбинэ:
– Бэйи, оҕолоор,
Бу маннык үтүө аан дойду
Атамааннаах буолуохтаах,
100 Улуу сир
Улаханнаах буолуохтаах,
Киэн дойду
Иччилээх буолуохтаах диэн
Эргиччи-урбаччы,
Кэлэ-бара сылдьан
Кэтээн-манаан,
Үөһэ-аллара,
Хоту-соҕуруу,
Илин-арҕаа
110 Өйдөөн, дьүһүйэн,
Дьүүллээн-бичилээн
Көрөттөөн кээспитим:
Сир ийэ хотун
Эргийэр киинигэр,
Түөллэр түбэтигэр,
Аллар арыытыгар,
Чонойор баһыгар,
Дьогдьойор саалыгар,
Кудай* киинигэр,
120 Курдуу ньэкээтигэр
Өйдүү түһэн,
Өрө кэбийэн
Көрөн кээспитим:
Сиртэн ситии саҕа
Ситимэ суох,
Халлаантан сап саҕа
Тардыгыта суох,
Орто дойдуттан туһах саҕа
Тутааҕа суох,
130 Байааттанһыаҕа диэн
Бастын улахан
Баалкы мас маҕаналардаах,
Өбүллэнниэҕэ диэн
Үлдү күдбүс
Үтүө тиит өһүөлэрдээх,
Игэлдьийиэ диэн
Ситэн үүммүт
Симиэлэй* тиит истиэнэлэрдээх,
Тулланнаабатар курдук диэн

Человека русского
Совершенно не было,
Путников в дороге
Совсем мало было:
 – *Бэйи*, ребята,
Такая земля славная
С атаманом должна быть,
100 Страна великая
Со старшим должна быть,
Страна широкая
С хозяином-*иччи* должна быть думая,
Когда вокруг
Обошел-обогнул,
Присмотрелся,
Снизу-сверху,
К северу-югу,
К востоку-западу
110 Пристально пригляделся,
Во все глаза вгляделся,
Внимательно посмотрел:
 Госпожа мать-земля
В центре крутящемся,
В лесу густом,
На острове одиноком,
На краю дальнем,
На холме высоком,
В середине самой,
120 В месте родном
Вдруг вспомнив,
Голову вскинув,
Внимательно посмотрел:
С землей с бечевку
Связи нет,
С небом с нитку
Струны нет,
С миром средним с силки
Сети нет,
130 Чтобы не расшаталась,
Крепкие балки
Деревянные установили,
Чтобы не прогнулась,
Ровные матицы
Лиственничные установили,
Чтобы не раскачалась,
Прочные стены
Лиственничные установили,
Чтобы не свалилась,

- 140 Дьонуннаах дьоллоох тиит мас
Тулааһыннаах эбит.
Дьүүк ойун курдук
Төгүрүйэ кыыра турар
Аҕыс бордоонуннаах,
Тоҕус буоҕуулаах
Буор дьиз көстүбүтэ.
Аарт-татай, оҕолоор,
Мань көрөн баран
Тый, доҕор, мин киһи
- 150 Халлараан аартыгын
Тагнары батан,
Халбархай оппуонун*
Өрө кэҕийэн,
Үрдүк үтүө кэриитин
Үрдүк саалыгар
Өрө сүүрэн тахсан,
Өйдөөн-дьүүллээн
Бу дьиз диэки
Өрө-тагнары көрбүтүм:
- 160 Ыраахтан көрдөххө,
Үрүт өттүгэр
Отут миэстэлээх
Урай манган халлаанныын
Тутуһан-хабыһан үөскээбит
Дуугунаан убайар,
Унаарыйан буруолуур
Уон кырыылаах дуугунуур турбата
Тунаарыйан көһүннэ.
Онтон өйдөөн
- 170 Иккиһин илбистээх аартыгын
Иирээннээх оппуонун
Тагнары батан киирэн
Кэйбэлдьийбэт кэрии тыатын
Кэтэх өттүгэр кэлэн туран
Кэтээн-манаан көрбүтүм:
Түөрт эркинигэр
Түөт түөллэр манган халлааны кытта
Үөлэһинэн үөскээбит
Дьөлүттэҕэс түннүктэрдээх эбит.
- 180 Онтон чугаһаан
Ынаһын ыырын,
Сылгытын ыллыгын
Батан кэлэн
Киэн ньэкээтигэр,
Уһун ордуутугар,
Көй барааныгар кэлбитим:

- 140 Надежные подпорки
Лиственничные установили.
Словно шаман-ойуун Джюк
По кругу гремящими
С восемью креплениями,
С девятью обвязками
Дом глиняный показался.
 Аарт-татай, ребята,
На это посмотрев,
Тый, друг мой, такой как я
- 150 На дорогу скользкую
Бегом ступив,
На горную тропу шаткую,
Голову вскинув,
Края высокого
На вершину высокую
Стремительно взбежав,
Внимательно
В сторону дома
Снизу-вверх, сверху-вниз посмотрел:
- 160 Если издалика посмотреть,
В части верхней
С тридцатью местами
С белым небом безкрайним
Вместе соединенная,
Гулко горящая,
Плавно дымящая,
Десятигранная труба гулкая
Сквозь туман показалась.
И потом я
- 170 Снова по дороге кровожадной
Вдоль тропы раздорной
Вниз спустился,
Лесной гряды густой
У края ее я остановился,
Пристально посмотрел:
 С четырех сторон
С четырьмя белыми небесами порывистыми
Вместе сотворенные
Окна маленькие были, оказывается.
- 180 Потом приблизившись,
В загон коровий,
Тропой ее конной
Последовав,
В родном месте широко,
В пристанище уютном,
В доме родимом я оказался:

- Күн уота күрүлэччи тохтубут
Күрүөлэрдээх эбит,
Салгын уота хатылыһан тохтообут
190 Хаһаалардаах эбит,
Ый уота сырдыгынаан аһар,
Сыыллан түһэр
Ыстаайалардаах эбит.
Ээ, аарт-татай, оҕолоор!
Эмиэ даҕаны, эр дьаалы!
Улаата, уо-дьаалы!
Хаһаангылаах үйэттэн,
Хас сахтан,
Уон тарбахтаах
200 Уустаан-ураннаан,
Ойуулаан-бичилээн
Онгорбута эбитэй,
Биэс тарбахтаах
Тиирэн-тэбэн,
Тэнитэн-тэлгэтэн
Тэрийбитэ эбитэй диэн,
Өйдөөн-дьүүлээн
Чымырҕаннаах* чыгдааныгар,
Одорууннаах* олбуоругар
210 Киирэн кэлбитим:
Аарт-татай, оҕолоор,
Эмиэ даҕаны
Былыргы быһыыга,
Урукку олоххо,
Эрдэтээҕи миэрэҕэ
Одуу мунгун онгорбуттар эбит,
Кэриэс мунгун киэргэппиттэр,
Айыы мунгун аныннарбыттар эбит.
Тугуна манньыгый дии санааммын,
220 Эргиччи-урбаччы
Көрө сырыттаһпына,
Сэлиилээх атым
Сэттэ түүннээх күн
Силэллэ сизлэн
Сиксигин булбатах
Чэйдэм таас тиэргэннээх эбит,
Дьоруо сылгы
Тоҕус түүннээх күн
Уңуор диэри дьоруолаан
230 Улаҕатын булбатах,
Устата-туората биллибэт,
Унаара-манаара көстүбэт
Уһун туйгун

- Лучами солнца сияющим
С забором был, оказывается,
Огнем ветра опоясанными
190 С конюшнями был, оказывается.
Светом лунным переливающимися,
Вниз сползающими
Со стаями был, оказывается.
Ээ, *арт-татай*, ребята!
И снова, эр *джаалы*!
Улаата, уо-джаалы!
С века какого же
С поры какой же,
Десятипальый,
200 Искусно-умело,
Красочно-узорчато
Это создал, оказывается,
Пятипальый
Растянул-вытянул,
Разложил-расстелил,
И это создал, подумав,
Медленно-осторожно
В ледяной-ветренный
Тревожный двор широкий
210 Я зашел:
Арт-татай, ребята,
И все-таки
В годы былые,
Во времена старые,
В дни далекие,
Муки осуждений создали, оказывается,
Муки заветов вызвали,
Муки *айыы* воплотили, оказывается.
Почему-же так, я подумал,
220 И вокруг да около
Когда рассматривал,
Что кони запряженные,
Семь дней и ночей
Рысью несясь,
И края не нашли,
С двором из камня тяжелого, оказывается,
Что иноходец,
Девять дней и ночей
До обморока обежав,
230 Конца-края не нашел,
Бесконечным-бескрайним,
Необъятным-неоглядным,
Длинным-бесконечным

- Олбуордаах эбит.
Ол ортотун киирэн
Одуулаан көрбүтүм:
Унга түннүгүн анныгар,
Илин халлаан издэнигэр
Үс кырыылаах,
240 Үс моойторуктаах
Үрүң көмүс сэргэни
Өрө саайан кээспиттэр.
Тыйы, оҕолоор,
Бу туюх бэйэлээх,
Хантан ыйаахтаах,
Туюхтан онгоһуулаах,
Алтан иһэнгэлээх
Аарыгырдын диэн,
Тимир иһэнгэлээх
250 Чиэһиннин диэн
Сэргэлээх буолаллар эбит дии санаан
Сир-буор сиксиктэринэн,
Дойду хотун улаҕаларынан
Сирийэн-буруйан көрбүтүм:
Орто дойдуга
Ол сэргэҕэ кэлэн
Тохтуох суох эбит.
Үөһээ дойдуга
Үлүгэрдээх үрдүк манган халлаан
260 Үрүт өттүгэр
Үргүлдү көрбүтүм:
Үүт таас* олбохтоох,
Үкэр куйаас* тыыннаах,
Үрүң күөх от үктэллээх,
Үрүң илгэ тутуурдаах,
Үрүң күн уота тымтыктаах,
Үрүң тунах* түптэлээх,
Үтүө салгын тыыннаах,
Үчүгэй ардах көлөһүннээх,
270 Үрүң былыт көлгөттөөх,
Үрүң Аар Тойон диэн,
Үөһээ дойдуга
Үс биис ууһун
Үктэтэн, үөскэтэн
Үс үйэ тухары
Алыс аатыран,
Дэлэ диэлийэн,
Олус улкуйан
Олорор эбит ээ!
280 Ол дойдуттан

- С забором, оказывается.
В центр его встав,
Пристально посмотрел:
 Под окном правым
Перед небом восточным
Трехгранную
240 С тремя выемками
 Коновязь серебряную
 Прямо поставили.
 Тыый, ребята,
 Откуда же это,
 От кого же это,
 Из чего же это,
 Со стременем медным
 Чтобы славился,
 Со стременем железным
250 Чтобы прославлялся,
 Коновязь у них была подумав,
 Землю бескрайнюю,
 Страну необъятную,
 Пристально посмотрел:
 В мире Среднем
 У коновязи той
 Некому остановиться, оказывается.
 В мире Верхнем
 Белого неба бездонного
260 Сторону верхнюю
 Насквозь посмотрел:
 С подстилкой каменной,
 С дыханием теплым,
 С травой благодатной,
 С напитком божественным в руках,
 С лучиной солнечной,
 С туманом изобильным,
 С дыханием благотворным,
 С потом — дождем благодатным,
270 С саями – облаками белыми
 Юрюнг Аар Тойон,
 В мире Верхнем
 Три улуса
 Опирая, сотворил,
 И в три века
 Прославившись,
 Возвеличившись,
 Прогремев,
 Живет, оказывается!
280 С мира того

- Баарга баппатах,
Киэнгэ киирбэтэх
Быһый быттыктаах,
Дьоруо тобуктаах,
Аллаах атахтаах,
Киэһэ силбиккэ кэпсэммэт,
Сассыарда дьыбарга ахтыллыбат,
Күнүс күдэнгэ үөтүллүбэт,
Сарыы таналай,
290 Сараһын* омурт
Туруу дойдуттан туран,
Сириттэн тэскилээн,
Аймаһыттан араһан
Бу дойдуну
Булар күннээх буоллаһына,
Бу сэргэ төрдүгэр
Тохтоотун диэн
Онорбуттар эбит.
300 Онтон эргитэн аһалан,
Олбуорун соһуруу өттүгэр
Одуулаан көрбүтүм:
Тоһус кырыылаах,
Тоһус моойторуктаах
Чочуонай таас сэргэни
Умнаан-куоһаан баран
Туруору анһан кээспиттэр.
Тыһый, доһоор,
Бу бириэмэһэ,
Киһи-сүөһү дэлэйэ,
310 Тэнийэ илигинэ,
Туох бэйэлээх
Туруору муруннаах,
Уһаты уллунҕахтаах,
Туора уостаах,
Босхо бастаах,
Бокуйар сүһүөхтээх
Борон ураан
Хайа бодуо
320 Бииһин уһуттан
Уһулан-чорбойон,
Уоскуйан-тохтоон,
Уоттаах-төлөһнөөх
Улахан санаатын,
Улуу соругун,
Уопсай күүһүн,
Манна туран эрэн
Оһуһунан кэлэн,

*Нигде не осевший,
Нигде не основавшийся**,
С пахом шустрым,
С коленями громадными,
С ногами огромными,
Что вечером рассказать нельзя,
Что рано утром упомянуть нельзя,
В мареве дневном не изгоняемый,
Нечисть гиблая,
290 Негодяй бездушный
Из страны своей скрывшись,
Из земли своей сбежав,
С родней расставшись,
Если мир этот
Он наконец найдет,
Чтобы у коновязи этой
Он остановился,
Создали, оказывается.
Потом, вокруг оглядевшись,
300 На сторону южную двора
Внимательно посмотрел:
 Девятигранную,
 Девятибодную,
 Каменную коновязь-сэргэ изящную
 Выточив-смастерив,
 Прямо поставили.
 Тыый, друг мой,
 Во время это,
 Когда человечества
310 Еще совсем не было,
 Чтобы удалец
 С носом прямым,
 Со ступней длинной,
 С губами кривыми,
 С головой крутящейся,
 С суставами гибкими,
 Статный, широкий,
 Чтобы храбрец
 Племени-семейства
320 Прославившись-отличившись,
 Успокоившись-остановившись,
 Пламенные-яростные
 *Мысли великие**,
 Цели великие,
 Силу исполинскую,
 Здесь остановившись,
 На быке приехав,

- Уонһун олбуйа тардан,
Атынан кэлэн
330 Ахсыһын албыйа тардан,
Кыһын сыстыбыт
Кырыатын кыһынан,
Саас сыстыбыт
Саппағын сахсынан,
Сайын ингмит
Самыырын сарағытан,
Күһүн ымһаммыт
Өксүөнүн өһүлэн,
340 Алтан айаға амалыйан,
Көмүс күөмэйин көбүөхтэтэн,
Ис санаатын кэпсэтэн,
Тас соругун ыаһахтаан
Мантан төнүннүн диэн
Оһороллор эбит ээ.
Маны одуулаан көрдөххө,
Өйдөөн-дьүүллээн, биһилээн,
Бичилээн билэн аһардахха:
Аарт-татай, оһолоор!
Сир сиксигэр
350 Сиилэктэр* бааллар эбит,
Буор муннугар
Буолунай күүстээх,
Будьур сүүстээх
Бургулдыун минутуура,
Күн анныгар
Күкүр күөстээх
Көлдүн күүстээхтэрэ
Үөскүүллэр да эбит.
Ол дойдулартан
360 Ньиргиэрдээх тилэхтээх,
Уорааннаах уллунгахтаах,
Чымырҕаннаах тыыннаах,
Ыар чырпа* кэпсэллээх,
Ыадаһ бэрик санаалаах,
Ыла барар толкуйдаах,
Моой модуннаах,
Долуонай* күүстээх,
Элбэх эрчимнээх,
Мэнээк санаалаах
370 Эрдээх биһин ууһуттан
Тийэн кэлэн
Субу сэргэ төрдүттэн
Төһнүөҕэ диэн төлкөлөөн
Оһорбуттар эбит.

- Десятый раз привязав,
На коне приехав,
330 Восьмой раз привязав,
Зимний-морозный
Иней выскоблив,
Весеннее-раннее
Уныние выпустив,
Летние-солнечные
Дожди выплеснув,
Осеннее-грустное
Ненастье отогнав,
Рот медный открыв,
340 Голос звенящий выпустив,
Душу свою приоткрыв,
Цели свои рассказав,
Чтобы отсюда обратно вернулся,
Сотворили, оказывается.
Если разглядеть-рассмотреть,
Пристально приглядеться,
Подробно узнать-разузнать:
Аарт-татай, ребята!
На краю земли
350 Силачи есть, оказывается,
На окраине земли,
С силой невиданной,
Со лбом морщинистым
Народ *Бургулджун*,
Под солнцем
С варевом огромным
Пройдохи хитрые
Рождаются, оказывается.
С тех мест и земель
360 С пятками гулками,
Со ступнями звучными,
С дыханием трудным,
С рассказами горькими,
С думами горестными,
С мыслями тягостными,
С мощью недюжинной,
С силой неистовой,
С волей неведомой,
С мыслями пустыми
370 Из рода племени *Эрдээх*
Появившись,
Что с коновязи этой
Обратно вернется, пророча,
Сотворили, оказывается.

- Мантан эргитэн аҗалан
Олбуорун хангас өттүн диэки
Хотонун түгэх түннүгүн аннынан
Дьүһүйтэлээн көрбүтүм:
Аҗыс кырыылаах,
380 Аҗыс бастаах
Алтан сатанах сэргэни
Аллара диэки хайыһыннаран
Таннары саайбыттар эбит.
Аарт-татай!
Бу үгүс киһи-сүөһү
Үөскүү илигинэ,
Тугун үс сэргэтэй? – диэн
Сүөргүлээбит киһи быһыытынан
Аллараа дойдуга
390 Аҗыс хаттыгастаах
Най халлаан
Алын өттүн диэки
Аһара көрөн киллэртим,
Сэтгэ биттэхтээх
Нэс үтүгэн түгэҗин
Үрүт кэриитин диэки
Үтүрү көрбүтүм:
Ол дойдуга
400 Сассыарда дьыбарга ахтыллыбат,
Киэһэ сииккэ кэпсэтиллибэт,
Ойуун киһи хоһоонугар холбоспут,
Удаҗан дьахтар уоһугар киирбит
Айыы сириттэн аҗыс көс антах,
Өлүү сириттэн үс көс бэттэх,
Аат оҗонньоруттан
Ат көһө антах,
Сатана оҗонньортон
Сатыы көс бэттэх,
Сааппыаан кинигэлээх,
410 Тамалҗан* харандаастаах,
Талах чимэчилээх,
Дабархай дааданнаах*,
Саар кыраай куораттаах
Сатана бииһин ууһа
Сах улууһа диэн
Алыс аатыран,
Олус улкуйан
Ол дойдуга эмиэ биир туспа
Олороллор эбит.
420 Бу дойдуттан
Ойуулаах оттоох,

- Внимательно оглядев,
Сторону левую забора
Под окном дальним хлева-хотон
Пристально посмотрел:
С восемью гранями,
380 С восемью верхушками
Коновязь-сатанах медную
В сторону нижнюю направив,
Наоборот поставили, оказывается.
Аарт-татай!
Когда люди и скот
Еще не родились,
Зачем им три коновязи? – подумав,
Как человек негодующий
390 Мира Нижнего
Восьмислойного
Неба бескрайнего
В сторону нижнюю
Пристально посмотрел,
С семью скрепами
Преисподней медлительной
В сторону края верхнего
Пристально посмотрел:
В стране той
400 Утром морозным не упоминаемый,
Росой вечерней не рассказываемый,
Что в стихах шамана воплощенный,
*Что в песнях удаганки воспеваемый**,
В восьми милях от земли айыы,
В трех милях от земли смертельной,
От старика из Ада
В миле конной,
От старика Сатаны
В миле пешей,
410 С книгой из сафьяна,
С карандашом-тамалган,
Со свечой из тальника,
Со смолой пахучей,
С городом бескрайним
Племя Сатаны черной
Улус Сах недобрый
Прославившись,
Возвеличившись,
В стране этой тоже отдельно
420 Живет, оказывается.
Из страны этой
С травой разноцветной,

Оһуордаах мастаах
Орто туруу дьаһыл дойду
Төрөтөр оҕотун төлкөтүн
Төттөрү домноон түһүөххэ,
Иитэр сүөһүтүн илгэтин
Иннэри үктээн илдьиэххэ диэн
Ол дойду баарга баппатаҕа,
Киэннэ киирбэтэҕэ,
430 Таннары хаҕай санаалааҕа,
Түннэри бөппүрүөк* өйдөөҕө,
Туруору ноной* толкуйдааҕа,
Өлөр үөһүн
Үлүбүөй өйдөөбөтөх,
Быстар тыыны
Быладьыай билбэтэх,
Тохтор хааны
Долуой умнубут,
Ытыыр хараҕы,
440 Ыалдьар эти
Ыраах билбэтэх,
Түүннү сырыылаах,
Чүөрчү суоллаах,
Түүлээх уллунгах,
Төгүрүк оноо,
Түптэ кутурук,
Түүлээх сырай,
Түөкүн аймаҕа
Быган былтайан,
450 Көбөн күөрэйэн,
Тахсан дагдайан
Бу сэргэ төрдүгэр
Айыытын-алҕаһын,
Кирин-хоҕун,
Куорун-дьайын,
Кэриэһин-хомуруоһун
Кэпсээн төнүннүн диэн
Онорбуттар эбит.
Аан ийэ дойдуга
460 Маннык алыс аатырбыт,
Дьэҕэ диэлийбит*,
Олус улкуйбут
Бу нидьий бараан дьизэ,
Ой бараан ордуу
Иччитэ туох эбитий? – диэн
Суо хаан тойонун,
Дин* чаҕаан иччитин
Билэн биһирээн,

С деревьями узорными
Изначальной Матери-Земли
Детей ее родившихся судьбу
Сломать-испортить спустимся,
Коров и лошадей ее
Раздавим-растопчем подумав,
Мира этого *нигде не уместившийся*,
*Нигде не основавшийся**,
430 С черными мыслями нечистыми,
С жестоким умом упрямым,
С горькими думами грубыми
Смерть кровавую
Никогда не познавший,
Гибель неизбежную
Никогда не выдавший,
Кровь проливающуюся
Совсем забывший,
440 Слезы горькие,
Тело ноющее
Вовсе не знавший,
С хождениями ночными,
Со следами легкими,
*Подошва мохнатая**,
Спинной разрез круглый,
Хвост дымящий,
Морда волосатая,
Племя лукавое
Выглянуло-вылезло,
450 Всплыло, явилось,
Вышло, высунулось
И на коновязи этой
Свои грехи-промахи,
Грязь-нечисть,
Болезни-хворь,
Завет-зарок
Чтобы, рассказав, ушел,
Сделали, оказывается.
Матери-земли изначальной
460 Такого прославленного,
Нашумевшего,
Прославленного
Дома такого крепкого,
Пристанища одинокого
Кто же хозяин? – подумав,
Главу-*тойона* великого,
Духа-*иччи* почитаемого
Узнать-разузнать,

- 470 Көрөн дьүһүйэн,
Таба таайан
Ааһыах тустаахпын.
Кэтэр кэнэбэс
Кэнчээрилээн төрөөбүт
Кэлин ыччаттарбар
Кэпсэл гыныаҕым,
Хотор хойут
Отордоон төрөөбүт
Отох оҕолорбор
Олонхо оностуоҕум диэн,
480 Бу дьыэ сэттэ күннүк сиринэн
Тэйиэлии турар
Дьылэй таас халҕанын
Тиэрэ тардан,
Уллунахтаах үктээн
Улаатыннарарын саҕана
Субу курдук олоруохтара диэн
Бит биттэммит,
Танха танхалаабыт,
Түүл түһээбит
490 Киһи быһыытынан
Хара тыаҕа тахсан,
Хайаны сууларан,
Халҕахта тааһы киллэрэн,
Тангара уурар эбиттэр,
Талаҕы бысталаан
Чимэчи убатар эбиттэр,
Дабархайы хомуйан,
Даадан ыһааран,
Күнкүлүтэллэр эбит.
500 Маннык үтүө дьыэ
Ис ньиэмэлэ*,
Тас оноһуута
Хайдах эбитий? – диэн
Эргиччи-урбаччы
Көрө туртум, оҕолоор,
«Чэй» диир тэриэлкэлээх,
«Хайа» диир хамыйахтаах,
«Кут» диир хобордоохтоох,
«Тарт» диир таҕааннаах,
510 «Өр» диир күөстээх,
Олонхолуу олорор олоппостоох,
Остуоруйалыы турар остуоллаах,
Ырыалаах ыстакааннаах,
Үгэлээх үгэхтээх,
Хоһоонноох хоспохтоох

- 470 Рассмотреть-разглядеть,
Угадать-разгадать
Я наконец должен.
Когда-нибудь
Поколения рожденным,
Потомкам будущим
Поведаю-расскажу,
Как-нибудь
Осенью рожденным,
Детям хилым
- 480 Сказом-олонхо поведаю, подумав,
С семи сторон солнечных дома этого
Сверкающую
Дверь каменную
Широко открыв,
Человек войдя,
В то время как вырастет-подрастет
Что так жить-поживать будут
Предвещавший,
Предрекавший,
Сон видевший
- 490 Как человек
В лес темный придя,
Гору обрушив,
Камень тяжелый занеся,
В углу образном ставят, оказывается,
Тальники отрезав,
Свечу зажигают, оказывается
Смолу древесную собрав,
Хорошо прокипятив,
Запах смрадный источают, оказывается.
- 500 У такого дома почтенного
Вид внутренний,
Вид его внешний
Какие же? – подумав,
Вокруг да около
Посмотрел я, ребята,
Тарелка «давай» говорящая,
Черпак «ну что» говорящий,
Сковорода «налей» говорящая,
Таган «клади» говорящий,
- 510 Горшок «свари» говорящий,
Стул олонхо исполняющий,
Стол сказку рассказывающий,
Стакан песни поющий,
Чуланчик басни сказывающий,
Кладовка стихи сочиняющая

- Буолар эбит буоллаҕа.
Бэйи, оҕолоор,
Бу дьийэ киэнэ,
Ньидьий бараан иччитэ,
520 Суо хаан тойоно,
Ким эбитий? – диэн,
Эргиччи-урбаччы көрбүтүм,
Ааттаан-суоллаан
Субу баар диэх суох этэ.
Таннары хабаҕыллаах*,
Түгнэри көҕүстээх,
Антах чампарыктаах,
Отут киспэлээх буор оһох
Кэтэҕириин хайыһан
530 Күлүбүрэччи убайа турарын
Көрөн баран:
– Ээ-эй!
Бу аҕыс уонун туолбут,
Аҕы-бүдү буолбут,
Аһыыр тийһэ аҕыйаабыт,
Алын уңуоҕа мадьайбыт,
Аар тойон аҕалара
Аал уотун иннигэр
Арбаннахтаан олорон
540 Аҕыс силгиэхтээх
Араан арҕаһын*
Сылытан олороро буолуо дии санаан көрбүтүм,
Кылбаччы суох этэ.
Ханас өттүгэр
Сэттэ уонун туолбут,
Сиритэ кырдьан хаалбыт,
Илин тийһэ бүппүт,
Имин хаана кэхтибит,
Эмийин бэрингэ* быстыбыт,
550 Эмэхэтин этэ хаппыт
Эмээхсин дьахтар ийэлэрэ
Сэттэ силгиэхтээх
Сийин ититэн,
Олороро буолуо, – диэн
Кэриччи көрбүтүм,
Ким да суох этэ.
Ханас диэкки
Инньэлээх энгинтэйэ,
Сүүтүктээх сүүмэрэ,
560 Кыптыыйдаах кылаабынайа,
Быһыыччыт быыбара
Кыыс оҕолоох буолуохтара диэн,

Там есть, оказывается.
Бэйи, ребята,
Дома этого
Хозяин-иччи главный,
520 Хозяин-тойон грозный
Кто же? – подумав,
Вокруг да около посмотрел,
Звал и кричал,
Тут никого не нашлось.
С вершиной вниз смотрящей,
Со спинкой вниз лежащей,
С выступом сзади поставленным,
С тридцатью обручами печь глиняная
Против входа стоя,
530 Огнем пламенным горела,
Это увидев:
Ээ-эй!
Здесь восьмидесятилетний,
Старым-седым ставший,
С зубами выпавшими,
С суставами больными
Хозяин-отец тойон почтенный
Перед очагом своим
Сгорбившись, там сидя,
540 С семью связками
Спину широкую
Согревает, наверное, подумав, посмотрел,
Никого не было.
В стороне левой
Семидесятилетняя,
Совсем состарившаяся,
Без зубов передних,
Без румянца на щеках,
С грудями обвисшими,
550 С бедрами дряхлыми,
Старуха мать почтенная
С семью связками
Спину согревая,
Сидит, наверное, подумал,
И кругом посмотрел,
Никого не было.
В стороне левой
Лучшая из мастериц с иголками,
Первая из умелиц с напёрстками,
560 Главная из искусниц с ножницами,
Рукодельница знатная
Дочка у них есть, наверное, подумав,

- Кынгаталаан көрбүтүм
Кылбаччы суох этэ.
Уна диэки өттүгэр
Оноҕоһунан оонньообут,
Осхорунан* кыырбыт,
Олооччу этэrbэстэммит,
Олоччу туттубут,
570 Орой мэник уол оҕолоох
Буолуохтара диэн
Одуулаан көрбүтүм,
Отыйдуу суох этэ.
Кэтэҕириин диэки
Кэриччи көрбүтүм:
Аарт-татай, оҕолоор,
Эмиэ даҕаны, эр-дьаалы!
Улаата уо-дьаалы!
Ол иһин да!
580 Одуу мунгун онгостуммут,
Айыы мунгун анныбыт,
Кэриэс мунгун киэбирбит,
Ыкса бэйэтэ ынырыктаах,
Чугас бэйэтэ дьулааннаах,
Дорообо диэктэн толлуулаах,
Кэпсиэ диэктэн кэрэгэй,
Саңар диэктэн саарбах,
Ураанхайтан ураҕаһынан ордук,
Сахаттан сааннан ордук,
590 Будьур сүүстээх,
Буулаҕа лыксыыр моонньоох,
Бухатыыр мосуоннаах,
Сиилинэй киэптээх,
Атамаан быһыылаах киһи
Утуйан ууна сытар этэ.
Маннык киһи
Хайдах быһыыланан
Утуйар эбит? – диэн
Одуулаан көрбүтүм:
600 Ханас хараҕын
Симиэҕинэн симмит,
Уна хараҕын
Көлүйэ күөл саҕаны
Көрүөҕүнэн кээспит.
Ханас илиитин
Аллара диэки
Батары анныбыт,
Уна илиитин
Үөһэ диэки

- Прищурился-посмотрел
Никого не было.
В стороне правой
С луком играющий,
Стрелами стучащий,
С торбасами короткими,
С головой поднятой
- 570 Сынишка озорник у них
Есть, наверное, подумав,
Внимательно посмотрел,
Никого не было.
Угол дальний
Кругом оглядел:
 Аарт-татай, ребята,
И опять-таки, *эр-джаалы!*
 Улаата уо-джаалы!
Вот почему!
- 580 Муки осуждения навлекший,
Муки *айыы* накликавший,
Муки заветов вызывавший,
Со свирепым видом ужасным,
С грозным взглядом беспощадным,
Что «Здорово» ему не скажешь,
«Расскажи» не попросишь,
«Молви» не ответишь,
На шест выше племени *урангхай*,
 На лук выше народа саха,
- 590 Со лбом морщинистым,
С толстой шеей короткой,
С лицом богатырским,
С крупным телом сильным,
Человек воинственный
Лежал и спал, оказывается.
Человек такой
Как же лежит и спит,
Оказывается? – подумав,
Поглядел-посмотрел:
- 600 Глаз свой левый
Плотно-сильно закрыл,
Глаз свой правый
С озеро небольшое
Широко открыл.
Руку левую
В сторону нижнюю
Прямо он опустил,
Руку правую
В сторону верхнюю

- 610 Өрө ууммут,
Хангас атағын
Аллара диэkki
Батары үктээбит,
Унга атағын
Үөһэ диэkki
Өрө тэппит.
Дьэ, доҕоор, кини киһи
Муннун тыаһа
Муустаах үрэх
- 620 Мунгуутаан киирэн
Эрэрин курдук буугунаабыт,
Таныытын тыаһа
Таас үрэх
Наардаан кииртинии тарылаабыт.
Мин киһи
Мань көрөөт,
Бу хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх,
Туохтан туттаахтаах
- 630 Киһи буолара эбитэй,
Хайа аартыкка баппат,
Араан чабдык
Аата* ханныгый,
Суолга баппат
Суол үнсүү
Суостуганнаах сураҕа*
Туох эбитий? – диэн
Чугаһыттан туоһулаан,
Ырааһыттан ыйытан
- 640 Тэйэтиттэн истэн сырыттааха,
Оччотооҕу бириэмэҕэ,
Киһи-сүөһү суоҕуна
Ким кэлэн этиэҕэй?!
Көтөртөн-сүүрээртэн,
Сылгыттан-ынахтан
Сылгылаһан иһиттэххэ,
Орто Дойду улуустаах,
Аан Дойду нэһилиэктээх,
Айыыһыт сиэнэ аҕа уустаах,
- 650 Иэйиэхсит сиэнэ ийэ уустаах,
Төрүөн отут сыл инниттэн,
Ойун киһи
Хоһоонугар холбоспут,
Уон сыл инниттэн
Удаһан дьахтар
Уоһугар киирбит,

- 610 Прямо поднял,
Ногу левую
В сторону нижнюю
Прямо он опустил,
Ногу правую
В сторону верхнюю
Прямо вытянул.
Джэ, друг мой, у него
Звук носа его
Ручьем ледяным
- 620 Будто всплывая,
Гудит и протяжно сопит,
Звук ноздрей его,
Ручьем каменистым
Будто проплывая, разносится.
А я вот
Это посмотрев,
Откуда родом,
Кровей он чьих,
Из мест он каких,
- 630 Человек этот,
Громкая слава,
Не вмещаемая в широкой долине,
Имя его,
Не вмещаемое в широкой дороге,
Добрая
*Слава его**
О чем говорят? – подумав,
У ближнего разузнав,
У дальнего расспросив,
- 640 У чуждого если услышать,
Во времена далекие,
Когда людей и скота не было
Кто же нам скажет?!
У четвероногих-крылатых
У коней и коров
Если расспросить,
Мать земля – улус его,
Вся земля – наслег его,
Род внуков *Айыысыт* у него есть,
- 650 Род внуков *Иэйиэхсит* у него есть,
За тридцать лет до рождения,
У шамана
В стихах воспевался,
За десять лет
У удаганки
В рассказах бывал,

- Биэс съл инниттэн
Биттээх битигэр биллибит,
Түөрт съл инниттэн
660 Түүллээх түүлүгэр түбэспит.
Орто дойду
Отут биис ууһа
Омулукаан аймаҕын,
Аан дойду
Аҕыс бииһин ууһа
Аймах дьонун
Үнэр танарата,
Үнсэр суута,
Көхсүттэн тэһииннээх
670 Көмүскэстээх күн улууһун күүстээбэ,
Агдатыттан былалаах,
Аһынылаах айыы улууһун атамаана,
Күүстээх от аһылыктаах,
Күтүр үрэх уута утахтаах,
Күөкэримэ сүүрүк аттаах
Күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыр диэн
Бу буолар, – дэспиттэрэ.
Хайа, доҕоттоор,
680 Маннык үтүө киһи
Ийэтэ-аҕата,
Эһэтэ-эбэтэ,
Оҕото-ойоҕо,
Үтүө төрдө,
Үчүгэй өбүгэтэ
Хантан буоларый? – диэн
Ыйыппыт иһин
Ыра ылымматтар,
Туоһулаабыт иһин
690 Туура билбэттэр.
Маннык бэйэлээх үтүө киһи
Хайдах дьүһүннээх аан дойдуга
Үөскээбитий-төрөөбүтүй диэн,
Илин-арҕаа,
Үөһэ-аллара,
Хоту-соҕуруу
Эргиччи-урбаччы көрөтөлөөбүтүм:
Кырыылаах тумустаах,
700 Кыһылыктыыр атахтаах,
Кырдыылаах харахтаах,
Кыыдай манган түүлээх,
Кырааскалаах кынаттаах,
Кынкынас куоластаах

- За пять лет
У провидца в предсказаниях бывал,
За четыре года
У предсказателя во снах являлся.
Мира Среднего
Тридцати племен
Родичей *Омулукаан*,
Земли всей
Восьми племен
Родственников
Бог почитаемый,
Суд для жалоб,
С поводьями на спине
670 Воин сильный добрых племен солнечных,
С веревкой на груди,
Атаман жалостливых племен *айыы*,
С едой из травы свежей,
С питьем из ручья глубокого,
С конем скакуном *Кюёкээримэ*
Человек солнца
Богатырь *Кёр Буурай*
Вот он – сказали.
Ну что, друзья,
680 У человека такого
Мать-отец,
Бабушка-дед,
Дети-жена,
Род добрый,
Предки хорошие
Кем являются? – подумав,
Если расспросить,
Ничего не скажут,
Если выспрашивать,
690 Ничего не знают.
Человек такой почтенный
В стране какой прекраснейшей
Родился-вырос подумав,
На восток-запад,
Вверх-вниз,
На север-юг
Вокруг да около я посмотрел:
Что с длинным клювом острым,
700 С ногами красными,
С глазами большими,
С перьями снежными,
С крыльями красочными,
С голосом звенящим

- Кыталыктыыр кыылым
Кытай омук сиригэр,
Кыраай муора кытыгытыгар,
Кыһынын кыстаан,
Сайыныгар кэлэригэр
710 Кыра былыт аннынан,
Кырымах тыа үрдүнэн
Кырыяа дайбаан кэлэн,
Кытыгытын кыркаҕын булбакка,
Кырдьан өлөн хаалар
Кыама суох уһун
Кырдаллардаах эбит.
Туруору унуохтаах,
Дуокаҕар сотолоох,
Толбон эриэн түүлээх,
Чолоҕор соҕус быһыылаах,
720 Лонкунас улахан куоластаах
Туруйалыыр кыылым
Омук дойдутугар,
Чуорунай муора кытыгытыгар
Тоҕус ыйын
Дорҕоон, томороон тымныытын
Онно тоһутан,
Бу дойдуга кэлэн,
Оҕолонон бараары,
Тобурах былыт аннынан,
730 Дьонуннаах тыа үрдүнэн,
Туора-маары дайбаан,
Туруруктаан көтөн кэлэн,
Унгуоргутун булбакка,
Мунан өлөн хаалар
Уһун, улахан
Тумаралардаах* буолар эбит.
Ону аннынан
Дөссө өйдөөн көрдөххө,
Күрдүргэс күөмэйдээх,
740 Күүгэн эриэн түүлээх,
Күөх баттахтаах,
Көҕөнүктүүр көтөрүм
Күн ааныгар баран,
Күһээн, кыстаан кэлэн,
Көнчөхтөөн көтүттүн диэн,
Үгүс элбэх көлүйэлэрдээх.
Маны кэнниттэн
Баҕа тохтоотун диэн,
Баһаан элбэх маралардаах,
750 Чоху тохтоотун диэн,

- Птица-стерх моя
В стране народа *Китай*,
На краю моря *Кыраай*,
Зиму прозимовав,
Когда летом прилетала
Под облаком маленьким,
710 Над лесом заснеженным
Высоко пролетая,
Ни конца, ни края не найдя,
От старости умереть могла,
Безграничные
Поля были, оказывается.
Что с костями прямыми,
С ногами крупными,
С перьями пятнистыми,
С длинной шеей вытянутой,
720 С громким голосом протяжным
Птица-журавль моя
В стране чужой,
На краю моря *Черного*
Девять месяцев
В ледящий холод лютый
Там прожив,
В страну эту прилетев,
Дитя родив, улетаю,
Под облаком туманным,
730 Над лесом бесконечным
Вдоль-поперек пролетая,
Курлыкая, облетая,
Края-конца не найдя,
Заблудившись, умереть могла,
Болотистый, большой
Кочарник, оказывается.
Если под ним
Пристально присмотреться,
Что с голосом хриплым,
740 С перьями пестрыми,
С головой зеленой,
Птица-кряква моя
Под солнцем ярким
Осень и зиму проведя,
*Чтобы взрастил птенцов своих**,
Много озер и прудов было.
И за этим всем
Чтобы жаба остановилась
Множество болот там было,
750 Чтобы водолуб остановился

- Дьонун элбэх толооннордоох,
Үөн үөскээтин диэн,
Үгүс элбэх үрэхтэрдээх.
Манник дойду тула өттө
Туох эбит? – диэн,
Бука бастаан
Сордоох-сугулааннаах,
Соҕуруу халлаан диэки
Супту көрбүтүм:
760 Тоҕус үөстээх
Чуорунай муора
Тулалардаах эбит,
Тоҕус кырыылаах
Сулууда хайа
Тулуурдаах эбит,
Ол үрүт өттүгэр
Бу дойдуга
Сут соппон* салгын
Хонуксуйбатар курдук диэн,
770 Тоҕустаах соноҕос атыыр
Сорсугун түүтүн*
Туруору туппутум курдук
Соһо хара тыалаах.
Итинтэн эргитэн аҕалан,
Ингсэлээх-идэмэрдээх
Илин халлаан иэдэһин диэки
Тэһе көрөн кэбиспитим:
Сэттэ үөстээх сиһик муора
Сирдьиттээх эбит.
780 Ол кэтэх өттүгэр
Сэттэ кырыылаах
Сиэрэ таас сиксиктээх.
Ол үрүт өттүгэр
Итиллибит ийэ дойдубутугар
Ингсэлээх-идэмэрдээх салгын
Илэ чахчы тийэн кэлэн,
Ингэн хаалбатар курдук диэн,
Сэттэлээх тиһэх эһе* тириитин
Тиирэ тарпыт курдук
790 Дьилэй хара тыалаах.
Мантан эргитэн аҕалан,
Хоптоох-хоһулаах,
Куордаах-дьайдаах
Хотугу халлааны
Хонкуйар улаҕатын,
Хотой бииһин ууһун
Хонгу көрөн киллэртим:

- Много долин там было,
Чтобы насекомые плодились
Много ручейков там было.
Вокруг страны этой
Что есть? – подумав,
И сначала
В бедную-раздорную
Сторону неба южного
Прямо посмотрел:
- 760 С девятью руслами
Море *Черное*
Окружает, оказывается.
Девятигранная
Гора слюдяная
Подпорка ее, оказывается.
И над всем этим
В стране этой
Воздух суровый
Чтобы тут не оставался,
- 770 Девятилетнего жеребца молодого
Гриву густую
Будто прямо поставили,
Лес черный там был.
И отсюда взгляд переведа,
В жадную-кровожадную
Сторону неба восточного,
Насквозь я посмотрел *:
Семируслое море кровавое
Проводником было, оказывается.
- 780 В стороне той задней
Из семигранного
Камня серы с краем.
В стороне той верхней
Над матерью-землей родной
Воздух жадный-ненасытный
Когда сгустится-взвихрится,
Чтобы насквозь не впитался,
Шкуру семилетнего медведя свирепого
Будто растянули,
- 790 Густой лес темный был.
И отсюда взгляд переведа,
Со сплетнями-раздорами,
С болезнями-эпидемиями
Неба северного
На сторону крайнюю,
На племя орлиное
Прямо я посмотрел:

- Уон үөстээх
Уот барылҕан байҕал олохтоох.
- 800 Ол анараа өттүгэр
Уон кырыылаах
Очуос таас хайа дурдалаах.
Ол үрүт өттүгэр
Улуу дойдубутугар
Уоттаах харахтаах
Ундаардаан* көрбөтүн диэн,
Уон оҕолоох
Куртуйах улар кутуругун түүтүн
Хомуйа баттаан ылан
- 810 Холбуу туппутум курдук,
Хонгор хара тыалаах эбит.
Мантан араҕан кэлэн
Алдьархайдаах-араскааттаах
Арҕаа халлааным
Алын энгийэтин диэки
Аһара көрөн киллэртим:
Аҕыс үөстээх
Аптаах байҕал
Алыннаах эбит.
- 820 Ол анараа өттүгэр
Аҕыс бастаах
Ала Хансаар хайа акалааттаах.
Ол үрүт өттүнэн
Аан ийэ дойдубутугар
Ап кубулҕат кэлэн,
Сатыылаан хаалбатын диэн,
Аҕыстаах адьырҕа кыыл
Арҕаһын түүтүн
Таннары туппутум курдук
- 830 Адаар хара тыалаах эбит.
Киэн дойдуну кытта
Кэпсэгэ турар кэриилэрдээх,
Улуу дойдуну кытта
Утаҕалаһа турар тумулардаах.
Хангас өттүн көрбүтүм:
Хангалас кыргыттара
Хангыл аты миинэн
Хаппыт сыманы* ынгырдан,
Хаптаһын ынҕырга олорон
- 840 Харса суох
Хаамтаран иһэллэрин курдук,
Ханыылаһан үүммүт
Халын элбэх хатыннардаах.
Илин өттүн көрбүтүм:

- С десятью руслами
Море с течением огненным основа ее.
- 800 В стороне той другой
Десятигранная
Скала утесистая заслон ее.
В стороне той верхней,
В родной стране великой
С глазами огненными
Чтобы не распознал,
Как перья хвоста
Тетерева глухаря с десятью детьми
- 810 В кучу вместе собрав,
Будто крепко держал
Лес черный был, оказывается.
Отсюда отрываясь,
С бедствиями-раскатами
Неба западного
В сторону его нижнюю
Насквозь я посмотрел:
Восьмируслое
Море волшебное
Низ его, оказывается.
- 820 В стороне той другой
Девятивершинная
Гора *Ала хангсаар* основа его.
На стороне верхней
На мать-землю родную
Колдун коварный
Чтобы пешком не пришел,
Хищного зверя восьмилетнего
Мех холки его
Будто книзу направили
- 830 Лес дремучий был, оказывается.
Со страной широкой
Говорящие лесные гряды были,
Со страной великой
Мыслящие мысы были.
В сторону левую посмотрел:
Как девушки *Хангаласа*
Лошадь дикую оседлав,
Мешок кожаный привязав,
На седло деревянное сев,
- 840 Торопливо,
Стегая-подгоняя, едут,
Рядом стройным выросшие
Березы бесчисленные были.
В сторону восточную посмотрел:

- Мэгэдьэк кыргытара
Бэрт аты миинэн,
Мэнитэ сизллэрэн иһэллэрин курдук,
Элбэх бэрдьигэс тыалаах.
Ити кэнниттэн
- 850 Дьэһиэй оҕолоро
Тэннэ тутуһан иһэллэрин курдук,
Линкинэс тииттэрдээх эбит.
Үөдүгэй оҕолоро
Үөрэ-көтө көрсүһэн
Үнкүүлүү туралларын курдук
Үгүс элбэх үөттэрдээх.
Саха киһи
Тоҕус кэрдиистээх,
Лочугурас ойуулаах
- 860 Чороон ымыйатын
Туруору туппут курдук,
Лочугурас дулбалардаах эбит.
Бэйи, оҕолоор, бу дойдуга
Дэгэ диэлийбит,
Алыс аатырбыт,
Олус улкуйбут
Күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыр
Күрүөлээх күр баайа,
- 870 Ампаардаах халын аһа
Хайдах эбитий? – диэн
Өйдөөн-өйүлээн көрбүтүм:
Бөдөн сүөһүтэ
Бөлөх ойуур курдук
Бөлүөҗэн үөскээн,
Бүгүнгү Бөтүргүүр
Олоҕор бөлүөхпүт эбит.
Кыра сүөһүтэ
Кыра тыа курдук
- 880 Кырыы-кырыгытынан үөскээн,
Кыама суох тайаан,
Аныгы Кытай олоҕун
Былдыаабыт эбит.
Бэйи, оҕолоор,
Биһиги киһибит,
Күммүт киһитэ
Көр Буурай бухатыыр
Сиһин этэ ситтэ,
Холун этэ хойунна,
- 890 Ырҕа дьаама* туолла,
Биир кэмнэ эмискэ бааччы

- Как девушки *Мэгэджэя*
Коня доброго оседлав,
Рысью пуская, быстро едут,
Молодые сосняки бесчисленные были.
А за ними
- 850 Как сыновья *Джэсиэй*
Будто рука об руку вместе идут,
Лиственницы громадные шумят, оказывается.
Как сыновья *Юёдюгэй*
Радостно-шумно встретившись,
Будто вместе танцуют стоят,
Ивы бесчисленные были.
Будто человек саха
С девятью засечками,
С рисунками мелкими
- 860 *Чороон* свой *ымыйа*
Прямо держит
Кочки мелкие были, оказывается.
Бэйи, ребята, в стране этой
Прославленного,
Достославного,
Именитого
Человека солнца
Богатыря *Кёр Буурая*
Богатство несметное,
- 870 Еда обильная,
Какие? – подумав,
Внимательно присмотрелся:
Скот его крупный
Как леса густые
Густо плодились,
Бётюргюра сегодняшнего
Во владениях скопились, оказывается.
Скот его мелкий
Как лес маленький
- 880 Непомерно расплодились,
Стадом бесчисленным став,
Земли *Китая* нынешнего
Отнял, оказывается.
Бэйи, ребята,
Человек наш,
Человек солнца
Богатырь *Кёр Буурай*
Возмужал и окреп,
*Созрел и заматерел**,
- 890 Время его пришло,
В один миг он внезапно

- Тэлгэхэтгтэн тэбиэһирбит,
 Сыттыгыттан кыһырбыт,
 Суорҕаныттан уордаммыт,
 Оронуттан ороһуйбут
 Киһи быһыытынан,
 Утуйбут хаанын
 Уорай халлаанна үһуутаата,
 Сыппыт хаанын
 900 Сырдык халлаанна кыйдаата.
 Түүл түһээбит,
 Бит биттэммит
 Киһи быһыытынан,
 Эмискэ бааччы
 Оронугар олоро түстэ,
 Хачыгыраччы хабырынна,
 Дьийэтин ортотугар
 Сулбу хааман тийээн
 Тоҕус бордоохуннаах
 910 Буор оһоһун диэки
 Султу одуулаамахтаан баран,
 Аҕыс кырылаах
 Аарыктаах үөт түрэбин
 Оһох чанчыгыттан
 Хабан ылан,
 Уотун булкуйбахтаата,
 Барбах аҕай унга-ханас өттүттэн
 Күлүм көмөрүн
 Бугуйан кэбистэ.
 920 Ол гынан баран
 Дьийэтин түөрт эркинин көрдө,
 Чочумча буолаат,
 Харса суох хааман тийдэ,
 Түөрт сүүнэ улахан
 Күрбэ тааһы
 Күрүлэччи тардан аҕалан
 Дьийэтин ортотугар
 Чохчолоон кэбистэ.
 Тыый, доһоор, бу киһи
 930 Бу туоҕа эбитэй? – диэн,
 Одуулаталаан көрбүтүм:
 Киһи түөрт атахтаах
 Сүдү таас олоппоһу
 Лүһүгүрэччи тардан аҕалан
 Лип бааччы олоро түстэ,
 Күрүлэччи тардан аҕалбыт
 Күрбэ таастарын
 Алын өттүттэн

- Как человек, вставший
На постель раздражённый,
На подушку сердитый,
На одеяло озлобленный,
На кровать разгневанный*;
Сон свой крепкий
В небо широкое изгнал,
Сон свой долгий
900 В небо чистое прогнал.
Сон выдавшим,
Предсказание познавшим,
Человеком являясь,
Внезапно-резко
На кровать свою сел,
Зубами заскрежетал,
В центр дома своего
Прямо прошагав,
С девятью креплениями
910 Печку свою глиняную
Внимательно разглядел и,
Восьмигранную
Кочергу из ивы с побрякушками
Из части нижней печи
Крепко схватив,
Огонь свой размешал,
Недолго со сторон левой и правой
Угольки в печи
Размешал.
920 После этого
Четыре стены дома осмотрел,
Немного постояв,
Шагом твердым устремился,
Четыре огромных
Камня массивных
С шумом притащив,
В центр дома своего
В кучу он поставил.
Тыый, друг мой, человек этот
930 Что же делает? – подумав,
Пристально-внимательно разглядел:
Он четвероногий
Каменный стул громадный
С шумом притащив,
Грузно на него уселся,
С шумом принесенные
Камни массивные
С самого низа

- 940 Үөһээ өттүгэр диэри
Танас гынан таннан барда.
Өйдөөн-дьүүллээн аһардахха,
Былыргыта кини киһиэхэ
Түнэ танас түбүлээбэт,
Сарыы танас табыллыбат,
Саары этэрбэс сатамат.
Оччотооҕу бириэмэҕэ
Бухатыыр киһи
Тааһы тааһынан тардан,
Тимири тимиринэн тэнитэн,
950 Танас онгостон
Таннар идэлээх эбит.
Икки атаҕыттан
Үөһээнгэ диэри
Ааҕа көрөн олодоххо,
Сэттэ уон бууттаах
Дэриэспэ таас
Этэрбэһи кэттэ,
Аҕыс уон бууттаах
Ыстаал тимир
960 Ыстааны тардынна,
Тоҕус уон бууттаах
Сонуок тимир
Сону кэттэ,
Төбөтүгэр биэс уон бууттаах
Мэрилиир таас
Бэргэһэни уурунна,
Икки илиитигэр
Биэстии бууттаах
Биричаал тимир*
970 Үтүлүгү кэттэ.
Ойо тура эскирээтэ,
Ол-бу диэки одуулаата,
Отут миинтиилээх*
Уорай манган халлаан
Ууну тардан ылар
Уоттаах кустугун
Уһулу тардан ылла,
Куртаччы курданан кэбистэ.
Хатан манган халлаан
980 Аһаар кырыытыттан
Хайа тардан ылла,
Хантаччы хаалтыстанан кэбистэ.
Быган иһэр былыттан
Быһа тардан ылла,
Быллаччы былаат баанна.

- До самого верха
940 Как одежду он надевать начал.
Если внимательно посмотреть,
Во времена былые людям таким
Одежда замшевая не подходит,
Одежда ровдужная не сидит,
Торбаса из ровдуги не лезут.
В те времена, в те годы
Богатырь этот
Камень чистый растянув,
Железо чистое вытянув,
950 Одеждой их сделал,
Одевается, оказывается.
С ног до головы
Внимательно
Если посмотреть и посчитать,
В семьдесят пудов
Каменные
Торбаса он надел,
В восемьдесят пудов
Стальные
960 Штаны он натянул,
В девяносто пудов
Железную
Дошу надел,
На голову в пятьдесят пудов
Каменную
Шапку натянул,
На обе руки
По пять пудов
Железные
970 Варезки надел.
Встал и прыгать начал,
Кругом оглядел-посмотрел,
С тридцатью винтами
Белого неба бескрайнего
Воду притягивающую
Радугу огненную
Выхватил-вырвал,
И плотно ремнем завязал.
Белого неба трескучего
980 С края его одного
Отдрал-оторвал,
И узлом галстука завязал.
Из облака еле выглядывающего
Немного оторвал,
И как платок завязал.

- Тохтуу биэрдэ,
Чолос гынна,
Тоѳус бастаах
Өхүөтүн баһыгар
990 Бухатыыр киһи
Тоѳус садарахтаах
Уот буруут кымньыыта
Ыйанан турарын
Сулбу тардан ылан,
Уна бэгэччэгэр
Иилинэн кэбистэ.
Ханас диэкки
Хайыһан көрбүтэ,
Аѳыс бастаах
1000 Алтан сатаѳатын баһыгар
Үөһэ диэкки өрө туттахха,
Уол оѳо уонун хаана
Уон ағы
Оонньоон куйааран көстөр,
Аллара диэкки таннары туттахха,
Кыыс оѳо имин хаана
Аѳыс ағы
Кыыһан кытаран көстөр
Кырбас эт олбохтоох,
1010 Кыа хаан ытырыылаах,
Аѳыс кырыылаах
Кыырыктаах үнүүтэ
Анньыллан турарын
Сулбу тардан ылан,
Ханас илиитигэр
Таннары тайахтанан кэбистэ.
Дьэ бу кэнниттэн
Дьин хаан дьэтин аанын
Тэлэйэ баттаата,
1020 Модун хаан модьоѳотун
Моһуя атыллаата,
Иирээннээх-илбистээх
Илин халлаан
Иэдэһин диэкки киирэн,
Икки эт куурай уллунгаѳынан
Сүүрэн лиһигирии турда.
Аѳыйахта барбахтаата,
Оччугуйдук ойуолаата,
Былыргы дьылга,
1030 Урукку үйэѳэ,
Орто дойдуга кэлэр күнүгэр,
Оһоѳос түгэѳиттэн

- Остановился,
Голову вверх запрокинул,
С девятью бревнами
На потолочной балке
- 990 Богатырский
Девятиразветвлённый
Кнут огненный,
Вихрем свистящий
Увидев, выхватил,
На запястье правое
Он крепко нацепил.
В сторону левую
Повернулся-посмотрел,
С восемью вершинами
- 1000 На балке медной,
Если в сторону верхнюю поднять,
Как кровь губ мальчика
В десять сторон
Светом красным сверкает,
Если в сторону нижнюю опустить
Как румянец девочки
В восемь сторон
Светом алым играет,
С подстилкой из мяса,
- 1010 Кровью алой испачканное,
Восьмигранное
Копье яростное
Воткнутое там
Увидев, выхватил,
И рукой левой
Словно на посох опёрся.
Джэ, после этого
Дверь дома своего
Настежь он открыл,
- 1020 Могучий порог
Властно он переступил,
Кровавого-жестокого
Неба восточного
В сторону переднюю
Двумя пятками голыми
Громыхая, побежал.
Немного пробежал,
Недолго проскакал,
В годы былые,
- 1030 Во времена старые,
В день, когда он на свет появился,
Последышем

- Оѓо буолан үөскээн,
Отут кырыылаах
Остуруой таас хайа төбөтүгэр
Олоро төрөөбүтэ.
Ол үрдүгэр
Өр-өтөр гыммата
Өрө сүүрэн тағыста.
- 1040 Ол тахсаат,
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри
Чарчаадыбыт таманын* тарҕатаары,
Быырпастыбыт ингиirin сылытаары,
Бөлүөхпүт хаанын убатаары,
Кылыйа оонньуур кырдаллардаах,
Сүүрэкэлии оонньуур сүрдүгэстэрдээх.
Ол курдук
Оонньотолоон баран
- 1050 Көппүт-саппыт киһи быһыытынан
Тохтоон уоскуйан туран
Ыраах баҕайыттан санаата,
Өр баҕайыттан өйдөөтө.
Саха киһи алтан эрдэһиннээх
Үүнүн тиэрбэһин курдук
Үс кырдыылаах,
Ньуучча киһи подсуорунай
Турууппатын курдук,
Уу дьэңкэ харағынан
- 1060 Сир-халлаан ыпсалҕаларын
Иннэритэ тардан
Көртөлөөтө эбээт.
Бука бастаан
Көрөөрү көрөн
Иирээннээх-илбистээх
Илин халлаан
Сизэрэ таас
Хайатын кэтэҕиттэн
Тэһитэ тыытан көртөлөөтө.
- 1070 Иннэ барбата,
Иэдэс биэрдэ,
Дьэбин уоһуйда,
Хоптоох-хоһулаах,
Куордаах-дъайдаах
Хоту халлаан
Хонкуйар кулугутун диэки
Уон кырыылаах
Очуос таас хайатын
Кэтэх өттүттэн

- Младенцем рожденным,
Тридцатигранной
Острой горы каменной на вершине
Он, присев, родился.
На вершину эту
Он тотчас
Стремительно взобрался.
- 1040 Взобравшись,
Со времен давних до нынешних,
Со времен былых до сегодняшних,
Тело крепкое чтобы разбудить,
Жилы тугие чтобы разогреть,
Кровь густую чтобы разбавить,
Для прыжков поля широкие там были,
Для бега изгороди высокие там были.
И так
- 1050 Резво там поиграв,
Как человек взбодрившийся
Немного постояв, успокоившись,
О чем-то крепко подумал,
Что-то о прошлом вдруг понял.
Словно крепкое кольцо железное
Медных удил крученых
С тремя веками,
Словно труба подзорная
Человека русского
Глазами сияющими
- 1060 Стыки между небом и землей
К себе он накренив,
Разглядывать ведь стал.
Поначалу он
Чтобы разглядеть
Кровавого-жестоккого
Неба восточного
Сторону дальнюю
Каменной горы серной
Внимательно рассмотрел.
- 1070 Не понравилось,
*Щеку отвернул**,
Рассердился,
Со сплетнями-раздорами,
С болезнями-хворью
Неба северного
В стороне ее вала вращения
Десятигранной
Скалы утесистой
Со стороны задней

- 1080 Ухулута тыытан көртөлөөтө.
Долуойун тохтуу барбата,
Алдьархайдаах-араскааттаах,
Аргыардаах-сугулааннаах
Аржаа халлаан
Абыс бастаах
Ала хансаар хайатын
Анараа өттүттэн
Хабылыта тыытан көртөлөөтө.
Манна да саарыы барбата.
- 1090 Онтон уураиан,
Сордоох-сугулааннаах
Соҕуруу халлаан
Тоҕус бастаах
Сулууда хайатын
Унгуоргу өттүн диэки
Супту көрөн турда.
Ол гынан баран кини киһи
Хангас харагынан
Сайынгылаан көрдө,
- 1100 Унга харагынан
Кыһынгылаан көрдө,
Хангас дьабадьытынан
Ыгым аллайда,
Унга дьабадьытынан
Күлүм татайда,
Имин хаана иэдэйбэхтээтэ,
Сүүһүн хаана сүүрэлээмэхтээтэ,
Кини киһи
Кэлин өттүн хайыспыта,
- 1110 Сэттэ атахтаах
Тимир лиһириэйкэ
Олоппос турарын
Тирилэччи тардан ылан,
Лип бааччы олоро түстэ,
Соҕуруу диэки
Тонолуппакка көрөн олон,
Ыйыстар күөмэйин көнкөттө,
Хонон турбут
Холбоҕой уонун хомурталаата,
- 1120 Өрөөн-өһөөн турбут
Сөтөгөй уонун өһүлтэлээтэ.
Дьэ, ыллаан ыгдайан,
Туойан доргутан,
Кэпсээн кэбийэн,
Бүппэти үөтэн,
Барамматы ыһахтаан,

- 1080 Внимательно рассмотрел.
Вовсе не остановился,
Пагубного-опасного,
Со сквозняками-сугланами
Неба западного
Девятиглавую
Гору *Ала хангсаар*
Со стороны другой
Внимательно рассмотрел.
И на этом не остановился.
- 1090 И после этого
Бедного-раздорного
Неба южного
Девятивершинную
Гору слюдяную
В сторону противоположную
Пристально посмотрел.
Но все-таки он человек
Глазом своим левым
По-летнему посмотрел,
1100 Глазом своим правым
По-зимнему посмотрел,
Углом левым рта
Ухмыльнулся,
Углом правым рта
Улыбнулся,
Щеки у него загорелись,
Кровь по лбу пробежала,
И когда он
Назад обернулся,
1110 Семиногий
Железный громыхающий
Стул там стоял,
С шумом его к себе придвинул,
И тяжело на него сел,
В сторону южную
Взгляд не отрывая, смотрел,
Горло свое прочистил,
Еще сонные
Губы свои засохшие вытер,
1120 Отдохнувшие свои
Уста склеенные отомкнул.
Джэ, плечи поднимая,
Звонко подпевая,
Складно рассказывая,
К бесконечному взывая,
О беспредельном болтая,

- Браах-чугас дьонун ынгыртаан,
Үөгүлүү-хаһытыы олорбута:
– Дьэ-буо, доҕоттор,
- 1130 Бука бастаан,
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүннээх,
Айгырастаах-симэхтээх,
Алгыстаах-силиктээх,
Айхаллаах-уруйдаах,
Аан ийэ дойдум иччитэ,
Аан Алахсын
Хотун эдьийим,
Кэл эрэ манна,
- 1140 Мин этэр тылбын
Истэ биһирээн көрө дьүһүйүң,
Таба таайан хаалың,
Иккиһинэн буоллаҕына,
Араҕас илгэ тутуурдаах,
Ача күөх от үктэллээх,
Алтан сибэкки дэйбиирдээх,
Атыыр оҕус үрбэлээх,
Ахтаах арыы ырдыылаах,
Аамыйа* оҕо көтөҕүүлээх,
- 1150 Ахтар Айыһыт
Хотун ийэм,
Кэл эрэ, бэтгэх.
Үсүһүнэн буоллаҕына,
Итии куйаас тыыннаах,
Итир былыт олбохтоох,
Ибир самыыр көлөһүннээх,
Эриэн ньирэй сэтиилээх,
Эскэл кулун* үрбэлээх,
Эмиийдээх оҕо көтөҕүүлээх,
- 1160 Эриэн сэбэһэ* тутуурдаах,
Идьигэй бадарааннаах,
Илгэ быһаң олбохтоох,
Имэгэттээх бууттаах,
Эбирдээх таныылаах,
Иэҕиилээх сынгахтаах
Эдьин дархан,
Иэйиэхсит ийэкэм,
Эмиэ кэлээр эрэ манна.
Төрдүһүнэн-бэсиһинэн
- 1170 Уулаах былыт олбохтоох,
Уоттаах чаҕылҕан кымньыылаах,
Уордаах этинг дьөһүөллээх,
Улахан ат сэтиилээх,

- Дальних-ближних людей позвав,
 Громко крича-голося, он сидел:
 – *Джэ-буо*, друзья,
 1130 Сперва изволь,
 Восьмиободной-восьмикрайней,
 Со спорами-раздорами,
 Красивой-нарядной,
 Благословенной-прекрасной,
 Благодатной-изобильной,
 Дух-иччи матери-земли изначальной,
Аан Алахсын
 Госпожа-сестра моя,
 Иди-ка, сюда,
 1140 Слова мои
 Внимательно слушайте-внемлите,
 Мысли мои угадайте,
 А во-вторых,
 С даром божественным в руках,
 С дорожкой из травы зеленой,
 С махалкой-*дэйбишр* из цветов медных,
 С гуртом из быков крепких,
 С вьюком из масла прогорклого,
 С ребенком хилым на руках
 1150 *Ахтар Айысыт*
 Госпожа-мать моя,
 Иди-ка, сюда.
 А в-третьих,
 С дыханием – жарой знойной,
 С подстилкой – облаком перистым,
 С потом – дождем мелким,
 С тягой – теленком пестрым,
 С гуртом – жеребенком крупным,
 С младенцем грудным на руках,
 1160 С веревкой пестрой в руках,
 С болотом топким,
 С подстилкой – благодатью изобильной,
 С бедрами с идолом-*имэгэт*,
 С ноздрями пятнистыми,
 С челюстью отвисшей,
Эджин дархан,
 Мать моя *Иэйиэхсит*,
 Тоже сюда иди-ка.
 В-четвертых и в-пятых
 1170 С подстилкой – облаком водным,
 С кнутом – молнией огненной,
 Со спутником – громом грозным,
 С тягой – лошадью огромной,

- Уулаах биэ үрбэлээх,
Уол оҕо кута тутуурдаах,
Кураахтаах оноҕос торуоскалаах,
Түүлээх ох кымньыылаах,
Уордаах Дьөһөгөй тойон эһэм,
Бырдья бытык,
1180 Саалыр чанчык,
Чүүччү кыламан,
Көтөҕө тэллэх,
Көмөр сыттык,
Көмнөх суорҕан,
Хатан Тимиэрийэ,
Аал уотум иччитэ,
Аан Дьаргыл тойон эһэм
Эмиэ кэлинг эрэ манна.
Бу мин ынгыртаабыт
1190 Биэс төгүллээх дьонум-сэргэм,
Эдэрдиин-кырдыаҕастыын,
Оҕонньордуун-эмээхсинниин,
Оҕолуун-уруулуун,
Бука бары кэлэннит
Үөтүк өйдөөн,
Бэркэ истэн хаалын эрэ!
Аан дойдубуттан
Ала чахчы
Аймаһыйар быһыы буолла,
1200 Улуу дойдубуттан
Уларыйар майгы буолла.
– Ол тоҕо? – диэн,
Туоһулуургут буолуо,
– Ханна бардын? – диэн,
Хайырдыыргыт буолуо,
– Хаһан кэлиэнгий? – диэн
Ыйытаргыт биллэр.
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри,
1210 Аан дойду айыллыаҕыттан,
Орто дойду онгоһулуоҕуттан
Бу соҕуруу дойдуга
Дэгэ диэлийбит
Алыс аатырбыт,
Олус сураҕырбыт,
Ыкса дьонун ыстаан бараабыт,
Чугаһын дьоллонноон тобоҕолообут,
Тэйэтин сиэн бүтэрбит,
Элэнниир бөҕөнү эспит,
1220 Сүөдэнниир бөҕөнү сүтэрбит,

- С гуртом – кобылой жеребой,
С душой-кут мальчика в руках,
С тростью – луком с изгибами,
С кнутом – луком с мехами,
Дедушка мой *Джэсэгэй тойон* грозный,
С бородой седой,
1180 С волосами рыжими на висках,
Ресницы что долото,
Матрас из хвои опавшей,
Подушка черная,
Одеяло мягкое,
Хатан Тимиэрийэ,
Дух-иччи огня благословенного,
Дедушка мой *Аан Джаргыл тойон*
Тоже сюда идите-ка.
Приглашенные мною
1190 Люди мои дорогие,
Молодые-старые,
Старики-старухи,
Дети-родные,
Все здесь собравшись,
Внимательно,
Хорошо меня послушайте-ка!
Землю родную
Мне теперь
Покинуть пора пришла,
1200 Землю великую
Оставить время настало,
– Почему же? –
Вы спросите, наверное,
– Куда собрался? –
Вы удивитесь, наверное,
– Когда придешь? –
Спросите, я знаю.
Со времен давних до нынешних,
Со времен былых до сегодняшних,
1210 Когда мир только создавался,
Когда мать-земля образовалась,
В стране этой южной
Восславленный,
Нашумевший,
Прославленный,
Всех соседей своих разжевавший,
Всех родичей своих зарубивший,
Всех чужедальних съевший,
Всех замелькавших убивший,
1220 Всех медленных потерявший,

- Барынныры бараабыт,
Быстар тыыны
Быладьай билбэтэх,
Өлөр үөһү
Үлүбүөй өйдөөбөтөх,
Тохтор хааны
Долуойун билбэтэх,
Үс күүстээх
Күтүр халлаан уола
- 1230 Күдүк Күөнчү бухатыыр диэн
Сэттэ уон
Дьиэлийэр дьиибэлээх,
Аҕыс уон
Ааһа түһэр аптаах,
Тоҕус уон
Куота түһэр кубулҕаттаах,
Дьолту туйгуна,
Көлдүн күүстээҕэ,
Бургульдун мунгутуура,
- 1240 Абааһы атамаана,
Сиэхсит сиилинэйэ
Сирдэнэн-дойдуланан
Олорор эбит.
Бу соҕуруу дойдуга,
Тоҕус үөстээх
Чуорунай муора түгэҕигэр,
Тоҕус кырыылаах
Сулууда таас хайа кэтэҕэр,
Бу хааннаах айах,
- 1250 Хара дьабадьы,
Харба бытык,
Аан дойду иччитэ,
Алайдаан Куо хотун,
Улуу дойду иччитэ
Томуруон баай тойон оҕонньор
Көрдөр хараҕа,
Көтүрдэр тиийэ,
Көмөлүйдэр сүрэҕэ буолбут
Аҕыс былас алтан эрэлии*
- 1260 Арыы саһыл сыһыахтаах
Айталы Куо диэн кыыстаахтарын
Быһа-таһа түүн уоран,
Күнүс талаан-былдыан ылан,
Киэнэр кистээн,
Харанатыгар саһыаран,
Абынан баайан,
Кубулҕатынан тохтотон,

- Едва видимых в темноте убивший,
 Смерть смертельную
 Никогда не знавший,
 Гибель губительную
 Никогда не познавший,
 Кровь кровавую
 Никогда не выдавший,
 Трисильного
 Неба громадного сын
 1230 Богатырь называемый,
 С семьюдесятью
 Причудами бесконечными,
 С восьмьюдесятью
 Чарами колдовскими,
 С девяноста
 Превращениями чудесными,
 Лучший из племени *Джолту*,
 Сильный из племени мошенников,
 Прославленный из племени *Бургулджун*,
 1240 Атаман *абаасы*,
 Сильный из чертей,
 Место свое найдя
 Живет, оказывается.
 В стране этой южной,
 Девятируслого
 Моря Черного на краю его,
 Девятикрайней
 Горы слюдяной на краю ее,
 Рот этот кровавый,
 1250 Угол рта черный,
 Усы болотные,
 У духа-*иччи* мира,
 Госпожи *Алайдаан Куо хотун*,
 У духа-*иччи* земли великой,
 У старика *Томуруон баай тойон*,
Зеницу их глаз смотрящих,
Дёсна их зубов выпадающих,
*Средоточие их сердец бьющихся**,
 В восемь саженей маховых
 1260 С косою что хвост лисы чернобурой,
 Дочку их *Айталы Куо*
 Посреди ночи украл,
 Средь бела дня похитил,
 И от них спрятав,
 В темноте своей заточив,
 Чарами связав,
 Уловками остановив,

- Харага дьэитигэр
Хараначчы онгостон,
1270 Аһын астатан,
Таһаһын онготторон
Илдэ олорор эбит.
Бу күн киһитэ
Көмүскэстээх буолуохтаах,
Айыы киһитэ
Харыстабыллаах буолуохтаах.
Ол иһин,
Ону истибиттэрин хоту
Орто дойду
1280 Отут биис ууһа
Омолукуун аймаһыттан
Отут бухатыыр
Барбыт суола баар,
Кэлбит суола суох.
Аллараа дойдуттан
Алта уон бухатыыр
Тахсыбыт хайаһаһа баар,
Төһнүбүт дьөлөһөһө биллибэт.
Үөһээ дойдуттан
1290 Түөрт уон бухатыыр
Түспүт суола баар,
Дабайбыт суола суох.
Онон барыта
Сүүс отут бухатыыр
Ол дойдуга
Сүүмэрдэнэн тийэн баран,
Өлбүтгэрэ-тыыннаахтара биллибэт,
Сүппүтгэрэ эрэ баар.
Ол дьону
1300 Тон суолларын тордоон,
Торһон бөрө буолан,
Тоһуйа барыам,
Сырһан эһэ буолан,
Сылаас суолларын сыбардаан*
Сылдыа барабын,
Тиһэх эһэ буолан
Ириэнэх суолларын ирдээн
Тийийэм диэн турабын.
Оһолоох сэгэрбит
1310 Ойох ылаары,
Оһо төрөтөөрү,
Олох олороору,
Ооһуй баайы иитээри
Онгостон барда диэмэн,

- В доме своем темном
Словно ласточку заточив,
1270 Еду готовить заставляя,
Одежду шить заставляя
С ней живет, оказывается.
Человек солнца
Защитников иметь должен,
Человек *айыы*
Заступника иметь должен.
Потому
Это услышав,
1280 Из мира Среднего
Тридцати племен
Рода *Омолукуун*
Тридцати богатырей
Следы ушедших есть,
Следов вернувшихся нет.
Из мира Нижнего
Шестидесяти богатырей
Дыры, откуда вылезли, есть,
Дыр, куда вернулись, нет.
Из мира Верхнего
1290 Сорока богатырей
Следы спустившихся есть,
Следов взлетевших нет.
И всего
Сто тридцать богатырей
В страну ту
Добрались-дошли,
Живы ли, мертвы ли, неизвестно.
Известно, что пропали.
Людей этих
1300 *По следам остывшим**,
Волком голодным став,
За ними пойду,
По следам неостывшим,
Медведем свирепым став,
За ними пойду,
Медведем старым став,
*По следам теплым**
Туда дойти хочу.
1310 Ребенок наш милый
Чтобы судьбу найти,
Чтобы детей родить,
Чтобы жизнь прожить,
Чтобы богатство нажить,
Уходит, не думайте,

- Сүүс отут бухатыр
Суолун ирдибин.
Бэйэҕит билэҕит,
Одун хаантан онгоһуулаах,
Айылҕа хаантан,
1320 Айыыһыт хотунтан
Айдарыылаах киһибин.
Соҕотох кини баран,
Ол дойдуга тийиэн,
Оччо дьон кыайбатахтарын
Кыайыа буолуо дуо? – диэн,
Санааҕытыгар тутан,
Сандьыйан хаалыман.
Былыргы дьылга,
Урукку үйэҕэ
1330 Саар тэҕил аҕабыттан
Саар отон куттанан,
Санньылхай санааланан,
Саха ураанхай буолан,
Аан дойдуга айылар күммэр
Агдатыттан тэһииннээх
Аһыныылаах айыы улуһун
Киһитэ буоллун диэн,
Көхсүттэн былаах
Көмүскэстээх күн улуһун
1340 Күүстээҕэ буоллун диэн
Миигин айбыттарын
Манна бары билэҕит.
Ол быһыытынан
Айанныыр күнүм буолла.
Тохтоон, уоскуйан олордо
Кини киһи.
Ол гынарын кытта
Эппит тылын дорҕооно,
Ыллаабыт ырыата,
1350 Туойбут тойуга
Айаҕыттан араҕан,
Түмсүттан уларыян,
Илин-арҕаа,
Хоту-соҕуруу,
Үөһэ-аллара
Ой дуораана буолан,
Үтүктэн үмүрүс гыныан
Бэтэрээ өттүгэр,
Уо! Кини киһи
1360 Эппит тыла ингсэлээҕин,
Туойбут тойуга хомуһуннааҕыан,

- Сто тридцать богатырей
Искать я буду.
Вы сами знаете,
Одун хааном предназначенный,
Айылга хааном,
1320 Айыысыт госпожой
Человек я назначенный.
Он, совсем один,
В страну эту дойдя,
Многими непобежденного
Одолеет ли? – думая,
Не обижайтесь,
Не переживайте.
В годы былые,
Во времена старые
1330 От отца почтенного
С душой огромной,
С думами добрыми,
Человеком племени урангхай став,
Когда в мире этом родился,
С поводьями на груди
Племени айыы светлого
Потомком чтобы стал,
С поводьями за спиной
Солнечного племени жалостливого
1340 Воином чтобы стал,
Меня создали,
Все вы это знаете.
И поэтому
В путь пуститься день настал.
Остановившись, успокоившись,
Он присел.
И до того как
Звуки слов им сказанных,
Песня им спетая,
1350 Тойук им спетый
В воздухе чистом,
В небе высоком,
На востоке-западе,
На севере-юге,
Наверху-внизу
В эхо превратившись,
Отголоском далеким,
Громко прозвучали,
Уо! У человека этого
1360 Слова его какие жадные,
Тойук его какой чарующий,

- Ыллаабыт ырыата ыраханан!
Дьэ, тута сөрүөн туран,
Сир ийэ хотун
Тэриэлкэлээх уу курдук
Тэйгэс гына түстэ,
Сиһигинэн бутуйбут курдук
Сэһэрчи өллө.
Аан дойду
- 1370 Атыяхтаах уу курдук
Дьалкыйдьыйан барда,
Хаанынан хатайдаабыт курдук
Харааран барда.
Үс өргөстөөх үрүн күн
Өһөҕүнэн аспыт курдук
Өлөн барда.
Халлаан түөрт өттүттэн,
Сир дойду сиксиктэриттэн
Киэн силлиэт,
- 1380 Улахан буурҕа буолла,
Халыг хаар түстэ,
Кытаанах тымныы буолла,
Дохсун толон тоҕунна,
Курун тыа кумаланна,
Үөл тыа үлтүрүйдэ,
Ыыс быдан,
Ыас харана буолла.
Кэрии тыа иччитэ,
Тиһэх эһэ курдук энсийдэ,
- 1390 Улуу тумул иччитэ
Улахан оҕус курдук мөнгүрээтэ,
Өлбүт-тымннаах,
Үөр-сүүрүк
Бүтүннүү өйөҥнөөтө.
Алдырхайдаах-араскааттаах,
Аргыардаах-сугулааннаах,
Арҕаа халлаан
Алын өттүттэн,
Арсан Дуолай
- 1400 Аҕатын ууһуттан
Атын тымныы салгыттар
Сабыта биэртэлээтилэр.
Ол кэнниттэн
Сир ийэ хотун
Сиэркилэ курдук уута,
Сиэмэнэн үүммүт маһа,
Сибэккинэн үүммүт ото,
Абааһы аймаҕыттан бэтэрээннитэ

- Песня его какая тяжелая!
Джэ, извиваясь,
Матерь-земля
Будто тарелка с водой
Резко вздрогнула,
Будто ольхой перемешанная
Увяла-умерла.
Вся земля
- 1370 Как лукошко берестяное с водой
Расплескиваться стала,
Будто кровь раскатали
Чернеть стала.
Солнце белое с тремя лучами
Будто ножом пронзенное
Темнеть стало.
С четырех сторон неба,
С краев земли-кормилицы
Буря грозная,
- 1380 Пурга сильная поднялась,
Снег густой выпал,
Холод ледяной сковал,
Град стальной ударил,
Лес темный помялся,
Лес зеленый раскрошился,
Туман сгустился,
Темень сплошная настала.
Дух-иччи чащи лесной
Как медведь одинокий зарычал,
- 1390 Дух-иччи мыса великого
Как бык огромный замычал,
Мертвые-живые,
Стада-скакуны
Все содрогнулись.
Гибельного-свирепого,
Морозного-ветренного
Неба западного
С края нижнего,
Арсан Дуолая
- 1400 От рода отцовского
Другим воздухом холодным
Вдруг обдало-повеяло.
После того
Матери-земли
Вода на зеркало похожая,
Дерево из семян выросшее,
Поле цветами наполненное,
Все из рода *абаасы* кровавого

- Бука барыта
1410 Туос хотоѳос курдук
Түүрүллэн-түмүллэн кэлэн,
Илин диэки
Итии муораѳа
Симиллэргэ барбыта.
Утаакы соѳус буолан баран,
Биһиги киһибит
Арѳаа диэки
Кынчас гынан
Кынгаталаан көрбүтэ,
1420 Сир сиксигэ
Аллараа диэки
Тимиртэлииргэ дылы гынна,
Халлаан акылаата
Үөһэ диэки
Көтөѳүллэргэ дылы гынна,
Сир-халлаан ыпсыыта
Аппас гынарын кытта,
Аарт-татай, оѳолоор,
Төрөөбүт үйэ усталаах туоратыгар
1430 Манныгы киһи тугу көрбүтэй?
Бэтгэх диэки
Ат түөрг туйаѳын тыаһа
Түөрг сүллэр этин
Тыаһын курдук
Дьэ өрө хата түстэ.
Ол кэнниттэн
Сир-халлаан ыпсылѳата
Ус киһи
Кыстыгын-өтүйэтин тыаһын курдук
1440 Лып-лап гынан,
Сабыллан хааларын кытта,
Халлаан-халлаан хараѳалара
Барыта хатанарга барда,
Арѳаа диэки
Аатыран турбут
Аар тыа баһынан
Кутаа кулуһун
Уотун курдук уоттар
Сырдыгынаан-сыыгынаан кэллилэр.
1450 Биһиги киһибит
Тохтоон-уоскуйан
Олоро төрөөбүт
Отут кырыылаах
Остуруой таас
Хайатын тэллэѳэр кэлэн,

- Что поблизости
- 1410 Как поплавок берестяной
В кучку-грудку собравшись,
В сторону востока,
В море жаркое
Набиваться стали.
Немного погода,
Человек наш
В сторону запада
Коситься стал,
Пристально посмотрел,
- 1420 Край земли
В сторону нижнюю
Будто тонуть начал,
Основа неба
В сторону верхнюю
Будто подниматься начала,
Как только между небом и землей
Немного приоткрылось,
Аарт-татай, ребята,
С начала и до конца веков вечных
- 1430 Кто из людей такое видел ли?
В сторону эту
Стук четырех копыт коня
Как грохот громкий
Четырех громов раскатистых
Приближаться начал.
После этого
Стыки между небом и землей
Как звуки
Молота и наковальни кузнеца
- 1440 «Лып-лап» громко звуча,
Когда закрылось,
Засовы небес небосводных
Крепко закрываться начали,
В стороне западной
Прославленные
В глуши леса великого,
Как костра жаркого
Огни прожигающие
Трещать и шипеть начали.
- 1450 Человек наш,
Остановившись-успокоившись,
К подножию родной
Тридцатигранной
Каменной
Горы высокой подойдя,

- Ат түөрт туйаҕын тыаһа
 Түөрт сүллэр этин
 Тыаһын курдук
 Өрө хата түстэ.
 1460 Бухатыыр киһи
 Икки атаҕын тыаһа
 Өрө сүүрэн таҕыста.
 Ыыс быдан,
 Ыас харана ортотугар
 Биһиги киһибит
 Олорон эрэн көрө түспүтэ:
 Тус иннигэр
 Аар-татай, оҕолоор,
 Киһи диэхтэн кэрэгэй,
 1470 Ураанхай диэхтэн ураты,
 Саха диэхтэн саллыылаах,
 Абааһы дииртэн атын,
 Көлдүүн күтүрэ*,
 Бургулдьу мунгутуура
 Кэлэн турар эбит ээ.
 – Тоҕо кэллиг? – диэн
 Туоһулуох иннинэ,
 – Хантан кэллиг? – диэн
 Ыйытыах иннигэр
 1480 Анараа киһи
 Улуу сыһыы быһаҕаһын саҕа
 Улуу дапсыыр дабаҕайын*
 Утары уунан туран,
 Дорооболуур курдук
 Тонхос гынна,
 Кэпсэтэр курдук
 Кэбис гынна,
 Ыйыстар күөмэйин көнгөттө,
 Дьэ, ыллаан ырдьайан,
 1490 Туойан доргутан,
 Этэн энсэйэн
 Барда эбээт:
 – Дьэ-буо, доҕоор!
 Бука бастаан,
 Туспа дойду туйгуна,
 Түһүн хоту
 Чочубуойдаах дорообо, –
 Тойук барда,
 Дорообо, – диэбэтэ биһиги киһибит. –
 1500 Кэнниттэн – кэпсиэ,
 Тойук тиийдэ.
 Ортокута –

- Стук четырех копыт коня
Как грохот громкий
Четырех громов раскатистых
Приближаться начал.
- 1460 Богатыря удалого
Топот ног крепких
Подниматься стал.
В тумане густом,
В темноте непроглядной
Человек наш
Сидя, вдруг увидел:
 Перед ним
Аар-татай, ребята,
Что человеком не назовешь,
1470 Что *урангхаем* не позовешь,
Что саха сказать побоишься,
Что *абаасы* назвать не сможешь,
Худший из племени *абаасы*,
Лучший из племени *Бургульджу*,
Пришел и стоит, оказывается.
– Зачем же пришел? –
Прежде чем спросить,
– Откуда пришел? –
Прежде чем сказать
- 1480 Человек тот
С половину поля великого
Грохота великого *дабаҕай*
Прямо протянув стоял,
Будто “Здравствуй” говоря
Поклонился,
Будто разговор начиная,
Головой кивнул,
Горло свое прочистил,
Джэ, петь-воспевать,
1490 *Тойук* напевать,
Песню запевать
Наконец начал:
 - *Джэ-буо*, друг мой!
Сперва-наперво
Лучший страны отдельной,
Тебе одному
Здорово громкое, –
Тойук начал,
Здорово, – человек наш вовсе не сказал. –
- 1500 С конца – рассказывай,
Тойук начался.
В середине ее –

- Олорор быһыын туһунан,
Тугу биллин, –
Туоһу тойук барда.
Ол кэлин өттүттэн
Былыргы дьылга,
Урукку үйэбэ
Эн биһикки
- 1510 Биир ийэлээх,
Биир аҕалаах
Бырааттыы дьон этибит.
Эн миигин билэрин буолуо.
Эн киһи этэр тылгын истэн,
Ыллыыр ырыаҕын ылынан,
Утуйа сытан уолуйан туран,
Ууратарды дуумайдаан,
Тохтордуу толкуйдаан
Тийиэн кэллим, убаай.
- 1520 Бу тоҕо ууратаҕын диэн,
Туоһулуур буолаххына,
Этэrim элбэх,
Эпиэттирим үгүс.
Былыр биһиги аҕабыт
Айыы уола Айыыба Дохсун диэн
Ааттаах бухатыыр баара эбитэ үһү.
Ол баран
Сүүрбэ биэстээх сааһыгар,
Соҕуруу дойду
- 1530 Бухатыырдарын кытта охсуһан,
Күүһүнэн кыайан,
Ойох уоран,
Дьахтар талаан,
Кыыс былдыаан,
Кэргэн кэпсэтэн
Кэлиэм диэн баран,
Биэс уон сыл тоххору
Охсуһа сатаан баран
Сааһыттан саас сарбыллан,
- 1540 Үйэтиттэн үйэ көбүрөөн,
Сир-буор сырайданан,
Сирэ-саары дьүһүннэнэн,
Синигэр тиксэн
Сир иччитэ
Ньидий Баай хотун,
Буор иччитэ
Модун Баай оҕонньор диэн
Оҕонньордоох эмээхсин баарыттан
Күн Туналы хотун диэн

- Об образе жизни,
Что узнал –
Об этом *тойук* начался.
И после этого
В году старом,
В веку былом,
Мы с тобой
- 1510 С одной матерью,
С одним отцом
Братьями родными были.
Ты, наверное, меня знаешь.
Словам твоим сказанным внимая,
Песни твои спетые услышав,
Ото сна глубокого очнувшись,
Чтобы все остановить, подумав,
Чтобы все прекратить, надумав,
Сюда я пришел, брат.
- 1520 Почему же остановить захотел,
Если спросишь,
Слов у меня много,
Ответов у меня много.
Когда-то отец наш
Сын *айы Айыыба Дохсун*
Богатырем славным был, говорят.
И когда
Двадцать пять ему было,
В стране южной
- 1530 С богатырями сильными сразившись,
Силой победив,
Жену украв,
Женщину разорив,
Девушку отняв,
Чтобы женой стала договорившись,
Вернуться обещав,
Пятьдесят лет долгих
Сражаться пытался,
Годы свои утратил,
- 1540 Века свои потерял,
*Лицо землей-грунтом покрыл**,
В грязь лицом упал,
Придя в себя,
Духа-иччи земли
Госпожи *Ньиджий Баай хотун*,
Духа-иччи землянистой почвы
Старика *Модун Баай*
У них, у старика и старухи,
Кюн Туналы хотун

- 1550 Кыыстаахтарын
Ойох ылан кэлбитэ.
Ол дойдуга
Бу орто дойдуну
Аанньа аахсыбакка,
Туолкаҕа туруорбакка,
Бу дойду дьонун
От-мас сыыһын курдук
Саныыр дойду буолар эбит.
Онон биһиги ийэбит
- 1560 Үтүө кырдыаҕастарга,
Үчүгэй үөлээннээхтэргэ
Биһиги аҕабытын
Бу үтүө киһи диэн
Өрө тарпакка,
Бары сирэннэр,
Кыыстарын биэрбэтэхтэрэ.
«Барыма» диэн
Бакыйалларын үрдүнэн,
«Буолума» диэн
- 1570 Боччуйалларын үрдүнэн,
Биһиги ийэбит
Орто дойдуга баран,
Оҕо төрөтүөм,
Олох олоруом,
Ооҕуй баайы байыам диэн,
Биһиги аҕабытын кытта
Көнгүлэ суох
Күүһүнэн кэлэ турбута.
Ол иһин ийэтэ-аҕата,
- 1580 Дьоно-сэргэтэ
Үтүө тылы этэн,
Үчүгэй алгыһы алҕаан,
Энньэ-сэтии
Биэрэллэрин оннугар
Төрөтөр оҕон
Төлкөтө суох буоллун,
Иитэр сүөһүн
Күрүөтэ суох буоллун,
Уһун олоҕу олоройоҕун,
- 1590 Унаар уоту оттоойоҕун,
Алаһа дьизни тиирээйэҕин,
Аймах дьону аһатаайаҕын,
Алтан сэргэни
Туругурдаайаҕын, – диэн
Удаҕан дьахтарынан,
Ойун киһиннэн

- 1550 Дочь единственную,
В жены взяв, вернулся.
В стране той
Этот мир Средний
Вовсе не ценили,
Совсем не уважали,
Людей мира этого
Сором трав и лесов
Считали, оказывается.
- 1560 Поэтому мать наша
Старцам почтенным,
Соседям хорошим
Отца нашего
Человеком хорошим
Не представила,
Всем не понравился,
И дочь замуж не выдали.
«Не иди» говорили,
Но запретов этих не слушая,
«Не делай» твердили,
- 1570 Но приказам этим не внимая,
Мать наша
Чтобы в мире Среднем
Детей родить,
Жизнь прожить,
Богатство несметное нажить,
С отцом нашим
Без разрешения,
Силой сюда она пришла.
Потому мать и отец ее,
- 1580 Земляки ее
Слова доброго не сказали,
Алгысом святым не благословили,
Напутствия добрые
Не дали, вместо этого,
Дитя еще не родившееся
Пусть проклято будет,
Скот домашний
Пусть не множится,
Жизнь долгую не проживешь,
- 1590 Огонь теплый не разведешь,
Очаг домашний не создашь,
Родственников не накормишь,
Коновязь медную
Не установишь, – сказав,
Женщиной удаганкой,
Человеком шаманом

- Кыраан ыыппыттара.
Ол иһин
Бу дойдуга
1600 Ийэм эйигин хат кэлэн,
Иккис сылыгар төрөппүтэ,
Онон улахан уола эн.
Үһүс сылыгар
Миигин төрөтөбүн диэн
Биир суолунан боруоктанан
Бизс уончалаах сааһыгар
Өлөн хаалта.
Ахталыйан тахсыбыт
Алтан уйабыт,
1610 Аар тойон аҕабыт,
Үйэ сааһын тухары,
Өчөһүн-өһөһүн бырааптаан
Өлөрсүүгэ сылдьан,
Охсуһууга убайан,
Кырбаһыыга хатыһан,
Атын дойду атамааттара,
Туспа дойду туйгуттара
Көхсүн көнгүтэ сынныбыттара
Үйэтин туолаахтыа баар дуо,
1620 Сөтөл өлүү буолан
Көхсүн сизтэн,
Көндөй ирингэнэн силлээн
Эн иккилээх эрдэххинэ,
Мин биирдээх эрдэхпинэ
Өлөн хаалбыта.
Тулаайах сырсан хаалбыппытын
Сүдүн халлаан суута буолбут
Солудубуой Саар бухатыыр диэн
Абаҕалаах этибит,
1630 Ол үүтүн үрүмэтин,
Бүрүөһүнүн-иһитин салатан,
Сыттатан иитэлээбитэ.
Ол иитиллэ сылдьан
Эйигин өйдөөх үтүөтэ,
Мэйиилээх бэрдэ,
Үчүгэй киһи
Мантан тахсыа диэн,
Бары кырдыаҕастар
Ойоҕос өттүгүттэн
1640 Одуулуу көрөн,
Орто дойдуга олохтоон кээспиттэрэ,
Ол олордоһун бу.
Мин эрэйдээх

- Проклятье наложили.
Потому
В страну эту
- 1600 Мать с тобой в утробе пришла,
И на второй год родила,
Поэтому ты – сын ее старший.
На третий год
Когда меня рожала,
Несчастье на пути встретила,
В пятьдесят лет свои
Из жизни ушла.
Там, где выросли
- 1610 Гнездо наше медное,
Отец наш почтенный,
Всю жизнь свою долгую
Упорно-упрямо
В битвах смертных бывал,
В бои жестокие рвался,
В сражениях тягался,
Атаманы страны другой,
Лучшие страны иной
Спину его сильно помяли,
Лет долгих он не прожил,
- 1620 Кашель смертный застал,
Спину его прожег,
Гноем зловонным он плевал,
И когда тебе два было,
Когда мне только год был,
Из жизни ушел.
Когда мы совсем одни остались
Судом неба великого ставший
Богатырь *Солудубуой Саар*
Дядя по отцу у нас был,
- 1630 Пенку на молоке его,
Посуду закваски его
Облизать и нюхать давал, нас воспитал.
Тогда
Тебя умным самым,
Толковым самым,
Человеком хорошим
Станет, посчитав,
Все старики
Тебя сбоку
- 1640 Внимательно рассмотрев,
В мир Средний спустить тебя решили,
Потому здесь и живешь.
А я бедный

- Бу сылдыях курдукпун,
 Биирдээх сааспар
 Кэри тѳаѳа тахсан
 Сэттэ саастаах тihэх эһэни
 Тутан киирэммин
 Муннун үүттээн,
 1650 Чурупчу уган,
 Дөрө баайан,
 Моонньун бурѳалдылаан,
 Ойоѳоһун ураѳастаан,
 Нөмөйүн* сүүрдэрдээн,
 Силис сыарѳалаан,
 Балбаах тийээн
 Баһыгырата сылдыбытым.
 Онтон абаѳам оѳонньор
 Ынах сүөһүтэ дэлби үргэн,
 1660 Хара тѳаѳа тахсан
 Ханналарын хайа көтөн,
 Хаппыт мутукка
 Хайыларыттан ыйаанан
 Хатан хаалтара.
 Хара түөкүн хайдах да
 Батан сылдыа суох диэбиттэрэ.
 Иккис дьылбар
 Хара тѳаѳа тахсан
 Аѳыс саастаах улуу тайаѳы
 1670 Тутан, баһын сулардаан,
 Уоһун уостуганнаан,
 Моонньун хомууттаан,
 Сийин сэдиэккэлээн,
 Ойоѳоһун олгуобуйалаан,
 Хатын сыарѳалаан
 Хаппыт саһааны
 Тийээн барчалаан киирбиппиттэн
 Сылгы сүөһүлэрэ
 Мантан үргэн,
 1680 Байѳал түбэтигэр
 Бырах баран,
 Мунан өлбүттэрэ.
 Илээт бэрдэ буолсу диэн,
 Иккис буруй итиннэ иннибитэ.
 Үстээх сааспар
 Удаѳан дьахтар
 Мэнэрийэ олортоѳуна,
 Түбэһэ киирэммин:
 «Бу туох буоллун?» — диэн
 1690 Аяаѳын хайа тардан кээспитим.

- Так и хожу, брожу,
Когда мне год было
В лес глухой пошел
И, медведя семилетнего
Руками голыми поймав,
Нос его проткнув,
1650 Кольцо надев,
Поводок повязав,
Ярмо на шею натянув,
По бокам оглобли привязав,
Жир на передних ребрах процежив,
Сани из корней сделаю,
Глыбы навоза скотского
С шумом я возил.
Оттого дяди моего
Скот рогатый испугавшись,
1660 В лес глухой убежал,
Брюхо свое разорвав,
На сучьях сухих
За шею свою повис
И засох.
Плут черный никак
Тут не уживется сказали.
На второй год
В лес глухой пошел
И, великого лося восьмилетнего
1670 Поймав, на голову недоуздок накиннув,
Узду натянув,
На шею хомут надев,
На горб седёлку положив,
По бокам оглобли привязав,
Сани из берез сделаю,
Дрова сухие
Когда я домой с шумом привез,
Скот их конный
Этого испугавшись,
1680 В лес возле моря
В ужасе убежав,
Потерялся и умер.
Мошенником отъявленным станет подумали,
Это проступок мой второй был.
В три года
Когда женщина-удаганка
Заклинания свои пела,
В дом я зашел:
«Что ты делаешь?» – сказав,
1690 И рот ее на куски разорвал.

- Үнүс буруй ити буолта.
Түөртээх сааспар
Кыыра олорор
Ойуунна түбэспитим.
«Бу туох буолбут дьоннутуй?» – диэн баран,
Хоолдугун эрийэн кээспитим.
Төрдүс буруй
Итиннэ түгүлээбитэ.
Ол иһин
- 1700 Аармыйаҕа батыа суох адьарай,
Түбэҕэ батыа суох түөкүн
Үөскээн эрэр эбит диэннэр
Айыы сириттэн
Аҕыс көс антах,
Өлүү сириттэн
Үс көс бэттэх,
Аат оҕонньортон
Ат көһө антах,
Сатана оҕонньортон
- 1710 Сатыы көс бэттэх
Сах улууһун баран
Саҕалаа диэннэр,
Онно олохтоон кээспиттэрэ.
Ол олордохпуна,
Күн баарыын
Эн обургу эппит тылын
Эттээх хааммар
Этин тыаһа буолан
Ньиргийэн тийбитэ.
- 1720 Онон соҕуруу дойдуга бардаххына,
Суорума соруктаныан,
Суомах саастаныан,
Итэҕэс айыыланыан,
Иччитэх дьылэниэн,
Бычык тыыннаныан,
Быһаҕас саастаныан,
Быстах үйэлэниэн,
Наай диэн барыма!
Киһи буолар кэскили,
- 1730 Саха буолар сахсааны,
Ураанхай буолар олоҕу,
Огостуоххун баҕарар буоллаххына,
Хоптоох-хоһуулаах,
Куордаах-дьайдаах
Хотугу халлаан
Хонкуйар кулугутугар,
Уон үөстээх

- Это проступок мой третий был.
В четыре года
Камлающего
Шамана я увидел.
«Что же вы делаете, люди?» сказав
Шейный позвонок его раздробил.
Четвертый проступок
Тогда случился.
Потому
- 1700 *Аджарай*, что в армии не уживется,
Плут, что в лесу густом не уживется,
Растет, оказывается, подумав,
От земли *айыы*
В восемь миль,
От земли смерти
В три мили,
От старика из *Ада*
В милю конную,
От старика *Сатаны*
- 1710 В милю пешую,
Племя *Сах* злобное
Род свой создай сказав,
Меня там жить оставили.
И однажды,
Вот недавно
Слова тебя удалого
В теле моем, в крови моей,
Будто звук грома
Вдруг загрохотали.
- 1720 Потому, если в страну южную пойдешь,
Доля несчастная настигнет,
Жизнь бедной будет,
Счастье земное худым будет,
Дом пустовать будет,
Дыхание короткое будет,
Жизнь неполной будет,
Век недолгий будет,
Ни за что не иди!
Судьбу человеческую,
- 1730 Счастье саха настоящего,
Жизнь *урангхая* истинного,
Если познать ты хочешь,
Со сплетнями-раздорами,
С болезнями-хворью
Неба северного
За засовом склоненным,
Десятируслого

- Уот Балысхан байдал
Унгуоргу өттүгэр,
1740 Уон кырыылаах
Очуос таас хайа
Анараа өттүгэр
Алыс аатырбыт,
Дэлэ дизэлийбит,
Олус улкуйбут
Сэттэ уон дьиибэлээх,
Аҕыс уон албастаах,
Тоҕус уон кубулҕаттаах,
Кырыылаах сутуруктаах,
1750 Кырыыстаах тыллаах,
Кылааннаах үнүүлээх
Кыыс Кылаан бухатыыр диэн
Кыыс оҕо кытарар кылаана,
Дьахтар киһи таллан бэрдэ
Моой модуннаах,
Түөс күүстээх,
Эрбэх эрчимнээх,
Тарбах талааннаах,
Тутарга гутаахтаах,
1760 Хапсарга хапсаҕай диэн ол буолар.
Ону барангын
Үрүт күүһүн өһүлэн,
Алын күүһүн алдытан,
Орто күүһүн оруойдаан*,
Күнгэ биэрбэтэх
Күөнүн ылан,
Тангараҕа биэрбэтэх
Даанын ылан,
Аҕатыгар эппэтэх
1770 Амарах тылын истэн,
Ийэтигэр эппэтэх
Истин тылын ылыннаран,
Оҕус курдук моһуйан,
Атыыр курдук күөйэн
Ойох ылан кэллэргин,
Сир кыылын курдук
Элбэх баайы байан,
Сибиинньэ курдук
Элбэх оҕону төрөтөн,
1780 Алаһа дьизни тиирэн,
Аал уоту оттон,
Аймах дьонун аһатан,
Ат баһын холбоон,
Алтан сэргэни туругурдан,

- Моря огненного *Уот Балысхан*
На стороне другой,
1740 Десятигранной
Горы каменной
На стороне обратной,
Прославленная,
Нашумевшая,
Именитая
С семьюдесятью причудами,
С восьмьюдесятью уловками,
С девяноста перевоплощениями,
С кулаком граненым,
1750 Со словами злоядными,
С копьем острым
Девушка-богатырь Кыыс Кылаан,
Лучшая среди девушек,
Лучшая среди женщин,
С шеей крепкой,
С грудью сильной,
С пальцем энергичным,
С пальцем талантливым,
Неповторимой,
1760 Непобедимой она является.
Ты к ней иди и
Силу ее грозную успокой,
Силу ее могучую сломай,
Силу ее крепкую одолей,
Солнцу не уступавшую
Повиноваться заставь,
Богу не уступавшую
*Поражение признать заставь**,
Отцу несказанные
1770 Слова добрые услышав,
Матери несказанные
Слова искренние выслушав,
Как быка принудив,
Как жеребца преградив,
В жены ее взял бы,
Как зверь земной
Ты разбогател бы,
Как животное свинья
Много детей нарожали бы,
1780 Дом прочный построив,
Огонь в очаге разведя,
Родственников накормив,
Отцовский род соединив,
Коновязь медную установив,

- Аттаах ойбоно,
Оџустаах бурџалдыта буолан,
Аччыгы тоторон,
Ааспыты аһатан,
Тутайбыты салџаан,
1790 Тонмуту итиэрэн,
Дьон баһын билэн
Дьоллоох олоџу олоруон этэ.
Мин этэр сирбэр,
Хоту барангын
Хоттороору сытангын:
«Хаан уруум хайыһан,
Эт уруум эргиллэн,
Өлөр тыын өлүскэнэ буолла,
Өрөгөр көџулбүттэн өрө тарт,
1800 Быстар тыын быһылаана буолла,
Тыһы кыл саџа тыыммын
Быраатым кэлэн
Быһыы тарт,
Оџом кэлэн оруу тарт» — диир
Күннээх буоллаххына,
Өр-өтөр гыныам суоџа,
Тийэн көмөлөһө туруом.
Оттон соџуруу дойдуга
Барангын:
1810 «Өлөрүм буолла,
Өрүһүйэ тарт» — диэбитин иһин,
Өлүөн иннигэр тийдэхпинэ,
Өрүһүйүөм кэриэтин
Өлөрө охсон төннүөџүм.
Быраатым кэлэнгин:
«Быстар тыын быһылаана буолла,
Быһыы тарт» — диэбитин иһин,
Быстыан иннигэр тийиэм,
Быһаан ылыам кэриэтин,
1820 Быһа тардан төннүөџүм.
Этэр тыл итинэн бүттэ,
Тойон убайыам,
Аџыйах тыл минньигэс,
Элбэх тыл сымсах.
Ханнык ааттаах
Аһырын булбатах адьарай,
Туох ааттаах
Хонугун булбатах дьолту,
Хоно кэлэн баран
1830 Дьиэм иччитэџин,
Балаџаным баттыктааџын көрөн,

- Стада бесчисленного лошадей,
Стада несметного скота рогатого хозяином став,
Голодного накормив,
Прохожего угостив,
Обездоленного поддержав,
1790 Замерзшего отогрев,
Человеком видным став
Жизнь счастливую прожил бы.
В местности этой
На север дойдя
Когда проигрывать будешь,
«Родня моя кровная оглянись,
Родня моя близкая обернись,
Гибель скорая меня настигла,
За челку торчащую подними,
1800 Смерть верная меня поймала,
Жизнь мою хрупкую
Брат мой, придя,
Скорей спаси,
Дитя мое, придя, вызволи», –
Если вдруг ты скажешь,
Задерживаться я не буду,
На помощь я прибегу.
А если в страну южную
Ты дойдя,
1810 «Умереть время настало,
Спаси меня» — если ты скажешь,
Если до смерти твоей дойду,
Вместо того, чтобы спасти
Тебя убью и вернусь.
«Брат мой, ты приходи,
Смерть кровавая меня настигла,
Скорей спаси» — если скажешь,
Прежде чем умрешь дойду
И вместо того, чтобы спасти,
1820 Тебя зарежу и вернусь.
Слова мои на этом закончились,
Брат мой *тойон*,
Меньше слов слаще!
Больше слов претит!
Откуда этот
Аджарай еду не нашедший,
Почему же
Джолту ночлег не нашедший,
Ко мне на ночь придя,
1830 Дом мой опустевший,
Балаган мой закрытый увидев,

- Бачча дойдуга
 Батыһан кэлбит буоллаҕа дииринг син сөптөөх.
 Аартыкка баппат
 Албан аатым,
 Суолга баппат
 Суол үнгүүр сураҕым
 Үс бастаах
 Уот куурай кыыл
- 1840 Ат көлгөмнөөх
 Ааттаах киһи
 Алтан Дьэргэли бухатыыр диэн
 Мин буолабын.
 Дьэ, быралҕаннаах
 Бырах муора,
 Быдан ыраах
 Быраһаай, бырастыы, – диэн баран,
 Киирэн бара турта.
 Көр Буурай бухатыыр:
 – Көр эрэ, оҕолоор,
 Аһыырын булбатах адьарай,
 Хойуутун булбатах дьолту,
 Тумсун тууһун,
 Айаҕын абатын,
 Бэлэһин бэтиэхэтин,
 Билэһиэн, – диэн баран,
 Кураанаҕы тутан,
 Ыйдананы ытыһан,
 Халлааны харбаан хаалла.
- 1860 Мин ыал буоларбын
 Тэрийэ кэлбит буоллаҕа,
 Эн этэр суолгунан
 Барбатым чахчы,
 Бэйэм билиибин
 Бэриммэккэ олордоҕум, – диэн баран,
 Туһааннаах тус илин диэкки
 Көрөн кэбистэ.
 Дьэ, доҕоор,
 Итии салгын салгыйда,
- 1870 Илигирэс тыал тыалырда,
 Итир былыттар ибиэркээтилэр,
 Ибир самыырдар ыһыахтаатылар.
 Ол буолан тохтуурун кытта,
 Аан дойдутун
 Алын энгийэтигэр,
 Аҕыс салаалаах
 Аар Кудук Маһын
 Анараа өттүгэр

- В страну эту
 Последовал за мной, думаешь, то это правильно.
Что громкая слава,
Не вмещающаяся в широком тракте,
Что славное имя,
Не вмещающееся в широкой дороге;*
 Трехглавый
 Зверь огненный
- 1840 С упряжкой конной
 Человеком прославленным
 Богатырем *Алтан Джэргэли*
 Я являюсь.
Джэ, огромное
 Море бескрайнее,
 На веки вечные
 Прощай, прости, – сказав,
 Тотчас он ушел.
- 1850 Богатырь *Кёр Буурай*:
 – Смотрите-ка, ребята,
Аджарай еду не нашедший,
 Нечисть место не нашедший,
Речь ядовитая,
Слова горькие,
Глотка потешная;*
 Ты знаешь, – сказав,
 Несолоно хлебавши,
 С руками пустыми,
 Ни с чем он остался.
- 1860 Семейю мою будущую
 Устроить пришел, наверное,
 Твоей дорогой
 Что указываешь, не пойду,
 И указам чужим
 Я вовсе не поддаюсь, – сказав,
 В сторону востока дальнего
 Тотчас посмотрел.
Джэ, друг,
 Воздух горячий подул,
- 1870 Ветер дрожащий настиг,
 Облака темные небо окутали,
 Дожди проливные хлынули.
 И как только все прекратилось,
 Мира его родного
 На склоне его нижнем,
 Восьмиветвистого
Аар Кудук Древа,
 По сторону ту его

- Хатын ньыыраайы тардыаласпыт,
1880 Талах-иирэ иэнигиспит*,
Бөлөх ойуур бөлүөхпүт,
Солко нуоҕай сибэкки
Соһо тарпыт курдук
Субуруччу үүнэн
Түпсубут эбит ээ.
Онно көрбүтэ,
От-мас иччитэ
Орой Буурай уол-кыыс
Мунньустубут эбит.
- 1890 Сир-дойду иччитэ
Сизэрэй Буурай оҕонньор-эмээхсин
Ситиэлэспит эбит.
Ол иннигэр
Өйдөөн-дьүүллээн
Көрөн кэбиспитэ:
Эриэн сэбэһэ тутуурдаах,
Иэдьигэйдээх иһит көтөҕүүлээх,
Илгэлээх табаҕайдаах*,
Иэйиэхсит хотуттар
- 1900 Иэнигиспиттэр эбит.
Ат сылгы
Көнтөстөөх сулара тутуурдаах,
Ас үрдүн аһаабыт,
Ааннаах тылы кэпсэппит,
Алгыстаах олоҕу олорбут,
Айыыһыт хотуттар,
Айылҕа оҕонньоттор
Мунньустубуттар ээ.
Ол ортотугар
- 1910 Ат көнтөһө тутуурдаах,
Аҕыйа барбыт хааннаах
Эмээхсин дьахтар
Иннилэригэр киирэн,
Сиэллээх хамыйаҕынан
Түөрэх кэбиһэр,
Төлкө быраҕар
Киһи быһыытынан
Алаас сыһыы ангаарыгар
Аар саламаны тиирэн,
- 1920 Улуу сыһыы ортотугар
Чороон айағы чохчолоон,
Дьону-сэргэни мунһан
Кэтит сыһыы иэнигэр
Киэн кэрбэни* анһан,
Кэриэн айағы* кэккэлэтэн,

- 1880 Березки молодые выросли,
Ивы парами густо проросли,
Чаща лесная выросла,
Нежные цветы шелковые,
Будто по полю протянули,
Густо проросли,
Похорошели, оказывается.
Туда посмотрел,
Духи-иччи лесные
Мальчишки-девчонки *Орой Буурай*
Собрались, оказывается.
- 1890 Духи-иччи земли и полей
Старики-старухи *Сизэрэй Буурай*,
Столпились, оказывается.
Перед этим
Внимательно-пристально
Он тотчас посмотрел:
С пестрой веревкой волосяной в руках,
С посудой творогом наполненной,
С ладонями с дарами богов,
Божества *Иэйиэхсит хотун*
- 1900 Стоят, оказывается.
С поводьями
Лошадиными в руках,
*Частью верхней пищи питавшихся**,
Слова благодатные говорящие,
Жизнь благословленную прожившие
Айыысыт старушки,
Айылга старики
Там собрались, оказывается.
Посреди этого
- 1910 С поводьями лошадиными в руках,
Немощная-хворая
Женщина старая
Перед ними встав,
Черпак с волосом конским
Тюёрэх бросила,
Гадать начала,
Предсказательница
На половине поля-алаас
Салама священную повесив,
- 1920 Посреди поля великого
Чорооны большие поставив,
Народ свой собрав,
В поле широком
Шалаш *кэрбэнг* из лиственниц сделав,
Посуду-*кэриэн* поставив,

- Кэскиллээх кэпсэл буоллун диэн,
Ырыа ыллаан,
Тойук туойан эрэр этэ.
Ону биһиги киһибит
- 1930 Истэ биһирээн,
Көрө сөбүлээн турбута.
– Дьэ-буо!
Күн киһитин күүстээҕэ,
Көр Буурай бухатыыр,
Этэр тылбын иһит,
Үтүө тылбын өйдөө:
Эн киһи
Аан дойду араҕас буоругар
Арҕаскынан түһэн
- 1940 Аталыйар күннэр,
Орто дойду
Ойуулаах отугар
Уорҕаҕынан ууруллан,
Оройгунан түһэн
Оҕо буолар күннэр
Эйигин кытта биир сыллааҕы
Уордаах Дьөһөгөй тойон
Тоҕус сүүс
Тоҕус уон тоҕус
- 1950 Тоҕой сэлэтигэр*
Чолоччу тардыллан,
Тохтоон чуоҕуйан
Торолуйан үөскээбит
Дьоллоох улуу ат кулунуттан
Сылгыһыт баай тойон
Тарбаҕынан талан,
Сөмүэтинэн сүүмэрдээн
Айыы киһитин атамаана,
Күн киһитин күүстээҕэ
- 1960 Көр Буурай обургуга
Анабыллаах ата,
Туһааннаах доҕоро
Бу буолуохтаах диэн,
Күүстээх оту сиэтэн,
Күтүр өрүс уутун уулатан
Күөкээримэ сүүрүк ат буол диэн,
Биир кулуну анаабыта
Аҕыс сыл буолла.
Ол билигин
- 1970 Аҕыһыгар диэри
Быаны билбэтэх,
Тоҕуһугар диэри

- Чтобы весть благодатная пошла,
 Песню петь,
 Тойук исполнять начала.
 А человек наш это
 1930 Внимательно слушая,
 С любопытством смотрел.
 – Джэ-буо!
 Сильный племени солнца,
 Богатырь *Кёр Буурай*,
 Слова мои слушай,
 Слова добрые внемли:
 В день когда,
 Ты человек
 На землю родную
 1940 На свет спустился,
 Мира Среднего
 На траву узорчатую
 Когда тебя поставили,
 В день, когда пришел,
 Младенцем родившись,
 С тобой в один год рожденный,
 На девятистах
 Девяноста девяти
 Столбах *Тогой сэлэ*
 1950 *Джэсэгэй тойона* грозного
 Из крепко привязанных,
 Остановившись,
 Могучим родившихся
 Жеребят от счастливой лошади великой
 Табунщик богатый *Сылгысыт баай тойон*
 Пальцем выбрав,
 Тщательно отобрав,
 Для атамана племени *айыы*,
 Для сильного племени солнца,
 1960 Для удальца *Кёр Буурай*
 Конем предназначенным,
 Другом преданным,
 Этот жеребенок станет, – сказав,
 Травой отборной накормив,
 Водой из реки широкой напоив,
Кюэкээримэ Сюрюк назвав,
 Как жеребенка тебе выделил
 Восемь лет прошло.
 Он сейчас
 1970 До восьми лет
 Веревку не знавший,
 До девяти лет

- Сулары кэппэтэх сылгы
 Сир сиксигэр,
 Халлаан кыраайыгар,
 Дойду улаҕатыгар,
 Муора муннугар,
 Байхал баһыгар
 Сир ийэ хотун
- 1980 Сибизһэй өннөөх
 Сибэккитин сиэн,
 Араас өннөөх
 Араскытын аһаан,
 Быа тийбэт былчыннанан,
 Холун тийбэт хоннуоланан,
 Дьирим тийбэт дьилбэктэнэн,
 Хомуут баппат
 Хороҕор саалланан,
 Хатыс тийбэт хаһаланан,
- 1990 Ырҕа дьаама туолан,
 Ыкса бэйэтэ ынырыктанан,
 Чугас бэйэтэ дьулааннанан
 Турара буолуохтаах.
 Биһиги эйиэхэ
 Бу көнтөстөөх сулары аҕаллыбыт,
 Мэ, мань тут.
 Сассыарда
 Күн аһаара тахсан эрдэбинэ,
 Күнү көссө
- 2000 Көнтөстөөх суларгынан
 Үс төгүл далбаатаа,
 Үстэ үөлэн хорууттаа:
 Үрдүккэ соргулаах,
 Үтүөҕэ дьоллоох,
 Үчүгэйдик сылдыһах буоллаххына,
 Илин халлаан иэдэһиттэн
 Ат сылгы
 Түөрт түөрэн көмүс туйаҕын
 Тэрэппитинэн,
- 2010 Моонньоох баһын
 Куллуччу туттубутунан
 Тус иннигэр кэлэн
 Хоруйа тэбиэҕэ.
 Ону көрдөххүнэ,
 Дьэ, хабарын хапсаҕайа,
 Тутарын дьороҕойо
 Сүрэҕин үчүгэйэ
 Илиин эрчимэ онно биллиэҕэ.
 Дьэ ити кэннэ

- Недоуздка не выдавший конь,
На краю земли,
На краю неба,
На окраинах страны,
На берегах моря,
На просторах моря
Матери-земли
- 1980 Цвета яркого
Цветками питался,
Цвета разного
Ростками питался,
Что веревкой не обвязать мышцы нарастил,
Что подпругу не затянуть жир нагулял,
Что сбрую не надеть спина была,
Что узду не накинуть
Толстая шея длинная была,
Что ремнем кожаным не затянуть жир брюшной был,
- 1990 Живот его наполнился,
Сам он жестоким став,
Сам он опасным став,
Там стоит, наверное.
Мы тебе
Поводья и недоуздки принесли,
На, это держи.
Утром,
Когда солнце только всходило,
Его встречая,
- 2000 Недоуздкой с поводьями
Три раза взмахни,
Трижды его подзови:
С судьбою великой,
С сердцем добрым,
Если судьба счастливой будет,
Со стороны неба восточного
Конь твой
Четырьмя копытами серебряными
Тяжело ступая,
- 2010 Голову свою
Горделиво подняв,
Перед тобой
Он остановится.
Если это увидишь,
Тогда хватку рук твоих,
Ловкость кулаков твоих,
Твердость сердца твоего,
Силу рук твоих узнаешь.
Джэ, после этого

- 2020 Бу ат сылгы үрдүк мындаатыгар
Тардыстан тахсан
Олорор күннээх буоллаххына,
Аҕыс кулукулаах
Айдаан-айан суолун
Ангаар уһугун тутангнын
Айанныыр күннэр,
Тоҕус кулукулаах,
Дьоллоох-соргулаах
Дорҕоон айан суолун
- 2030 Тутуһар күннэр,
Дьоллоох үтүө дойдунг
Ойуулаах отун,
Оһуордаах маһын
Алдьаттарар буолаайағын,
Кэскиллээх ийэ дойдунг
Кэнчээри отун,
Кэлэр илгэтин,
Кэскиллээх тыатын,
Кэмнээх дьонун
- 2040 Кэстэрэр буолаайағын.
– Дьэ-буо!
Оҕолоох сэгэрбит,
Одорууннаах омук сиригэр
Охтор буолаайағын,
Өһүргэстээх өһүк сиригэр
Бүдүстүүр буолаайағын,
Соргун үрдээн,
Сонорун тупсан,
Солоҕойун улаатан*,
- 2050 Дьоллоох сырыыны сылдьан,
Үөрэн-көтөн,
Үтүө дойдугун булан,
Үөрүүлээх олоҕу олорон,
Үйэ сааскын туолан
Үтүө ыччаты тэнитээр!
Барары баайыллыбат,
Кэлэри кэлгийиллибэт,
Санаағын ситэр,
Өстөөхтөргүн өлөртөөн
- 2060 Өрөгөйүн үрдээтин,
Дьаныардаахтаргын дьаһайан
Санаанг туоллун.
Соноҕос атыыр
Өрөгөйдөөх көвүлүн курдук
Өрө охсунан кэлээр,
Кунан оҕус

- 2020 Если, на седло коня высокого
Взобравшись,
Сесть верхом день твой настанет,
С восемью преградами
Дороги нелегкой
На начало ступив,
В путь тронешься,
С девятью преградами
По счастливой
Дороге ровной
- 2030 В путь пустишься,
Родины счастливой
Траву пеструю,
Деревья зеленые
Уничтожить не дай,
Родины процветающей
Отаву растущую,
Обилие грядущее,
Леса созревающие,
Детей будущих
- 2040 Истребить не дай.
— Джэ-буо!
Милое дитя наше,
На земле народа грозного
Ты умирать не смей,
На земле недруга чужого
Ты отступать не смей,
Счастье возвеличится,
Удача улыбнется,
Положение возвысится,
- 2050 После поездки счастливой,
Радуюсь-ликуя,
Страну прекрасную найдя,
Жизнь веселую прожив,
Столетие отметив,
Детей хороших воспитаю!
Уходящее не удерживают,
Приходящее не отталкивают,
Ты цель достигни,
Врагов своих одолев,
- 2060 Героем истинным стань,
Настойчивых уничтожив,
Мечту свою осуществи.
Словно жеребца
Челка торжествующая
Торжествуя, приходи,
Словно быка

- Соргулаах-дьоллоох
Муоһун кылаанын курдук
Өрөйөн-чөрөйөн кэлээр.
- 2070 Аҕыйах тыл минньигэс,
Үгүс тыл сымсах,
Этэр тыл,
Ыллыыр ырыа бүттэ,
Быралҕаннаах бырах муора
Быдан ыраах
Бырастыы, быраһаай, – диэн баран,
Эмээхсин дьахтар
Илиитин иһинэн
Кини диэкки илгэн кэбистэ.
- 2080 Эриэн көнтөстөөх сулар
Уолбут бэгэччэгэр кэлэн
Иилистэ түстэ.
Мань тутан баран
Өйдүү түһэн
Өрө-тагнары көрбүтэ:
Илин диэкки
Тың кырыыта,
Быһах батыя
Кылаанын курдук
- 2090 Кыһан арыллан,
Тыһы кырынаас
Тыһын курдук
Нбылабыя сырдаан,
Халлаан ат тийһин курдук
Арыллан аппайан эрдэҕинэ,
Аҕыс сардангалаах
Аламай манан күн
Анаара тахсан эрэр.
Иэйиэхситтэр тылларын итэҕэйбиччэ,
- 2100 Айыыһыттар тылларын ылынан
Көнтөстөөх суларынан
Үстэ үөлэн
Күнү көрсө далбаатаата,
Үс төгүл үгүрүөлүү* түһэн баран,
Хоруутаата.
Инньэ гынарын кытта
Ичигэс салгыннаах,
Иэйиэхситтээх
Илин халлаан иэдэһиттэн
- 2110 Ат сылгы
Түөрт түөрэн туйаҕа төгүрүйбүтүнэн,
Буҕа таас* моонньо кулуйбутунан,
Килиэ таас тийһэ килэйбитинэн,

- Счастливые
Рога острые
Восторжествовав, приходи.
- 2070 Меньше слов слаще,
Много слов претит,
Я все сказал,
И песням уж пришел конец,
Море бескрайнее
На веки вечные
Прости, прощай! – сказав,
Женщина старая
Рукою по направлению во внутрь
В сторону его взмахнула.
- 2080 Недоуздок с поводьями
На запястье парня нашего
Тотчас повис.
И это в руки взяв,
Внимательно
Снизу-вверх посмотрел:
 На востоке
Край рассвета,
Как пальмы, ножа
Острие стальное
- 2090 Светом сверкает,
Словно мех
Самки горностая
Белизной сияет,
Небо как челюсть коня
Когда приоткрываться начало,
Восьмилучистое
Солнце ясное
Наполовину поднялось.
Словам богинь-*Иэйиэхсит* поверив,
2100 Слова покровителей-*Айыысыт* приняв,
Недоуздом с поводьями
Трижды намотав,
Солнце встречая, помахал,
Трижды по-бекасиному крича,
Подозвал.
Тотчас после этого
С воздухом теплым,
С богиней *Иэйиэхсит*
Со стороны неба восточного
- 2110 Конь резвый
Копытами шатающимися треща,
Крепкую шею каменную выпрямив,
Сверкающими зубами каменными блестя,

- Холлоџос быһаҕаһын саҕа
Кутаа уот тыына субуруйбутунан,
Үөлэс айағын саҕа
Үөлэ лаансаар таныыта сартайбытынан,
Түөрт күннүк сириэнэн охсуллар
Үөрбэ чаҕаан көбүлэ
2120 Өрө күүрэн,
Сэттэ күннүк сириэнэн тайыыр
Синньэ былас
Сизлэ нэлэйбитинэн,
Отут күннүк сириэнэн охсуллар
Уот бурхаан кутуруга
Үс сириэнэн түүрүллэн,
Өрө-таннары хотоҕостонон,
Өрө сүүрэн кэлэн
Өрөгөйдөөх күөнүн анныгар
2130 Хоруйа тэбинэрин кытта,
Көр Буурай бухатыыр
Тутуутун дьороҕойо,
Хамсаныытын хапсаҕайа,
Сырыытын сымсата
Дьэ, онно буолла.
Кини киһи
Аҕыс кырыылаах
Хара буруут таас харытыгар
Өрөгөр көбүлүттэн
2140 Үстэ үөлэн эрийэ баттаан ылла,
Сир диэки умсары баттаата.
Күдүк халлаан
Өрөгөнө* буолбут,
Дьэллик халлаан
Дьэргэлгэнэ буолбут
Үс хаттыгастаах
Үрдүк манган халлаан
Үрүт сибээһэ буолбут
Көнтөстөөх сулары
2150 Моонньоох баһыгар
Батары баттаата,
Кэтэрдэн кэбистэ.
Ол гынан баран
Тумсуттан ылан
Туруору анһан кэбистэ,
Сэнийэтиттэн ылан
Киэр анһан кэбистэ.
Кини киһи
Ингэн-туттан туруо дуо,
2160 Хасса суох хааман,

- С половину бочки берестяной
Горящим костром жарким выдыхая,
С отверстие дымовое
Ноздри большие раздувая,
На четыре дня пути тянущаяся
Блестящая челка опасная
- 2120 Вверх поднявшись,
На семь дней пути растянутая
Грива его
Длинная раскинувшись,
На тридцать дней пути тянущийся
Хвост как пурга огненная
В трех местах свернувшись,
Вниз-вверх потянувшись,
Стремительно подбежав,
Под лоном победным
- 2130 Как только копытами уперся,
Богатыря *Кёр Буурая*
Ловкость кулаков его,
Проворность движений его,
Скорость действий его,
Вот, тогда увидели.
Он человек
На восьмигранное
Как камень водоворота черного предплечье
Челку торчащую
- 2140 Трижды накрутив, взял,
Ничком к земле придавил.
Неба безграничного
Пеленой ставший,
Неба бездомного
Маревом ставший,
Трёхъярусного
Белого неба высокого
Связью верхней ставший
Недоуздок с поводьями
- 2150 В голову могучую
Со всей силы вдавил,
И тотчас накинул.
После этого
За ноздрю схватив,
Прямо в землю его воткнул,
За веревки схватив,
Прочь отшвырнул.
Он человек
- 2160 Не остановится, не растеряется,
Смело шагая,

- Хангас ойоѳоһугар
Сыста түстэ,
Хан халлаан харахата буолбут
Тимир хансаарыскай ингэһэтигэр
Хангас атағын батары биэрдэ,
Баар дойдутун
Бастын сийиттэн
Уна атағынан
Тирэнэн кэбистэ,
2170 Харалдыктан көппүт
Хара куртуйах улар курдук,
Хаптас гына түһэн баран
Хара буруут таас
Ынғыырын үрдүгэр
Хап-бааччы олоро түстэ.
Дьэ, кини киһи
Соѳуруу дойду диэкки,
Туойбут туһааннаах суолугар
Төгүрүччү тардан
2180 Тохтотон туран,
Дьоллоох улуу дойдутугар,
Илгэлээх ийэ сиригэр,
Айыллыбыт аан дойдутугар
Барар киһи майгытынан,
Сылдьар киһи быһыытынан,
Манна хаалааччы
Үтүө күрэх норуотугар
Кэриэһин кэпсээн,
Хомуруоһун хостоон,
2190 Манныктык сылдыһам,
Баччаларынан кэлиэм дии санаан,
Кэм кэрээн,
Бото-болдьох* биэрэ турбута:
– Дьэ-буо!
Бары маанылаах бар дьонум,
Бары истэн хаалын.
Мин киһи
Аан дойдубуттан
Араҕардыы сананним,
2200 Улуу дойдубуттан
Уларыйардыы онһуннум,
Төрөөбүт сирбиттэн
Төлөрүйэр быһыы буолла,
Ол гынан баран
Манна хаалааччы эһигитини
Истиэнэ курдук итэҕэйдим,
Эркин курдук эрэнним.

- К стороне его левой
Вдруг прилип,
Засовом *Неба Ханг* ставшее
На стремя железное
Ногой левой сильно он наступил,
Страны своей
На хребет лучший
Ногой правой
Он уперся,
2170 Словно из проталин вылетевший
Тетерев-глухарь черный
Он пригнувшись,
На седло-камень
Водоворота черного
Тотчас крепко сел.
Джэ, он человек
В сторону южную,
К дороге своей заветной
Развернувшись,
2180 Остановился,
Великой стране счастливой,
Земле своей благодатной,
Родине его сотворившей,
Как путник уходящий,
Как странник приходящий,
Тут оставшемуся
Задорному народу доброму
Завет свой сказать,
Наказ свой вымолвить,
2190 Собрался, думая,
Так я буду, тогда я приеду,
Время назначив,
*Срок исполнения** свой он дал:
– *Джэ-буо!*
Народ мой почтенный,
Все меня послушайте.
Человек, как я
Из родины своей
Уехать надумал,
2200 От страны великой
Отдалиться собрался,
Землю родную
Покинуть день настал,
Однако я
Вам, здесь остающимся,
Как стене крепкой доверяю,
Как на каменную гору надеюсь,

- Мин күрүүлээх күр баайым
Күрүөтэ суох көннөрү хаалла,
2210 Ампаардаах халын аһым
Харабыла суох таах хаалла,
Соҕотох турбам бүөлэммэтэ,
Түөрт түннүгүм сабыллыбата,
Өрбүт күөһүм өрө тардыллыбата,
Оттубут уотум бугуйуллубата*.
Мин кэлиэхпэр диэри
Үөһэттэн үргүөр
Үрүгүйэр буоллабына,
2220 Түүлээх төбөҕүтүнэн бүөлээрин,
Аллараттан дарбаан дарбыйдабына
Сабарай уллунгаххытынан
Саба үктээрин.
Илинтэн-арҕааттан
Ингсэлээх-идэмэрдээх
Кэлэн ингнэр буоллабына,
Илбистээх илиигитинэн,
Эриэн талабынан
Илби охсо тураарын,
Хотуттан-собурууттан
2230 Холуон бииһин уһуттан
Хобдох салгын кэлэн
Хонуксуйуох буоллабына,
Хомуһуннаах* ойуммунан
Холдьохторо тураарын.
Сөһүөхтээхпин бүдүрүтэйэйбит,
Муруннаахпын тыбырдатаайыбыт,
Аһаҕас туйахтаахпын аҕыйатаайыбыт,
Бүтэй туйахтаахпын бүдүстэйэйбит,
Ураа муостаахпын оччотоойоҕут,
2240 Сылай* сизллээхпэр сырытыннараайабыт.
Дьэ-буо, доҕоттоор,
Мин киһи бу бараммын
Үөрэн-көтөн,
Үрдээн-чэпчээн
Үчүгэйинэн сылдыарбын
Эһиги тугунан билиэххитий?
Мин үс сыл буола-буола
Үчүгэйдик сылдыарбын биллэриэм
Күнү таһаарар
2250 Күөх эбириэн түөстээх,
Күөкэгэр моонньоох
Күөрэгэй чыычаах буолан
Этэр тылым иччитэ,
Ыллыыр ырыам сатата,

- Богатство мое с оградой
Без присмотра осталось,
2210 Еды запасы в амбаре
Без охраны остались,
Труба моя не прикрыта,
Окна мои не закрыты,
Стол круглый не убран,
Огонь священный не погас.
Пока я не вернусь,
Сверху ветер
Если подует,
2220 Головой волосатой закройте,
Снизу гром если грянет,
Ступней широкой
Вы наступите.
С востока-запада
Жадный-расчетливый
Если придя, застрянет,
Руками кровожадными,
Тальником пестрым
Колотить начинайте,
С севера-юга
2230 Из рода резвого
Вонь нестерпимая
Если задержаться вздумает,
Шаманом могучим
Выпроводите.
Тех, что с суставами не уничтожьте,
Тех, что с носом не прогоняйте,
Скот мой рогатый не растерзайте,
Скот мой пасущийся не сокращайте,
Скот мой крупный не убавляйте,
2240 Лошадей моих не отдавайте.
Джэ-буо, друзья,
Я, вот, отправившись
Радуюсь-ликуя,
Возвысившись,
В здравии ли я живу
Как вы узнать сможете?
Я каждые три года
О себе сообщать буду,
Солнце поднимающий
2250 С пятнистой грудью светлой,
С шеей вытянутой
Жаворонком став,
Дух-иччи слова моего,
Буря песни моей,

- Туойар тойугум доржооно
Ол курдук илэ бааччы
Илин диэкилтэн көтөн кэлэн,
Үс салаалаах үтүө хатын маһым
Үрүт сэбирдэҕэр түһэн олорон,
2260 Мин ыллыырым курдук
Бу күөрэгэй чыычаах
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Мин хайдах сылдыарбын
Ырыа ыллаан,
Тойук туойан барыаҕа.
Халты харбатан,
Дьукку туттаран,
Өлө-өлө тиллэн,
Быста-быста салҕанан
2270 Куһаҕаннык сылдыар буоллахпына,
Кинкиниир киэн халлаан
Сэттэ былас кынаттаах,
Сэттэ сиринэн бүгүйэх систээх,
Түөрт кырыылаах
Буруут тимир* тумустаах,
Туура барбат моонньоох,
Кэдэрчи барбат кэтэхтээх
Киргил кыыл буолан,
Чынха арҕаа диэкилтэн
2280 Үстүү сыл буола-буола
Көтөн киргинньэхтээн кэлэн,
Ити тоҕус моойтуруктаах
Тойон сэргэм төрдүгэр
Кэлэн түһэн олорон,
Моонньун ортотугар диэри
Тобулу хаһан баран,
Ол туолуон тоххору
Үс хонук устатыгар
Өһөбүнэн өбүйэн,
2290 Хаанынан ытаан,
Мин туттар сэбим илбиһэ,
Этэр тылым иччитэ,
Ыгыыр хараҕым уута,
Ол кубулунан кэлэн,
Мин хайдах сылдыарбын
Кэпсээн кэҕийэн,
Туойан чонуйан барыаҕа,
Онон билээринг.
Мин киһи
2300 Үөрэн-көтөн,
Үчүгэйдик сылдьан

- Звук *тойука* моего
Вот так звонко-ясно
Со стороны восточной прилетев,
На березе с тремя ветвями
На листок верхний приземлившись,
2260 Как и я пою
Жаворонок этот
Все три дня и три ночи,
Как я поживаю
Песню напевать,
Тойук запевать начнет.
Если еле живой,
Из сил выбитый,
Ни жив, ни мертв,
Обессиленный
2270 Едва на ногах держаться буду,
По небу звенящему
С крыльями в семь сажений,
Со спиной в семи местах согнутой,
С четырёхгранным
Каленым клювом железным,
С сильной шеей крепкой,
С твердым затылком тяжелым
Дятлом черным став,
Со стороны западной
2280 Каждые три года
На крыльях своих прилетев,
С девятью выемками
На вершину коновязи
Приземлившись,
До середины шеи
Глубоко продолбив,
До наполнения
В течение трех дней
Стушком крови срыгивая,
2290 Кровью плача,
Страсть орудия моего,
Дух слова моего,
Слезы глаз моих
Так перевоплотившись,
Как я поживаю
Рассказ вести,
Тойук запевать начнет,
Тогда узнаете.
Человек, как я
2300 Веселясь-ликуя,
Хорошо побывав,

- Кэлэрдээх буоллахпына
Уон ордуга биэс сүл
Буолан баран,
Тохсунньу ыйым
Тохсус санатыгар
Бу дойдуга баар буолуом,
Ону кэлиэбим
Тоҕус хонук инниттэн биллэриэм.
2310 Тугунан биллэриэний? – диэн
Туоһулуур буоллаххытына,
Ахсынньы-тохсунньу
Быстар быһыгар
Сассыарда түөттүүр ынах саҕаттан
Илин диэккиттэн
Илигирэс тыал тыалырыа,
Итир былыт быгыалыа,
Ибир самыыр түһүө.
Иккис күнүгэр
2320 Итии куйаас буолуо,
Күүлэ үрдэ таммалыаҕа,
Дьэ сыбаҕа киитийэ.
Үһүс күнүгэр
Көмнөх түһүөҕэ,
Көмүөл мууһа хобурдуоҕа.
Төрдүс күнүттэн ыла
Үрүн хаар куччуоҕа,
Манган хомурах бараныаҕа.
Бэһис күнүттэн
2330 Сиһик уута сиэтиһиэ,
Талах уута тардыһыа,
Үрүйэ уута үөрдүһүө,
Толоон уута доҕордоһуо,
Эниэ уута элгэлдьийэ,
Сыыр хоту сыҕарыйыа,
Таннары диэки талаҕыйыа,
Үрүйэ уута кириэ,
Үрэх уута түмүллүө,
Өрүс мууһун киирэн
2340 Өрө көтөҕөллүө,
Муора диэки уста туруо,
Сиртэн сибэкки
Тэлбитинэн барыа,
Аан дойдуттан араскыы
Тыллыбытынан барыа,
Көтөр кынаттаах
Көнчөхтөөн үктүйүө*,
Сүүрэр атахтаах

- Возвратиться надумаю,
Пятнадцать лет
Спустя,
В январе месяце
На девятый день
В страну эту прибуду,
О приезде я
За девять дней вам сообщу.
- 2310 Как ты сообщишь? – вы
Если спрашивать будете,
С декабря
На январь
Утром ранним к дойке коров
Со стороны восточной
Ветер горячий подует,
Облако перистое покажется,
Дождь мелкий пойдет.
На второй день
- 2320 Жара дикая настанет,
Кровля сеней рассыпется,
Обмазка дома отвалится.
На третий день
Снег хлопьями пойдет,
Ледоход греметь начнет.
С четвертого дня
Снег белый уменьшится,
Сугроб белый растает,
С пятого дня
- 2330 Вода ольхи подружится,
Вода тальника потянется,
Вода ручья соберется,
Вода долины сблизится,
Вода склона убыстрится,
По горке подвинется,
Вниз вдруг опустится,
Вода ручья разольется,
Вода речки соберется,
В реку войдя, лед
- 2340 Вверх поднимется,
В море уплывет,
Сквозь землю цветок
Вырываться начнет,
Сквозь землю росток
Распускаться начнет,
Крылатые
Размножаться начнут,
Четвероногие

- 2350 Тугуттаан тунуйуо,
 Хан далай балыга
 Искэхтээн элбиэбэ.
 Оччоҕо били киһибит
 Үчүгэйдик сылдьан
 Кэлэн истэҕэ диир буоллаххытына,
 Аан дойдубар
 Саламата тардаарын,
 Кэтит сыһыбар
 Кэрбэннэ туруораарын,
 Сири иһиппит* сириэдитээрин,
 2360 Саар ыаҕаспын* ханыылаарын,
 Далбар чабычачпын* таһаараарын,
 Лочугурас ойуулаах
 Чороон аяхпын туруораарын,
 Бачыгырас ойуулаах
 Матаарчач иһиппин бааралаарын,
 Кэчигирэс ойуулаах
 Кэриэн аяхпын
 Кэккэлэтээрин эрэ.
 Түөрэх кэбиһэр,
 2370 Төлкө быраҕар
 Ойуун киһибин,
 Удаҕан дьахтарбын,
 Синньэлээх уктаах*
 Сиэллээх хамыйахпын
 Тутгараарын эрэ.
 Ас үрдүн аһаабыт,
 Аях баһын быспыт,
 Ааннаах тылы кэпсэппит,
 Алгыстаах олоҕу олобут
 2380 Аҕам ууһун оҕонньотторун
 Аҕалтаарын эрэ,
 Иһит үрдүн испит,
 Иллээх тылы кэпсэппит,
 Ичигэс олоҕу олобут
 Ийэм ууһун эмээхситтэрин
 Киллэртээрин эрэ.
 Отут түүннээх күнгэ бүппэт,
 Ураҕас тиийбэт
 Уһун сыбаайбатын
 2390 Онгорон тоһуйаарын,
 Түөрт уон түүннээх күн
 Түүлээх түһүлгэтэ
 Тэрийэн олороорун.
 Бу болдьоххо
 Өскө кэлиэм суоҕа,

- 2350 Плодиться начнут,
Рыбы моря Хан
Размножаться начнут,
Тогда человек тот наш
Благополучно вновь
Возвращается обратно, подумав,
В стране родной
Бисях устройте,
На равнине широкой
Шалаш *кэрбэнг* летний поставьте,
Посуду-*сири* кожаную подготовьте,
2360 Ведро-*магас* большой подготовьте,
Чабычах широкий вынесите,
С узором объемным
Чороон большой поставьте,
С узором звенящим
Матаарчах мой соедините,
С узором ровным
Чашу круговую *кэриэн*
Рядом расположите.
Будущее предсказывающих,
2370 Судьбу предопределяющих
Шамана моего,
Удаганку мою,
С ручкой красивой
Ковш для гадания-*хамыйах*
Подайте-ка.
*Частью верхней пицци питавшихся**,
Слово доброе молвивших,
Речь важную говоривших,
Жизнь благословленную проживших
2380 Стариков рода отцовского
Позовите-ка,
*Частью верхней напитка напившихся**,
Слово мирное говоривших,
Жизнь безбедную проживших
Старушек рода материнского
Впустите-ка.
На тридцать дней и ночей
Богатую
Свадьбу красивую
2390 Для меня вы устройте,
Сорок дней и ночей
Тюсюлгэ богатую
Для меня вы подготовьте.
В срок этот
Если не прибуду,

- Оччоҗо биһиги киһибит
Куһаҥан буоллаҕа дии санаарын.
Ол эрэри, мин киһи
Сингнэри түһэрбин
- 2400 Сир ийэ хотун
Сибээһэ сингнэрин курдук
Сананан бардым,
Бүгүстээн өлөн* түһэрбин
Үс халлаан
Үс кырыылаах өһүөтэ
Тосторун курдук
Өйдөөн бардым.
Түүллээх түүлүгэр
- 2410 Түбэхэ туруом,
Биттээх битигэр
Биллэ туруом,
Удаҥан уоһугар киириэм,
Ойун хоһоонугар холбоһуом,
Орулуур отут сыл буолан баран
Хотуур ортого холобурдааҕынан,
Бу дойдубар
Өлбүтүм да иһин
Үөрүм эргиллиэҕэ,
Ону эмиэ биллэриэм.
- 2420 Тугунан диэн
Туоһулуур буоллаххытына,
Хотуур ортого
Тоҕус хонук инниттэн
Аргыардаах-сугулааннаах,
Алдьархайдаах-араскааттаах
Арҕаа халлаан
Анараа саҕатыттан,
Аҕыс таталҕалаах
Айан холорук
- 2430 Таннары сатыылыаҕа,
Тоҕус түүннээх күн устатыгар
Тойон бурхаан холорук
Тоҕо сатыылаан түһүөҕэ,
Алта хонук устатыгар
Халлаантан хара самыыр түһүөҕэ,
Үс хонук устатыгар
Үөһэттэн үрүн хаар түһүөҕэ.
Ол кэнниттэн
- 2440 Моҕойунан буккуйуо,
Чиэрбэнэн тибиз,
Тыймытынан тыалырыа,
Күлгэринэн өксүөннүө,

- Тогда человека нашего
Беда настигла, думайте.
Но я, человек такой,
Что если скончаюсь,
2400 Словно матери-земли
Связь разрушится
Подумав, я ухожу,
Если споткнувшись, умру
Словно трех небес
Матица трехгранная
Сломается
Поняв, я ухожу.
Во сне спящего
Являться буду,
2410 Во сне вещуна
Являться буду,
В словах удаганки сольюсь,
В камлание шамана вольюсь,
Спустя тридцать лет ревущих
С половину косы размером,
В страну эту,
Даже если умру,
Душа моя вернется,
Об этом тоже сообщу.
2420 Как это будет
Если спрашивать будете,
Середина косовицы
За девять дней
Со сквозняком-сугланом,
С несчастьем-раскатом,
С края того
Неба западного,
Восьмипетельный
Вихрь дорожный
2430 Вниз спустится,
Девять дней и ночей долгих
Холодный вихрь яростный
На землю спустится,
Шесть дней долгих
С неба дождь черный идти будет,
Три дня долгих
Сверху снег белый идти будет.
После этого
Змеями смешает,
2440 Червями накроет,
Ящерицами повеет,
Рептилиями засыпет,

- Алта харыс халыгнаах
Хаанынан хатайдыа,
Үс арсыын үрдүктээх
Өһөҕүнэн үллүйүө.
Тоҕус сыл устатыгар
Сиртэн сибэкки тэлбэт,
Аан дойдуттан
- 2450 Араскы тыллыбат,
Хан далай балыга ыабат,
Көтөр кынаттаах көнчөхтөөбөт*,
Сүүрэр атахтаах тугуттаабат,
Хат буоларга хааччах,
Буос буоларга буоҕул,
Төрөөбүт түксү,
Сылдыбыт сыччах,
Олорбут уолдыаста диэх курдук
Бургунас ынах
- 2460 Кутуруга хоройор,
Кунан оҕус
Муона чоройор
Улах буурҕа,
Буус сут буолуоҕа.
Оччоҕо мин кэлэр суолум
Ааныгар олорооччу
Истинг нэһилиэхтээх,
Иһирэх ыаллаах буоллаххытына
Киэр ғынаарын,
- 2470 Аран киһи баар буоллаҕына,
Атыыр ойун абырыа диэн аархатаайаҕыт –
Ампаардаан кэбиһээрин.
Оһолломмут киһи баар буоллаҕына,
Улуу ойуун тутуо диэн тохтотоойоҕут –
Унучахтаан кэбиһээрин.
Иринньэх киһи
Баар буоллаҕына,
Илбийһит кэлэн,
Имэрийэн тилиннэриэ диэйэҕит –
- 2480 Ииннээн кэбиһээрин.
Чэгийн-чэбдик соҕустар,
Кыанар-хотунар дьонноһор
Кырыы быыстаах,
Кырдай алҕастаах
Кырыыба сири булан
Тоҕус сыл устатыгар
Аһыыр аскытын,
Таһнар таһаскытын,
Сиир оккутун,

- Толщиной в шесть пядей
Кровью омоет.
Высотой в три аршина
Сгустками крови накроет,
Девять лет долгих
Сквозь землю цветок не пробьется,
Во всем мире
- 2450 Росток не распустится,
Рыбы икру метать не будут,
Птицы яйца нести не будут,
Животные плодиться не будут,
Беременеть ограничивать будут,
Стельных-жеребых запрещать будут,
Рожать больше не будут,
Допрыгались,
Дожили, как говорится,
У коровы молодой
- 2460 Хвост торчком стоит,
У быка молодого
Рога острые торчат,
Настолько вьюга сильная
Голод ледяной настанет.
Тогда если на дороге моей
При входе живущий,
С наслегом искренним,
С семьей сердечной будет,
Прочь уберите,
- 2470 Если человек немощный будет,
Шаман могучий поможет не думайте –
В амбаре его похороните.
Если человек искалеченный будет,
Шаман великий спасет не думайте –
В погребе похороните.
Если человек
Хворый будет,
Целитель придя,
Поглаживая, воскресит не думайте –
- 2480 В яму закопайте.
Довольно здоровые
Люди выносливые,
С краем смежным,
С преградой косою
Землю отдаленную найдя,
На девять лет долгих
Пищу обильную,
Одежду обычную,
Траву сочную,

- 2490 Оттор маскытын
Олордью бэлэмнээн баран,
Олоро сатаан көрөөрүн.
Ол курдук
Кингим алдыанан
Киэбим уларыйан,
Санаам алдыанан,
Сангам дьүдьэйэн
Кэлэрим буолуо.
Дьэ, ити кэннэ,
2500 Элбэх тыл сымсах,
Аҕыйах тыл минньигэс,
Үүннээх ыңгырдаах
Үтүө күрүөх норуотум*
Быралҕаннаах бырах муора,
Быдан ыраах
Бырасаайдарың! –
Диэн баран,
Киирэн бара турбут.
Кини киһи
2510 Аан дойдутуттан,
Аймах дьонуттан
Араҕан барда,
Улуу дойдутуттан,
Улууһун сириттэн
Уларыйан барда,
Төрөөбүт сириттэн,
Төрүт үтүө дойдутуттан
Төлөрүһэн түстэ.
Биирдэ өйдөөбүтэ
2520 Билэр сириттэн бэччийбит,
Билбэт улууһугар киирбит,
Көстүбэт улууһугар көтөн түстэ,
Абааһы араспаанньатыгар
Анньылан барда,
Күлүгэ тымныйда,
Күүһэ үрдээтэ,
Хараҕа уоттанна,
Хардыыта кэнгээтэ,
Ыар-чырпа тыыннанна,
2530 Ыадан-бэрик санааланна.
Аналлаах атын,
Миинэр мингэтин,
Көлүнэр көлөтүн,
Туһааннаах доҕорун
Кытаанахтык кыбыйда,
Ньиргиэрдээхтик тинилэхтээтэ,

- 2490 Дрова для топки,
Полностью подготовив
Жить попытайтесь.
Вот так вот
*В глухой ярости**
В облике другом
*С мыслями разрушенными**,
С речью скудной,
Прибуду, может.
Джэ, после этого
- 2500 Больше слов претит,
Меньше слов слаще,
*С уздечком-седлом**
Народ мой сплоченный,
Море бескрайнее,
На веки вечные,
Прощайте! –
Он сказав,
По дороге своей ушел.
Человек, как он
- 2510 С земли родной
От людей близких
Удалился,
От земли великой,
От улуса родного
Отдалился,
От земли родной,
От родины прекрасной
Отделился.
Когда вдруг опомнился
- 2520 Из земли знакомой ушел,
В улус незнакомый пришел,
В улус невидимый ворвался,
У племени *абаасы*
Он оказался,
Тень похолодела,
Сила увеличилась,
Глаза засверкали,
Шаг увеличился,
Дыхание затруднилось,
- 2530 Мысль отяжелела.
Лошадь свою,
Коня верного,
Скот упряжный,
Друга истинного
Крепко-накрепко прижал,
Пятками шумно пришпорил,

- Урааннаахтык оџуста,
Кытаанахтык кымныылаата.
Ол гынарын кытта
- 2540 Ат сылгы
Айыы оџото
Чэгийн сиртэн тэбиннэ,
Оһуу сиртэн ойдо,
Ыстаал сиртэн ыстанна,
Хонуктааџы куоһарда,
Күннүктээџи көтүттэ,
Нэдиэлэнэн тэйгэйдэ,
Ыйынан ыстанна,
Харса суох хаамыы,
- 2550 Ахсаабат айан,
Сэллиэбэт сэлии,
Тохтообот дьоруо,
Мөлтөөбөт бөтөрөн буолла ээ.
Кини обургуга чуор саа
Буулдьата тутуспата,
Тэргэн буулдьата тэнгэспэтэ,
Оноџос орооспото,
Чаачар даџаспата.
Бу гынан баран
- 2560 Кинилэр обургулар
Айаннаабытгара араллааннааџыан,
Барбытгара майдааннааџыан,
Сылдыбытгара сыаналанна,
Үктээбиттэрэ үптэннэ.
Абааһы араспаанньатыгар,
Көстүбэт көлүөнэтигэр,
Лиэһэй сиригэр
Киирэн баран
Улахан айан,
- 2570 Дохсун сырыы,
Буолла, оџолоор!
Сир ийэ хотун
Сэттэ кырыылаах
Лэкэ таас билтэџин
Дэлби тиэрэн кээспиттэрэ,
Тэйиэлээн тахсан
Биэлии ингэрсийдэ.
Аан дойду
- 2580 Алмаас таас акалаатын
Хампы тирэнэн кээспиттэрэ,
Аан дойду үрдүнэн
Ынахтыы мангыраата.
Улуу дойду

- Оглушительно ударил,
Кнутом сильно подстегнул.
Тотчас после этого
- 2540 Конь его
Дитя *айыы*
От земли крепкой оттолкнулся,
По земле прочной поскакал,
Из земли стальной выпрыгнул,
Ночи пролетел,
Дни проскакал,
Недели промчался,
Месяцы перепрыгнул,
Ходьбой неустанной,
- 2550 Дорогой длинной,
Рысцей непрерывной,
Иноходью безудержной,
Галопом неслабеющим пустился.
Его удалого ружья звонкого
Пуля не догнала,
Пуля меткая не настигла,
Стрела не одолела,
Лук не коснулся.
Несмотря на это
- 2560 Их славных-удалых
Пройденное бедами наполнено,
Преодоленное горем наполнено,
Наведенное оценили,
На что наступили обогатилось.
Племена *абаасы*,
Поколения невидимого,
На землю *Лиэсэй*
Ступив,
Дорога длинная,
- 2570 Поездка бурная
Началась, ребята!
Матери-земли
Семигранного
Чурбана обрубок каменный
Наизнанку вывернули,
А тот отскочив,
Как кобыла заржал.
Всего мира
На оклад алмазный
- 2580 Наступив, раздавили,
А тот по всей земле
Как корова замычал.
Земли великой

- Тоѳус кырыылаах
Тулуур өһүөтүн,
Тулааһын манганатын
Туура тэбэн кээспиттэрэ,
Орто дойдуга
Оѳустуу мөнүрээтэ.
2590 Сир ийэ хотун
Симиирдээх ас курдук
Тэйгэс гынна,
Аан дойду
Чааскылаах уу курдук
Дьайгыс гынна,
Орто дойду
Тордуйалаах уу курдук
Тыаймалдьыйда.
2600 Дьолту улуһун
Иитэр сүөһүтүн илгэтин
Ингнэри үктээтэ,
Төрөтөр оѳотун төлкөтүн
Төттөрү домноото.
Кини обургу
Тыына ыараата,
Күлүгэ тымныйда,
Түбүлээбит бөѳөтүн
Түнгнэри сүүрдэ,
Таба хаампытын
2610 Таннары аста,
Туһулаабытын умса көттө,
Абырыыра аһыйаата,
Алдьатара аһаралаата,
Өлөрөрө үктүйдэ,
Өрүһүйэрэ оччоото,
Ийэ ууһун ирбээтэ,
Аҕа ууһун алдьатта,
Нэһилиэктэриттэн тэйиттэ,
Улуустарыттан уларытта,
2620 Ыалдыт сылдыбатаһын,
Ыарҕа үүммэтэһин,
Ыалыкы түспэтэһин,
Ыал олорботоһун курдук
Ыһан барда,
Хоһоһо хоммотоһун,
Хомурдуос үөскээбэтэһин,
Хорон от үүммэтэһин курдук
Хорбонноон барда*,
Кыа хаан олбохтоһон,
2630 Кырбас эт кымньыыланан,

- Девятигранную
Подпорку-матицу,
Столб-опору
С корнем выбили,
В мире Среднем
Тот как бык замычал.
- 2590 Матерь-земля
Как напиток в сосуде кожаном
Расплескалась,
Весь мир
Как чашка с водой
Разлился,
Мир Средний
Как вода в сосуде берестяном
Выплеснулась.
Улуса Джолту
- 2600 Изобилие скота разведенного
Тотчас накренил,
Судьбу детей рожденных
Навеки проклял.
Его славного
Дыхание замерло,
Тень похолодела,
Всё облюбванное
Вокруг обежал,
Верно пройденное
- 2610 Обрато прошел,
Намеченное ничком облетел,
Спасений уменьшилось,
Разрушений увеличилось,
Убийств умножилось,
Спасений сократилось,
Род материнский погубил,
Род отцовский загубил,
Наслеги совсем отдалил,
Улусы вовсе изменил,
- 2620 Словно гости не бывали,
Ёрники не проростали,
Куропатки не спускались,
Люди не проживали,
Раскидав, ушёл,
Словно гость не ночевал,
Жук не водился,
Трава жесткая не росла,
Разрушив, ушел,
С подстилкой кровяной,
- 2630 С кнутом – куском мяса,

- Абааһы дьонун ағыйатан
Дьолту дьонун дьобуһатан,
Салланһырдарын сарбыян,
Сүөдэнниирдэрин сүтэрэн,
Барынһыры баратан барда.
Бу кинилэр дьон
Туохтаах халыҥ алдьархайа,
Киэн иэдээнэ,
Быстах быһылаана,
2640 Улахан оһоло
Уолдьаатаҕай, оҕолоор?! – диэн,
Удаҕан дьахтарынан,
Ойун киһинэн
Суоллатан көрдөтө сатаатылар.
Онуоха биһиги киһибит
Кинилэр этэр тылларыгар,
Көрөр харахтарыгар,
Истэр кулгаахтарыгар,
Таба тааттарыах,
2650 Дьүһүйэн көрдөрүөх
Киһи буолбатаҕа.
Ойутгар-удаҕаттар
Көрүүлэнэ сатаан баран,
Тугу да булан
Көрбөтүбүт диэбиттэрэ.
Айыы сириттэн араҕаат,
Абааһы араспаанһатыгар кыттаат,
Араллаан-аймалҕан бөҕөнү
Онорбутун кэлин өтүгэр,
2660 Кэйбэлдьийбэт кэп барааныгар*,
Кэтит дойдутугар
Тыаһа-ыма суох
Дьылыччы барбатаҕа.
Ойуулаах оттоох,
Онүордаах мастаах
Орто туруу дьаһыл дойдутугар
Улахан орускуот,
Халыҥ алдьархай,
Киэн иэдээн буолан хаалла.
2670 Тугунан манньыгый диэтэххэ,
Сир ньиргийдэ,
Халлаан хамнаата,
Дьоллоох дойду
Тойон тулааһына тулланнаата,
Саргылаах сир
Айхаллаах сатанаҕа саккыраата,
Төрүүр оҕо

Людей *абаасы* усмирив,
Людей *Джолту* сократив,
Неспешных укоротив,
Медленных устранив,
Едва видных растоптав,
Вот людей этих
Что за беда ужасная,
Печаль необъятная,
Несчастья тяжкие,
2640 Неудача большая,
Постигла, ребята?! – подумав,
Женщиной-удаганкой,
Мужчиной-шаманом
Выследить попытались.
Тогда-то человек наш
В словах их сказанных,
В глазах их видящих,
В ушах их слышащих
Правильно отгаданным,
2650 Описывая, показавшимся
Человеком не стал.
Шаманы-удаганки
Увидеть стараясь,
Ничего не нашли,
Ничего не увидели.
Из мира *айыы* удалившись,
К племени *абаасы* присоединившись
Беды неведомые навлек,
А затем в дальнейшем,
2660 На родину непрогибаемую,
На землю широкую
Тихо-молча
Вовсе не отправился.
С травой разноцветной,
С деревьями узорными
В родном мире своем Среднем
Расход большой,
Беда страшная,
Горе тяжелое случились.
2670 Почему если спросите,
Земля разбушевалась,
Небо содрогнулось,
Страны счастливой
Подпорка крепкая расшаталась,
Земли благодатной
Славный столб-*сатанах* посыпался,
Детей рождаемых

- Төлкөтө төнүннэ,
Иитэр сүөһү
2680 Илгэтэ кэлчирийдэ.
Ол иһин
Орто дойду дьоно
Улаханыттан хомуллан,
Түгэбиттэн түөрүллэн,
Кэтэбиттэн кэлэн,
Бука бары мунньустан
Уурар уон хонук устатыгар
Мунньахтаан көрдүлэр:
«Бу туох бэйэлээхтэн
2690 Маннык улахан
Алдьархай буоларай?» – диэн.
Үтүө кырдыаҕастар,
Үлэһит дьоннор
Туохтан да маннык буолтун
Билбэтилер, ол иһин
Түргэн-бытаан
Сырыыга сылдыааччы
Тыл иччитэ
Чыгыныырдар-Чынгынааттар диэн,
2700 Дэһээтинньиктээх эбиттэр,
Тойук иччитэ
Чонгунуурдар-Чонкумааннар диэн
Хорохооттоох* эбиттэр.
Бу дьоннор
Ыйаах ааһыллар
Ый төрөөбүт
Ыксаан хайаҕа,
Сокуон ааһыллар
Сулус төрөөбүт
2710 Суорба хайаҕа,
Күн төрөөбүт
Күүстээх ааһыллар
Күлүүс хайаҕа,
Сир сиксигэр,
Халлаан кыраайыгар,
Дойду улахатыгар,
Түөрт халлаан күлүүһүн
Көрөн олорооччу
Күдүк Саар бухатыырдарга
2720 Тыл түгэнэ
Бара охсон кэлиллэр.
Кэлэн баран,
Сылдыбыт сырыыларын кэпсээтилэр:
– Былыргы дьылга,

- Судьба разрушилась,
Скота разводимого
2680 Изобилие отвернулось.
Потому
Люди мира Среднего
Вместе собрались,
Снизу сошлись,
Сзади появились,
Все до единого собравшись,
На десять дней долгих
Собрание устроили:
«Из-за чего же
2690 Такое большое
Несчастье случилось?» – думая.
Старики почтенные,
Люди трудящиеся
Как это произошло
Не поняли, потому
В дальних-близких
Поездках бывавший
Дух-иччи слова
Чынгынырамы-Чынгкынаатами именуемый,
2700 Десятник у них есть, оказывается,
Дух-иччи тойука,
Чонгунуурамы-Чонгкумаанами именуемый,
Нарочный у них есть, оказывается.
Люди эти
На скалу *Ыксаан*, –
Где месяц родился,
Где судьба решается,
На горе *Суорба*, –
Где звезда родилась,
2710 Где закон читается,
На горе *Кюлюс*, –
Где солнце родилось,
Где сильный считается,
На краю земли,
На окраине неба,
На грани земли,
Ключи четырех небес
Охраняющим
К *Кюдюк Саар* богатырям
2720 В один миг
Навестить съездили.
И вернувшись,
О поездке своей рассказали:
– Во времена давние,

- Урукку үйэҕэ,
Төрүөҕэ уон сыл инниттэн
Удаҕан дьахтар
Уоһугар киирбит,
Отут сыл инниттэн
2730 Ойун киһи
Хоһоонугар холбоспут,
Түүллээххэ түбүлээбит,
Биттээххэ биллибит
Били биһиги киһибит
Күүстээх от аһылыктаах,
Күөкээримэ сүүрүк аттаах,
Көр Буурай бухатыыр
Атаҕын араллаана*,
Тарбаҕын талаана,
2740 Түөһүн күүһэ,
Эрбэҕин эрчимэ,
Тилэҕин ньиргизэрэ
Эбит, – дэспиттэрэ.
Онуоха кырдыаҕастыын-эдэрдиин,
Оҕонньордуун-эмээхсинниин:
«Ээ-эй, ол иһин да» – дэстилэр,
Дьэ онон уу чуумпу,
Эр дулҕа олорон хааллылар.
Мантан үөһэ диэкки
2750 Өрө чолос гынан
Үс хаттыгастаах
Үрдүк манан халлаан
Үрүт өгтүн диэкки
Үлүгэрдээх үс биис ууһа
Эмиэ бэркэ аймаммыттар:
«Бу, аллараа диэкиттэн,
Айыы-абааһы сирин ыккардыттан
Улахан аймалҕан таҕыста,
Түөх буолара эбитэй, оҕолоор?» – диэннэр
2760 Бэйэлэрин икки ардыгар
Бэрт элбэхтик
Мунһахтаатылар.
Сэттэ дэллик
Манан халлаан уола
Тимир Дьэргэнэ бухатыыр диэн
Дэһээтинньиктээх эбиттэр,
Отут минтиилээх
Уорай халлаан уола
Вот Субуруй бухатыыр диэн
2770 Хорохооттоох эбиттэр.
Ол бухатыырдар эмиэ

- В века былые,
За десять лет до рождения
Удаганки
В словах слившись,
За тридцать лет
2730 Шамана
В стихах влившись,
Спящему показавшись,
Вещуну явившись
Человека нашего
С едой – травой жесткой,
С конем *Кюёкээримэ Сюрюк*,
Богатыря *Кёр Буурая*
*От беды его ног**,
2740 От таланта его рук,
От силы его груди,
От ловкости его пальца,
От грома его пяток,
Оказывается, – сказали.
Тогда старые да молодые,
Старики да старухи:
«Ээ-эй, вот почему» – сказали,
Потому притихли,
Успокоились, сидеть остались.
Отсюда высоко
2750 Если посмотреть,
Трехъярусного
Белого неба высокого
У части верхней
Три рода ужасных
Тоже сильно встревожились:
«Вот, со стороны нижней,
Между землями *айыы* и *абаасы*
Большой шум поднялся,
2760 Что же случилось, ребята?» – подумав,
Между собой
Очень много
Собраний устроили.
Семярусного
Неба белого парень
Богатырем *Тимир Джэргэнэ* именуемый
Десятник у них есть, оказывается,
С тридцатью винтами
Неба бескрайнего парень
Уот Субуруй богатырем именуемый
2770 Нарочный у них есть, оказывается.
Те богатыри тоже

- Били орто дойду дьоно
Сылдыбыт сирдэригэр
Бара охсон кэллилэр,
Истибиттэрин кэпсиэтилэр.
Онуоха маннаағы
Сүдүн халлаан сууттара
Сууттуохтарын баҕардылар,
Киэн халлаан кинээстэрэ:
- 2780 «Кэбис, сууттааман», – диэтилэр.
«Бу тоҕо?» – диэн
Доппуруос-туоһу буолла.
Онуоха: «Орто дойдуну
Дьолту улууһа,
Абааһы атамаана
Атаҕастыах быһыылаах,
Ол иһин
Көмүскэстээх күн улуунун күүстээбэ,
Аһыныылаах айыы улуунун атамаана,
- 2790 Аан дойдутугар,
Бар дьонугар,
Халын хахха,
Суон дурда,
Бэйэ мэнньиитэ*,
Тыын толуга,
Байааттыбат баҕана,
Өбүллүбэт өһүө,
Халбарыйбат халҕан,
Төлөрүйбэт сүрдүгэс,
- 2800 Уларыйбат остоолбо
Буолуом диэн
Барбыт киһи.
Онон дьоло тубустун,
Соргута үрдээтин,
Соноро кэнгээтин,
Солоҕойо улааттын», – диэн хааллылар.
Ити курдук
Ээр-сэмээр буолан бартара.
Дьэ, доҕоор,
- 2810 Били биһиги киһибит
Атын дойду
Араспаанньатыгар анньыллан баран,
Санаата холлон,
Сангата дьүдьэйэн,
Кини обургу
Сылдыбыт сиригэр
Ыарыы сылдыбытын
Курдук сырытта,

- Туда, куда люди
Мира Среднего сбегали,
Тотчас сходили,
Что слышали рассказали.
Тогда местные
Судьи неба необъятного
Судить его захотели
Князя неба широкого:
- 2780 «Не надо, не судите» – сказали.
«Почему же?» –
Допрашивать начали.
Тогда: «Мир Средний
Улус *Джолту*,
Атаман *абаасы*
Обидеть похоже надумал,
Потому
Силач улуса солнцем защищенного,
Атаман улуса *айыы* милосердного,
- 2790 Земле своей родной,
Для всех людей
Щитом надежным,
*Заслоном крепким**,
Даром поднесенным,
Жертвой поданной,
Столбом не шатающимся,
*Матицей не сгибаемой**,
Дверью не отодвигаемой,
Плахой не отцепляемой,
- 2800 Столбом неизменным
Быть обещав,
Отлучился.
Пусть счастье его возвеличится,
Благополучие его возвысится,
Удача его улыбнется,
Успех его ободрит» – пожелав, остались.
Вот так вот
Совсем они затихли.
Ну, ребята,
- 2810 А человек наш
В землю другую
На семейство чужое наткнувшись,
*Мысли разрушились**,
Опечалился,
Им удалым
По земле пройденной
Словно болезнь дурная
Прошелся,

- Таарыйбыт сиригэр
 2820 Таарымта таарыйбытын
 Курдук таарыйда.
 Ээрт-татай, оҕолоор,
 Эмиэ даҕаны, эр дьаалы!
 Биир бириэмэҕэ
 Өйдөнөн-төйдөнөн кэлбитэ,
 Ыыс быдан,
 Ыас харана дойдуларга
 Кииртэлээн кэллэ.
 Кэдирги уллунахтаах,
 2830 Кэннинэн истээх,
 Кэтэҕинэн харахтаах,
 Кэлтэгэй иэдэстээх
 Кэдэри чаадай бииһин ууһун
 Кэтэх өттүнэн
 Чиэрэстээн киирдэ.
 Ону ааспытын кэннэ,
 Барбатах балык минин курдук
 Бадык-бүдүк дойдулаах,
 Буспатах мунду минин курдук
 2840 Борук-сорук сирдээх,
 Уһугунан үктэнэр,
 Оройунан харахтаах,
 Уолугунан айахтаах
 Буос бухар бииһин ууһун
 Соҕуруу өттүнэн
 Умса кыйан түстэ.
 Ону ааспытын кэннэ
 Хардарыта тумулардаах,
 Хагдарыйан хаалбыт оттоох,
 2850 Хара дьэбир тыалардаах
 Хаан байҕалы,
 Харса дьабын аҕатын ууһун
 Арҕаа өттүнэн
 Таннары батан киирдэ.
 Ол иһэн биир бириэмэҕэ
 Иһиллээн көрбүтэ,
 Тус илин диэки
 Айыы кыыһа:
 Айакабыан! – диир,
 2860 Ытыыр быһыылаах.
 Утаакы соҕус буолан баран
 Абааһы киһитэ баҕайы:
 Аҕал! – диэн баран
 Арахпат эбит,
 Кулу! – диэн баран

- По земле исхоженной
2820 Словно хворь тяжкая
Прошелся.
Ээрт-татай, ребята!
Тоже мне, *эр джаалы!*
В миг этот
Когда в себя он пришел,
На землю тумана густого,
Тьмы кромешной
Он ступил.
Со ступнями навыворот,
2830 С животом на спине,
С глазами на затылке,
С щеками бугристыми
Из рода *Кэдэри чаадай*
Со стороны задней
Он пришел.
Когда это прошел,
Словно уха недоваренная
Со страной сумеречной,
Словно уха из гольяна недоваренная
2840 *С землей полумрачной**,
На цыпочках ходящий,
С глазами на макушке,
Со ртом на ключице
На род *Буос бухар*
Со стороны южной
Ничком упал.
Когда это прошел
С мысами редкими,
С травой засохшей,
2850 С черным лесом темным
Крови море,
На род *Харса джабын*
Со стороны западной
Он метнулся.
В миг этот вдруг
Когда прислушался,
В стороне восточной
Девушка *айыы*:
– Как же больно! – говорит,
2860 Кажется, плачет.
Немного времени спустя,
Тот негодяй-*абаасы*:
– Отдай! – говоря,
Не отходит, оказывается,
– Подай! – говоря,

- Кубулуппат эбит.
Бэйи, барахсан! – диэн
Өссө саанар тыллаах.
Ону истэн баран
- 2870 Көмүскэстээх күн улууһун күүстээҕэ,
Сүллүүлээх сүрээҕэ сүүрэлээтэ,
Аһыныылаах айыы улууһун атамаана
Хайҕахтаах хара быара хамнаата.
Ат көлөтүн
Иэҕэс гынан баран,
Икки ойоҕоһун
Имнэнэрин кытта,
Ат обургу
- 2880 Хатас өтүү курдук
Хата тэптэ,
Көнтөс өтүү курдук
Көллө тэптэ,
Сындыыс уот курдук
Сыр гынан хаалла.
Утаакы буолбата,
Ата обургу
Хоруйа тэбэ түстэ,
Тохтуу биэрдэ,
Чугус гынна,
- 2890 Туран кэбистэ.
Ээрт-татай, оҕолоор,
Эмиэ даҕаны
Иэгэйэр икки атаһ,
Иэгэй күлүк*, улахаттарыан,
Модьуларыан-бороҕойдоруон!
Дьахтардаах эр киһи
Тутуһан туран
Тэбис-тэннэ
Охсуһа тураллар эбит.
- 2900 Уҥа хараҕынан
Айыытын кыыһын диэкки
Сайынҥылаан көрдө,
Ханас хараҕынан
Абааһытын диэкки
Кыһынҥылаан көрдө.
Ханас дьабадьытынан
Күлүм татайда*,
Киһи обургу
- 2910 Дьороҕойдук тохтоото,
Хапсаҕайдык хамнанна,
Имигэстик эргийдэ,
Атыттан түстэ,

- Не отступает, оказывается,
– Погоди, милая! – говоря,
Еще угрожает.
Это услышав
- 2870 Силач улуса солнцем защищенного,
Сердце горячее забилося,
У атамана улуса *айыы*
*Печень черная задергалась**.
Коня своего
Он качнул,
С двух сторон
Как только стеганул,
Конь славный
Словно веревка кожаная
- 2880 Поскакал,
Словно повод лошадиный
Ускакал,
Словно свет молниеносный
Он побежал.
Немного погода,
Конь славный
На месте замер,
Остановился,
Отпрянул,
- 2890 Не двигаясь, встал.
Эрт-татай, ребята,
Но в свой черед
*Ноги гнущаются**,
Тени размытые, ох, большие,
Крепкие-сильные!
Мужчина с женщиной
Крепко схватившись,
Не уступая,
Дерутся стоят, оказывается.
- 2900 Глазом правым
В сторону девушки *айыы*
Добро посмотрел,
Глазом левым
В сторону *абаасы*
Зло посмотрел.
Рта уголком левым
Ухмыльнулся.
Человек славный
Ловко остановился,
- 2910 Проворно подвигался,
Гибко повернулся,
С лошади спрыгнул,

- Ынғыырын уһулан ылла –
Бй үрдүгэр ыйыы бырахта,
Үүнүн устан ылла –
Үргэл үрдүгэр
Үрэн кэбистэ.
Атын буоллаһына,
Аранас сулус диэкки
2920 Анһан кэбистэ.
Эргиллэ хайыста,
Элэстэнэн кэллэ,
Били икки киһи
Ыккардыларыгар көтөн түстэ,
Абааһытын киһитин
Ханас илиитин таһынан
Антах диэкки
Анһан кэбистэ.
Айыытын кыһыһын
2930 Уһа илиитин таһынан
Оол диэкки
Олордһу аста.
Дьэ ол гһнан баран
Ыраахтан иһэр
Ыалдьыт киһи быһыытынан
Кинилэр быһыыларын
Туора көрөн,
Сирэ санаан туран,
Бука бастаан
2940 Айыытын кыһыһын диэкки
Тэһэ көрөн дьэбидийдэ,
Супту көрөн сойуодуйда.
Бу кыыс оһо
Дойдутугар-сиригэр,
Дьонугар-сэргэтигэр эрдэһинэ,
Үтүө үөлээннээхтэрин,
Үчүгэй доһотторун гытта
Бииргэ эрдэһинэ,
Ээ, этинэн элбэх,
2950 Уһуоһунан улахан,
Сырайынан сырдык да эбит.
Мэктиэтигэр, кини көрдөһүнэ,
Чэчэгэйдиин тэтэрбит,
Кыламанһыын кытарбыт,
Чабырһайдыын сандаарбыт,
Көмөгөйдүүн* күндээрбит,
Мунһан-тараан муруннаммыт,
Булан-талан уостаммыт,
Холбоон-илбээн хоолдһуктаммыт,

- Седло снял
– На месяц повесил,
Уздечку снял
– На пляду *Юргэл*
Ловко закинул.
А коня своего
В сторону звезды желтой
2920 Он оттолкнул.
Повернулся, оглянулся,
Торопливо подбежал,
Между двух людей тех
Он внезапно оказался,
Человека *абаасы*
Стороной тыльной руки левой
В сторону
Он оттолкнул.
Девушку *айыы*
2930 Стороной тыльной руки правой
В сторону ту
Сильно оттолкнул.
После этого он
По обычаю
Странника проезжего
Их поступок
Не влюбил,
Возненавидел,
Сначала
2940 В сторону девушки *айыы*
*Насквозь посмотрел**,
Долго-молча посмотрел.
Девушка эта
Когда в стране своей,
В кругу родных своих,
С приятелями добрыми,
С друзьями хорошими
Вместе с ними была,
Ну, телом упитаннее,
2950 Ростом повыше,
Лицом светлее, оказывается.
К тому же, когда он посмотрел
С висками красными,
С ресницами багровыми,
С висками сияющими,
С ключицами сверкающими,
С носом заостренным,
С губами нежными,
С шеей длинной,

- 2960 Илбээн-холбоон иэдэстэммит,
Хамна-түмнэ хаастаах,
Хайағынан хаахтаабыт,
Силиинэн силлээбит,
Сынанан сыынтаабыт,
Үрүмэнэн өбүйбүт,
Эбэн-сэбэн эмийдэммит,
Эргиччи-урбаччы эмэхэлэммит.
Кийһинэн тэбиммит,
Үүһүнэн үктээбит,
- 2970 Саһылынан дайбаабыт,
Кыыс оҕо
Кылбайар кылааннааҕа,
Дьахтар дьаалы
Таллан бэрдэ
Буолар эбит, оҕолоор!
Ол бэйэтэ
Дьонуттан-сэргэтиттэн быстан,
Абааһыны гытта аргыстаһан,
Дьолтуну гытта доҕордоһон,
- 2980 Көстүбэти гытта күүлэйдээн
Ол үрдүгэр охсуһан
Сир-буор сирэйдэммит,
Сири-саары өнгөммүт,
Харағын ууга тохтубут,
Хатырык сиэхтэммит,
Халҕаһа энгээрдэммит.
Кини барахсаны
Туох өрө тардыай,
Хараһыттарара харағын ууга,
- 2990 Көмүскэтэрэ көмүскэтин ууга
Буолаахтыыр эбит.
Дьэ, маны көрөн туран
Көр Буурай бухатыыр
Көмүскүү санаата,
Ыллаан ырдьаннаан,
Туойан доргутан барда ээ:
– Дьэ-буо, доҕор,
Күн киһитэ,
Түһүн хоту
- 3000 Чочубайдаах дорообо! –
Тойук барда,
Кэнникитэ – кэпсиэ,
Тойук тийдэ,
Ортокута – тугу биллин?
Туоһу тойук турда.
Ол кэнниттэн:

- 2960 С щеками румяными,
С бровями густыми,
Каяком харкающая,
Костным мозгом плюющая,
Жиром сморкающаяся,
Пёнкой срыгивающая,
С грудью высокой,
С задом упругим,
Сободем идущая,
Рысью ступающая,
2970 Лисой размахивающая,
Девушка
Благороднейшая,
Женщина
Превосходнейшая,
Бывает, оказывается, ребята!
Сама она
От близких-родных отрезанная,
Абаасы сопровождаемая,
С *Джолту* подружившаяся,
2980 С невидимым гуляя,
Наверху сражаясь,
С лицом будто земля-грунт*,
Со цветом блеклым,
С глазами заплаканными,
С рукавом чешуйчатым,
Сплошняком стала.
Ее бедной дух
Что же поднимет,
Только слезы моих глаз, заступник мой,
2990 *Лишь вода из глазных орбит защитник мой**,
Оказывается.
Вот это увидев,
Богатырь *Кёр Буурай*
Защитить надумал,
Песню петь начал,
Тойук напевать стал:
– *Джэ-буо*, друг,
Человек солнца,
Тебе одному
3000 Здравия желаю!
– *Тойук* начался,
Конец – рассказывай,
Тойук дошел,
Середина – что узнал?
Тойук с вопросом начался.
После этого:

- Ханнык улуус,
Хайа нэһилиэк,
Ханнык аҕа ууһа,
3010 Ким ийэтин ууһа,
Ким диэн киһи кыыһа,
Ким диэн ааттаах
Оҕо буолабыный?
Хантан кэлин,
Ханна барабын,
Эйигиттэн уурайдым,
Эргиллэн кэлэрбэр
Эппиэт тылгын бэлэмнээр,
Хоруй тылгын булунаар.
- 3020 Ол гэннэ:
Дьолту киһитэ доҕорум,
Абааһы киһитэ атаһым,
Ханнык улуус,
Хайа нэһилиэк,
Ханнык ат баһа*,
Хайа ийэ ууһа,
Ким ааттаах
Киһи буолабыный?
Алтан айаххын
3030 Амалыйаргын,
Көмүс күөмэйгин көбүөхтүүргүн
Бэлэмнэнэн тураар.
Кимтэн ыйаахтаах,
Туохтан оноһуулаах,
Төһө атыыны-сулууну
Бизрэн бараһын,
Киминэн көңүллэтэн,
Күн киһитин күрэтэн,
Айыы киһитин арааран
3040 Аҕалар эбиккиний?
Мань миэхэ
Кэс тылгынан кэккэлэтэн
Кэпсээн бизрээр,
Куотар хоруйгун,
Быһанар эппиэкин
Булуна тур, – диир.
Онуоха айыытын кыыһа
Маннай кэпсэппитин майгытынан
Биһиги уолбут диэки
3050 Тэһэ көрөн дьэбидийдэ,
Супту көрөн сойуодуйда,
Ыстыыр тиһин ырдыатта,
Ыйыстар күөмэйин көңкөттө,

- Из улуса какого,
Из наслег какого,
Из рода какого,
3010 Из семейства какого,
Чьей дочкой являешься,
Как зовут
Тебя дитя мое?
Откуда прибыла,
Куда путь держишь,
Сейчас я удалюсь,
А когда вернусь,
Речь ответную подготовь,
Слово встречное приготовь.
- 3020 После этого:
Друг мой из страны *Джолту*,
Друг мой из народа *абаасы*,
Из улуса какого,
Из наслег какого,
Из рода какого,
Из семьи какой,
Как зовут
Тебя человек?
Рот свой медный
- 3030 Для ответа,
Голос свой золотой для речей
Ты подготовь.
Кем созданных,
Как сотворенных,
Сколько товара-калыма
Ты даровав,
У кого позволения спросив,
Человека солнца уводишь,
Человека *айыы* уводишь,
- 3040 И как сюда приводишь?
Это все мне
Словами своими заветными
Мне расскажешь,
Ответ, что тебя освободит,
Ответ, что тебя спасет
Подготовь – говорит.
Тогда девушка *айыы*
Так как с ней первой разговор начал
В сторону парня нашего
- 3050 *Насквозь посмотрела**,
Долго-молча посмотрела,
Зубы свои ооскалила,
Голос свой повысила,

- Сыдыаан сылгы
Сиэллээх кутуругун
Сыйа тарпыт курдук
Кынкынас куолаһынан,
Кырыппа санганан
Ыты былаастаан
- 3060 Ыллаан барда:
– Дьэ-буо!
Үүннээх ынғырдаах,
Үтүө доһорум,
Үчүгэй атаһым,
Күн айыы киһитэ
Улууһун-нэһилиэгин
Ханныгый диэхтээн
Айыыһыт киһитэ диэн,
Хаан таттарангын,
3070 Харьыйа санаангын
Хоруйдаахтыырыг буолуо.
һый... һый... һыы... – диэн
Ытаан ырбайда.
Ол гынан баран,
Киэн киһи кэнээтэ,
Уһун киһи уһаата,
Улаханлык сананна,
Кытаанахтык өйдөннө,
Ытыырын бырахта,
3080 Ырыатыгар тийдэ:
Аҕыс сардангалаах
Аламай күн анна диэн
Улуустаах этим,
Аҕыс хаттыгастаах
Араҕас манган халлаан диэн
Нэһилиэктээх этим,
Иэйиэхсит хотун диэн
Ийэ уустаах этим,
Алтан Дьаралык Тойон диэн
3090 Аҕалаах этим,
Көмүс Күөгэлдьин хотун диэн
Ийэлээх этим.
Бэйэм аатым буоллағына
Үс хостоох үрүн дьиз
Үрүмэччитэ буолан
Үөскээн олорбут
Үрүмэчистээн Үчүгэй диэн
Буолар этим.
Бу буолуом иһин,
3100 Дойдубар-сирбэр эрдэхпинэ,

- Коня породистого
Словно хвост с гривой
Растянули, вытянули
Голосом звонким,
Звуком скрипучим
Как-будто плача,
3060 Петь начала:
– Джэ-буо!
С уздечкой-седлом*,
Друг мой добрый,
Друг мой хороший,
Человек айыы мира Среднего
Из улуса какого
Ты спрашиваешь,
И человеком Айыысыта считая,
Родней своей считая,
3070 Жалость проявляя,
Ты мне ответишь.
Сый...сый...сыы... – плакать,
Рыдать начала.
После этого
Девушка успокоилась,
Девушка присмирела,
Возомнила-возгордилась,
Одумалась-опомнилась,
Плакать перестала,
3080 И песню начала:
Восьмилучистым
Низом солнца именуемый
Улус у меня был,
Восьмиярусным
Небом желтым именуемый
Наслег у меня был,
Иэйиэхсит хотун именуемый
Род материнский у меня был,
Алтан Джаралык Тойон именуемый
3090 Отец у меня был,
Кёмюс Кюёгэлджин Хотун именуемая
Мать у меня была.
А имя мое
Трёхкомнатного дома белого
Мотыльком став*
Живущая,
Именем Юрюмэчистээн Ючюгэй
Я наречена была.
Хоть сейчас и такая,
3100 Когда на родине я была,

- Үтүө доѳотторбун,
Үчүгэй үөлээннээхтэрбин гытта
Бииргэ сылдыар эрдэхпинэ,
Баһым ангаара манган,
Куйахам ангаара кубахай
Мунгнаах этим.
Ол сурағынан
Ити абааһы атамаана,
Дьолту туйгуна,
3110 Биллибэт бэрдэ,
Көстүбэт күүстээбэ
Атағынан булбута
Аахпытынан алта сыл буолла.
Ол былаанын туххары
Ийэлээх аҕабын
«Оѳоѳутун ойох аҕалынг», – диэн,
Олох арахпакка көрдүүрүн
Биэрбэккэлэр, харысыһан
Хаарыаннаах хара норуоппутун
3120 Хампы сыстардыбыт,
Хаарыаннаах баайбытын
Бары сиэтэ.
Оѳонньордоох эмээхсин –
Мин ийэм, аҕам эрэйдээхтэр
Иккиэйэҕин хаалтарын кэннэ:
– Дьэ, кыыскытын
Биэрдэргит да ылыам,
Биэрбэтэргит да ылыам, – диэн,
Күүстээх хаанын көрдөртөөн,
3130 Күөмэйин сонотон,
Күргүй-көбүө буолан,
Дибдийэн-дабдыйан,
Ийэлээх аҕам эрэйдээхтэри,
Кырдыаҕас дьону,
Кыайталыырыгар тийбитэ.
Дьоннорум эрэйдээхтэр
Көмүс унуохтарын
Көстүбэт уола көмүллээбэтин,
Алтан унуохтарын
3140 Абааһы уола
Алдыаппатын диэн,
Дойдуларыгар-сирдэригэр
Олорон хаалалларын баҕатыгар,
Кинилэри харыстаан,
Кыыс оѳо
Омук өлүүтэ буоллаҕа диэн
Оѳуруоттана санааммын,

- С друзьями добрыми,
С приятелями хорошими
Когда вместе я была, у меня
Головы половина белая,
Кожи половина бледная
Ведь была.
По слуху такому
Атаман *абаасы* этот,
Лучший из *Джолту*,
3110 Удалой из незримых,
Силач из невидимых
Когда меня нашел,
Если посчитать, шесть лет прошло.
В годы эти долгие
От матери с отцом,
«Дочку в жены отдайте», – говоря,
Неустанно требовал,
Не отдавали, а тот разозлившись,
3120 Народ наш дорогой
Нешадно истребил,
Богатство дорогое
Все истратил.
Старик со старухой
– Мать, отец мои бедные,
Когда вдвоем только остались:
– Ну, дочку вашу
Если отдадите, возьму,
Если не отдадите, возьму, – сказав,
3130 Силу свою показал,
Голосом громким
Бранить начав,
Застучав-затоптав,
Мать и отца моих бедных,
Людей пожилых,
Он побеждать начал.
Родителей моих бедных
Кости золотые
Парень невидимый чтобы не разгрыз,
Кости медные
3140 Сын *абаасы*
Чтобы не разломал,
На родине своей
Чтобы жить оставались, желая,
Их защищая,
Девушка
Нации принадлежит подумав,
Породниться подумав,

- Ойох буолуом диэн манчыыктаан
Батыһан иһээхтиибин.
- 3150 Ардах сырай атамаана,
Тордох сырай туйгуна
Сүгүн испэт,
Ити кэлэн «чэй», – диир,
Манна кэлэн «аҕал», – диир,
Ону букатын буолбаппын,
Мэличчи биэрбэппин.
Ол иһин,
Ханнык аанһа сырайыттан
Саатыах баҕайы буолуо дуо,
- 3160 Туох түк саҕай буолан
Хороҕор сүрэхтээх буолуо дуо?
Кырбаан кыайда,
Сынһан өлөрдө.
Дьэ ити кэһнэ
Үчүгэй киһи,
Үтүө ыччат эн эбиккин,
Бэрт киһи кулгааҕа-хараҕа
Киэнг буолар диэн,
Өс хоһооно баар.
- 3170 Хара харах чугаһы көрөр,
Хаптаҕай кулгаах ырааҕы истэр,
Кыһалҕалаах буолан баран,
Олоруом дуо,
Мин эйигиттэн
Туоһулаары турабын:
Ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах,
Орто туруу дойдуттан
Көхсүттэн тэһииннээх
- 3180 Көмүскэстээх күн улууһун күүстээҕэ,
Аһыныылаах айыы улууһун атамаана
Көр Буурай диэн
Дойдутуттан турбут сураҕа
Үчүгэйдик аахтаахха
Үс сыл буолла.
Ол ханна иһэрин,
Хаһан кэлиэҕин
Туох билэринг буолаарай?
Үтүө доһорум,
- 3190 Үчүгэй үлээннээҕим
Этэн кулунуй
Эрэнэ саныаппын.
Ама билсибэтэх,
Көрсүбэтэх иннигэр

- Женой стать согласившись,
За ним я и следую.
- 3150 Атаман лица дождливого,
Лучший из лика гнилого
Покоя не дает,
То «давай» – говорит,
То «отдай» – говорит,
Этому противясь,
Ни за что не отдам.
Потому
Лица своего гнилого
Разве он постыдится,
- 3160 С какой стати
Сердце доброе у него будет?
Побив, победил,
Поколотив, убил.
Вот после этого
Человек хороший,
Потомок добрый ты, оказывается,
Человека славного уши-глаза
Широкими бывают,
Пословица гласит.
- 3170 Глаза черные близко видят,
Уши большие далеко слышат,
Нужду я имея
Разве сидеть буду,
Я у тебя
Спросить хочу:
С травой разноцветной,
С деревьями узорными,
Из мира Среднего
Быстрый, стремительный
- 3180 Силач улуса солнцем защищенного
Атаман улуса *айыы* милосердного
Кёр Буурайем именуемый
Как из страны удалился
Если точно подсчитать,
Три года прошло.
Куда пришел,
Когда прибудет,
Может, ты знаешь?
Друг мой добрый,
- 3190 Приятель хороший,
Мне расскажи-ка,
Надежду мне дай.
Хоть и не знакомы,
Хоть и не встречались,

- Эн даганы хаан тамайн,
Харысыһан ааһаххын
Хайдах буолуой,
Сүрэҕин сөрүөстэн
3200 Көмүскэхэн ааһаххын
Төһөчөлөөх буолуой?
Этэр тылым,
Ыллыыр ырыам,
Туойар тойугум,
Холбуур хоһоонум
Итинэн бүтэр.
Ээ, – иннэ диирин гытта
Абааһы атамаана,
Дьолту туйгуна,
Биллибэт бэрдэ,
3210 Сиэхсит сиилинэйэ
Чиэрбэлээҕинэн силлээтэ,
Тыймыгытынан сыынтаата,
Күлгэринэн күллэ,
Антах диэки көрдө -
Аҕыс илии ардахтаах сырайа
Аппас гына бэттэх көрдө,
Тоҕус илии тордохтоох ньуура
Ньолос гынна.
Ол гынан баран
3220 Улахан мураан
Буһуруктан түспүтүн курдук
Муннун соттон мунһаннатта,
Ойуурдаах мураан
Суулан түспүтүн курдук
Уһун онгостон дьоллонготто,
Таас хайа хайдан түспүтүн курдук
Хаһылыттаҕас харахтарын
Хаспахтарын хасталаан,
Хаардаах бугул саха
3230 Ирингэлэрин ылан быраҕаттаата,
Уос-тиис онгостон орболдьуйда,
Хаас-харах хамнатан хаһылыннаата.
Биһиги киһибит диэки
Сэттэ уон икки сиринэн эргэлээх,
Дэһээтинэ кизнэ холобурдаах,
Дьэбэрэлээх ойбону
Тиэрэ булкуйбутун курдук
Дьэс мээнгэй хараһынан
Дьэрэличчи көртөлөөтө,
3240 Ыстыр тиһин ырдыатта,
Ыс быданынан тыынна,

- Ты тоже *кровь услышав**,
Поборолся бы,
Как думаешь,
Сердцем почувствовав,
Защитил бы,
3200 Что думаешь?
Слово сказанное,
Песня спетая,
Тойук напетый,
Стих сочиненный
Так заканчивается.
Ээ, – как только это сказала
Атаман *абаасы*,
Лучший из *Джолту*,
Удалец незримый,
3210 Сильный из губителей
Червями плюнул,
Ящерицами высморкался,
Рептилиями засмеялся,
В сторону посмотрел –
Восьмипядное лицо дождливое
Приоткрывшись, сюда посмотрело,
Девятипядный лик занавешанный,
Вдруг вытянулся.
После этого
3220 Гора большая
Словно лавина обрушилась
Нос протирая, скорчился,
Гора лесная
Словно свалилась
Губы вытянув, искривился,
Словно гора пополам разделилась
Глаз глубоко посаженных
В протоке поковырявшись,
Размером с копну снега
3230 Гной вытащив, разбросал,
Губы-зубы свои подготовив,
Брови-глаза свои подправив
В сторону человека нашего
С бельмом в семидесяти двух местах,
Размером с десятину
Прорубь болотистую
Словно переворачивая, размешали
Медными глазами пустыми
Бессмысленно посмотрел,
3240 Зубы свои оскалил,
Дымом густым выдохнул,

- Бийыстар күөмэйин көңкөттө,
Барахан сыты таһаартаата,
Баһахтаан ылланнаан,
Туойан дьоллонноон,
Кэпсээн кэҕийэн,
Сангаран дьансайан барда:
– Байака, байакабыан,
Дьэ, доҕор,
- 3250 Айыы киһитэ атаһым,
Күн киһитэ доҕорум,
Мин обургу
Кэс тылбын кэпсиирбин,
Алтан айахпынан амалыйарбын,
Көмүс күөмэйбинэн көбүөхтүүрбүн
Үөтүк өйдөө,
Бэркэ биһирээ,
Чахчы ылын.
Мин обургу
- 3260 Тоҕус үөстээх
Тумара муора улуустаах,
Аҕыс үөстээх
Аптаах байҕал нэһиликтээх этим,
Харса Дьабын аҕатын ууһа,
Сэттэ үөстээх сидьин байҕал
Сымала чаадай ийэтин ууһа
Хаан Дьалкый хотун ийэлээх,
Унуох Бүлдү тойон аҕалаах этим.
Бэйэм аатым
- 3270 Тохтор хааны долуй,
Быстар тыыны быладьыай билбэтэх,
Өлөр үөһү үлүбүөй өйдөөбөтөх
Өһөх Дьигискэн Боотур диэн.
Күн айыы кыһын
Хантан ыйытан,
Туохтан туоһулаан,
Ким биэрбитин
Илдэ иһэҕин диэн
- 3280 Ыксарытык ыйытар этин, нохоо,
Ама, суол ийэ хотун солбонуппутун,
Айан бөҕө ахсаппытын,
Сырыы бөҕө сылаппытын аайы,
Дойдубар-сирбэр эрдэхпинэ,
Алталаахпыттан чарчыына этим,
Онуоха, сымыйа диэтэр,
Такыччы сиэтэн өлбүт
Тарбыйах баһа наҕараадалаахпын,
Сэттэлээхпэр нэһилиэкпэр кинээс этим,

- Горло свое прочистил,
Запах резкий выпустил,
Напевать начал,
Запевать стал,
Рассказ завел,
Говорить начал:
– *Байака, байакабыан*
Ну, друг мой,
3250 Друг мой, человек *айыы*,
Друг мой из мира солнца,
Меня славного
Слова мои заветные
Ртом медным изреченные,
Голосом золотым сказанные
Хорошо запомни,
Искренне признай,
Верно прими.
У меня славного
3260 С девятью руслами
Улус моря туманного,
С восемью руслами
Наслег моря волшебного у меня был,
Род отцовский *Харса Джабын*,
Море с семью руслами
Род материнский *Сымала чаадай*,
Мать моя *Хаан Джалкый хотун*,
Отец мой *Унгуох Бюлдю тойон*,
А имя мое
3270 Про несчастье вовсе не ведавший,
Про смерть отнюдь не знавший,
Про гибель совсем не понявший
Ёсёх Джигискэн Боотуром именуемый.
Девушку *айыы*
У кого спросив,
От кого разузнав,
Кем отданную
Куда ее везешь,
Ты меня расспрашивал, *нохоо*,
3280 Хоть и дорога дальняя утомила,
Много странствий изнурило,
Много тропинок измотало,
Когда на родине я был,
С шести лет старшиной являлся,
Если во лжи обвинить надумаете,
Исхудав, умершего
Теленка голова – награда моя,
В семь лет князем наслега был

- 3290 Онуоха киргил баһа тэбэрдьээнньэлээхпин,
Уоннаахпыттан улууспар
Кулуба этим,
Онуоха санга күрдьэх саабылалаахпын,
Кур күрдьэх куортуктаахпын,
Ыран өлбүт ыт баһа ысынаактаахпын.
От охсон
Хотуурдаах иннибэр түспэтэҕэ,
Мас кэрдэн
Сүгэлээх бастаабатаҕа,
Баайым-тотум чааһынан:
- 3300 Сыһы мунунан сылгылаахпын,
Хонуу мунунан ынахтаахпын,
Биир улуус,
Биир түбэ ааттааҕа,
Атамаана буолабын.
Хайа да дойдуга
Сылдьарым тухары
Сылларыттан түһэн
Сырайынан сырдык,
Хаһылыттан түһэн
- 3310 Хастатыах ыраас киһи диэннэр,
Кыыс оҕо тойугун
Хоһоонугар холбоспутум.
Дойдубар-сирбэр эрдэхпинэ
Кэргэнинэн кэмчитийэн,
Доһорунан тутайан,
Дьахтарынан наадыан,
Кыһыһынан кыһаллан олорума,
Эдэр киһи,
Үтүө ыччат,
- 3320 Үчүгэй оҕо
Тэллэххэ сытар тэннээбин,
Хоойго сытар холооннооһун,
Эйиэхэ сөптөөх ол баар диэн
Үтүө кырдыаҕастарым,
Үчүгэй үөлээннээхтэрим
Ыйан ыппыттарыгар
Тоһус үөстээх Чуорунай муора
Тоһус кырыылаах,
Тоһус бууттаах тойон чохутун
- 3330 Тоһус ат тардыытын
Толору тийэн илдьэн
Тоһо анһан биэрбитим.
Ол гынан баран:
«Оһоһутун аһалын», – диэбиппин,
Оһолоро баһарар да,

- 3290 Дятла голова – тому подтверждение,
С десяти лет я в улусе
Головой был,
Лопата новая – сабля моя,
Лопата старая – кортик мой,
С голоду умершей собаки голова – знак мой.
Косарь с косой
Впереди меня не шел,
Дровосек
С топором меня не обогнал,
О богатстве моем скажу:
- 3300 Лошадей целая равнина,
Скота целое поле,
Одного улуса,
Одного леса главой,
Атаманом являюсь.
В какой бы стране не бывал,
Где бы не ездил,
С крупномясистым лицом
Ликом светлый,
С ввалившимся глазами
- 3310 Человеком с душой чистой назвав,
В песне девочки
В стихах ее соединился.
Когда на родине я был
В жене нуждаясь,
В друге нуждаясь,
Женщину требуя,
К девушке стремясь, не живи,
Человек молодой,
Потомок добрый,
- 3320 Ребенок хороший
Равная тебе в постели,
Достойная тебя для ночи
Подходящая для тебя вот, сказав,
Старики почтенные,
Ровесники хорошие
Путь мне указали,
С девятью сердцевинами
Море *Черное* девятигранными,
С девятью бедрами водолюбам
- 3330 Девять повозок конных
Полностью нагрузив,
Им в ноги бросил.
После этого:
«Дочь отдайте», – когда сказал,
Хоть и ребенок хотел,

- Офонньордоох эмээхсин
Отойдуу биэрбэттэр.
«Тоҕо биэрбэккит?» – диэн
Доппуруостаан көрдөхпүнэ
3340 «Сулуута аҕыйах», – дириллэр.
Ол иһин иккиһин төннөн
Аҕыс үөстээх Араат муора
Аптаах байҕал аччах* баҕатын
Аҕыс ат тардыытын
Кэһиибин ильдэн
Анньан биэрбитим.
«Оҕоҕутун, дьэ,
Ойох аҕалын», – диэбиппэр,
Отойдуу биэрбэккэ
3350 Охсуһууну тэрийбиттэрэ.
Ол иһин хааным хойдон,
Хараҕым уоттанан,
Санаам дьүдьэйэн
Охсуһан бараммын
Олорон биэриэм дуо?
Дьэ кирдик,
Үгүстэн үгүс өлүө,
Аҕыйахтан аҕыйах охтуо диэммин,
Үс сыл охсуһан
3360 Үчүгэйдэрин бүтэрэн баран,
Үтүө доҕорбун,
Үрүн тулуктайы,
Үрүмэчистээн Үчүгэйи
Үтүө көнгүлүнэн
Ильдэ иһэбин, кирдик.
Чэ эрэ, нокоо,
Тас ньүдьүн бараан
Дьүһүнгүттэн көрдөххө,
Эр чаҕаан,
3370 Сэбэрэҕиттэн биллэххэ
Эр бэрдэ эбикиин.
Бэрт дьон бэдэрдэрэ*,
Үтүө дьон төрүөхтэрэ,
Ытык дьон ыччаттара
Буоллаҕын дии.
Унуоҕун үүттээх,
Этин саастаах,
Төбөн үргүөрдээх киһи
Хайаан даҕаны
3380 Истибитин-көрбүтүн буолуо,
Бу орто туруу дьаҕыл дойдуттан
Көмүскэстээх күн киһитэ

- Старик со старухой
Никак не отдавали.
«Почему не отдаете?», -
Когда я допрашивал,
3340 «Калыма мало», – говорят.
Потому снова вернувшись,
Восьмируслого моря *Араата*
Лягушек волшебного моря
Девять повозок конных
Гостинцы свои
Я им вручил.
«Ну, дочку свою
В жены отдайте», – когда сказал,
3350 Отдать не захотели,
Сражение завязали.
Потому *кровь загустела**,
*Глаза засверкали**,
Мысли закипели,
После драки
Я покорюсь ли?
И, вправду,
Из многих многие падут,
Из немногих немногие падут подумав,
3360 Лучших сокрушил, затем
Подругу добрую,
Пуночку белую,
Юрюмэчистээн Ючюгэй
С разрешения ее
Я везу, правда.
Ну-ка, *нокоо*,
Если по виду
Безобразному судить,
Суровый,
3370 Если по виду внешнему судить,
Лучший из мужей, оказывается.
Потомком добрых,
Наследником храбрых,
Преемником почтенных
Ты являешься.
С отверстиями в кости,
*Со слоями в мышцах**,
С головой разумной ты
Обязательно
3380 Об этом слышал, я думаю,
Из земли этой Средней
Человек мира Среднего

- Көр Буурай бухатыыр
Ханна иһэрий,
Хаһан кэлиэй?
Ити кыыс кыдьык,
Дьахтар дьаабал
Наадабын наай биэрбэт.
Ол киһи кэлэр буоллар
3390 Ылбыт-биэрбит
Ордукпун-тутахпын
Баран аахсан ылыам этэ.
Дьэ, нокоо,
Кирдиккин килбэччи,
Чахчытын чаҕылыччы
Миэхэ кэпсээрийи! – диир.
Маны истэн баран
Көр Буурай бухатыыр
Уолугун тыаһа оргуйда,
3400 Көхсүн тыаһа күүгүнээтэ,
Тоҕус тутум былалаах
Нохтолоох сүрэҕэ долгуйда,
Аҕыс тутум былалаах
Хайҕахтаах хара быара хамнаата,
Эт сүрэҕэ тэбиэлэннэ,
Итии хаана кэйиэлээтэ,
Ингиир-ингиирдэрэ күүртэлээтэ,
Сындааһын-сындааһыннара кычыгыраата,
Биэс баай тиити
3410 Холбуу туппут курдук
Биэс тарбаҕын сарбатта,
Абааһы атамаанын,
Дьолту туйгунун,
Биллибэт бэрдин,
Сиэхсит сиилинэйин
Ханас илиитинэн
Өлүү киһитэ
Төбөтүн оройуттан
Дьөлүтэ үүнэн тахсыбыт
3420 Тоҕус хаардаах тон харыйаны
Таннары туппут курдук
Адаа-будаа баттаҕыттан,
Алах-былах чанчыгыттан,
Аҕыс кырыылаах
Хара буруут харытыгар
Үстэ үөлэн
Эрийэ баттаан ылла.
Түөһүн тылыттан тэбиннэ,
Түөрэ тардан түһэрдэ.

- Богатырь *Кёр Буурай*
 Куда прибыл,
 Когда прибудет?
 Девушка эта, вправду,
 Женщина-дьявол
 Нужное не дает.
 Когда тот человек прибудет,
 3390 То, что должен получить,
 То, что должен взять,
 Пришел и забрал бы.
Джэ, нокоо,
 Истину не тая,
 Правду не скрывая,
 Мне Расскажи! – говорит.
 Это услышав,
 Богатыря *Кёр Буурая*
 Звук груди разнёсся,
 3400 Шум спины раздался,
 С веревкой девятипядной
 Сердце горячее заколотилось,
 С веревкой восьмипядной
Печень черная задрожала,
*Сердце задергалось**,
 Кровь горячая забурлила,
 Сухожилия крепкие напряглись,
 Жилы вздутые заскрежетали,
 Пять лиственниц
 3410 Словно соединили
 Пять пальцев растопырил,
 Атамана из *абаасы*,
 Лучшего из *Джолту*,
 Вожака из неизвестных,
 Силача из губителей
 Рукой своей левой
 Человек смерти
 Из макушки головы
 Насквозь выросшую
 3420 Ель с девятью снегами
 Словно перевернули,
 За волосы взъерошенные,
 За виски редкие,
 На восьмигранном
 Предплечье-водовороте черном
 Трижды обмотав,
 Закрутив, придавил.
 С ключицы оттолкнулся,
 Перевернув, опрокинул.

- 3430 Ол гынан баран,
Унга диэки уон бууттаах
Укулаат тимир сутуругун
Суулуу туттан баран
Соҕуруу диэки
Сулууда хайаҕа
Буруустаан сурдьугунатта,
Хангас диэки
Аҕыс кырыылаах харытын
Арҕаа диэки аҕыс бастаах
- 3440 Ала Хансаар хайаҕа
Сытыылаан сыбырҕатта.
Ол гынан баран
Кэрии тыаны
Кэтэх өттүттэн килбэлдьиттэ,
Унгуоргу тыаны
Улаҕаа өтгүнэн унаарытта,
Бар тыаны
Баһынан барчалаата,
Ол диэки улуус долгуйда,
- 3450 Ити диэки нэһилиэк эргийдэ.
Онгостон-онгостон баран,
Абааһы киһитэ өлөр үөһэ,
Быстар тыына,
Тунгуй дуусата,
Көхсүн ортого,
Саннын хараҕа,
Тынгатын кырыыта,
Быарын саала,
Сүллүүлээх сүрэҕэ,
- 3460 Хайҕахтаах хара быара
Бу туһунан буолуо диэн,
Охсон хабылыннарда.
Ээ, кини обургу
Сутуругун тыаһа
Уус киһи кыстыгын-балтатын
Тыаһын курдук
Өрө хабылла түстэ,
Өмүрэх өлөргө барда,
Оччугуй оҕо кута ыстанна,
- 3470 Кэлэр сүөһү
Иэйиэхситэ тэйдэ,
Айыллар ыччат
Айылҕата ханһаарда,
Үөһэ диэки
Түөрт уон түөрт
Түүлээх оноҕос төргүүлээх

- 3430 После этого,
В стороне правой десятипудовый
Кулак свой как камень стальной
Крепко-накрепко сжал,
В стороне южной
На горе слюдяной
Точить-натачивать начал,
В стороне левой
Предплечье восьмигранное,
В стороне западной на восьмивершинной
- 3440 Горе *Ала Хангсаар*
Точить-оттачивать начал.
После этого
Лес благодатный
Со стороны задней отсветил,
Лес напротив
Со стороны дальней протянул,
Лес густой
В начале самом порубил,
В стороне той улус разволновался,
3450 В стороне этой наслег развернулся.
С силами собравшись,
У абаасы смерти обитель,
Вдох последний,
Душа темная,
Спины середина,
Лопатки впадина,
Легких край,
Печени жир,
Сердце трепещущее,
3460 *Печень черная**
Здесь, наверное, думая,
Яростно он ударил.
Ээ, его славного
Звук кулака его
Мастера наковальня-молот
Словно звук
Громко раздался.
Больной умирать начал,
Душа младенца отлетела,
3470 Скота приходящего
Иэйиэхсит покинула,
Потомков будущих
Судьба оставила,
Наверху
С сорока четырьмя
Стрелами меховыми

- Төрүөт уола үөгүлээтэ,
 Орто дойдуга
 Отут үс кураахтаах
 3480 Оноҕос тутуурдаах
 Оһол уола ордоотоото,
 Аллараа дойдуга
 Алта уон алта
 Хааннаах илбис* кыбыныылаах
 Хамсык кыыһа хаһытаата,
 Илин диэки
 Биэс уон икки
 Биилээх илбис тутуурдаах
 Илбис кыыһа энэлийдэ,
 3490 Өлбүт-сүппүт
 Үөр-сүүрүк өгдөнгөөтө,
 Кыдьык-кыыбаҕа хамнаата,
 Тумуу-сөтөл турда,
 Дьян-дьяһах тарҕаата.
 Ээ, кини обургу,
 Туттубута дьоҕойуон,
 Кырбаабыта кытаанаҕыан,
 Охсубута улаханыан,
 Охсубут сириҥ
 3500 Ундаардаан көрбүтэ –
 Көстүбэт уолун
 Көхсүн ортотун
 Көлүйэ күөл саханы
 Көнү дайбаан түһэрбит,
 Илин-арҕаа өттүтгэн
 Көрөн кэбистэххэ,
 Иһин тээкэһэ
 Элэннээн көһүннэ,
 Сүллүүлээх сүрээҕэ
 3510 Түөһүн ортогунан
 Өрө бөлтөйөн тахсыбыт,
 Хайҕахтаах быара
 Саннын аннынан
 Салыбыраан көстүбүт.
 Ээ, бу баҕайы,
 Өлөр үөстээҕэ,
 Быстар тыыннааҕа,
 Тохтор хааннааҕа,
 Уйадыйар унуохтааҕа,
 3520 Ытыыр харахтааҕа,
 Ырбайар дьябадылааҕа баара дуо?!
 Кини обургу
 Былыргыттан быйылга,

- Бог несчастья завопил,
В мире Среднем
С тридцатью тремя изгибами
3480 Со стрелой в руках
Бог страдания завопил,
В мире Нижнем
С шестьюдесятью шестью
Победами кровавыми в руках
Мора богиня закричала,
На востоке
С пятьюдесятью двумя
Орудием острым в руках
Войны богиня завывала,
3490 Погибший
Табун скакунов поднялся,
Мор-чума пришли,
Хворь-недуг начались,
Зараза распространилась.
Ээ, он славный,
Видом хваткий,
Силой крепкий,
Ударом большой,
Куда он ударил
3500 Пристально посмотрел –
Парня невидимого
На середине спины
С озеро маленькое
След удара оставил,
С востока-запада
Если присмотреться,
Живота внутренности
Вдруг показались,
Сердце трепещущее
3510 Сквозь середину груди
Наружу вывалилось,
*Печень черная**
Под плечом его
Качаясь, повисла.
Ээ, этот разве,
Душу смертную,
Дух не вечный,
Кровь льющуюся,
Чувство уязвимое,
3520 Глаза плачущие,
Рот улыбающийся имеет ли?!
Он злобный
Со времен давних до нынешних,

- Уруккуттан бүгүнгэ диэри
Үөтүк кырбаннагына,
Үллэ уойар,
Бэркэ кырбаатахха
Бэлгэччи уойар,
Өйдөнөн туран
3530 Уһуннук охсустагына,
Өнө-түүтэ тупсар,
Муоһа-туйаҕа кылааннанар эбит ээ.
Биһиги киһибит
Иккистээн охсуоҕун
Илиитэ сиргэнэн,
Үһүстээн охсуоҕун
Өйдөөбөккө өлүө диэн
Өр бааччы көрө сылдыбыта.
Ол сырыттагына,
3540 Били байыта
Тобулу охсулубут сиринэн
Хаар-самыыр хоммутугар
Аһабыттыы майгыннанна,
Алыс тупсан кэллэ,
Тура үрүөтээн барда.
Ээт-татай, оҕолоор!
Итини билбит гынан баран
Иккистээн-үһүстээн
Охсубут буоллар,
3550 Өйдөппөккө-сэрэппэккэ
Өлөрбүт буоллар,
Өр гыныллыбат бириэмэ ааста.
Дьэ, доҕоор,
Били баҕайы
Өйө-дьүүлэ суох
Өлөр үлүскэнигэр
Өр бириэмэҕэ
Мөхсүмэхтээн баран,
Өлөрсөргө барда,
3560 Чуумпурбахтаан баран
Тутуһарга барда.
Ээ, кинилэр обургулар
Хары харыларыттан
Хапсан ыллылар,
Харсыылаах
Хара кунан оҕус курдук
Хатыалаһан бардылар,
Өлөрсүүлээх үөр атыырын курдук
Өрүтэ анһыалаһан бардылар,
3570 Уһаты уллунгахтааҕа

- С дней прошлых до сегодняшних,
Если сильно изобьют
Сильнее полнеет,
Если жестоко избить
Жутко толстеет,
В себя придя
- 3530 Если долго драться будет,
Видом лучше становится,
Рога-копыта острее становятся, оказывается.
Человек наш
Второй раз ударить
Рука брезгует,
Третий раз ударить
Не смог, умрет подумав,
Долго присматривался.
Вот тогда
- 3540 Бедолага тот
На месте ударов сквозных
Словно в непогоду
Вкусно поев, видом своим
Вдруг лучше стал,
На ноги поднялся.
Эт-татай, ребята!
Но это всё узнав, он
Дважды-трижды
Если бы ударил,
- 3550 Тотчас опомниться не дав,
Если бы убил,
Довольно мало времени прошло.
Ну, друг мой,
Тот проныра
Без ума-суда
В объятиях смерти
Весьма долго
Побарахтавшись,
Драться начал,
- 3560 Немного замолкнув
Биться начал.
Ээ, они удалые
За предплечья взявшись
Поборолись,
Ловкие
Словно быки молодые
С силой новой биться начали,
Словно жеребцы из стада кровавого
Толкаться, драться начали,
- 3570 Со ступней высокой

- Көмүөл мууһун курдук
Көнүтэ тэбиэлэстилэр,
Үөл талахтыы күөркэлэстилэр,
Хатын харчаакылыы
Хатыластылар,
Хатыыс балык
Хатыытын хатыстылар,
Туут балык
Тутуһуутун тутустулар,
3580 Күн-ый курдук күлүстүлэр.
Абааны аймағын,
Дьолту дойдутун,
Дьоллоох илгэтин,
Соргулаах олоһун,
Төрөтөр оҕотун,
Иитэр сүөһүтүн,
Кэлэр кэскилин,
Тахсар быйаңын
Тагнары дапсыйдылар,
3590 Кинилэр обургулар
Акка ынгыртахха,
Анаардастаабат курдук
Атылыытык сырыттылар.
Бу сылдьан
Биһиги киһибит
Ыраахтан ыйытан,
Чугастан туоһулаан көрдөбүнэ,
Былыргыттан быйылга диэри
Бу баҕайыны кытта
3600 Туох да бэйэлээх
Улаан ньуурдааба,
Уулаах отон куттаах,
Уу ньамаан тыллаах
Ураанхай саха
Уон хонук устатыгар
Утары туран тулуспатах эбит.
Биһиги киһибит
Кини буолан,
Ый туххары сылдыһа сатаата.
3610 Ол гынан баран,
Иһигэр эргитэ санаатағына
Киэн татай көхсө аччаата,
Уһун татай санаата татыарыйда,
Модун күүһэ
Дуҕа моонньо мултуйда,
Түс маһа түгнэһиннэ,
Ийэ маһа ингнэһиннэ,

- Словно лед ледохода
Громко сошлись, биться начали,
Словно ветки сырые,
Корчаги березовые
Крепко сцепились,
Словно рыбы осетра
Шипами сцепились,
Словно рыбы нельмы
Хваткой схватились,
3580 Как солнце-луна засмеялись.
Племени *абаасы*,
Родины *Джолту*,
Изобилие счастья,
Жизнь благополучную,
Детей рождаемых,
Скот разводимый,
Будущее грядущее,
Богатство растущее,
Растоптали-разрушили.
3590 Они brave
Как сядут на коней,
Словно перетянутые
Порознь ходили.
Во время это
Человек наш
У дальних расспросив,
У ближних разузнав,
С тех пор до нынешних
Этого негодяя
3600 Сильный-смелый,
С ликом чалым,
С душой-ягодой спелой,
С речью-грязью водяной,
Урангхай саха
Десять дней долгих
Напротив стоя, не выстоял.
Человек наш
Упрямый был,
Месяц долгий бороться пытался.
3610 После этого,
Когда он в мыслях перебирал,
Спина широкая его сузилась,
Мысли длинные укоротились *,
Сила могучая,
Шея стальная притупилась,
Судьба счастливая опрокинулась,
Участь счастливая разрушилась,

- Аҗа кута айманна
Уол кута уйманна,
3620 Ийэ кута иэдэйдэ:
– Аарт-татай, оҕолоор,
Туспа дойду туйгуннара,
Атын дойду атамааннара,
Чиэрэс дойду чилгэрдэрэ,
Эмиэ даҕаны өлбөт үөстээх,
Быстыбат тыыннаах,
Хайдыбат халыг тириилээх,
Хампарыйбат хатан унгуохтаах,
Тохтубат хойуу хааннаах
3630 Буолаллар да эбит.
Үйэбиттэн үйэ көбүрээтэҕэ,
Сааспыттан саас
Сарбылыннаҕа, – дии санаан,
Санаарҕаан-сандыйан,
Муучура-мунатыйа сылдыбыта.
Абааһы уолун
Иһигэр киирдэххэ,
Эмиэ биир туспа
Кыараан-кылгаан,
3640 Куччаан- куйатыйан,
Бэйэтин сүөмнэнэ,
Харыстана сылдыбыта:
– Аарт-татай, оҕолоор,
Бу ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах
Орто туруу дьаҕыл дойдуга
Саар отон куттаах,
Санньылхай санаалаах,
Саарбах үйэлээх,
3650 Сарыы танастаах,
Саллаҕар бастаах,
Салбахтаах табаҕайдаах
Саха ураанхай
Төрүүр-үөскүүр да буолар эбит.
Үллэр үйэм,
Саллар сааһым
Усталаах-туоратын туххары
Саманнык иниирдээх,
Эмтэрийбэт эттээх,
3660 Харса суох хааннаах,
Хабараан көбүстээх
Төрүүр-үөскүүр да эбит.
Мин обургу
Туохтаағы да тулуппатаҕым,

- Отец-душа забеспокоилась
Мальчик-душа встревожилась
3620 Мать-душа разволновалась:
– *Аарт-татай*, ребята,
Лучшие из стран чужих,
Атаманы из стран других,
Здоровяки из стран дальних,
*С аортой не умирающей**,
С душой не рушимой,
С кожей не сдираемой,
С костью не разбиваемой,
С кровью не проливаемой,
3630 Бывают, оказывается.
Из веков моих век сократили,
Из годов моих год
Убавили, – подумав,
Опечаленный-уньлый,
Горюя-сетуя, он ходил.
Сын абаасы
Что думает если послушать,
Тоже такой он
Удрученный,
3640 Подавленный,
Себя измеряя,
Себя оберегая, ходил:
– *Аарт-татай*, ребята,
С травой разноцветной,
С деревьями узорными,
В среднем мире благодатном
С душой – ягодой спелой,
С мыслями грустными,
С веком сомнительным,
3650 С одеждой ровдужной,
С головой огромной,
С ладонью широкой
Урангхай саха
Рождается, оказывается.
На веку своем,
Жизни долгой
На протяжении её
С жилами такими,
С телом несокрушимым,
3660 С кровью сильной,
Со спиной крепкой
Рождаются, оказывается.
Я удалой
Никого не боялся,

- Хайдағы да хаалларбатағым,
Сөһүөхтээхтэн бүдүрүйбэтэҕим,
Ойоҕостоохтон охтубатағым,
Өттүктээх бүдүрүппэтэҕэ,
Систээх биллэҕиннэрбэтэҕэ,
3670 Ыалдьар эт,
Ыксары быһыы,
Ытыыр харах,
Ырбайар дьабадьы,
Айакалыыр айах,
Абытайдыыр тыл
Манньык эбит ээ.
Күүһүм оччоото,
Күһэнгэ тулунна,
Сааһым сарбылынна,
3680 Үйэм көҕүрээтэ,
Аны кэлэн
Киһи буолартан кэйбэйдэҕим,
Кэмнээх сааһым кэллэҕэ,
Бото болдьоҕум туоллаҕа, – диэн
Бэрт улаханньык муучура,
Мунгатыа сылдыбыта
Кини да буоллар.
Хаһаангылаах да үйэҕэ
Хаалбат хатыһыы,
3690 Төһөлөөх да үйэҕэ
Өһүллүбэт өс,
Букатын уурайбат
Улахан охсуһуу,
Төрүт тохтообот
Күтүр өлөрсүү буолла.
Уус киһи кыстыгын-өтүйэтин
Тыаһын курдук
Кытаанахтык кырбаһан,
Улаханньык охсуһан,
3700 Чоруундук тутуһан,
Халын тирии хайдар тыаһа
Тап-тарылас,
Хара хаан тохтор тыаһа
Чап-чарылас,
Хатан унүөх
Хампарыйар тыаһа хардырҕас,
Харах тэстэр тыаһа
Бап-баһырҕас буолла.
Кинилэр обургулар
3710 Бу дойдуга
Тутуһан-туруулаһан

- Никого не оставлял,
От двуногого не спотыкался,
От человека с ребром не падал,
Человек с бедром не толкал,
Человек со спиной не попадал,
- 3670 Тело больное,
Вид крепкий,
Глаза плачущие,
Угол рта с ухмылкой,
Рот от боли охающий,
Язык от боли ойкающий
Вот такие, оказывается.
Силы исчерпались,
*Время пришло оторваться кюсэнгэ**,
- 3680 Годы сократились,
Век мой укоротился,
А теперь уж
Человеком не стану,
Время моё пришло,
*Срок исполнения настал**, –
Думая, сокрушается,
Сетует-ропчет,
Хмурый он ходит.
Во веки веков
Спор неразрешимый,
- 3690 Во веки вечные
*Вражда-ненависть**,
Никогда не умолкаемая
Битва большая,
Вечно дрящущая
Схватка кровавая началась.
Как звук наковальни-молотка
Мастера кузнеца
Ожесточённо бились,
Яростно дрались,
- 3700 Крепко держались,
Звук порванной кожи толстой
Раздается,
Звук проливающейся крови черной
Разрастается,
Твёрдой кости
Разбивающейся звук слышен,
Звук глаза проколотого
Громко слышен,
Силачи могучие
- 3710 В мире этом
Крепко держались,

- Турбахалыы сатаатылар.
Биир бириэмэҕэ
Сирдээх сиэгэн,
Дойдулаах дьонуот*;
Буордаах буобура,
Абааһы ааттааҕа,
Көстүбэт күүстээҕэ
Дойдутугар-сиригэр
- 3720 Соргута тупсан,
Солоҕойо улаатан
Биһиги киһибитин
Оҕустаҕын аайы отоннотон,
Тэптэҕин аайы тэмтэритэн,
Кырбаатаҕын аайы
Кыратытан барда.
Биһиги киһибитин
Ынараа баҕайы
- 3730 Түөһүн кэһиититтэн,
Оол курдук түрдэрэн,
Түгнэрэн түһэрэн,
Олордү анһан кээспитэ –
Олоро түстэ.
Абааһы уола
Тэһэ көрөн дьэбидийдэ,
Супту көрөн сойуодуйда,
Быар куустан быакайда,
Өттүк баттанан өрбөйдө,
Сото кээһэн дьогдьойдо,
- 3740 Ыллаан ырдьайан,
Туойан дьоллойон,
Этэн энгсэйэн,
Саһаран дьансыйан,
Өйдөтөн өлөрөр,
Сэрэтэн сиир
Баҕайы эбит ээ:
– Буйакаа, буйакабын.
Дьэ, нокоо, мин обургу
Өр-өтөр гыныам дуо,
Өлөрөрбүн өтө биллим,
Кыайарбын кыаһара биллим,
Хоторбун хото биллим,
Охтор сиргин одуулаа,
Өлөр сиргин өйдөө,
Сытар сиргин сыаналаа,
Түһэр сиргин дьүүллээ.
Ол гынан баранһын
Үтүө бухатыыр

- Еле на ногах стояли.
В миг этот
Росомаха местная,
Енот, имеющий родину,
Бобр, имеющий землю,
Лучший из *абаасы*,
Силач из невидимых
На земле его родной
3720 Сильнее став,
Ловчее став,
Человека нашего
С ударом каждым к земле наклонил,
С пинком каждым его пошатнул,
С толчком каждым
Слабее его сделал.
Человека нашего
Негодяй тот
3730 За грудь схватил,
Вот так напирать стал,
На землю повалив,
В сторону оттолкнул,
А тот на землю упал.
Сын *абаасы*
*Насквозь смотря**, побагровел,
Пристально посмотрел,
С видом важным
Подбоченившись, встал,
3740 Ногу на ногу положил,
Зубы скаля, запел,
Тойук свой начал,
Словами жалобными,
Наставлениями краткими,
Объясняя, убивает
Предупреждая, ест
Негодяй этот, оказывается:
– *Буйаака, буйакабын.*
Ну, *нокоо*, я – силач могучий
3750 Долго ли возиться буду,
Тотчас понял, что убью,
Вмиг понял, что сокрушу,
Скоро понял, что одолею,
Место, где упадешь, посмотри,
Место, где умрешь, запомни,
Место, где лежишь, оцени,
Место, где свалишься, рассмотри.
Но когда
Лучший из богатырей

- 3760 Өйдөппөккө өлөрдө диэн,
Өлүү суолун туора охтон
Өһүргэнэн өлөр буолаайағын,
Бэрт киһи
Сэрэппэккэ сиэтэ диэн,
Кэлэйэр-кэбиринэр буолаайағын,
Кэлин өттүгэр
Кэргэннээх буоллаххына,
Кэриэскин кэпсиэ,
Орто дойдугар
Оҕонньор аҕалаах,
3770 Эмээхсин ийэлээх,
Хотун ойохтоох,
Кыталык кыыстаах,
Улун уоллаах буоллаххына,
Хомуруоскун хостоо,
Аан дойдугун,
Бар дьонгун кытта
Бырастыылас.
Ол эрэри
Мин киһи
3780 Үйэм сааһым туххары
Үтүө тылтан,
Үчүгэй көрдөһүүттэн
Туораабатаҕым,
Билигин даҕаны,
Субу өлөрөөрү да турдарбын,
Эн үтүө көрдөһүүгүттэн
Тахсыам суоҕа,
Мин соруйар соруудахпар,
Этэр тылбар
3790 Киириниэх буоллаххына,
Киэн киһи кэңиэм,
Уһун киһи уһуом.
Нокоо, мин эйигин
Сибилигин даҕаны
Субу үрүң күнтэн,
Үтүө дойдугуттан
Сүтэрээри тураммын,
Эйиэхэ этиэ этим
Эн ылынарың билиэ.
3800 Мин эйигин
Кыһын тымныыга тонгорбот,
Сайын куйааска буһарбат курдук,
Айаххынан аччыктаппакка,
Санныгынан дьүдэппэккэ
Илдэ сылдыһам этэ.

- 3760 Не предупредив, убив,
На дороге смертельной упав,
Обиженный на меня не умирай,
Удалец,
Что, не предупредив, уничтожил,
Разочарованный на меня не ропчи,
После
Если у тебя жена есть,
Завет свой скажи,
В мире Среднем
Отец-старик,
3770 Матушка-старуха,
Хозяйка-жена,
Доченька-стерх,
Сын-крохаль если у тебя есть,
Слово свое последнее скажи,
С миром своим,
С людьми родными
Попрощайся.
Однако
Я человек
3780 На протяжении жизни своей
От слов добрых,
От просьб хороших
Не отступал,
Даже сейчас
Когда я тебя убить собрался,
В просьбе твоей доброй,
Не откажу,
На поручение моё,
Со словами моими
3790 Если ты согласишься,
Еще добрее стану,
Еще радушнее стану.
Нокоо, я тебя
Даже сейчас
Солнца этого белого,
Родины дорогой
Когда лишить собрался,
Тебе сказать хочу,
Будет так, как хочешь.
3800 Я тебе
Зимой холодной мерзнуть не дам,
Летом знойным потеть не дам,
Голодать не дам,
В плечах исхудать не дам,
С собой водил бы.

- Миэхэ кылын киһи быһыытынан
Ити ильдэ иһэр кэргэммин
Үтүө тылгынан өйдөтөн,
Хоойго сытар
- 3810 Холоонноох доҕор,
Хотун ойох онгорорун буоллар,
Мин эйиэхэ
Сырайынан сырдык,
Этинэн элбэх,
Унуоҕунан улахан,
Көрөр үчүгэйдээх,
Ыт тириитэ ыстааннаах,
Баһырҕас тириитэ баркылаах,
Уоллара тириитэ олооччулаах,
- 3820 Сут тириитэ сутуруолаах,
Соппон тириитэ сонноох,
Бэдэр тириитэ бэргэһэлээх,
Үлүгэр тириитэ үтүлүктээх,
Таас сараппааннаах,
Буус бодуоллаах*,
Эргитэн инчэҕэй эмэһэ,
Куруук куурбатах курбуһах*
Таас Чарпайдаан удаҕан диэн
Маанылаах балтым,
- 3830 Убасаайдаах оҕом
Дойдубар баар этэ.
Ону өссө эйиэхэ
Кэннигэр кэтит сэтиилээн,
Иннигэр уһун үрбэлээн,
Үс өлүү уола
Сүөһү үүрээччилээн,
Алта хамсык кыһа
Ынахсыт дьахтардаан
Аан дойдугар,
- 3840 Аймах дьонгор,
Аал уоккар,
Алаһа дьиэҕэр
Атаарыам этэ,
Дьэ, туох диигин? – диир.
Онуоха биһиги уолбут
Тэһэ көрөн дьэбидийдэ,
Сүптү көрөн сойуодуйда,
Хадаар санаатын ылынна,
Бөппүрүөк санаатын өһүлбэтэ:
- 3850 – Көр эрэ, оҕолор,
Бу хааннаах айах
Хара дьабадьы,

- Как шурин для меня будешь,
Жене, что с собой взял
Словом добрым объяснив,
В постели моей лежащей
3810 Подругой достойной,
Хозяйкой-женой сделал бы,
Тогда я б тебе
С лицом светлым,
С телом полным,
С ростом высоким,
На которую приятно смотреть,
Со штанами из шкуры собаки,
С кальсонами из шерсти собаки белой,
С кожаными торбасами короткими,
3820 С *сутуруо* из кожи голода,
С шубой из кожи браковонной,
С шапкой из шкуры рыси,
С варежками из бед,
С сарафаном каменным,
С подолом ледяным,
С крутящейся попой влажной,
С промежностями всегда влажными
Удаганка *Таас Чарнайдаан*,
Сестра любимая,
3830 Дитё уважаемое
На родине моей была.
Тогда б тебе ещё дали
Сзади табун огромный,
Спереди стадо большое,
Три парня смерти –
Погонщиков,
Шесть девушек мора –
Доярок,
На землю родную,
3840 К родственникам,
Очагу домашнему,
Дому родному,
Проводил бы,
Ну, что скажешь? – говорит.
И тогда человек наш
*Насвозь смотря**, побагровел,
Пристально посмотрел,
Мысли упрямые одолели,
Думы грубые не отступили:
3850 – Посмотрите-ка, ребята
Рот этот кровавый
Рта угол черный,

- Хара түөкүн,
Түүлээх уллунгах,
Чүөпчү суоллаах*,
Төгүрүк оноо,
Түптэ кутурук,
Түүнүк сырай,
Түөкүн бэйэлээх
- 3860 Аяаҕын абатын,
Тумсун тууһун,
Бэлэһин бэтиэхэтин,
Күөмэйин күргүөнүн,
Көрөҕүн дуу, мангай аллаах,
Аанай абабыан,
Сүөнэй сүттүбүөн.
Мин бу дойдуга
Айахпынан аччыктаан
Аһы кэлбэтэҕим,
- 3870 Санныбынан дьүдьэйэн
Танна кэлбэтэҕим,
Биир сыммыт ханна сыттыйбат,
Биир быһах
Кыыныттан сулбуруйан,
Ханна сытан хаалбат.
Мин обургу
Урааннаах сугуруктаах,
Талааннаах тарбахтаах,
Эрчимнээх илиилээх,
- 3880 Өлбөт үөстээх,
Быстыбат тыыннаах,
Сибиэн систээх,
Буга* моонньоох,
Хабарга хапсаҕай,
Тутарга дьороҕой
Ханна баарый диэммин,
Сылгылаан кэлбит киһибин.
Былыргыттан быйылга,
Уруккаттан бүгүнгэ диэри
- 3890 Абааһы аймаҕа
Аан дойду дьонун
Атаҕастыырын туһунан,
Көстүбэт аймаҕа
Күн дьонун
Күөмчүлүүрүн иһин,
Барбыттарбын баһаары,
Куоппуттарбын ситээри,
Түспүтү күөрэтээри,
Тимирбити дагдатаары,

- Хитрец лукавый,
*Подошва мохнатая**,
Плут известный,
Мошенник ловкий,
Пройдоха хитрый,
Жулик искусный,
Негодяй такой
- 3860 *Слова горькие,*
Речи ядовитые,
*Глотка потешная**,
Горло разодранное,
Видишь ли, ненасытный,
О, горе моё
О, несчастье мое,
Я в страну эту
Со ртом голодным
Кушать не пришел,
- 3870 С плечами худыми
Одеваться не пришел,
*Где одно яйцо не сгнивает**,
Один нож
Из ножен выскользнув,
Где лежать не останется.
Я удалой
С кулаками грохочущими,
С пальцами умелыми,
С руками сильными,
- 3880 *С аортой неумирающей**,
С жизнью бесконечной,
Со спиной призрачной,
С шеей крепкой
Ловкого схватить,
Проворного поймать,
Где он, думая,
Разыскивая, я пришел.
Со времён давних до нынешних,
Со времен былых до сегодняшних
- 3890 Племя *абаасы*
Всех людей в мире
За то, что притесняет,
Племя невидимое
Людей солнца
За то, что притесняет,
Ушедших вернуть,
Сбежавших догнать,
Упавших поднять,
Утонувших спасти,

- 3900 Сытыйбыты тууһаары,
Сырдыгы көрдөттөөрү,
Төрөөбүт дойдубуттан төлөрүспүтүм,
Иитиллибит ийэ дойдубуттан кэлбитим,
Айыллыбыт аан дойдубуттан,
Аймах дьоммуттан арахпытым,
Миигин өлөрбүтүн да иһин
Үллэр үйэн,
Саллар сааһын тухары
Мин киһи
- 3910 Киэнг иэстэллээх,
Улахан сурахтаах,
Төрүт төлөбүрдээх буолуом,
Көр Буурай бухатыыры
Көҕөччү көрдөрүөм,
Көппөччү сытытыам,
Көнгүл өлөрүөм,
Көннөрү хаалыа диэйэҕин.
Таңараҕа биэрбэтэх
Дааммын эппэппин,
3920 Күнгэ биэрбэтэх
Күөммүн көнгүллээбэппин,
Аҕабар эппэтэх
Амарах тылбын аахпаппын,
Ийэбэр эппэтэх
Истинг санаабын кэпсээбэппин.
Өлөр тыыммын
Утуйарга уурабын,
Ыалдьар эппин
Кыһыйарга холуубун.
- 3930 Тохтор хааммын
Утатарга сыаналыыбын.
Кэл эрэ бэттэх, түөкүн! – диэн баран,
Тура үрүөтээтэ,
Тутуспутунан бардылар.
Ээ, көлдүн күүстээҕэ,
Дьолту туйгуна
Тулутуо баар дуо,
Хатыһаары хатыһан
Ханаһыннан хатыһа,
3940 Дьылбэктээри дьылбэктээн
Дьэгининэн дьылбэктээтэ,
Олуйаары олуйан
Соххорунан олуйда.
Сэттэ кырыылаах
Дьылэй таас дьылбэгэр
Тиэрэ баһан таһаарда,

- 3900 Сгнивших посолить,
Свет показать,
От земли родной отдалился,
Из земли родной пришел,
Из мира, где рожден был
От людей родных уехал,
Даже если ты меня убьёшь,
На веку своём
На протяжении жизни долгой
Я человек
- 3910 С мезтью жестокой,
С везтью грозной,
В долгу не останушь,
Богатыря *Кёр Буурая*
До посинения изобью,
Комком сгнуть заставлю,
Безнаказанно убью,
И все это просто останется не думай.
Богу не отданное
*Уступать не стану**,
- 3920 Солнцу не отданное
Отдавать не стану,
Отцу не сказанные
Слова теплые читать не буду,
Матери не сказанные
Чувства искренние говорить не буду.
Смерти дыхание
*Уподобляю сну**,
Тело больное
К чесотке равняю.
- 3930 Кровь пролитую
К жажде равняю.
Иди сюда, хитрец! – сказав,
Вскочив, навалился,
Крепко-накрепко схватились.
Ну, мошенник коварный,
Лучший из *Джолту*,
Так просто не оставит,
С ног сбить захотел,
Да ногой левой сбил,
- 3940 На колено поставить захотел,
Да с левой поставил,
Рычагом захватить пытался,
Да с боку захватил.
На семигранное
Гладкое бедро каменное
Выворачивая, поднял,

- Үс кырыылаах,
Үс саһаан үрдүктээх
Мөнгүрөөн таас өттүгэр
3950 Өрө мөхтөрөн таһаарда,
Сибие буолбут
Синигэр биллэбиннэрдэ,
Араан тыа* буолбут
Арҕаһыгар салыбыратта,
Үс мөлдөөгөйдөөх* бүлгүнүгэр
Өрө сүгэн таһаарда,
Икки атаҕыттан
Кыаһара тутта,
3960 Үс түүннээх күнү мэлдьи
Түнкэтэх өттүнэн
Түннэри холоруктатта,
Дьүүк ойун курдук
Тула кыырта,
Үөһээ дойдуга
Өрө эһэн кээстэ.
Биһиги киһибитин,
Баарыын мантан көрдөххө,
Улахан да киһи этэ,
Ол бэйэтэ билигин
3970 Үөһээ дойдуга
Өрө кыыран таҕыста,
Сытыы харахтаах көрдөбүнэ,
Тимэх тигэр иннэ саҕа
Иинэн көһүннэ.
Обургу бэйэлээх
Бырахпыта ырааҕыан,
Эпчиргэлээбитэ эпчимнээбиэн!
Төгүрүк суукка туххары
Үөһө тахсан баран,
3980 Киһи барахсан
Бас өттө ыарахан,
Атах өттө чэпчэки –
Баһа аллара,
Атаҕа үөһө буолан
Таннары куйааран түһэн истэ.
Сирин орголоон иһэн,
Аллара көрө түстэ,
Абааһы киһитэ баҕайы
Айаҕын аппыт,
3990 Тиһин килэппит,
Күөмэйин көҥкөппүт,
Таннары хайыылаах,
Түннэри сүлдүүөхтээх

- На трёхгранную
Высотой в три сажени
На крепкое бедро каменное
3950 Вверх поднял,
На призрачную
Спину поперек положил,
Лесом отдельным ставший
На загривок повесил,
На плечо в трех местах неровное
Положил и наверх понес,
За обе ноги
Крепко схватив,
Три дня и три ночи
3960 Со стороны нелюдимой
Вниз головой завертел,
Как шаман *Джюк*
К духам обратился,
В страну Верхнюю
Вверх отбросил.
На человека нашего
Если сейчас посмотреть,
Человеком большим был,
Сейчас он
3970 В мир Верхний
Наверх быстро полетел,
Если глазом острым посмотреть,
Как иголка для пуговицы
Тощим оказался.
Дьявол такой
Далеко бросил,
Сильно метнул!
Сутки круглые
Наверх поднявшись
3980 Человек бедный
Сторона головы – тяжёлая,
Сторона ног – легкая –
Голова книзу,
Ноги кверху
Вниз стремительно он падать начал.
До половины пути долетев,
Вниз посмотрел,
Человек *абаасы* негодяй
Рот открыл,
3990 Зубы оскалил,
Горло прочистил,
Зловредный-подлый,
Тлетворный-дурной,

- Сэтгэ былас
Дьэс эбириэн тылын
Тангалайын ортогугар
Хоротон кээспит.
Алын сынгаафын
Аан дойду
- 4000 Алын чампарыгар
Батары анныбыт,
Үрүт чөмчөкөтүн
Үөһээ уоһун
Үс халлаан
Үс кырыылаах
Сүрүн тимир өһүөтүгэр
Өрө хатаабыт,
Түһэн кэллэҕинэ,
Салбанар тылбар,
- 4010 Салыгнаах бэлэспэр,
Салахайдаах куртахпар
Саба тарыйан киллэриэм,
Салбанан кэбиһиэм диэн,
Огостон турар эбит.
Ону көрөн баран
Көр Буурай бухатыыр
Бэрдин бэрт,
Үтүөтүн үтүө,
Өлөн түһүөр диэри
- 4020 Өйүн сүтэрбэтэҕэ,
Хадай санаатын хаалларбатаҕа,
Ноной санаатын тохтоппотоҕо:
– Көр эрэ, оҕолоор,
Бу түөкүн
Мин өлүөр эппинэн,
Чөл хааммынан* өл хабаары,
Өйүө ылынаары
Өрө атан турдаҕын
Көрбөтөҕүн маңай.
- 4030 Көтөр кынаттаах
Миигиттэн төһөнөн ордук
Күүстээх буолан,
Кыырай халлаан кытытыгар,
Кыраай муора улаҕатыгар,
Кытай омук сиригэр
Кыһынын кыстаан баран
Кынаатынан кырыя дайбаан
Көтө сылдыар буоллахтара.
Мин икки илиибинэн далбаатаан,
- 4040 Икки атаһынан тэбиэлэнэн,

- В семь саженей маховых
Язык с красными крапинками медными
В середине нёба
Торчком поставил.
Челюсть нижнюю
Во всём мире
4000 В выступ нижний
Воткнул,
Часть верхнюю головы
Губу верхнюю
Трех небес
На трехгранной
Главной матице железной
Повесил,
Если упадет,
4010 На язык липкий,
В глотку ослизлую,
В желудок с водорослями,
Сгребу и всего проглочу,
И облизнусь, думая,
Готовый стоит, оказывается.
На это посмотрев,
Богатырь *Кёр Буурай*
Сильный из сильных,
Добрый из добрых,
До смерти
4020 Сознание не терял,
Мысли упрямые не оставил,
Мысли грубые не останавливал:
– Посмотрите-ка, ребята,
Этот хитрец
Телом моим живым,
Кровью моей чистой *заморив червячка**
Еду в дорогу хочет взять,
Рот открыв, стоит,
Вы бы видели.
4030 Птицы крылатые
Меня намного
Сильнее-быстрее,
На краю неба высокого,
На краю моря *Кыраай*,
На земле народа *Китая*
Зимой зимовали,
Крыльями взмахивая
Летают, наверное.
Я двумя руками махая,
4040 Двумя ногами брыкаясь,

- Ити түөкүн айабыттан
Хайдах гынан халбарыйан,
Орто дойду улаҕатыгар,
Аан дойду эпсиэйигэр,
Сир ийэ хотун
Сэттэ кырыылаах
Билиитэ тааһыгар
Дэлби түһэн,
Дэриэспэ курдук үлтү ыстанан,
4050 Өлөрүм буоллар,
Ити түөкүн эрэйдэнэн,
Ичигэстээн сиэх этэ.
Кини обургу
Салахайдаах айаҕар,
Салыннаах бэлэһигэр,
Курдьяҕалаах* куртаҕар,
Идэмэрдээх иһигэр,
Бүтүннүү түһэн,
Бөскөйбүтүнэн киирэн
4060 Куртаҕын хойоҕо,
Иһин иччитэ
Буолбатарбын сөп буолуо этэ, – диэн баран,
Хахайды ханыытаата,
Өксөкүлүү үөгүлээтэ,
Сордоннуу мөбүстэ,
Солубуойдуу иһиирдэ,
Икки илиитинэн
Далбаатаан барда,
Икки атаҕынан тэбиэлэннэ.
4070 Хамсык уолун айабыттан
Халбарыс гынна,
Көстүбэт күөмэйиттэн
Көтөн биэрдэ,
Дьолту тумсуттан
Туораан биэрдэ.
Оол курдук баран
Икки атаҕын тыаһа
Икки сүллэр
Этин тыаһын курдук
4080 Сэттэ кырыылаах
Дьылэй тааска
Ньиргийэ түстэ,
Олоҕун булан тохтообокко,
Өйүн булуох бокуйа суох
Биир сиргэ өрө тэйэ турбута,
Таас тааска түһэн баран
Аанһа буолуо дуо?

От пасти хитреца
Как мне спастись,
Чтоб на край мира Среднего,
На оболочку мира,
Матери-земли
На семигранный
Камень огромный
Со всей силы упав,
Как дресва рассыпавшись,
4050 Умереть бы,
Тогда хитрец этот
С трудом собрав, съел бы.
Его, хитреца
В рот с водорослями,
В глотку ослизлую,
В желудок с насекомыми,
В живот жадный,
Целиком упав,
Толстяком тучным войдя,
4060 Остатком в желудке его,
Духом-иччи живота его
Мне не стать бы, – сказав,
Как лев грозный зарычал,
Как птица двухглавая закричал,
Как щука забарахтался,
Как соловей засвистел,
Двумя руками
Махать начал,
Двумя ногами брыкаться начал.
4070 От пасти сына мора
Отодвинулся,
От горла невидимого
Отлетел,
От клюва острого
Уклонился.
После этого
Звук двух ног могучих
Как два громких
Грома раскатистых
4080 На семигранном
Камне гладком
Загремел,
На месте не останавливаясь,
Опомниться времени нет,
На одном месте прыгать начал,
Камень на камень упав,
Разве хорошо будет?

- Абааһы уола
Өлөрө охсоору
4090 Өрө сүүрэн тийдэ,
Ол тийэн,
Өрө тэйиэлии турар киһини
Өр гыныа дуо,
Кэтэҕиттэн сир диэки
Сыһыары кэйэн түһүрдэ,
Саннын хараҕыттан
Саба баттаары гынан эрдэҕинэ,
Салыннаах сордонг буолан,
Ырааҕын быһыһынан
4100 Ньылбы ойон биэрдэ,
Туруох бокуойа суох
Түөрт атаҕынан аттаабытынан
Батырчахтаан барда.
Өлөр тыын өлүскэнэ,
Быстар тыын быһылаана,
Тунуй дууса туллара дии,
Куота сатаан кээһэн баран:
Бэйи оҕолоор, били баҕайы,
Ханна иһэр эбит, – диэн,
4110 Хонноҕун аннынан
Хонкус гынан
Кэннин диэки
Эргиллэн көрбүтэ,
Абааһы киһитэ
Саба баттаан ылыаҕа
Арсыын эрэ хаалбыт.
Кыараҕас быһыы буолла,
Кыһалҕа бөҕө тирээтэ,
Кылана-кылана ыстанна,
4120 Ордооттуу-ордооттуу ойуолаата,
Үөгүлүү-үөгүлүү сүүрдэ,
Тыына кылгаата,
Тынгатын быата аһыйда,
Кыһыы буолла,
Биирдэ кынчас гынан көрбүтэ,
Лиэһэй бэйэлээх
Тийиэн кэлиэҕэ
Чиэппэр эрэ хаалбыт,
Били кэннэ
4130 Бэркэ чугаһаабыт.
Биһиги киһибит
– Ээ, абабын, оҕолоор!
Бу түөкүн сизтэҕин билэҕиэн, – дии-дии
Сордоннуу мөбүстэ.

- Сын *абаасы*
Быстрее убить желая,
4090 Стремглав он подбежал,
Подойдя,
С человеком прыгающим
Долго ли возиться будет,
За затылок к земле
Со всей силы плотно прижал,
Когда под лопаткой
Придавить сильно собрался,
В шуку скользкую превратился,
Между пальцами
4100 Наверх выскользнул,
Подняться времени не было,
На четвереньки встал,
Тяжело заковывлял.
Дыхание смерти,
Гибель неминуемая,
Душа израненная,
Убежать пытался, но не смог:
 Погодите, ребята, негодяй тот
Где он идет, – подумав,
4110 Через подмышки
Наклонился,
Назад
Обернулся,
Человек *абаасы*
Вот-вот настигнет и возьмёт,
Только аршин остался.
Погибель скорая,
Кончина близкая,
Громко завопил и прыгнул,
4120 Зычно закричал и прыгнул,
Громко закричал и побежал,
Задыхаться начал,
В лёгких жаром обдало,
Вот досада,
Вдруг взглядом злобным посмотрел,
Что *Лиэсэй*
Нагонит,
Четверть только осталась,
После этого
4130 Совсем приблизился,
Человек наш
– Ээ, какая досада, ребята!
Хитрец этот скушает, – говоря,
Как шука забарахтался,

- Солобуойдуу иһиирдэ,
Ойуолуу сатаата,
Уган барда,
Уолугун аннынан
Одуулаан көрбүтэ,
4140 Дьолту киһитэ чугаһаабыт,
Тутан ылыаҕа
Тутум эрэ хаалбыт.
– Ээрт-татай оҕолоор,
Көр да, мангай ама,
Мин киһи удьуордаан,
Умсуордаан туран,
Быстах саастаннаҕым,
Бычык айыыланнаҕым,
Суорума соруктаннаҕым,
4150 Суомах үйэлэннэҕим,
Тоҕо бэрдэй! – дии-дии
Кыраадыһынан ыстангалаата,
Мукутуурунан ойуолаата,
Өлөрүнэн сүүрэлэтэ,
Өйдөнө түһэн
Өнгөс гынан көрбүтэ,
Абааһы киһитэ
Аҕыс-сэттэ саһаан хаалбыт.
– Ээ, абатын, оҕолор!
- 4160 Кини обургу
Тыынар тыаһа
Тыаллаах холорук курдук
Куп-куугунас буолбут,
Кинитин иһин
Тынгата улааппыт,
Тыына кылгаабыт.
Оол курдук
Ойуолаан тиййдэ,
Оттон тутунна,
4170 Ойон турда,
Ити курдук барда,
Титириктэн тутунна,
Эргиллэ хайыста.
Элэстэнэн кэлэн
Киһитигэр эриллэ түстэ.
Күн таҕыста,
Күөрэгэй ыллаата,
Халлаан сырдаата,
Халбарай дайда,
4180 Кинилэр дьоннор
Куустуһан турдахтара.

- Как соловей засвистел,
Убежать пытался,
В обморок падать начал,
Через часть нижнюю груди
Пристально посмотрел,
4140 Человек *Джолту* уже близко,
До того как он схватит
Кулак лишь остался.
– *Ээрт-татай*, ребята
Посмотри-ка, неужто,
Род человеческий продолжить,
Потомков защитить
Время короткое отведено,
Час последний настал,
4150 Доля несчастная выпала,
Век свой небольшой отжил,
Как обидно! – говоря
Во всю прыть помчался,
Как угорелый поскакал,
Что есть мочи бежать бросился,
Опомнившись,
Резко назад посмотрел,
До *абаасы* злобного
Восемь-семь сажений осталось.
– *Ээ*, какая досада, ребята!
- 4160 У удалого
Звук дыхания
Как вихрь ветренный
Громко гудеть начал,
Пусть это и он
Легкие больше стали,
Задышаться начал.
И вот так
Вприпрыжку добежал,
За траву схватившись,
4170 Резко встал,
Так и пошёл,
За лиственницу схватился,
Назад обернулся.
Шагом быстрым подойдя,
В того крепко вцепился
Солнце вышло,
*Жаворонок запел**,
Небо посветлело,
Пташка взлетела,
4180 И они вдвоем
Обнявшись, стояли.

- Абааһы уола
 Биһиги киһибитин
 Тэбээри гынар –
 Самаҕа ыпса көһүйэн хаалбыт,
 Охсоору гынар –
 Хонноҕун анна ыпса көһүйбүт,
 Ытыраары гынар –
 Сынгааҕа ытыстыбыт.
- 4190 Биһиги киһибит кинини эмиэ
 Тэбээри гынар –
 Атаҕа хамнаабат,
 Охсоору гынар –
 Холо хамнаабат.
 Ол курдук иккиэн
 Тыыныах бокуойа суох тынгаахтаан,
 Сангарыах бокуойа суох аҕылаан,
 Сүүс сүүстэриттэн өйөнсөн,
 Бобута куустуһан турбуттара,
- 4200 Онно баар эрэ киһи
 Эмэх чөнгөчөк курдук
 Суулары кэйэн кэбиһиэ эбит.
 Ол син сөпкө тураллар,
 Кинилэр да буоллаллар,
 Бу дьолту туйгуна
 Тутан ылан сиэн кэбиһиэҕэ
 Тутум эрэ хаала сылдыбыта,
 Ол гынан баран,
 Хаалан хаалбыта.
- 4210 Биһиги киһибит
 Дуусата тахсара
 Тутум ордуор диэри
 Чугаһата сылдыбыта.
 Дэлэҕэ инньэ гыныахтара дуо?
 Күүс бөҕө бүтэн,
 Күдэх бөҕө баранан,
 Сэниэ бөҕө быстан,
 Элэ дүүккэ эстэн,
 Маннык буолбут дьон
- 4220 Буоллаҕа дии.
 Ол гынан баран
 Бэрдин бэрт,
 Үтүөтүн үтүө,
 Көһүүнүн көһүүн,
 Холдьунун-холдьун
 Көр Буурай
 Хамнаата да хамнаан,
 Тэптэ да тэбэн,

- Сын *абаасы*
Человека нашего
Пнуть хочет –
Да промежности окоченели,
Ударить хочет –
Да подмышки окоченели,
Укусить хочет –
Да челюсть онемела.
- 4190 Человек наш его тоже
Пнуть хочет –
Да ноги не шевелятся,
Ударить хочет –
Да рука не двигается.
Так вдвоём
Что вздохнуть времени нет, запыхаясь,
Что говорить времени нет, запыхаясь,
Лбами опираясь,
Крепко обнявшись, стояли,
- 4200 Если бы кто там был,
Как пень гнилой
Их на землю бы повалил, оказывается.
Долго так стояли,
Хоть и они,
Этому лучшему из *Джолту*
Поймать и съесть
Лишь с кулак оставалось,
Но так и
Не получилось.
- 4210 У человека нашего,
Чтобы душа улетела,
Лишь больше кулака
Оставалось.
Недаром они так делают?
Силы иссякли,
Силы исчерпались,
Силы угасли,
*Из сил выбились**,
Обессилены,
- 4220 Вымотались.
Но после этого
Лучший из лучших,
Добрый из добрых,
Крепкий из крепких,
Резвый из резвых
Кёр Буурай
Двигаться начал,
Пинать начал,

- Охсубутун үөһэ охсон,
4230 Этэ сымнаан,
Ингиирэ сылыйан,
Сүрүгэ мөхсөн,
Тымыра тэбиэлээн,
Киэнтэн кыараҕаска
Киллэртээн барда,
Сырдыктан харангаҕа
Угаттаан барда.
Көлдүн күүстээгин,
Бургулдьун бухатыырын
4240 Өйүн өһүллэ,
Санаатын сайҕаата,
Билээччи бэйэтин
Мэнэрик оҥордо,
Улахан бэйэтин
Оччотон барда,
Суон бэйэтин синньэттэ.
Сонно тута сөрөөн туран
Туура мускуйан,
Турута сынһан,
4250 Тизэрэ кэбэн
Кэбиспитэ буоллар,
Өр гыммакка өлөрө охсуобун,
Түөкүнү тохтогтобун көр эрэ!
Биһиги киһибит
Биһиги курдук ыксаабат,
Көхсө үһун,
Санаата атын,
Дуумайа туспа:
– Бэйи, бу түөкүнү
4260 Сип-сибилигин
Тунгуй дуусатын тутан,
Тыһы тыынын ылан,
Көбөрчү көрдөрөн,
Көппөчү сытытан
Өлөрөн кэбистэхпинэ,
Орто дойду улуу бухатыыра
Буолан баран,
Биһиги киһибитин,
Үтүө ыччаппытын
4270 Өйдөппөккө өлөрбүтэ,
Сэрэппэккэ сиэбитэ диэннэр,
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут
Төрөтөр оҕолоох,
Иитэр сүөһүлээх буолахпына,

- 4230 Бить сильно начал,
Тело смягчаться,
Жилы нагреваться,
Сердце биться,
Вены начали набухать,
*Из широкого в узкую**
Совать он начал,
Со светлого в темное
Бросать он начал.
Сильного из лживых
Богатыря *Бургулджун*
- 4240 Вымотал-сломил,
Дух его сломил,
Его знатного
Кликуном сделал,
Его большого
Уменьшать начал,
Толстого тощим сделал.
В тот же миг крепко схватив,
Его выкручивая,
Жестоко избив,
- 4250 Вывернув,
Если бы его
Недолго думая, убил бы,
Ещё хитреца останавливает, посмотрите-ка!
Человек наш
Как и мы не спешит,
Спина широкая,
Мысли другие
Думает по-иному:
– *Бэйи*, плута этого
- 4260 Сейчас же
Души израненной лишив,
Дыхания женского лишив,
До посинения схватив,
Комком сгнуть дав
Если убью,
Мира Среднего
Богатырем великим именуемый
Человека нашего,
Потомка лучшего
- 4270 Не объяснив, уничтожил,
Не предупредив, убил, говоря
В будущем,
Со временем,
С ребенком родившимся,
Со скотом разводимым если буду,

- Өс хоһооно,
Үгэ төбөтө,
Тэнгнээх сэтэтэ,
Холоонноох хохута,
4280 Эриэн ыт элэгэ,
Күөрт ыт күлүүтэ,
Дьон домоҕо,
Ыал ыаһаҕа гыныахтара,
Онон эмиэ кинини
Өйдөтөн баран өлөрүөххэ, – диэн баран,
Түөрт кырыылаах
Мөкүнүк таас түөһүттэн
Түннэри кэйэн кэбиспитэ.
Абааһы уола
4290 Оол курдук баран,
Оту-маһы алдьатан
Олоро түстэ.
Ол гынарын кытта
Биһиги киһибит
Кини диэкки
Кытаанахтык көрдө,
Чымырҕаннаахтык сангарда,
Дьулааһыннаахтык туойда,
Бараханлык ыллаата:
4300 – Дьээ-буо! Дьэ, нокоо!
Бэйэн киэбинг
Аны миэхэ кэллэ,
Сэрэн-сэрбэн,
Кыайарбын кыаһара биллим,
Хоторбун хото биллим,
Өлөрөрбүн өтө өйдөөтүм.
Бэрт киһи
Сэрэппэккэ сиэтэ,
Өйдөппөккө өлөрдө диэнгинг
4310 Өлүү суолун туора охтонгун,
Өлүөхсүттэр суолларын
Мэһэйдиир буолаайаҕын.
Бас-атах курдук
Бар дьонгун кытта
Бырасайдас,
Кэс тылгын кэпсиини оҕус,
Алтан айаххын
Амалыйа оҕус,
Бэрт түргэнник,
4320 Билигин мин
Омурҕаным буолла!
Инньэ диирин кытта

- Пословицей,
Притчей во языцех,
Расплатой себе равного,
Злорадством себе достойного*,
4280 Насмешкой собаки пестрой,
Посмешищем собаки желтовато-серой*,
Присказкой для людей,
Спевкой семейной сделают,
Поэтому и его
Предупредив, убить следует, – сказав,
За четырёхгранную
Круглую грудь каменную
Навзничь бросил,
Сын *абаасы*
4290 С грохотом свалившись,
Травы-деревья поломав,
Сел.
И тотчас
Человек наш
На него
Сурово посмотрел,
Грозно-злобно сказал,
*Тойук** грозный завел,
Тяжело запел:
4300 – *Джэ-э-буо! Джэ, нокоо!*
Теперь-то
Я на месте твоём,
Осторожнее будь,
Я знаю, что победу одержу,
Я знаю, что тебя одолею,
Я понял, что тебя убью.
Удалой
Не предупредив, уничтожил,
Не объяснив убил, сказав,
4310 На дорогу смертную поперек упав,
Пути умерших,
Смотри, не мешай.
Раз и навсегда
С людьми своими
Попрощайся,
Слово свое последнее скажи,
Ртом своим медным
Быстрее вещай,
Очень быстро,
4320 Сейчас у меня
Отдохнуть время настало!
Тотчас после этого

- Абааһы уола баҕайы
Ытаан ырбайда,
Соҕоон соллойдод,
Ыллаан ырдьаннаата,
Туойан доллонноото:
– Буйака, буйака, буйакаа.
һы-һы-һыйбын,
4330 Дьэ, нокоо!
Үүннээх үтүө тылбын өйдөө
Икки тылбын иһит,
Миигин даҕаны өлөрбүккүттэн
Үтүө аат,
Үчүгэй сурах
Эйиэхэ кэлиэ суоҕа,
Хата, миигин өлөрүмэ,
Өрөҕөр көбүлбүттэн
Өрө тардан ылангын,
4340 Төрөөбүт-үөскээбит
Төрүт үтүө дойдугар ильдэн
Сайын отто оҕустар,
Кыһын маста кэртэр.
Тымныыга тонгорбокко,
Итиигэ буһарбакка,
Айахпынан ачыктаппакка,
Санныбынан дьүдэппэккэ,
Аҕан курдук санаангын,
Ийэн курдук иитэнгин
4350 Ильдэ сылдыарын буоллар,
Мин обургу үлэлээн-хамсаан,
Сүүрэн-көтөн биэрдэхпинэ,
Күрүөлээх күр баайы,
Ампаардаах халыҥ аһы,
Уйалаах оҕону,
Күрүөлээх сүөһүнү,
Сыһыыга сыспай сизллээҕи,
Хонууга ураа муостааҕы
Үгүс элбэҕи иитиэн этэ.
4360 Онон көрдөһөбүн эйигиттэн,
Өлөрүмэ-өһөрүмэ даа, – диир.
Абааһы уола
Ити курдук эппитин
Көр Буурай бухатыыр
Иккитинэн истибэтэ доҕор:
– Көр эрэ, бу түөкүн,
Аны аныаха диэри элэгин,
Күлүүтүн көр эрэ.
Суолу бата сылдьан

- Сын *абаасы* урод
Плакать начал,
Рыдать начал,
Скалясь, песню запел,
Тойук завел:
– *Буйака, буйака, буйакаа.*
Сы-сы-сыйбын,
4330 Вот, *нокоо!*
*Слово мое с уздечком** послушай,
Слово мое важное запомни,
Даже после того как меня убешь
Имя доброе,
Слава хорошая,
К тебе не придет,
Лучше меня не убивай,
За челку мою
Вверх вытянув,
4340 Туда, где ты родился-появился
С собой на родину свою возьми,
Летом сено косить заставь,
Зимой дрова рубить заставь.
В холод замерзнуть не дай,
От жары изнемочь не дай,
Голодать не заставляй,
Исхудать не вынуждай,
Как отца уважая,
Как мать почитая,
4350 Если бы с собой водил,
Я славный работал-трудился,
Хлопотал-суетился бы,
Загонов полных богатства,
Амбаров полных еды,
Детей с колыбелью,
Скота в загоне,
Скота с гривой густой на лугах,
Скота с рогами большими на полях
Много у тебя было бы.
4360 Потому тебя прошу
Не убивай, не губи, – говорит.
Слова эти
Сына *абаасы*
Богатырь *Кёр Буурай*
Вовсе не услышал, друг мой:
– Посмотри-ка, хитрец этот,
Потешается-насмехается,
Издевается, посмотри-ка,
Дороге следуя,

- 4370 Эн курдук улахан оѳонньор
Хамначыгттаных киһи
Буолбатахпын,
Хоруйдаата диэн
Куоттарбаппын,
Эппиэттээтэ диэн
Быыһаабаппын,
Көрдөстө диэн
Көнүллээбэппин,
Ааттаста диэн
- 4380 Араарыам суоѳа,
Түөкүнү, көр эрэ.
Өлүөр экин үөрэѳэстиэм,
Кыһыл экин кырбастыам,
Үөnnээх экин үрэйиэм,
Дьяардаах экин тарѳатыам,
Бэйи, барахсан! – диэн баран,
Абааһытын уолугар
Сүүрэн тийэн эриллэ түстэ.
Дьэ, доѳоор,
- 4390 Турбат сиригэр туруорда,
Үктээбэт сиригэр үктэттэ,
Сонно тута сөрөөн,
Унатынан охторон,
Аанньатынан атахтаан,
Быраабайынан быраѳан,
Быһыта сынньан,
Түһэрбитэ буоллар,
Өлөрбүтэ үйэ буолуо этэ,
Ону эмиэ
- 4400 Кэнэѳэс кэпсэл гыныхтара,
Хойут хоһоон буолуо дии санаан туран,
Сатаабатар да
Ханаһынан хатыйда,
Билбэтэр да
Дьэгининэн дьылбэктээтэ,
Болѳойботор да
Соххорунан олуйда,
Үүт-үкчү кинини үтүгүннэ,
Сэттэ кырыылаах дьылбэгэр
- 4410 Тиэрэ уурда,
Үс саһаан үрдүктээх
Мөнгүрүөн таас өттүгэр
Өрө баһан ылла,
Сэттэ саһааннаах
Сиһигэр биллэѳиннэрдэ,
Аѳыс арсыыннаах

- 4370 Старика большого как ты
Батраком-слугой братъ
Не собираюсь,
От того, что ответил,
Упускать не буду,
Оттого, что отозвался,
Спасать не буду,
Оттого, что попросил,
Разрешать не буду,
Оттого, что умоляешь,
4380 Отпускать не буду,
На хитреца, посмотри-ка.
Тело твое живое рубить буду,
Мясо твое красное резать буду,
Тело твое гнилое раскидывать буду,
Тело твое вонючее раздавать буду,
Погоди, бедняга! – сказав,
К сыну *абаасы*
Подбежав, схватил.
Джэ, друг мой,
4390 На место, где стоять не может, поставил,
На место, куда наступить не может, поставил,
Если бы тотчас захватив,
Правой опрокинув,
Ногу подставляя,
Правой бросив,
Сильно избив,
Повалил бы,
То век назад убил бы,
Но он снова
4400 В будущем молва о нем пойдет,
Позже слухи о нем пойдут, подумав,
Хоть и не умеет,
Ногой левой с ног сбил,
Хоть и не знает,
С левой на колено посадил,
Хоть и не замечает,
С бока другого толкнул,
Точно так же за ним повторил,
На бедро семигранное,
4410 Перевернув, положил,
Высотой в три сажени
На круглое бедро каменное
Наверх поднял
На семисаженную
Спину поперек положил,
К восьмиаршинной

- Арҗаһыгар таһаарда,
 Үс мөлдөгөйдөөх
 Бүлгүнүгэр үктэннэрдэ,
 4420 Икки атаҗыттан
 Кыаһары тутан ылла,
 Түөрт түүннээх күнү мэлдьи
 Түнгэри эргитэн баран
 Түөрэ холоруктаата,
 Үөһэ диэкки
 Өрө эһэн кэбистэ.
 Абааһы киһитэ баһа атаһ,
 Атаҗа бас буола-буола
 Өрө кыыран таҗыста.
 4430 Баһа таһнарар тардан ылла,
 Атаҗа үөһэ буолла,
 Түлэс-балас түһэн истэ.
 Баһын иһэ
 Баллыгырас саһа буола-буола,
 Көһсүн иһэ күүгүнэс күүгээн,
 Ону иһиттэххэ:
 – Көр эрэ, оҕолоор,
 Көтөр кынаттаах
 Миигиттэн төһөнөн ордук
 4440 Күүстээх-күдэхтээх буолан,
 Көнчөбүн көтүтэрий,
 Сыммытын сытытымаары,
 Сырдык күн анныгар,
 Сылаас сиргэ кыстаан баран,
 Үөһэнэн көтөн
 Муустаах муора тулалаах,
 Хаардаах муора хадьяаһыннаах
 Аан ийэ дойдуга
 Көтөн тийэн
 4450 Кэлэр буолар этэ.
 Ити түөкүн
 Ылан өлөрөн кээһээри
 Ытыһын тоһуйан турбут
 Абатын билэҗиэн!
 Ити кини
 Таас сабарай табаҗайын
 Сыһа түһэн сытыдарбын,
 Халты түһэн хаалларбын
 Кини илиититтэн
 4460 Өлбөтөх курдук саныах эһим, – диэн баран,
 Икки илиитинэн
 Далбаатанан барда,
 Икки атаҗынан

- Холке приподнял,
С тремя неровностями
На плечи наступил,
4420 За ноги
Крепко-сильно схватил,
Четыре дня и ночи долгих
Вниз головой повертел,
Вихрем закружил,
В сторону верхнюю
Что есть мочи бросил.
Голова *абаасы* в ноги
Ноги в голову превращаясь,
Вихрем вверх поднялись.
4430 Голову вниз вытянул,
Ноги наверху стали,
Стремительно вниз спускаться начал.
А он
Без остановки болтает,
Без умолку тараторит,
Если прислушаться:
– Посмотрите-ка, ребята,
Птицы крылатые
Меня на несколько раз
4440 Сильнее-быстрее,
Потому птенцов плодит,
Чтобы яйца свои не сгноить,
Под солнцем светлым
В краю тёплом перезимовав,
Поверху летая,
Морем ледяным окружённую,
Морем снежным отороченную
В страну родную
Прилетев,
4450 Раньше прилетали.
Подлец этот
Уничтожить меня хочет,
Ладони подставив, стоит,
До чего же досадно, знаешь!
Его эту
Широкую лапу каменную
Мимо пролетев, если сгнию,
Мимо пролетев, если останусь,
От рук его
4460 Что умер, думать не буду, – сказав,
Двумя руками
Махать начал,
Двумя ногами

- Тэбиэлэнэн барда,
Хадьыйда да хадьыйан барда.
Бу түөкүн кыанарыан,
Сытыгытыан-сымсатыан,
Биһиги уолбутуттан
Отучча саһаан холобурдаах
4470 Очуос таас хайаҕа
Уу дьулайынан түспүтэ,
Улахан этин тыаһын курдук
Сир өрө ньиргийдэ,
Атаҕа үөһэ, баһа аллара буолла,
Дьэ, өрө тэйэ турдаҕа.
Онуоха биһиги киһибит
Сытыгы-сымса муннаан
Көрөн туруо дуо,
4480 Сүүрэн быыраттан тийэн,
Ыстаанын бүүрүгүттэн
Ыксары ылан,
Сир диэкки умсары тарпыта
Умса кэлэн түһээт,
Уол киһи
Уон тарбаҕын быһыһыттан
Салыннаах тыймыыт буолан,
Ньылбы ойон биэрдэ.
Ол гынан баран
Солондолуу ойуолаан,
4490 Кырынаастыы ыстаналаан,
Бэлиэлээхтии мэтэннээн,
Куотан эрдэҕинэ,
Биһиги киһибит
Өр-өтөр гымматаҕа,
Бааралыы сүүрэн
Мадьалыһан тийэн,
Сиһин тоноҕоһуттан
Сир диэкки
Сыһыары кэйэн кэбистэ.
4500 Били эрэйдээх
Сири кына түстэ,
Хангас бүлгүнүттэн
Хабан ылла
Эргиччи ууран кэбистэ,
Сэттэ былас кэтиттээх
Эт муурай түөһүгэр
Лип бааччы тобуктуу түстэ,
Били баҕайыны
Сүүһүн оҕуста,
4510 Сүннүүн аста,

- Пинаться начал,
В сторону отклоняться начал.
Хитрец этот сильный,
Сноровистый-ловкий,
От парня нашего
В тридцати саженьях
4470 У утёса каменного
Родничком вниз упал,
Словно звук грома большого
Земля громко загремела,
Ноги наверху, голова внизу стали,
Джэ, вверх отскакивать начал.
Тогда-то человек наш
Сильный-ловкий такой
Стоять и смотреть не будет,
Как стрела из лука подбежав,
4480 За оторочку штанов
Крепко схватив,
К земле ничком его потянул,
Лицом вниз упав,
Сын абаасы
Сквозь десять пальцев его
В ящерицу слизкую превратившись,
Выскользнул.
После этого
Как колонок прыгая,
4490 Как горноста́й прыгая,
Как горноста́й выгибаясь,
Когда убегал,
Человек наш
Долго за ним не гнался,
Рядом бежал,
На ногах кривых подбежав,
С хребта его спинного
К земле
Сильно его придавил.
4500 Тот несчастный
На землю упал,
За плечо левое
Ловко схватил,
Перевернув, на землю положил,
В семи саженьях маховых
Грудь его крепкую
Коленями тяжелыми придавил,
Того негодяя
В лоб ударил,
4510 В шею толкнул,

- Сүрэбин толкуйда,
Сүһүөбүнэн бысталаата,
Сүөһүлүү соғус дьүһүлээтэ,
Идэһэлии кэбилээтэ.
Ол гынан баран,
Бука бастаан
Үрдүк мындаатыгар
Олорон эрэн
Атаһын таһын хаптан ылбыта
- 4520 Халдьыр уктаах*,
Хааннаах ончохтоох,
Харыс биилээх
Хатан дьолуо быһаһын
Сулбу тардан ылла,
Хангас хаарбаанын
Хаптан ылбыта,
Алталаах ат баһын саха,
Алта кырыылаах,
Ағыс бууттаах
- 4530 Алтан туонай хататын
Хабан ылан,
Сытыылаан сыбырҕатта,
Буруустаан мукутатта,
Кылааннаан кылбалдытта,
Биилээн бэкилдьиттэ,
Онгорон обулдьутта.
Ол гынан баран,
Били баһайыны
Быһаары быһан,
- 4540 Быттыгынан быр гыннарда,
Хайытаары хайытан,
Хабаһын түгэһинэн
Хайытан халыс гыннарда,
Тэһээри тэһэн
Киинин аннынан тэһэн
Килэс гыннарда,
Сиһин үөһүн
Сиһин тоноһоһуттан
- 4550 Хону тутан ылла,
Сэттэ уон бууттаах
Дэриэспэ таас
Этэрбэстээх атаһынан
Сиһин сир диэки
Сыһыары үктээтэ,
Киил айа кирсин курдук
Сиһин үөһүн тардыалаан,
Унангнатан барда.

Сердце сдвинул,
По суставам порезал,
Как скотину обезобразил,
Как скот убойный изуродовал.
После этого,
Вначале
На вершине высокой
Крепко сидя,
За торбаса схватился
4520 С черенком неправильным,
Со спинкой кровавой,
С острием в пядь
Крепкий нож свой гладкий
Он выхватил,
За карман левый
Крепко схватился,
С голову коня шестилетнего
Шестигранное,
Восьмипудовое
4530 Огниво медное
Выхватив,
Обтачивать начал,
Натачивать начал,
До блеска точить начал,
Заострять начал,
Делать начал.
После этого
Негодяя того
Чтобы порезать,
4540 Возле паха глубоко порезал,
Чтобы разрезать,
Низ пузыря мочевого
Тотчас разрезал,
Чтобы проткнуть
Низ пупка проткнул,
Что тот разлился,
*Аорту**
За хребет спинной
Крепко схватил,
4550 Семидесятипудовый
С торбасами дресвяными
Ногами каменными
Спину к земле
Плотно придавил,
Как лука тетива
*Аорту дергать начал**,
И растягивать стал.

- Онуоха били баҕайы
Кэлин өттүттэн көрдөххө,
4560 Эмэхэтэ уолбаннаан,
Сээбэхэ тэйгэннээн
Иһирдьэ-таһырдыа кииртэлээтэ,
Илин өттүттэн көрдөххө,
Дьулайа хомулланнаан,
Тыла хоронноон барда.
Ол сытан, бу баҕайы
Бачча буолуор диэри
Өлбөтүн сөбүн,
Барбатын махтайын –
4570 Өрсө ырыалаах:
– Буйака, буйакабыан, ык, ык...
Ааннаах тылы кэпсэппит,
Алгыстаах олоҕу олорбут
Аҕам ууһун кырдыаҕастара,
Алдьархайым буолла,
Ийэ куппун инэрсийин,
Барыйан турар бар дьонум,
Күрүллэн турар үтүө норуотум,
Быралҕаннаах бырах муора
4580 Бырастыыларын,
Бырасайдарын, – диэн баран
Көҕөрчү көрөн,
Көнгүлэ бүтэн сыттабына,
Биһи уолбут көрбүтэ:
Соҕуруу диэкиитэн
Абыр-табыр дайбаабыт,
Абына-табына үктэммит,
Алах-булах кэпсээбит,
Аҕыс уоннарын туолбут,
4590 Аһыыр тиистэрэ аҕыйаабыт,
Алын түүлэрэ алатыйбыт,
Алын унуохтара мадьайбыт
Абааһы оҕонньотторо,
Элбэх баҕайы киһи
Оол күрдүк
Улуу тумул тумсугар
Кэлэн туран бастын оҕонньор:
– Нокоолоор, тохтоон эрэ,
Оок-сиэ, киэн иэдээниэ,
4600 Үгүс үлүгэриэ,
Халын алдьархайыа!
Дьэ, көрүн эрэ!
Ол били биһиги киһибит
Өһөх Дьыгискэн

Тогда негодяя того
Если сзади посмотреть,
4560 Зад его исхудавший,
Хозяйство покачиваясь,
То вовнутрь, то наружу двигается,
Если спереди посмотреть,
Темя продавилось,
Язык вверх вытягиваться начал.
Так лежа, негодяй тот
После всего этого
Что не помер, удивитесь,
Что не умер, подивитесь,
4570 Ещё и песню поет:
– *Буйака, буйакабын, ык, ык...*
Речи разумные говорившие,
Жизнь благословенную прожившие
Старики по линии отцовской,
Беда ко мне нагрянула,
Мать-душу мою берегите,
Все люди в темноте невидимые,
Народ мой добрый шумно стоящий,
Море с течением быстрым,
4580 Простите,
Прощайте, – сказав,
Пристально смотря,
Когда он обессиленный лежал,
Наш парень увидел:
Со стороны южной
Торопливо размахивая,
Нетерпеливо ступая,
Изредка разговорчивые,
Восьмидесятилетние
4590 С зубами редкими,
С пестрым пушком нижним,
С нижними костями кривыми,
Старики *абаасы**
Очень много людей
Вот так вот
На вершину мыса великого
Придя, первый старик:
– *Нокоолоор*, погодите,
Оок-сиэ, беда большая,
4600 Горе страшное,
Несчастье тяжкое!
Джэ, посмотрите!
Вон тот человек наш
Ёсёх Джигискэн

- Өлөөрү сытар да,
Өлбүт даңаны.
Ити дьулайа уолбаннаабыт,
Айаҕа аппаннаабыт,
Тыла чороннообут,
4610 Ингиирин таттарбыт,
Ирингэлээҕинэн көрбүт,
Ити кини киһи
Төһөҕө да өр барбат этэ,
Өлөн бүппүт.
Оҕолоох сэгэрбит,
Ытык ыччаппыт,
Кэриэс киһибит
Кэлэн өллөххүн,
Аны кини курдук ыччат
4620 Биһиги дойдуга
Үөскүүр эрэ, суох эрэ.
Баһынан бастын,
Өйүнэн үчүгэй,
Күүһүнэн да күүстээх,
Унуоһунан да улахан,
Этинэн да элбэх,
Сырайынан да
Сырдык киһи этэ.
Суорума соруктаннаһыан,
4630 Суомах саастаннаһыан*,
Хаарыан киһи хаалла, оҕолор!
Оҕолоох сэгэрбитин
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Уһун үйэбитигэр,
Сырдык саарыстыбабытыгар
Сүрдээх дьүүлгэ,
Ый быһыһыгар,
Ыс быданна,
4640 Ыс хараҕаҕа көрсүһөхтүбүт,
Бырасты! – диэн баран,
Төһөнө турдулар.
Чочум буолан баран,
Кэлин өттүттэн,
Хоту диэккиттэн
Ибиэ-дьабаа дайбаабыт,
Иһирдьэ-таһырдыа үктээбит,
Ибир-сабыр кэпсэппит,
Эриэн сэбэһэни курдаммыт,
4650 Эриэн матаҕаны сүкпүт,
Ыт тириитэ ыстааннаах,

- Умирает лежит да,
Даже умер.
Темя его засохло,
Рот его приоткрылся,
Язык высунулся,
4610 Сухожилия свело,
Глазами гнойными смотрит,
Вот человек этот
Все равно долго не протянул бы,
Давно умер.
Ребенок наш,
Потомок почтенный,
Человек заветный
Пришёл и умер,
Теперь как он потомок
4620 В стране нашей
Родится ли, нет ли.
Лучший из умных,
Лучший из думающих,
Сильный из сильных,
Да и ростом высокий,
Телом упитанный,
Да и лицом
Человек светлый был.
Участь несчастная настигла,
4630 Годы свои не дожил,
Человек дорогой умирает, ребята!
Ребенка нашего
В будущем скором,
В грядущем завтра,
На веку своем долгом,
В царстве светлом
На суде страшном,
В ночь безлунную,
В тьму крошечную,
4640 В темень непроглядную встретимся,
Прощай! – сказав,
Обратно пошли.
Немного погодя,
Со стороны задней,
Со стороны северной
Спешно размахивая,
Нетерпеливо ступая,
Шепотом говорящие,
Пестрой веревкой волосяной подпоясанные,
4650 Сумки пестрые носящие,
Со штанами из шкуры собаки,

- Баһырҕас тириитэ баркылаах,
Уоллара тириитэ олооччулаах,
Сах тириитэ сарапааннаах,
Мэнэх* тириитэ бэргэнэлээх,
Үлүгэр тириитэ үтүлүктээх,
Муус боҕуоллаах
Абааһы кыргыттара,
Сиритэ кырдыбыт
4660 Симэхсин эмээхситтэр
Кэрии тыа кэтэҕэр
Кэлэн кэриччи көрөн турдулар,
Бастын эмээхситтэр:
– Хотуттаар, эмээхситтээр,
Бэйи, тохтоон эрэ!
Ити кэннэ киһибит
Киһи буолуо дуо,
Ол, көрүн эрэ.
Кэлин эмэхэлиин уолбаннаан,
4670 Бары сээкэйэ биэтэннэн,
Тараһалыын тардыалаан
Өлөн бүшпүт дии,
Ити кэннэ тугун өрүһүйээри
Барыахпыт баарай.
Оҕолоох сэгэрбит тоҕо эрдэ
Үөгүлээбэтэҕин буолуой,
Ити буолуон иһин
Өрүһүйэр кэммит ааспыт,
Аны эн курдук
4680 Көнө сүрэхтээх,
Сырдык санаалаах,
Үчүгэй өйдөөх
Үтүө ыччат,
Үчүгэй киһи биһиэхэ
Төрүүр эрэ төрөөбөт.
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Уһун үйэҕэ,
Сүрдээх дьүүлгэ,
4690 Ый быһыһыгар,
Ыас хараҥаҕа,
Ыс быданҥа көрсүһөхтүбүт,
Быралҕаннаах бырах муора,
Бырасай, бырастыы! – диэт,
Баран хааллылар.
Биһиги киһибит
Били баҕайыны
Быһаҕын ылан

- С кальсонами из кожи скота,
С торбасами из шкуры с ног конских,
С сарафанами из кожи дьявола,
С шапками из кожи оленя,
С варежками из кожи бед,
С подолом ледяным
Девушки *абаасы*,
Постаревшие
- 4660 Старухи-скотницы *Симэхсин*
На окраину гряды лесной
Придя, вокруг стояли смотрели,
Лучшие из старух:
– Госпожи, старухи,
Подождите, постойте!
После этого удалой наш
Прежним станет ли,
Вон, посмотрите-ка.
И сзади зад исхудавший,
4670 Всё его хозяйство раскачиваясь,
Брюхо подергиваясь,
Давно ведь умер,
После всего этого что мы спасем,
Вернуться надо.
Ребенок наш, почему рано
На помощь нас не позвал,
И все равно
Время для спасения упустили,
Теперь как ты
- 4680 С сердцем простым,
С мыслями светлыми,
С умом большим
Потомок хороший,
Человек хороший теперь уж
Родится или нет.
В будущем скором,
В грядущем завтра,
В век долгий,
На суде страшном,
4690 В ночь безлунную,
В тьму кромешную,
В темень непроглядную встретимся,
Море с течением быстрым,
Прощай, прости! – сказав,
Тотчас ушли.
Человек наш
Негодя того
Нож взяв,

- Эргитээри эргитэн,
4700 Кэлии эмэхэтин
Эргиччи быспыта
Сихин үөһүгэр
Килэс гына түстэ,
Түөрэйдээри түөрэйдээн
Көнгүрэйин* көнү быста,
Үтүө-куһаҕан
Тээбиринэ иһилдьэ
Булдьуур гынан хаалла,
Таарыйа таалын кытта быста,
4710 Үргүлдүү үллэр бүөрүн
Сүлүйэн ылла,
Тыыллар тыгалары,
Хайҕахтаах хара быардары,
Нохтолоох сүрэхтэри,
Эриэн хабарбалары,
Сулкулдьуйар куолайдары,
Моойноох бастары
Сихин үөһүгэр
Силбиһиннэрбитинэн,
4720 Утум-ситим,
Утуу-субуу
Субуйан ылла.
Ол гынан баран,
Кырбас эт ытырыылаах,
Кыа хаан олбохтоох,
Кыырыктаах үнүүтүн төбөтүгэр
Кэтэбин киргилиттэн,
Сүннүн үүтүтэн
Иилэн кэбистэ,
4730 Үөһэ диэки өрө тутта,
Аллара диэки таннары тутта,
Хоту-соһуруу куоһалдьытта,
Илин-арҕаа иэгэлдьиттэ.
Ол гынан баран
Ыстыыр тиийин ырдыатта,
Ыйыстар күөмэйин көнкөттө,
Ынырыктаах хаанын ылынна,
Ыраах баҕайыттан
Ыллаан барда,
4740 Бүппэти үөттэ,
Барамматы ыһахтаата:
– Дьэ, буо!
Үөһээ дойдуга
Түөрт халын тоһоҕону
Туруору туппутум курдук

- 4700 Чтобы порезать,
Зад деревянный
По кругу порезал,
Аорту главную
*Тотчас разрезал**,
Чтобы вырезать
Кости бедра вырезал,
Хорошее-плохое
Всё вовнутрь
Тотчас перелилось,
Заодно и селезёнку вырезал,
4710 Почки вздувающиеся
Ловко содрал,
Легкие его дышащие,
Печень его черную,
*Сердце его бьющееся**,
Горло его пестрое,
Пищевод его проходимый,
Голову и шею
*К аорте главной**
Крепко-накрепко привязав,
4720 Поочерёдно,
Последовательно
Потянул-вытянул.
После этого
С куском мяса откусанным,
С подстилкой кровавой
На острие копья яростного
За проседь на затылке,
За ямку шейную
Тотчас повесил,
4730 Высоко вверх его поднял,
Ничком вниз его опустил,
К северу-югу покачал,
К востоку-западу наклонил,
После этого
Зубы острые оскалил,
Горло сухое прочистил,
Рассвирепел-разгневался,
Издавека
Песню петь начал,
4740 Нескончаемо заклинал,
Бесконечно говорил:
 – *Джэ, буо!*
В мире Верхнем
Четыре гвоздя крепких
Словно прямо поставили,

- Туруору элэмэс атахтаах,
 Туут балык өрөҕөтүн
 Өрө туппут курдук
 Луоҕалаах* кутуруктаах
 4750 Хатыыс балык уорҕатын
 Соһо тарпыт курдук
 Орохтоох систээх,
 Анды балык атаҕын
 Таннары туппут курдук
 Ардайдаах* сиэллээх,
 Буугунай хаарты тууһун
 Туруору туппут курдук
 Туруору ураанныктаах,
 Хара мангаас сылгылаах,
 4760 Харгыстаах уулаах,
 Хан дьэбир аартыктаах,
 Хадьырийымтыа айыһыттаах,
 Харымтыалаах сангалаах
 Хара Суорун тойон эһэм,
 Кэл эрэ бэттэх.
 Иккиһинэн буоллаҕына,
 Сир сиксигэ сирдээх,
 Дойду улаҕата дойдулаах,
 Көҕөрөр күннээх,
 4770 Хараарар ыйдаах,
 Кыртас хайа саҕа кыһалаах,
 Өбүрүмэр* оҕус саҕа өтүйэлээх,
 Мангаас оҕус саҕа балталаах,
 Соноҕос атыыр саҕа суухапчылаах*,
 Кытылыыр сылгы саҕа кытаҕастаах
 Кытай Бахсылаан уус оҕонньор
 Кэл эрэ, бэттэх.
 Үсүһүнэн буоллаҕына,
 Тэһиттэҕэс тэриэлкэлээх,
 4780 Дьөлүттэҕэс чөнкөйдөөх,
 Кыыраттыбыт кытыйалаах,
 Хайдыбыт хамыйахтаах,
 Быспат быһахтаах,
 Хоппот хотойолоох*,
 «Аҕал» диэтэххэ антах хайыһар,
 «Мэ» диэтэххэ мичик гынар,
 «Кулу» диэтэххэ курус гынар,
 Түөрт уон түөрт уола,
 Алларанан айанныыр
 4790 Алта уон хамсык кыыһа,
 Орто дойдубут
 Ааҕы отут оһол уола,

- С прямыми ногами пегими,
Брюшко рыбы нельмы
Словно вверх подняли
С хвостом разноцветным,
4750 Хребет рыбы осетра
Словно волоча, растянули,
С полосой темной на спине,
Конечности рыбы турпан
Словно вниз держат
С гривой разноцветной,
Туз карты бубновой
Словно прямо поставили
С прямой полоской белой,
С черным конем белоголовым,
4760 С водой с препятствиями,
С перевалом важным
С айыысытом яростным,
С мыслями неукротимыми
Дед мой *Хара Суорун тойон*,
иди-ка, сюда.
Во-вторых,
С владениями – краем земли
С родиной – окраиной края
С солнцем голубым
4770 С луной чернеющей,
С горном с гору блестящую,
С молотком с быка покладистого,
С наковальней с быка белоголового,
С железом с жеребца молодого,
С клещами с молодняк конский
Дедушка кузнец *Кытай Бахсылаан*
Иди-ка, сюда.
В-третьих,
С тарелкой дырявой,
4780 С чашей пробитой,
С чашей-кытыйа брошенной,
С черпаком-хамыйа сломанным,
С ножом тупым,
С ножевищем тупым,
Скажешь: «дай», – отвернутся,
Скажешь: «на», – улыбнутся,
Скажешь: «уступи», – огорчатся
Сорок четыре парня,
По стороне нижней едущие
4790 Болезней шестьдесят дочерей,
Мира Среднего
Несчастий тридцать сыновей,

- Илин диэки
Бизс уон илбис кыыһа
Эмиэ кэлин.
Төрдүһүнэн буоллағына,
Туһааннаах тус соғуруу диэки
Тоғус үөстээх,
Чуорунай муора эбэкэм иччитэ
- 4800 Долгун Баай Хотун,
Отун-маһын иччитэ
Орой Буурай уолгун кытта,
Сир-дойду иччитэ
Сиэрэй Буурай оғонньоргун,
Эмээхсингин кытта
Эмиэ кэлин.
Бэсһинэн буоллағына,
Бу да дойдударга
Оһолго уолдыабыт,
4810 Төрүөккэ түбэспит,
Биилээххэ биссибит,
Кырыылаахха кыттыспыт,
Уһуктаахха уолдыаспыт,
Көндөйүнэн көрүллүбүт,
Оноғоско тоғооспут,
Эриэн быаға дэннэммит,
Борон быаға моннубут,
Кытарарга кыаттарбыт,
Убағастан куттаммыт,
4820 Уокка хоргубут*,
Бычык саастаммыт,
Быстах үйэлэммит,
Суорума сорукаммыт,
Суомах олохтоммут
Үөр сүүрүк баар этигит.
Уокка кутаргыт,
Үөһэ тутар кэнэрдигит,
Бэйэ мэнньиитэ
Бизс тарбаххыт уунуута,
4830 Аар саламағыт*
Ханна баарый диэн
Ойун киһи
Хоһоонугар холбоһон,
Удаған дьахтар уоһугар киирэн
Көтөр көңсүү* көрдөтөр этигит,
Кэлин эрэ, бэттэх!
Мин киһи уйгу быянғмар,
Унаар саламабар,
Кэтит кэһиибэр тийэн кэлбэт

- К востоку
Войны пятьдесят богинь
Тоже приходите.
В-четвертых,
В стороне северной
С девятью руслами
Черного моря дорогого дух-иччи
- 4800 *Долгун Баай Хотун,*
С духом-иччи лесным
Сыном своим *Орой Буурай,*
С духом-иччи земли
Стариком *Сиэрэй Буурай,*
Со старухой своей
Тоже приходите.
В-пятых,
И в мире этом
В несчастье попавший,
4810 Горе испытавший,
С лезвием острым познакомившееся,
К краям острым присоединившееся,
Острому настоявший,
К основе подходящей,
Стреле подвергнувшееся,
На веревке разноцветной повешенное,
На веревке серой повесившееся,
Огнем пораженное,
Жидкого испугавшееся,
4820 В огне сожжённое,
С годами недолгими,
С веком временным,
С участью несчастливой,
С жизнью несостоявшейся
Стадо бегунов было.
В огонь подливать,
Запах волос горелых, что вверх держите
У самих
Угощение в пять пальцев,
4830 *Салама** священная
Где она, говоря,
Шамана
К стиху присоединившись,
В словах удаганки
Примирение искать заставляли,
Подойдите-ка поближе!
На праздник мой богатый,
На *салама** мой славный,
На угощение мое щедрое не приходящий,

- 4840 Абыс уонун туолбут,
Аһыыр тииһэ бараммыт,
Алын унгоҕа мадьайбыт,
Алын түүтэ алатыйбыт,
Ады-бүдү буолбут
Аар тойон аҕалаах буолуоххут,
Мин кэһиибэр тийиэн кэлбэт
Сэттэ уонун туолбут
Илин тииһэ бараммыт,
Имин хаана кэйтибит,
- 4850 Эмиийин бэринэ быстыбыт,
Эмэхэтин этэ хаппыт
Ийэлэрдээх буолуоххут.
Оннук дьонноргутугар
Сымнаҕас миэстэтиттэн,
Сыалаах өттүттэн
Быһан-отон ылангын
Туоска суулаан,
Тордуйаҕа уган,
Үчэхэҕэ үөлэн,
- 4860 Талаҕынан баайан,
Сигэнэн кэлгийэн
Кэһиилэнэн ильдэн тииһиннэрээрин.
Мин быйанмар тийиэн кэлбэт
Балтараа ыйыттан
Балтараа сааһыгар диэри,
Батырчаҕынан сылдыар,
Манананы кэрийэр,
Маккыраччы ытыыр,
Балчыр оҕолоох* буолуоххут,
- 4870 Маны эмиэ матарыман,
Сүрэҕин хаанын
Сүүрдэн ылан
Сүөһү муһун таһыгар кутан,
Сүлбэ саары чэгиэнинэн
Тумулуктаан турангыт
Оҕолорго эмсэҕинэн иһэрдин,
Халдьанан* аһатын,
Обохонон* оборторун.
Бу ааттаабыт
- 4880 Үс күрүөх норуотум
Туспа дойду туйгуна,
Атын дойду атамаана,
Күүстээх от аһылыктаах,
Күөкэримэ сүүрүк аттаах
Көр Буурай бухатыыр
Үс тарбаҕын өнгөтүгэр,

- 4840 Восьмидесятилетний
С зубами редкими,
С нижними костями кривыми,
С нижним пушком пестрым,
Престарелый
Отец почтенный у вас есть, наверное,
На угощение мое щедрое не приходящая,
Семидесятилетняя,
Без зубов передних,
4850 С румянцем погасшим,
С грудями обвисшими,
С задом высохшим,
Мать родная у вас есть, наверное.
Таким родным вашим
Части мягкой,
Стороны жирной
Порезав-разрезав,
В бересту обернув,
В сосуд берестяной положив,
На прут насадив,
4860 Веткой привязав,
Ремешком тальниковым связав,
Гостинец мой передайте,
На праздник мой богатый не приходящий,
С полутора месяцев
До полутора лет
На четвереньках ползающий,
Столбы обходящий,
Громко плачущий
Ребёнок маленький будет у вас есть, наверное,
4870 Его тоже не обделите,
Кровь сердца
Тотчас пустив,
В рог коровы налейте,
Шар кожаный сделав,
На руках держа,
Детей соской кормите,
Из желоба накормите,
Из рожка напоите,
Названные мной
4880 Три народа близких
Лучший земли чужой,
Атаман земли другой,
С едой – травой сильной
С конем бегуном *Кюёкээримэ*
Богатыря *Кёр Буурай*
К благодати трех пальцев,

- Биэс тарбағын бэлэбэр,
 Уон тарбағын уунуутугар
 Бука бары кэлин!
 4890 Сизэн, аһаан, мэйин! –
 Инньэ диэн бүтэрин кытта
 Өр-өтөр буолбатаҕа,
 Үнүүтүн төбөтүн
 Өгдөс гынан өрө көрбүтэ
 Хайа сах хасты салаан,
 Дэлби эмэн,
 Чупчу оборон
 Барбыттар эбит.
 4900 Дьэ, доҕор, биһиги киһибит
 Өстөөбүн өлөрдө,
 Саастаабын сарбыйда,
 Дьяныардаабын дьяһайда,
 Күүһэ үрдээтэ,
 Күлүгэ тымныйда,
 Үөрэн-көтөн,
 Үрдээн-чэпчээн,
 Баран испит сирин диэкки,
 Туһааннаах-туоспуруннаах
 Тус собуруу
 4910 Туруору көрөн турдабына,
 Үөһэ-аллара диэкки
 Үөгүлүүр санга үктүйдэ,
 Хоту-собуруу,
 Илин-арҕаа
 Ырыа-тойук элбээтэ,
 Үөрүү-көгүү үксээтэ.
 Ону истэн турбута,
 Бары абааһы дьонун сангата,
 Абааһы кыргыттара ылластылар:
 4920 – Эчикийэ, эчикийэ...
 Күн киһитин күүстээбэ
 Көр Буурай бухатыыр
 Күндүн-маанын туһунан
 Бука бастаан, нокоо,
 Сиртэн халлаанга тийэр
 Улахан баһыбата тут.
 Хайа да дойдуга
 Сылдыбытын иһин
 Оноҕостоох охторботун,
 4930 Тынгырахтаах тыыппатын,
 Тарбахтаах таарыйбатын,
 Сыты тыллаах эппэтин,
 Хатан харахтаах кынчарыйбатын,

- К дарам пяти пальцев,
К угощениям десяти пальцев*
Все приходите!
- 4890 Кушайте, возьмите!
После слов этих
Времени много не прошло,
Острие копья
Приподняв, вверх посмотрел
В тот час содрав, облизывать,
Сильно сосать,
Всё всасывать
Начали, оказывается.
Джэ, друг мой, человек наш
- 4900 Врага уничтожил,
Недруга сокрушил,
Настойчивого убрал,
Силы увеличились,
Тень прохладной стала,
Обрадовавшись,
Освободившись,
В сторону, куда идет,
Куда направляется,
Прямо на юг
- 4910 Когда в сторону ту смотрел,
Внизу или наверху
Голоса, вопли слышались,
На севере-юге,
На западе-востоке
Песни-тойук громче стали,
Веселья-раздолья больше стало.
Это слушал стоял,
Все голоса племени *абаасы*
Девушки *абаасы* тоже запели:
- 4920 – *Эчикийэ, эчикийэ...*
Солнца человек сильный
Богатырь *Кёр Буурай*
За угощение твое обильное
Сперва, *нокоо*,
С земли до небес
Спасибо большое прими.
В стране какой бы
Ты не был
- 4930 Пусть стрелу имеющий не попадёт,
Пусть ногти имеющий не тронет,
Пусть пальцы имеющий не коснется,
Пусть язык острый имеющий не скажет,
Пусть глаза злобные имеющий не посмотрит,

- Туһааннаах-туоспуруннаах
Тус соѳуруу барангын
Аан дойду атырын,
Улуу дойду оѳунун курдук
Соѳотоѳун сураѳыраар!
Биһиги үллэр үйэбит,
4940 Саллар сааспыт
Усталаах туоратыгар
Эн курдук
Быһан ылар быйаннаах,
Сомсон ылар дьоллоох,
Үс тарбах өннүүлээх,
Биэс тарбах бэлэхтээх,
Уон тарбах уунуулаах,
Кэтит кэһиилээх,
Уйгу быйаннаах,
4950 Унаар саламалаах
Сылдыбатахтара
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри.
Төрөтөр оѳобутун
Төрүт туруорбатах,
Төлкөтүн төптөрү домнообут,
Иитэр сүөһүбүт
Илгэтин ингнэри үктээбит,
Салланныырбытын сарбыйан,
4960 Сүөдэнниирбитин сүтэрэн,
Бастаан-көстөөн олорбут
Манылы быччын,
Баайыы баттах,
Бардам баабый обургу,
Күммүт суолун бүөлээбит,
Өлүүбүт суолун аспыт
Өһөх Дьигискэн обургу
Өһөѳөр өйүөргээрибит,
Хааныгар халыптаарыбыт
4970 Уһун уһуоѳар мунньуһуннубут,
Элбэх этигэр элиэтээтибит,
Үрдүк аатын самнаран,
Үтүө солотун охторон
Биэрбитин туһугар
Бастын улахан баһыыба!
Маны быраѳыма –
Баһыыбабытын баһан ильдэн
Баһык уһуккар,
Баѳанаѳар баайан кэбиһээр,
4980 Дойдугар-сиргэр тийэн

- Куда направляешься,
Прямо до юга дойдя,
Как жеребец мира Среднего,
Как бык страны великой
Один прославься!
В веку нашем,
4940 В годы немалые
Во всю жизнь свою
Как ты
С богатством немалым,
Со счастьем безмерным,
С состоянием трех пальца,
С дарами пяти пальцев,
*С протягиваниям десяти пальцев**,
С гостинцами щедрыми,
С богатством огромным,
4950 С *ысыахом* славным
Не приходили.
Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
Ребенку родившемуся,
Вырасти не дали,
Судьбу его перевернули,
Скота разводимого
Дар божественный пролили,
Жизнь нашу укоротив,
4960 Век наш потеряв,
Главенствуя, живший
Мышцы крепкие,
Волосы завязанные,
Негодник дерзкий,
Солнца свет загородивший,
Дорогу смерти открывший
Ёсёх Джигискэн дьявол
Чтобы к сгустку его крови прижаться,
Чтобы в крови его искупаться
4970 У останков собрались,
Над телом грузным парим,
Имя высокое уничтожил,
Славу добрую опрокинул,
За это тебе
Спасибо большое!
Это не бросай –
Наше спасибо с собой взяв,
У изголовья нар,
На столбе повесишь,
4980 Когда на землю родную придешь,

- Биһигини салҕаабытын,
Самсаабытын курдук
Аччыгы тотороор,
Тонмуту итиэрээр,
Тутайбыты салҕаар,
Алаһа дьиэни тиирээр,
Аал уоту оттоор,
Аймах дьону аһатаар,
Ат баһын тиксэрээр,
4990 Алтан сэргэни туругурдаар.
Сир кыылын курдук
Элбэх баайы байаар,
Сибиинньэ кыыл курдук
Элбэх оҕону төрөтөөр,
Оҕустаах бурҕалдыта,
Сатыы тайаҕа,
Аттаах ойбоно буолангың
Тоҕус үйэ туххары
Тулланнаабат суон тулуурдаах,
5000 Өҕүллүбэт үрдүк өһүөлээх,
Халбаннаабат халың халҕаннаах,
Төлөрүйбэт суон сүрдүгүстээх,
Умуллубат уоттанан,
Мултуйбат буруоланан,
Дьиэгинирбэт дьиэлэнэн,
Ийэн ууһугар
Иллээх тылы кэпсэппит,
Ичигэс олоҕу олорбут
Ийэлэрэ буолаар!
5010 Аҕан ууһугар
Айах баһын быспыт,
Ас үрдүн аһаабыт,
Ааннаах тылы кэпсэппит,
Алгыстаах олоҕу олорбут
Аҕалара оҕонньор буолаар!
Оҕолоох сэгэрбит,
Элбэх тыл сымсах,
Аҕыйах тыл минньигэс,
Быралҕаннаах бырах муора
5020 Быдан ыраах
Бырастыы, бырасаай! – диэн
Тыа баһа доргуйан хаалбыт.
Маны истэн баран
Биһиги киһибит
Үчүгэйдик эттилэр диэн
Үгүстүк үөрэ барбатаҕа,
Куһаҕаннык эттилэр диэн

- Как нам помог,
Как нас поддержал,
Голодного накорми,
Замерзшего отогрей,
Немощному помоги,
Дом родной обустрой,
Очаг домашний разожги,
Родственников накорми,
Роду отцовскому отдай,
4990 *Сэргэ* медную установи.
Как зверь земли
Богатством разбогатеи,
Как животное свинья
Много детей нарожай,
Хомутом того, кто с быком,
Тростью того, кто пеший,
*Прорубью того, кто с конем**, став,
На девять веков
С крепкой подпоркой толстой,
5000 *С непрогибаемой матицей высокой**,
С крепкой дверью толстой,
С толстой жердью прочной,
С огнем неугасаемым,
С дымом нерассеивающимся,
С домом неповрежденным,
В роду материнском
Словом добрым разговаривающих,
Жизнь хорошую проживающих
Матерью их будь!
5010 В роду отцовском
Пищу раздобывших,
*Верхней частью пищи вкусивших**,
Словом весомым говоривших,
Жизнь благословенную проживших
Отцом стариком их будь!
Милый наш ребенок,
Больше слов – претит,
Меньше слов – слаще,
Море с течением быстрым
5020 На годы долгие
Прости, прощай! – сказав,
Верхушка дерева загремела.
 Это услышав,
Человек наш
Хорошо сказали подумав,
Не очень обрадовался,
Плохо сказали подумав,

- Улаханлык курутуяа барбатаҕа.
Миинэр минэтин,
5030 Көлүнэр көлгөмүн,
Тардыстар далаһатын,
Ыйаастар ырыганын
Ынгырдана оҕуста,
Сордоох-сугулааннаах
Соҕуруу халлаан диэки
Тоҕо салайан кэбистэ.
Тоҕус салаалаах
Уот буруут кымньытын
Сулбу тардан ылла.
5040 Ээ, кини киһи
Уһун суол умнаһыгар,
Айан суолун аартыгар
Хараҕа уоттанна,
Хардыта кэнээтэ,
Өрүһүйэрэ оччоото,
Өлөрөрө үктүйдэ,
Абырыра аҕыйаата,
Алдытара алыстаата,
Кэлин өттүнээҕи
5050 Кэтит кэскилин,
Илин өттүнээҕи
Уһун олоҕун
Олох санаабата –
Умнан кэбистэ.
Кыһынын сайын,
Сайынын кыһын гынна,
Түүнүн күнүс,
Күнүһүн түүн онордо,
Тарбаҕын хааннаата,
5060 Тыгыраҕын кылааннаата,
Сэбин илбистээтэ,
Чэгиэн сиртэн тэбиннэрдэ,
Өһүү сиртэн ойутта,
Ыстаал сиртэн ыстаннарда,
Харса суох хаамтарда,
Ахсаабат айан,
Сэллээбэт сэлии,
Тохтообот дьоруо,
Мөлтөөбөт бөтөрөн буолла.
5070 Төһөнү-хаччаны кэлбитин
Төрүт даҕаны билбэтэ.
Сир ийэ иэннээҕиэн,
Орто дойду уһунуон,
Муора муннуга суох,

- Не очень загрустил,
Коня верного,
5030 Скот упряжный,
Жеребца молодого,
Скакуна худого
Быстро оседдал,
В сторону бедного
Неба южного
Стремглав направился.
Девятиветвистый
Кнут-водоворот огненный
Ловко выхватил.
- 5040 Ээ, он человек
В начале дороги длинной,
На перевале пути долгого,
Глаза загорелись,
Шаг шире стал,
Меньше спасать стал,
Больше убивать стал,
Меньше защищать стал,
Больше ломать стал,
Позже ожидающем
- 5050 О будущем большом,
Впереди ждущей
О жизни длинной
Совсем не подумал –
Совсем забыл.
Зиму в лето превратил,
Лето в зиму превратил,
Ночь в день превратил,
День в ночь превратил,
Пальцы кровью омыл,
- 5060 Ногти наточил,
Орудие духом кровожадным наделил,
От земли цветущей оттолкнулся,
От земли ненавистой отделился,
От земли стальной отдалился,
Со всей силы пришпорил,
Путь длинный,
Рысью крупной,
Иноходью быстрой,
Галопом сильным поехал.
- 5070 Сколько прошел-проехал
Совсем не знал.
Земля родная – широкая,
Мир Средний – длинный,
У моря углов нет,

- Байдал баһа суох,
Халлаан үрдэ көстүбэт,
Сир түгэҕэ биллибэт диэн
Ол иһин да этэллэр эбит.
Тардан хаалар талахтаах,
5080 Таас дьяангылардаах,
Чаккыраан тохтор үрэхтээх
Таннары чаадай бийһин ууһун
Хангас өттүнэн
Кыйан түстэ,
Охсон хаалар оттоох,
Оргуйа турар хайалаах,
Орусуоллаах уулаах,
Ойбот күннээх,
5090 Одуулаабат киһилээх,
Одьо муостаах сүөһүлээх
Буор соппо бийһин ууһун
Соҕуруу өттүнэн
Тумнан түстэ,
Этиһэн хаалар иирэлээх,
Мэльдэһэ турар бэстээх,
Бэрийэн турар хайалаах,
Бэлиэ баҕайы кыылардаах,
Мөккүһэн өлөр киһилээх,
Мэнгирэмтэҕэй ньирэйдээх,
5100 Бэйэ мэнньиитэ бэриктээх
Бэһэл бодуо бийһин ууһун
Кэтэх өттүнэн
Чиэрэстээн киирбитэ.
Сангаран хаалар мастаах,
Охсон хаалар оттоох,
Саба түһээри турар хайалаах,
Таннары үүнэр дьяангылаах,
Таһырынан айанныыр аттаах,
Таһыйдахха үөрэр,
5110 Таптаатахха кыйаханар,
Хат буолбат
Хара улахан дьахтардаах
Арсаан Дуолай анараа өттүнэн
Алҕас түһүтэлээтэ,
Ынаҕы баппат
Ынай хара оҕустаах,
Оҕустан буоһаабат
Мохотой күрүң ынахтаах,
Биэҕэ турбат
5120 Дьураҕай хара атыырдаах,
Атыыртан буоһаабат

- У моря начала нет,
Верх неба не видно,
Дно земли неизвестно,
Потому и говорят, оказывается.
С тальником высыхающим,
5080 С горами каменистыми,
С рекой звонко струящейся
Племя рода *Тангнары чаадай*
Со стороны левой
Спустился,
С травой бьющейся,
С горой кипящей,
С водой рассольной,
С солнцем незаходящим,
С человеком неразглядывающим,
5090 Со скотом с рогами кривыми
Со скудным племенем *Буор Сонно*
Со стороны южной
Обойдя, спустился.
С ивами бранными,
С соснами отрицающими,
С горами высокими,
С животными заметными,
С людьми спорящими,
С телятами мычащими,
5100 Со взяткой своей щедрой
Племя рода *Бэсэл бодуо*
Со стороны задней
Он перелез.
С деревом говорящим,
С травой бьющейся,
С горой нападающей,
С побегом вниз растущим,
С конем упрямым,
От битья радующейся,
5110 От любви злящейся,
Бесплодной
С черной женщиной большой
Арсаан Дуолайя со стороны другой
Неловко спустился,
Что с коровой не спаривается
С толстым быком черным,
Что от быка стельной не становится
С пестрой коровой бурой,
Что к кобыле не приближается
5120 С бесплодным жеребцом черным,
Что от жеребца стельной не станет

- Хара мангаас биэлээх,
Дьахтарга сыстыбат
Таас лабый киһилээх,
Киһи диэки кэлбэт
Тимир дьэбир дьахтардаах,
Сытыйбыт киһи сыалыһардаах,
Өлбүт киһи күстэхтээх,
Барбыт киһи балыктаах,
5130 Мулуйбут киһи мундулаах,
Моннубут киһи борохойдоох,
Кыыс дьахтар кыдьымахтаах,
Уол киһи урусхаллаах,
Оҕонньор киһи соппуордаах,
Эмээхсин киһи эбэрэлээх*,
Манган таба балкыырдаах,
Борон ат долгуннаах,
Токуйан үүнэр мастаах,
Тубараан үүнэр оттоох,
5140 Сиртэн халлаанга диэри
Уотунан уһуутуу турар
Тоҕус үөстээх Чуорунай муора
Бэтэрээ биэрэгэр
Тийэ биэрдилэр,
Ат сылгы түөрт түөрэм
Көмүс туйабын тыаһа
Түөрт сүллэр этин
Тыаһын курдук
Өрө саалла түстэ.
5150 Ол гынарын кытта
Биһиги киһибит
Муора уһуор диэки
Өрө-таннары көрбүтүн иһин,
Киһи хараҕа-кулгааҕа
Кыайан ылыах
Дойдута буолбатаҕа.
Ата туран хабаҕын түгэбиттэн
Үстэ үөтэн
Тырылаччы тыбыыран,
5160 Барылаччы ингэссийэн баран,
Киһилии кэпсээн кэҕийэн,
Сахалы сангаран
Дьансыан барда,
Ыллаан ырдьайда,
Туойан доргутта:
– Тыгыыр, Тыгыыр, иһэ-һээк...
Дьэ, нокоо!
Туһааннаах тойонум,

- С беломордой кобылой черной,
Что к женщине не приближается
С человеком громадным,
Что к человеку не идет
С неразборчивой женщиной железной,
С налимом – человеком загнившим,
С ельцом – человеком умершим,
С рыбой – человеком ушедшим,
5130 С гольяном – человеком молчаливым,
С щукой – человеком повесившимся,
С шугой – женщиной молодой,
С наносом – парнем молодым,
С волной – мужчиной старым,
С зыбью – женщиной старой,
Со штормом – оленем белым,
С валом – конем темно-серым,
С деревом криво растущим,
С травой скудно растущей,
5140 От земли до небес
Огнем пылающего
Черного моря девятируслого
На берег ближний
Быстро добрались,
Коня крепкого
Копыт золотых звук
Словно звук резкий
Четырех громов раскатистых
Громко прозвенел.
5150 После этого
Человек наш
На тот берег моря
Пристально посмотрел,
Но ни глазами, ни ушами
Страну эту
Не увидишь, не услышишь.
А конь из глубины пузыря мочевого
Три раза заржав,
Звонко зафыркал,
5160 Тихонько заржав,
На языке человеческом говорить начал,
На языке якутском молвить,
Ворчать начал,
Зубы оскалив, запел
Тойук громко начал:
– *Тыгыыр, тыгыыр, исэ-сээк*
Джэ, нокоо!
Господин почтенный,

- Аналлаах атаһым,
5170 Итэҕэллээх иччим
Икки тылбын иһит,
Үс тылбын өйдүө,
Кэрэ кэпсэлбин кэрэхсиэ:
Хаарыан сах дьэ буолла.
Бу тоҕус үөстээх
Чуорунай муора диэн буолар,
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ дылы
5180 Бу эбэ хотуну үрүт өттүнэн
Кыптый кынаттаах кытыгыраһа
Кыайан туоруу
Көтөн тахсыбатаҕа,
Алын өттүнэн
Абыр-табыр бытыктаах,
Абына-табына тиистээх,
Арсыын уһун кутуруктаах,
Таас арбыйа* тынгырахтаах,
Түөрт кырыылаах,
Үс өргөстөөх
5190 Тимир буруут тумустаах,
Отут саһаан уһуннаах,
Уон саһаан туоралаах,
Үс саһаан үрдүктээх
Тимир күүдээх
Тэһэ кэбийэн,
Буолунай бургуйан,
Холобура суох хороонноон,
Дьаабыта суох дьаамаланан
Туораан тахсан,
5200 Унгуоргутун булбатаҕа.
Хаһан эмэ дэн курдук,
Сыл баһыгар-атаҕар
Үрдүнэн туорааччы
Удаҕан дьахтардаах,
Уокка кутардаах,
Ойун киһилээх,
Олбох кэбиһэрдээх,
Бэйэ мэнньиитэ диэн
Бэрт киһинэн,
5210 Бэлиэ сүөһүнэн
Бэлэх биэрэллэр этэ,
Тыын толуга диэн
Дьоһуннаах киһинэн,
Толуу сүөһүнэн
Толук туталлар этэ,

- 5170 Друг предназначенный,
Хозяин надежный,
Слова мои послушай,
Слова мои запомни,
Сказ мой с интересом слушай:
 Несчастье случилось.
 Это море девятируслое
 Морем *Черным* называется,
 Со времен давних до года этого,
 Со времен былых до дня этого,
 Его почтенного со стороны верхней
- 5180 Шустрые, с крыльями подобно ножницам,
Перейти не смогли,
Перелететь не смогли,
Со стороны нижней
С усами редкими,
С зубами редкими,
С хвостом длинным в аршин,
С ногтями – топором-*арбийя* каменным,
Четырёхгранным,
С тремя остриями
- 5190 С железным клювом крученым,
Длиной в тридцать сажений,
Шириной в десять сажений,
Высотой в три сажень
Землеройка железная
Насквозь прогрызла,
Что пыль долго стояла,
Норы повсюду вырыла,
Ямы повсюду выкопала,
Переправилась
- 5200 На сторону ту, не нашла.
Когда-нибудь нечасто,
Изредка в год
Что поверху переходит
С женщиной-удаганкой,
С даром для огня,
С шаманом человеком,
С подстилкой, чтобы бросить,
Для платы за себя
Человеком хорошим,
- 5210 Скотом помеченным
Подарки дарили,
Для выкупа за жизнь
Человеком важным,
Скотом крупным
Выкуп брали,

- Ону биэрэн баран,
Эгэ дүксүн эбэ хотун
Иннинэн истэн,
Быара манньыйан,
5220 Сүрэбэ сөлүөрэн,
Хаана хамнаан,
Харафын халыыбар,
Кулгаафын куортугар
Этэр тылларын
Таба таайан,
Көрө дьүһүйэн,
Ингэрэн истэн
Ылынар эбит буоллагына,
Чиэрэс кэбиһэр,
5230 Алҕас быраҕар,
Унгуор туоратар
Өттүлээх буоллагына,
Төрөтөр оҕоттон
Оҕотун үйэтигэр диэри
Үстүү сыл буола-буола,
Сыспай сиэллээх
Сылгы сүөһүттэн
Тоҕус мангаас сылгыны
Туруору үүрэн,
5240 Тоҕус туорай
Кугас ынаҕы толорон,
Тоҕус тараҕай тугуту
Булгуччу булан ыгытахтаахтар.
Тоҕус сыл иһигэр
Үс тоҕус сүөһүнү
Эриэс толоруох буолан
Туоруулар этэ.
Туох дуумайдааххын,
Ханнык санаалааххын,
5250 Туһааннаах тойонуом! –
Мань истэн баран
Атыттан түһэ экирээтэ,
Атаҕыттан быһаҕын ылла,
Отут күннүк сиринэн охсуллар
Уот бурхаан кутуругуттан
Оччугуй аҕайдык
Ортотуттан ойо быһан ылла,
Сэттэ күннүк сиринэн охсуллар
Тэлиэн былас сиэлиттэн
5260 Ис өттүттэн сэлии быһан ылла,
Түөрт күннүк сиринэн тайыыр
Үөрбэ чаҕаан көбүлүттэн

- После как отдали
Госпожа бабушка *Эгэ дюксюн*
Если услышав,
*Печень растаяв**,
5220 Всем сердцем пожалев,
*Кровь изменившись**,
Глазами своими,
Ушами своими
Слова произнесенные
Верно угадав,
Ясно увидев,
Вправду услышав
Если принимает,
5230 Через перекинуть,
Случайно бросить,
На сторону ту переправить
Если захочет,
От ребенка родившегося
До века ребенка
Каждые три года,
С длинной гривой густой
От скота конного
Девять коней белоголовых
Прямо прогоняя,
5240 Девять поперечин
Коровами красно-бурыми заполнив,
Девять оленёнков лысых
Обязательно должны отправить.
Девять лет долгих
Три раза девять скотом
Непременно наполнить пообещав,
Переправлялись.
Думы какие обуяли,
Мысли какие одолели,
5250 Господин мой почтенный! –
После слов этих
С коня ловко спустился,
Из ножен нож выхватил,
Тридцать дней по земле бьющегося
От огненного хвоста вьющегося
Совсем маленечко
С середины отрезал,
Семь дней по земле бьющейся
От гривы летящей
5260 Со стороны внутренней отрезал,
Четыре дня по земле раскинувшейся
От острой челки блестящей

- Сүүмэх курдугу
Көбүрэтэн ылла,
Үс ыыраағын быыһыгар
Үллэрэ кыбытта,
Тоҕус үөстээх Чуорунай муора
Унгуоргу өттүн одуулаан туран
Кэс тылын кэпсиэн,
5270 Алтан айағын амалыйан,
Көмүс күөмэйин
Көбүөхтэтэн барда:
– Буйакайдарбын,
Тоҕус үөстээх Чуорунай муора
Эбэ хотунум иччитэ
Долгун Баай Хотун,
Бука бастаан дорообо,
Кэнниттэн кэпсэтии -
Кэрэ тыл барда!
5280 Ханнык улуус,
Хайа нэһилиэк,
Ханнык аҕа ууһа,
Ким ийэтин ууһа,
Хайа ааттаах киһи
Ханна барабын,
Хантан кэлэбин? – диэн,
Ыйытар буоллаххына,
Отут курбуулаах
Орто дойду диэн
5290 Улуустаахпын,
Аҕыс курбуулаах
Аан дойду диэн
Нэһилиэктээхпин,
Айыыһыт сиэнэ
Асхар тойон диэн
Аҕа уустаахпын,
Иэйиэхсит сиэнэ
Иэнигий баай хотун диэн
Ийэ уустаахпын.
5300 Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэстээх күн улууһун күүстээбэ,
Агдатыттан былаах,
Аһыныылаах айыы улууһун атамаана,
Күүстээх от аһылыктаах,
Күтүр үрэх уута утахтаах,
Күөкэримэ сүүрүк аттаах
Көр Буурай бухатыыр диэн
Мин буолабын.
Тоҕо кэллин? – диэн

- Примерно с пучок
Немного убавил,
Между тремя пальцами
Распределив, положил,
Девятируслого моря *Черного*
На сторону ту пристально посмотрел,
Слово заветное говорить,
5270 Слово веское изрекать,
Горло свое золотое
Прочищать начал:
– *Буйакайдарбын*,
Девятируслого моря *Черного*
Дух-иччи госпожа
Долгун Баай Хотун
Сначала здравствуй,
После разговор –
Слово прекрасное послушай!
5280 Улус какой,
Наслег какой,
Род отцовский какой,
Род материнский чей,
Человек с именем каким
Куда идешь,
Откуда идёшь? – думая
Если спрашиваешь,
С тридцатью обхватами
Миром Средним называемый
5290 Улус у меня есть,
С девятью обхватами
Миром называемый
Наслег у меня есть,
Внук *Айыысыта*
Асхар тойон называемый
Род отцовский у меня есть,
Внук *Иэйиэхситэ*
Иэнигий баай хотун называемый
Род материнский у меня есть.
5300 С поводьями на спине
Сильный улуса солнца защищенного,
С веревкой на груди,
Атаман улуса *айыы* жалостливого,
С едой – травой сильной,
С напитком – речкой большой,
С конем – скакуном *Кюёкээримэ*
Богатырь Кёр Буурай
Это я.
Зачем я пришёл? –

- 5310 Туоһулуур буоллаххына,
Харах чугаһы көрөр,
Кулгаах ыраағы истэр.
Бу эн унгуоргу өттүгэр
Тоҕус кырыылаах
Сулууда хайа унгуоргу тэллэҕэр,
Соппон бииһин ууһун
Бэтэрээ өттүгэр,
Айыы бииһин ууһун
Анараа өттүгэр
- 5320 Алыс аатырбыт,
Дьэҕэ дьиэлийбит,
Олус улкуйбут,
Барынныыры бараабыт,
Салланныыры сарбыйбыт,
Сүөдэннири сүтэрбит,
Чугаһын чордообут,
Тэйэтин илбээбит,
Ыраағын ылдыппыт,
Ыар тыыннаах,
- 5330 Ыарахан санаалаах,
Түөрг күүстээх
Күдүк халлаан уола
Күөнчү Бөҕө диэн,
Анаар өттүнэн ыллахха
Абааһы ангаардаах,
Биир өттүнэн ыллахха
Айыыттан эмиэ сиэннээх,
Куһаҕан санаа куула,
Мөкү санаа мөһөөгө,
- 5340 Дьиибэ тэриэлкэтэ,
Кулдьаҕа хонтуората,
Хаадына хаата,
Хомурдуос куората,
Чоху дойдута,
Баҕа баһаара
Кини буолар эбит.
Бачча ыраах дойдуттан
Эн туоххун былдытан
Киниэхэ наадыйдын? – диэн
- 5350 Иилэ хабан ылан
Истиэххин баҕарарын буолуо.
Аан дойду иччитэ
Алайдаан Куо диэн,
Улуу дойду иччитэ
Туналы тойон диэн
Оҕонньордоох эмээхсин

- 5310 Если ты спрашиваешь,
Что близко глаза видят,
Что далёко уши слышат.
На стороне той твоей
Девятигранной
Горы слюдяной на другой части нижней,
Племени *Соппонг*
В стороне этой,
Племени *Айыы*
В стороне другой
- 5320 Именитый,
Узнаваемый,
Прославившийся,
Что мог уничтоживший,
Что мог отрубивший,
Что мог потерявший,
Ближнее истребивший,
Отдаленное соединивший,
Далекое завоевавший,
С дыханием тяжёлым,
5330 С мыслями грустными,
С четырьмя силами,
Сын неба бескрайнего
Кёнчю Бёгё,
Одна сторона его –
Сторона *абаасы*,
Сторона его другая –
Сторона *айыы*,
Хранилище мыслей злых,
Мешок мыслей двойственных,
- 5340 Тарелка странностей,
Контора насекомых,
Мешок гадин,
Город навозников,
Страна водолюбов,
Базар лягушек –
Он, оказывается.
С земель таких дальних
Почему я пришёл,
Зачем он мне? – подумав,
- 5350 Прямо сейчас,
Видимо, послушать ты хочешь.
Дух-иччи мира всего –
Алайдаан Куо,
Дух-иччи мира великого –
Туналы тойон,
Старика со старухой

- Көрдөр харахтарын
Сизеркилэтэ буолбут,
Истэр кулгаахтарын
- 5360 Кулугута буолбут,
Үрүн дьиз үрүмэччитэ,
Хара дьиз хараначчыта,
Абыс былас алтан куудара,
Арыы саһыл сыһыахтаах
Айталы Куо диэн кыыһы
Ынах сүөһү атыыта суох,
Түүн уоран,
Күнүс талаан,
Быһа-таһа былдьаан,
- 5370 Муннукка хаайан,
Боппуолдыаҕа* уган
Олорор үһү.
Ону истибиттэрин хоту
Үс хаттыгастаах*
Үлүгэрдээх үрдүк манган халлаан
Үрүт өттүгэр үөскээбит
Үс биис ууһун
Үтүө бухатыырдары,
Үчүгэй дьонноро
- 5380 Түөрт уон киһи
Түспүт хайаҕаһа баар,
Төһнүбүт үөдэнэ биллибэт.
Орто дойду
Омолукуун аймаҕын,
Отут биис ууһун
Улуу бухатыырдары,
Улахан дьонноро
Отут бухатыыр
Бу дойдуга кэлбит
- 5390 Суоллара баар,
Төһнүбүт суол суох.
Абыс хаттыгастаах
Най* халлаан
Алын өттүттэн,
Абыс биис ууһуттан
Алта уон бухатыыр,
Ааттаах дьоннор
Тахсыбыт хайаҕастара баар,
Төһнүбүт чуолҕаннара суох.
- 5400 Ол иһин мин киһи
Ол сүүс отут бухатыыр
Тонг суолларын
Торҕон бөрө курдук тордоон,

- Глаз видящих
Зеркалом ставшую,
Ушей слышащих*
- 5360 *Перепонками ставшую*;
Мотылька их дома белого,
Ласточку их дома тёмного*,
В восемь сажений кудри медные,
С толстой косой длинной
Девушку Айталы Куо
Без колыма скотом
Ночью украл,
Днём похитил,
Насильно ее отнял,*
- 5370 *В угол загнав,
В подвале закрыв,
Сидит, говорят.
Об этом только услышав,
Трёхъярусного
Белого неба высокого
Из части верхней родом
Из трёх племён
Богатыри славные,
Лучшие из людей*
- 5380 *Сорок человек
По дыре они спустились,
А проема возвращения нет.
Мира Среднего
Рода Омолукуун,
Тридцати племён
Богатыри великие,
Люди большие,
Тридцать богатырей,
Что сюда прибыли*
- 5390 *Следы есть,
Что вернулись, нет.
Восьмиярусного
Неба широкого
Из части нижней,
Из восьми племён
Шестьдесят богатырей,
Люди именитые,
Дыры, куда спустились, есть,
Дыр, куда вернулись, нет.*
- 5400 *Поэтому я
Ста тридцати богатырей
Следы остывшие
Как волк голодный ищу,*

- Ириэнэх суолларын
Тигэх эһэ курдук ирдээн,
Сылаас туолларын
Сырҕан эһэ курдук сыбардаан,
Эбэтэр сүүс отут бухатыыры,
Өлө илик буоллахтарына,
5410 Өрөҕөр көҕүллэриттэн
Өрө тардыам диэн,
Өлөр тыыммын
Утуйарга ууран иһэбин.
Өлбүт буоллахтарына,
Сүүс отут биирин
Бэйэтинэн толоруом диэн
Иһэр киһибин,
Суон соругум,
Халын наадам ити буолар.
5420 Эбэ хотунум,
Көрдөһөр күртүөннээх*,
Аартаһар ахсааннаах,
Билсигэр да бириэмэлээх,
Сылдьыһар да сыаналаах,
Онон эйигиттэн
Көрдөһө кэлэн турабын
Көңүллээн нөнүө түһэрэргэр,
Аһынан алҕас быраҕаргар,
Сэрэйэн чиэрэс кэбиһэргэр.
5430 Мин туспар да
Ааһыны аспатаһын иһин,
Билигин онно
Миигиттэн ураты
Илдэ олорор кыһынынын
Сүүс отут биир да туһугар,
Бэйэм да иннибэр.
Ардахтаах аартыгы
Арыһан биэриэ диэн,
Кыымнаах бэйэтэ кыратыйыа,
5440 Буруолаах бэйэтэ
Мултуйуо диэн
Эркин курдук эрэнэн,
Истиэнэ курдук
Итэҕэйэн кэлбитим.
Ыраахтан кэлбит киһи
Ырдыылаах буолуо,
Тэйиччиттэн кэлбит киһи
Кэһиилээх буолуо,
Үс тарбах өгнүүтэ,
5450 Биэс тарбаһын бэлэҕэ,

- Следы теплые
Как медведь лютый ищу*,
Следы свежие,
Как медведь свирепый ищу,
Или сто тридцать богатырей,
Если еще не умерли,
5410 За их волосы густые,
Чтобы вытащить,
И смерть свою
Уподобляю сну*.
Если уже умерли,
Сто тридцать первым
Я сам стану,
Для этого я иду,
Это цель моя,
Вот, что мне нужно.
5420 Госпожа почтенная Эбэ,
Редко о чем-то прошу,
Нечасто о чем-то молю,
Сейчас время пришло
К тебе обратиться,
Поэтому к тебе
Пришёл, чтоб попросить
На сторону ту отправить,
Пожалей, на сторону ту брось,
Меня туда перекинь.
5430 Не для меня
Двери свои не откроешь,
То это сделай
Ради тех, кто там сейчас,
С девушкой похищенной
Для ста тридцати одного,
Да и ради меня.
Сильно надеясь,
Что дорогу дождливую
Для меня откроешь,
5440 Что сжалишься,
Что смилостивишься
С надеждой как на каменную гору
Твердо решив,
Поверив, сюда пришёл.
Путник издалека
С дарами, наверное,
Из земель далеких
С гостинцами, наверное,
5450 В трех пальцах даяния,
В пяти пальцах подарка,*

- Уон тарбаҕын
Унньуктаах уунуута
Суох эбит диэнгин
Хом санаама, хотун эбэм,
Бэрт киһинэн,
Бэлиэ сүөһүнэн
Бэйэ мэнньиитэ
Эрэйээхтиирин буолуо,
Тыын толуга
- 5460 Дьохуннаах киһинэн,
Толуу сүөһүнэн көрдөөхтүүрүҥ
Буолуо буолан баран,
Бэйэн да
Билэрин-истэринг буолуо,
Мин дойдубар
Оннук киһи-сүөһү суох.
Ол эрэри
Эдэр киһи буоллаҕым
Инним диэки көрбөппүн,
- 5470 Бу да сылдыаммын
Түөстээҕи түгнэрэр,
Сотолооҕу тоһутар,
Муруннааҕы тыбыырдар,
Улаханы бултуур,
Эримэҕи* ингнэрэр
Күннээх буоллахпына,
Бастаан эйигин ааттыаҕым.
Үнүрүүн даҕаны
Ааккын ааттаан
- 5480 Аһарбытым буолуохтаах,
Өйдөн, өйдөө эрэ.
Бу билигин
Синньэ буолуохтааҕар
Ат сылгым
Бурхаан кутуругуттан,
Тибиилээх сиэлиттэн,
Өрүкүйэр көбүлүттэн,
Үс миэстэтиттэн
- 5490 Үс сүүмэх кылы ылан тураммын
Бэлэхтиир күнүм буолла.
Мань аҕыйах диэн мыыныма,
Элбэх диэн сиримэ,
Үчүгэй диэн хайҕаама.
Хойутун хойут,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Мин биэрбит үс сүүмэҕим
Биир наадалаах

- В десяти пальцах
Даров благодатных**
Что у меня нет,
Госпожа, не обижайся,
Человеком прекрасным,
Скотом молочным
Подношение
От меня ждешь, наверное,
Взамен на жизнь
- 5460 Человека достойного,
Скота мясистого просишь,
Наверное, но
И сама
Слыхала, наверное,
Что на родине моей
Нет человека и скота такого.
Но все же я
Молод и горяч
Впереди себя не вижу,
- 5470 Если скоро удастся мне
Крепкого повалить,
Сильного победить,
Мордатого утратить,
На охоте большой быть,
Добычу зацепить,
Если день наступит,
Имя твое первым назову.
В тот раз тоже
Имя твое
- 5480 Упомянул, наверняка,
Пойми, это вспомни.
И вот сейчас
Вместо всего этого
Коня моего
С хвоста густого,
С гривы вьющейся,
С челки непослушной
Из трех мест,
Три пучка его волос конских взяв,
- 5490 Подарить тебе день настал.
Что мало, не говори,
Что много, не брезгуй,
Что годно, не хвали.
Будущее потом,
Грядущее впереди,
Три пряди, что я дал,
Одному нужному

- Улахан суолу мэхэйдизэ.
Дьэ, эбэкээ,
5500 Аҕыйах тыл минньигэс,
Элбэх тыл сымсах,
Нөнгүө түһэр,
Алҕас бырах,
Чиэрэс кэбис,
Аартыккын ас,
Суолгун солоо,
Туората оҕус,
Көрдөһөбүн!
Инньэ диэн эппит
5510 Тылын дуораана
Илин-арҕаа тыа баһыгар тийэн
Ингэн-сүтэн хаалыан
Бэтэрээ өттүгэр,
Били эбэ хотун
Уота умуллан барда,
Буруота мултуйда,
Кыыма кыратыйда,
Төлөнө төнүннэ,
5520 Быара манньыйда быһыылаах,
Сүрэҕэ сөлүөрдэ быһыылаах,
Хоту өттө хоту уһунна,
Соҕуруу өттө туран хаалла,
Ортотунан сис кумах буолан
Быллас гына түстэ.
Киһи буоллаҕына
Ырыганын үрдүгэр
Дабайа оҕуста,
Кытаанахтык кыбыйда,
Улаханлык тутунна,
5530 Чэгиэн сиртэн
Тэтимнээхтик тэбиннэрдэ,
Ыһыы сиртэн
Ыраханлык ыстаннарда,
Очуос таастан
Улаханлык ойутта.
Икки кулгааҕын тыаһа
Орулуос кус
Кынатын тыаһын курдук
Куугунуу түстэ.
5540 Ата буоллаҕына
Көхсүн тыаһа
Күтүр өрүс
Көмүөлүн тыаһын курдук
Күүгүнээн барда,

- Пути большому помешает.
Джэ, почтенная,
- 5500 Меньше слов – слаще,
Больше слов – претит,
На сторону ту перекинь,
Случайно брось,
Дорогу открой,
Путь проложи,
Тропу очисти,
Побыстрей переведи,
Прошу!
- 5510 Слова его сказанные
Эхом раздавшиеся
В леса на востоке-западе долетев,
Еще не исчезли,
Как тотчас
У госпожи *эбэ хотун*
Огонь затухать начал,
Дым её исчез,
Искра её уменьшилась,
Пламя её вернулось,
*Печень растягла**, кажется,
- 5520 Сердце размякло, кажется,
Сторона северная на север поплыла,
Сторона южная стоять осталась,
В середине самой из песка
Дорожка появилась.
А человек наш
На коня верного
Быстро поднялся,
Крепко ногами прижал,
Гордо-важно посмотрел,
- 5530 С земли крепкой
Быстро оттолкнулся,
С земли плодородной
Тяжело коня пришпорил,
С утеса каменного
Далеко помчался.
Звук двух ушей его
Как звук крыльев
Утки гоголя
Загудели.
- 5540 А коня его
Спина крепкая
Словно ледоход
Реки огромной
Гудеть начала,

- Сүрэгжин тыаһа
Сүгэ-балта тыаһын курдук
Биллиргээн барда.
Туораата быһыылаах –
Чуумпура түстэ,
5550 Түөрт туйағын тыаһа
Түөрт сүллэр этин
Тыаһын курдук өрө хата түстэ,
Тохтуу биэрдэ,
Чугурус гынна.
Тоҕо турдаҕай диэн,
Тойон иччитэ
Тоҕута кымньыылаан,
Туос уостуганын
Туора-маары
5560 Тардыалаан эрдэҕинэ,
Ата айағын иһэ санга,
Тумсун иһэ тойук,
Баһын иһэ ыаһах,
Көхсүн иһэ күүгээн
Буолан барда:
– Тыбыыр..Тып...
Дьэ-буо, нокоо,
Төрөөбүт-үөскээбит
Төрүт үтүө дойдубутуттан
5570 Төһөнү кэллибит диэн
Өйдүүр буоллаххына,
Хаһан тийиэхпитий диэн
Ыйытар буоллаххына,
Эн үүт-суорат
Оҕото буоллағын,
Урут-хойут уһун айаһна,
Улахан суолга
Сылдыбатах киһи
Тугу билээхтиэнгий?!
5580 Биһиги дойдубутуттан
Түөрт күүстээх
Күдүк халлаан уола
Күөнчү Бөҕө обургу
Олорор сирэ
Ат кулун үстэ өлөн,
Төрдүс үйэтигэр
Үөрэ тырылаччы тыбыыран
Түһэр дойдута.
Уол оҕо үстэ төрөөн,
5590 Үстэ өлөн, төрдүс үйэтигэр
Үөрэ лонкуначчы туойан,

- Биение сердца
Словно звон топора-молота
Учащаться начало.
Похоже пересек –
Резко затихло,
5550 Топот четырех копыт
Словно четыре грома
Внезапно раздался,
Остановился,
И встрепенулся.
Почему он стоит,
Хозяин подумал
И плеткой подстегнул,
Узду берестяную
Туда-сюда
5560 Тянуть было начал,
Во рту коня слова,
В морде песни,
В голове сказы,
В спине гомон
Начались:
– Тыбыыр..Тып
Джэ-буо, нокоо,
С родины нашей,
Где родились и выросли
5570 Сколько мы прошли,
Если помнишь,
Когда мы дойдем,
Если спрашиваешь,
Ты чадо
Молока и кефира,
Никогда в пути долгом
В дороге большой
Не был который,
Что ты знать можешь?!5580 Родины нашей
Четырех сильных
Небес чистых сына
Кёнчю Бёгё удалого
Земля родная
Что конь трижды умирая,
А на четвертом веку
Табун его звонко фыркая,
Туда попадает.
Мужчина три раза рождаясь,
5590 Три раза умирал, а на четвертом веку
Потомки во весь голос напевая,

- Моонньугар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Мохсоҗол кыыл
Үстэ көнчөхтөөн,
Төрдүс көнчөхтүүрүгэр
Үөрэ чуубурҗаччы ытаан
Тиййэр сирэ,
Торҗон бөрө
- 5600 Тоҗуста тугуттаан,
Онус тугуттууругар
Үөрэ лонкуначчы улуйан
Тиййэр сирэ буолуохтаах,
Билигин биһиги
Төһөтүн кэллибит диир буоллаххына,
Сирбит үс гыммыт иккитин
Дьэ кэллибит.
Мин киһи
- 5610 Сьа бастаах сындааһыным
Саҥа сылыйан эрэр,
Эт бастаах ингиirim
Дьэ ирэн эрэр,
Көнтөс курдук
Көллө тэбэрбэр,
Көтөн хааларбар тийдим,
Хатыс курдук
Хата тэбэрбэр,
Харса суох барарбар тийдим.
Сэрэппэтэҗэ диэйэҗин,
- 5620 Улаханлык туттаар,
Кулгааххын бүөлэнээр,
Кытаанахтык кыбыһаар,
Хараххын саптаар.
Дьэ, ноко, тоҗо ол курдук
Олус дохсуннук,
Аһара кытаанахтык
Айанныыгын диэн
Ыйытар буоллаххына,
Урукку өттүгэр
- 5630 Сытыары сымнаҗастык
Туруору көнөтүк
Айаннаан испиппит,
Дьэ, билигин буолар,
Сэттэ уон дьизэлийэн,
Тибиллэн түһэр дьиибэлээхтэр,
Аҗыс уон ааһа түһэр,
Атан барар аптаах манна баар,
Тоҗус уон

- С ошейником белым на шее,
С кончиком белым на хвосте
Птица сокол,
Три раза *взрастив птенцов**,
На четвертый раз
Стая его громко плача,
Туда долетает,
Волк голодный
- 5600 Девять раз рожая,
На десятый раз
Стая его протяжно вопя,
Туда доходит, наверное,
Сейчас мы
Сколько прошли если спрашиваешь,
Две трети дороги нашей
Мы проделали.
У меня
- 5610 Жилы крепкие с жиром
Только нагреваются,
Сухожилия мои мясистые
Только теплеют,
Словно поводья
Улететь мне придется,
Словно веревка
Натянуться,
Стремглав
Скакать мне придется.
Что не предупредил, не говори,
- 5620 Готов будь,
Уши плотно закрой,
Ноги крепко сожми,
Глаза закрой.
Ну, *нокоо*, почему же
Так стремительно,
Слишком опасно
Я скакать буду,
Если спрашиваешь,
До дня этого
- 5630 Совсем не спеша,
Совсем не торопясь,
Мы с тобой ехали,
Ну, а сейчас,
Семьдесят превосходящих,
Чары пургой обрушивающиеся,
Восемьдесят проходящих,
Колдовство черное здесь живет,
Девяносто

- 5640 Куота түһэр кубулҗаттаах
Бу дойдуга буолар.
Оҕо төрөөн
Муоданы-муокаһы,
Дьиибэни-баабаны,
Дьиккэри-мэһэйи,
Көстүбэти-көлдүнү,
Албыны-адьарайы,
Кырдыгы-кыркаҕы,
Абы-кубулҗаты,
Албаһы-ньыманы
- 5650 Ханна көрбүтүн баар буолуой?!
Бу дойдуга
Дьэ көрөөрү истэхпит.
Нокоо, дьэ,
Аналлаах атым,
Туһааннаах доҕорум диир буоллаххына,
Ытык тылбын ылын,
Икки тылбын иһит,
Үс тылбын өйдүө,
Иттэ айыыга изгэлдьийимэ,
- 5660 Барбах айыыга байааттыма,
Сөбүн айыыга сөрүөстүмэ.
Мантан инньэ,
Бүгүннүттэн ынтах
Кэлин өттүгүн кэтээйэбин,
Уна өттүгүн одуулаайабын,
Хангас өттүгүн кынаайабын,
Чуумпур курдук
Тус иннигин көрөөр,
Этэр тыл бүттэ,
- 5670 Барыах эрэ-э! –
Маны истэн баран
Көр Буурай бухатыыр
Күтүр улаханник
Күлүм аллайда:
– Көр эрэ, оҕолоор,
Ат иигэ
Айабын абатын,
Атыыр иигэ
Албас тылын,
- 5680 Биз оҕото
Билиин эрэ ити буолаҕа.
Бу тоҕо куоттахпытый?
Дьиибэлээх баар буоллабына,
Тиэрэ буккуйан,
Дьиибэтин ичигэстээн,

- 5640 Перевоплощений ловких
Здесь они обитают.
Ты ребёнок
Странности-причуды,
Выходки-проделки,
Преграды-помехи,
Скрытое-обманное,
Лживое-коварное,
Правдивое-верное,
Колдовское-притворное,
Хитрое- лукавое
- 5650 Где бы ты мог увидеть?
В страну эту
Чтобы увидеть, идём.
Нокоо, джэ
Если меня конем своим
И другом настоящим считаешь,
Слова мои прими,
Два слова послушай,
Три слова пойми,
Бесполезным не считай,
- 5660 Безразличным не будь,
За правотой не укрывайся.
С момента этого,
Со дня сегодняшнего
Назад не оборачивайся,
В сторону правую не всматривайся,
В сторону левую не целься,
Словно шомпол
Только вперёд смотри,
Я все сказал,
- 5670 Пора в путь!
Это услышав,
Богатырь *Кёр Буурай*
Очень широко
Улыбнулся и сказал:
– Послушайте-ка, ребята,
Язык злой
Мочи лошадиной,
Язык лживый
Мочи жеребца,
- 5680 Жеребёнок кобылы
Лишь это ты знаешь.
Зачем нам убегать?
Если с чарами кто здесь есть,
Сверху вниз перевернуть,
Чары его очистить,

- Чиэрбэтин өлөрөн
Ааһыа этибит,
Аптаах-албаастаах
Баар буоллаһына,
5690 Сатыылаан киирэн,
Сабыта сынньан,
Абын буккуйан алдыатан,
Аһыйатан барыа этибит,
Кубулҕаттаах баар буоллаһына,
Хонон-өрүөн
Кубулҕатын буккуйан,
Хомуһунун* алдыатан,
Хомурдуоһун тоһон
Хонуутун эрэ
5700 Хаалларыа этибит, – дии санаан баран,
Кини киһи
Аам-саам хаамтаран,
Үөрэм-чүөрэм үктэннэрэн,
Ахсаабат аһай
Айанынан айаннаан,
Сэллээбэттик сизллэрэн,
Илин өттүгэр олорооччу
Ийэ ууһун иччитэхтээн,
Аһа ууһун алдыатан,
5710 Улууһу кураанахтаан,
Нэһилиэги ингнэрэн,
Ол дойдуну
Оһотуттан оһонньоругар,
Эдэриттэн эмээхсинигэр диэри,
Сылгыттан ынаһар,
Көтөр кынаттааһыттан
Сүүрэр атахтааһар дылы
От курдук охсон,
Мас курдук кэрдэн,
5720 Уу курдук кэһэн,
Уот курдук умуруоран,
Күл курдук үрэн,
Көмөр курдук ыстаан,
Үтүө ааттарын алдыатан,
Үрдүк сололорун сууйан,
Күннэрин суолун бүөлээн,
Өлүүлэрин суолун аһан,
Айыһыттарын аартыгын хаппахтаан,
Абааһы аанын арыһан,
5730 Иэйиэхситтэрин суолун мэһэйдээн,
Сизэхсит суолун тэлэйэн,
Үчүгэй өттүн оччотон,

- Червей его убить
Мы с тобой можем,
Нечистое-лживое
Если здесь живет,
5690 Пешком спустимся,
Сразу поколотим,
Нечисть его уничтожить,
Преуменьшить его сможем,
Если с уловками кто здесь есть,
Несколько дней там побудем,
Лживое в нем растряссти,
Лукавое в нем сломать,
От жуков избавиться,
Поле чистое
5700 Только оставить сможем, – он подумав,
Человек этот
Коня подстегнул,
Быстро пришпорил,
Дорогой неустанной
Резво поехал,
Не останавливаясь, рысью идут,
Жильцов части восточной
Род материнский истребил,
Род отцовский уничтожил,
5710 Улус опустошил,
Наслег очистил,
Земли той
От детей до стариков,
От молодых до пожилых,
От лошадей до коров,
От крылатых
До четвероногих
Как траву скосил,
Как деревья срубил,
5720 Как воду расплескал,
Как огонь потушил,
Как пепел сдул,
Как угли остывшие сжевал,
Имена их добрые стёр,
Почетное звание их вымыл,
Свет солнечный им загородил,
Путь к смерти им открыл,
Дорогу *Айыысыта* им закрыл,
Дверь *абаасы* им открыл,
5730 Путь *Иэйиэхсит* перегородил,
Дорогу *абаасы* распахнул,
Светлое в нем уменьшил,

- Куһаҗан өтгүн улаатыннанан,
 Мааны өтгүн быраҗан,
 Барбах өтгүн ылынан,
 Кинилэр тустарыгар
 Ыар чырпа тыыннанан,
 Ыадан бэрик санааланан*,
 Ыар өйү өйдүөн,
 5740 Ыарыылаах дуумайы дуумайдаан,
 Кэнэҕэски үйэҕэ диэри
 Кэбэлийдиннэр курдук диэн,
 Айыһыттаах аан дойдубар,
 Иэйиэхситтээх ийэ сирбэр
 Маннык баранаактар,
 Бу түөкүттэр
 Хойгуолаах суолбунан,
 Эркээйилээх ыллыкпынан
 Эргиллибэтэллэр курдук диэн,
 5750 Булбут сири
 Буоспа курдук буулаата,
 Хоммут сири
 Куор курдук кураанахтаата,
 Таарыйбыт сири
 Дьан курдук алдыатта,
 Түспүт сиригэр
 Дьөһүөл курдук түбүлээтэ,
 Таппыт сири
 Чаҕылҗан уотун курдук салаата,
 5760 Кэлбит сири
 Этин уотун курдук эстэ.
 Онон бу дойдуга
 Барынныырын баратта,
 Салланныырын сарбыйда,
 Санаатын ситтэ,
 Сүөдэнниирин сүтэрдэ,
 Өйдөөбүтүн толордо,
 Кыра хаххалаахтарын кыайда,
 Оччугуй өстөөхтөрүн өлөрдө,
 5770 Барбах дьяныардаахтарын баратта.
 Ээ, кини киһи
 Аска, тагаска наадыбата,
 Олоххо-туойга баҕарбата,
 Охсуһуутун санаатағына,
 Оҕо төрөппүттээҕэр,
 Ойох ылбыттааҕар,
 Олох озорбуттааҕар,
 Ооҕуй баайын байбыттааҕар,
 Ордуу дьиэни туттубуттааҕар,

- Темное в нем прибавил,
От прекрасного отрекся,
Скверное в себя впитал,
Ради них
Дыхание тяжелое обрел,
Мысли злые обрел,
Ум ядовитый обрел,
5740 Думы мучительные думал,
До веков будущих
Чтоб навсегда исчезли,
В мире моем *Айыысытом* благословенном,
На матери-земле *Иэйиэхситом* благословенном,
Такие варнаки,
Лжецы эти
По пути моему с кайло,
По помеченной мной тропе,
Чтоб не возвращались,
5750 Место найденное
Словно оспа поразил,
Где ночевал
Словно корь опустошил,
Куда заехал
Словно чума убил,
Куда спустился
Как *джёсюёл* расположился,
Куда попал
Как огонь от молнии очистил,
5760 Куда пришёл
Как огонь от грома уничтожил.
Потому в стране этой
Всё, что мог сокрушил,
Всё, что мог истребил,
Желаемого добился,
Весь стыд потерял,
Мечту свою исполнил,
Недоброжелателей победил,
Врагов маленьких поубивал,
5770 Ненавистников своих искоренил.
Ээ, человек этот
В еде, одежде не нуждается,
Жизни обычной не хочет,
Когда о боях думает,
Вместо деторождения,
Вместо женитьбы,
Вместо повседневности,
Вместо богатства большого,
Вместо дома уютного,

- 5780 Оһох уотун оттубуттааһар,
Оһоһоһо топпутунааһар
Охсуһуутун ордордо:
Хойукку өттүгэр
Көнүл сылдыар
Суолбун солонноһум,
Кэнэһэски өттүгэр
Кэннибиттэн да кэлээччи
Кэлчирийбэккэ сылдыар
Кэскилин тэрийдэһим,
5790 Анараанһы өттүгэр
Айан дьонугар,
Абааһы аймаһар
Атаһастаппакка сылдыахтара –
Абыралы онордоһум,
Иитиллибит ийэ дойдубар
Инсэ-идэмэр тийийэ суоһа,
Айыллыбыт аһа дойдубар
Ап-кубулһат,
Албын дьаһах сылдыа суоһа,
5800 Төрөөбүт үтүө сирбэр
Төрүөт-оһол түбүлүө суоһа, – дии санаан баран,
Кини киһи
Хонон турдаһын аайы
Айан киһитин курдук аһсаабат,
Суол киһитин курдук солбонуйбат*,
Күн-түүн өнгө-түүтэ тупсан,
Муһа-туйаһа кылааннанан,
Кулһааһа-һараһа кэнээн,
Тумса-уһа уһуктанан,
5810 Илиитэ илбистэнэн,
Тарбаһа талааннанан,
Тыына ыараан,
Күлүгэ тымныйан,
Күүһэ үрдээн испитэ.
Ол иһэн биир бириэмэһэ
Тус иннин диэки
Көрө түспүтэ:
Ээрт-татай, оһолоор,
Эмиэ даһаны, эр дьаалы,
5820 Ылаата, оһолоор, уо-дьаалы!
Сиртэн ситим саһа
Ситимэ суох,
Халлаантан сап саһа
Тардылыһа суох,
Орто дойдуттан
Туһах саһа

- 5780 Вместо печки тёплой,
Вместо еды сытной
Войны ему милей:
 В будущем далеком
Свободно жить
Дорогу проложил,
В будущем близком
Тому, кто после меня останется
Безоблачное для него
Будущее я создал,
5790 В будущем настоящем
Путникам простым,
Племя *абаасы*
Опасно им не будет –
Дело хорошее я сделал,
На мать-землю родную
Зло и жадность не дойдут,
На родине моей дорогой
Колдовство-зло,
Ложь гостить не будут,
5800 Родину мою милую
Смерть-погибель не облюбуют, – подумав,
Человек этот
Каждый раз, когда просыпается
Как путник силы свои не теряет,
Как странник от дороги не устает,
День за днем лучше становится,
Сила-мощь прибавляется,
Уши-глаза лучше слышат-видят,
Щеки румянцем наливаются,
5810 Руки его крови жаждут,
Пальцы его удачу держат,
Дыхание его потяжелело,
Тень его похолодела,
Силы его увеличились.
 Так, в одно время
Что впереди
Тотчас посмотрел:
 Эрт-татай, ребята,
И в то же время, ишь какой,
5820 *Ылаата*, ребята, *уо-джаалы!*
С землей у него
Связи никакой нет,
С небом у него
Нити никакой нет,
С миром Средним
С силки размером

- Тутааҗа суох,
Байааттыбат манганалардаах,
Өҗүллүбэт өһүөлэрдээх,
5830 Иэгэлдьийбэт истиэнэлээх,
Халбаннаабат халҗаннаах,
Төлөрүйбэт сүрдьүгэстээх,
Күн уота
Күрүлүү тохтор күрүөлээх,
Бий уота
Сырдыгыныны убайар ыстаайалаах,
Салгын уота
Саккырыы тохтор хаһаалаах,
Үс хаттыгастаах
5840 Үрдүк халлаан
Үс хонуктаах өһүөннээх былыта
Нөмүрүйэн турарын курдук
Күтүр улахан күүлэлээх,
Аҗыс хаттыгастаах
Аранас манган халлаан
Ардахтаах былыта
Таннары намылыян
Турарын курдук
Ампаарчыктаах эбит,
5850 Хоту халлаан
Хонор былыта
Хонуксуйбутун курдук
Холуодалардаах эбит,
Хара муора
Хара таас хайатын саҗа
Халҗаннардаах эбит.
Түөрт күн уота
Күрүлэччи тыкпытын курдук
Түннүктэрдээх эбит.
5860 Субу курдук
Көннүнэн көтө-мөҗө турар*
Үчүгэй оноһуулаах,
Үрдүк көрүгнээх
Үтүө дьиэҗэ киирэн кэлбит.
Түннүгүн аннынан киирэн,
Олбуорун ортогунан уолдьан,
Тиэргэнин иһинэн киирэн
Аһар дойду эбит.
Ханан да былтарыйбат,
5870 Тугунан да тумнубат,
Кэлбит эрэ киирэн тахсар,
Аһааччы эрэ сылдьан аһар,
Дьиэтэ-уота буолан баран,

- Ручки нет,
Со столбами шатающимися,
С *матицами непрогибаемыми**,
5830 Со стенами крепкими,
С дверями не сдвигающимися,
С изгородью неотделяемой,
Свет солнечный
Ограду большую заливает,
Свет лунный
Сарай для сена озаряет,
Огонь воздуха
Конюшню наполняет,
Трехъярусного
5840 Неба высокого
Облака его трехдневные
Словно спустились
С сенями огромными,
Восьмиярусного
Светлого неба белого
Облака дождевые
Словно перевернувшись,
Вниз спустились,
С амбарчиком, оказывается.
5850 Небо северное
Облако ночное
Словно всю ночь побывал,
С рамой дверной, оказывается,
Моря черного
С черную гору каменную
Со створками дверными, оказывается.
Свет четырех солнц
Словно ярко светит
С окнами, оказывается.
5860 И вот так
Мечущийся-вращающийся
Отлично сделанный,
С виду высокий
В дом красивый он зашел.
Через щель окна зайдя,
Через середину двора пройдя,
Через двор большой зайдя,
Так туда попадают, оказывается.
Никуда не свернуть,
5870 Никак не обойти,
Каждый пришедший заходит,
Каждый проходящий заглядывает
В дом этот, но

- Бу тиэргэн ортотугар диэри
Кэлбит эрэ суол баар,
Антах ааспыт,
Бэттэх төннүбүт суол-иис
Мэличчи биллибэт.
Тугун бэрдэй, оҕолоор диэн,
5880 Туруору дуумайдаан,
Сытыары сыаналаан,
Олордү толкуйдаан
Көрөн турдагына,
Дьэиэ иһигэр
Атах тыаһа табыгыраата,
Уллунгах тыаһа тоһугураата,
Тилэх тыаһа тибигирээтэ,
Хара таас халҕаны
Арыя баттаата,
5890 Борон таас модьоҕотун
Монуйа атыллаата,
Күөх былыт
Күүлэтин иһиттэн
Мүлчү ойдо,
Сүүрэн кэллэ.
Биһиги уолбут
Көр Буурай көрө түспүтэ:
Дьэ, доҕоор,
Чэчэгэйдиин тэтэрбит,
5900 Кыламаньын кытарбыт,
Чабырҕайдыын сандаарбыт,
Көмөгөйдүүн күндээрбит,
Мунньан-тараан муруннаммыт,
Булан-талан уостаммыт,
Хамна-түмнэ хаастаммыт,
Эбэн-сабан эмийдэммит,
Эргиччи-урбаччы эмэхэлэммит,
Кэһиэҕинэн кэҕэрпит,
Хайағынан хаахтаабыт,
5910 Үрүмэнэн үктэммит,
Киһинэн тэбиммит,
Саһылынан дайбаабыт,
Сэтэлгэ* үөһэ
Сэттэтэ эргийбит,
Тоһоҕо үөһэ
Тоһуста холоруктаабыт
Кыыс оҕо
Кылбайар кылааннааҕа,
Дьахтар дьаалы
5920 Талыы бэрдэ

- До двора середины
Следы дошедших только есть,
Дальше прошедшего,
Обратно вернувшегося
Следов совсем нет.
Ребята, вот это даа, –
- 5880 Открыто думать стал,
Все расценивать стал,
Рассуждать стал,
Прямо на глазах его
Внутри дома
Шаги громкие раздались,
Звуки ступней донеслись,
Топот стоп послышался,
Черная дверь каменная
Резко открылась,
- 5890 Порог из камня коричневого
Кто-то быстро перешагнул,
Из облака голубого,
Из сеней огромных
Резко выскочил
И подбежал.
Человек наш
Кёр Буурай тотчас посмотрел:
Джэ, друг мой,
С висками румяными,
5900 С ресницами красными,
С висками сияющими,
С вилочкой сверкающей,
С носом аккуратным,
С губами красивыми,
С бровями густыми,
С грудью большой,
С задом округлым,
Накипью срыгивающая,
Маслом сливочным плюющая,
- 5910 Пенкой от молока ступающая,
Соболями отгаливающаяся,
Лисицами размахивающаяся,
На кольце тальниковом
*Семь раз крутившаяся**,
На гвозде
Девять раз вертевшаяся,
Девушка
Лучшая из лучших,
Женщина
- 5920 Отборная из отборных

- Тахсан тийэн кэлэн,
Атын унга уостуганыгар
Уон бадьы көмүс тарбаҕын,
Биэс илбинньик*
Көмүс илиитин
Батары биэрдэ,
Тутан ылла,
Туора тардан тохтоотто,
Тэһэ көрөн дьэбидийдэ,
5930 Супту көрөн сойуодуйда,
Тыыра көрөн ньылабадьыда,
Ыстыыр тийһин ырдьатта,
Ыйыстар күөмэйин көҥкөттө,
Ынырыктаах хаанын ылынна,
Ыллаан лыҥкынатта,
Туойан чонкунатта,
Ытаан ырбайда:
Дьээ-буо! Дьэ, доҕор,
Доҕор диэтэ диэн
5940 Тутурҕаныма*,
Атаас диэтэ диэн
Аймаһыйыма,
Убаай диэтэ диэн урданыма,
Туһун хоту дорообо!
Дорообо!
Кэнниттэн – кэпсиэ,
Ортотуттан – тугу биллин? –
Туоһу тойук барда.
Ханнык улуус,
5950 Хайа нэһилиэк,
Ханнык ат баһа,
Ким ийэтин ууһа,
Ким диэн киһи
Буоларгыный, оҕолоор,
Күн киһитин
Дьүһүнэ дьүһүҥнээх,
Айыы оҕотун
Быһыыта быһыылаах
Буолан барангыҥ
5960 Хантан иһэрин,
Ханна барарыҥ эбитэй?
һы, һы, ый, ыйй...
Ытаатаҕым ыксарытын,
Уһаты уллунахтааҕа
Соһоотоҕо соторутун,
Соһумарын, оҕолоор.
Киһи курдук эрдэһпинэ,

К нему вышла,
За ремни правые узды коня
Толстых десять пальцев золотых,
С пятью пальцами
Руку золотую
Резко протянула,
Схватила,
В сторону потянув, остановила,
Будто *насквозь посмотрела**,
5930 Взглядом своим просверлила,
Глазами дыру прожгла,
На все зубы широко улыбнулась,
Горло своё прочистила,
Кровью лицо налилось,
Песню свою начала,
Тойук звонко запела,
Сквозь слёзы широко улыбаясь:
– *Джээ-буо! Джэ*, друг мой,
Что другом назвала,
5940 Не обижайся,
Что приятелем назвала,
Не волнуйся,
Что братом старшим назвала, не гневайся,
Здоровья доброго!
Здравствуй!
С конца – рассказывай,
С середины – что узнал? –
Песню-*тойук* начни.
5950 С улуса какого,
С наслега какого,
С края земли какого,
Рода материнского какого,
Как звать тебя
Мне расскажи,
Человека солнца
Внешность у тебя,
Сына *айыы*
Облик у тебя,
Таким являясь,
5960 Откуда идешь,
Куда ты направляешься?
Хы, хы, ый, ыый...
Сильно плакала,
Со стопами длинными
Как быстро потолстело,
Неожиданно, ребята.
Когда человеком я была,

- Дойдулаах-сирдээх,
Дьонноох-сэргэлээх,
5970 Ийэлээх-аҕалаах
Инилээх-биилээх этим ээ.
Ол бу дойдуга
Тоҕо кэлэн олоҕурдун? – диэн
Туоһулуур буоллаххына,
Ханнык улуускун,
Хайа нэһилиэккин,
Ханнык аҕа ууһа,
Ким ийэтин ууһа,
Ханнык аҕалаах,
5980 Ким ийэлээх,
Ким ааттаах оҕо буолаҕын? – диэн
Быйытар буоллаххына,
Үрүн күн анна диэн улуустаах,
Үктэл буор үрдэ диэн нэһилиэктээх,
Айыһыт төрдө диэн
Аҕа уустаах,
Иэйиэхсит төрдө диэн
Ийэ уустаах,
Дьыл иччитэ
Дьылҕа Хаан Тойон диэн аҕалаах,
Сайын иччитэ
Сабыһа Баай Хотун диэн
Ийэлээх этим.
Бэйэм буоллаҕына
Кытаран тахсар,
Кыһан киирэр,
Кыһыл аламай
Манган күнгэ холобурданар
Кыыс Кырандааныскай
6000 Үчүгэй диэн ааттаах этим.
Холоонноохторбуттан куотан,
Тэннээхтэрбиттэн тэйэн,
Бар дьоммуттан матан,
Бу дойдуга кэлэн,
Дьолту дойдутугар тоҕоһон,
Абааһы араспаанньатыгар анныллан,
Биллибэт миэрэтигэр киирэн,
Адьярай аатыгар кыттан,
Олороохтоотоҕум.
6010 Ол тоҕо кэлтиний? – диэн
Туоһулаахтыырын буолуо,
Мантан чынха арҕаа
Аҕыс бастаах Ала хансаар хайа
Анараа өттүгэр

- Родина у меня была,
Семья у меня была,
5970 Родители у меня были,
Братья у меня были.
В стране этой
Почему я жить стала? –
Если спрашиваешь,
С улуса какого,
С наслега какого,
Рода отцовского какого,
Рода материнского какого,
5980 Кто отцом моим был,
Кто матерью моей была,
Как зовут меня? –
Если спрашиваешь,
Из улуса под солнцем белым,
Из наслега на земле твердой,
Из рода отцовского
Айыысыт,
Из рода материнского
Иэйиэхсит,
5990 *Джылга Хаан Тойон* отец мой,
Дух-иччи лета
Сабыйа Баай Хотун
Мать моя были.
Сама я
Красной восходящего,
Закатом садящегося,
Золотисто-красного
Солнца белого именем
Кыыс Кырандааньскай
6000 *Ючюгэй* меня звали.
От достойных я сбежала,
От равных отделилась,
Блиzkих своих лишилась,
В мир этот пришла,
В стране *Джолту* оказалась,
Абаасы стать заставили,
Меру неизвестную приняла,
Аджарая имя присвоили,
Теперь здесь живу.
6010 Почему сюда я пришла? –
Если ты спрашиваешь,
Отсюда к западу
Восьмивершинной горы *Ала хангсаар*
Со стороны той

- Абааһа атамаана
Ала Хансаар тойон,
Үрүг Монгой хотун диэн бааллар.
Олор уоллара
Ааттах киһи Арсан Дуолай
- 6020 Ат Биис бухатыыр диэн
Абааһы атамаана,
Дьолту туйгуна,
Дойдубар тийиэн,
Түүн уоран,
Күнүс талаан,
Быһа-таһы былдыаан,
Ытата-соното манна аҕалан
Бу дьиэлээн-уоттаан
Быраҕан кээһэн баран,
- 6030 Киэһэ сиирим кэмчитийдэ,
Сассыарда аһыырым аҕыйаата,
Күнүскү күөһүм бүттэ,
Ол көрдөһө,
Өйүө булуна бардым диэн
Барбыта лоп курдук
Тоҕус хонно.
Билигин кэлэрэ
Уон аҕыс хонук хаалла.
Үс тоҕус хонуом диэбитэ.
- 6040 Айан оҕото ахсаабытын буолуо –
Аан дойдубуттан аҕалбыт
Аҕыйах аспыттан
Асаһан аас,
Суол оҕото
Солбонуйбутун буолуо,
Улуу дойдубуттан аҕалбыт
Утуйар таҕастаахпын,
Хонон аас,
Сырыы оҕото
- 6050 Сылайбытын буолуо,
Сырдык дойдубуттан аҕалбыт
Сытар оронноохпун,
Сыттык оҕолоохпун,
Сылаас дьиэлээхпин,
Сымнаҕас астаахпын,
Сытан-сынньанан аас.
Күн киһитин
Күннээҕэр күндүтүк көрөбүн,
Айыы киһитин
- 6060 Ыйдааҕар ыраастык саныыбын,
Мин дойдубуттан

- Атаманы *абаасы*
Ала Хангсаар Тойон,
Юрюнг Монгой хотун живут.
Сын их
По имени *Арсай Дуолай*
- 6020 *Ат Биис* богатырь
Атаман *абаасы*,
Лучший из *Джолту*
На родину мою придя,
Ночью украл,
Днём ограбил,
Силой отобрал,
Рыдать заставил,
В дом этот привел,
Меня тут бросил,
- 6030 На ужин еды не хватает,
На завтрак еды совсем мало,
Обед мой закончился,
Еду искать,
Припасы пополнить пойду сказав,
Как ушел
Девять дней прошло.
Сейчас до прихода его
Восемнадцать дней осталось.
Три раза девять дней буду сказал.
- 6040 Ты, путник, в дороге ты устал, небось,
Немного еды
Из мира нашего
Со мной поешь,
Ты, странник,
Исхудал-утомился, небось,
Из родины моей великой
Постель у меня есть,
Переночуй,
Дороги дитя
- 6050 Ослабел, небось,
Из родины моей светлой
Кровать у меня есть,
И подушка маленькая,
Дом теплый,
Еда вкусная,
У меня поспи-отдохни.
Человек живой
Для меня солнца милее
Человек *айыы*
- 6060 Для меня луны светлее,
С родины моей

- Эн дойдун
Чугас соѳус буолуо,
Туоһуластахха сурах-садьык
Иһиллэрэ буолуо,
Үтүө үөлээннээхтэрбин,
Үчүгэй доѳотторбун,
Үрдүк аан дойдубун
Туоһулуом этэ.
- 6070 Мун саатар,
Төһө да тиэтэйдэргин,
Улуускун-нэһилиэккин,
Ааккын-суолгун
Этэн барыый, убайыкаам.
Айан киһитэ барахсан
Уңуоѳун үүттээх,
Этинг саастаах,
Төбөн үргүөрдээх
Киһи буоллаххына,
- 6080 Эгини бары
Санаахтырың буолуо,
Ол сыһата суох.
Орто дойду киһитэ,
Күн айыы оѳото,
Бу дойдуга кэлэн
Дьыэлэнэн-уоттанан
Олоруон сатамат.
Бу ханнык эрэ
Дьыэлийэн барар дьыибэлээх,
- 6090 Ааһан барар аптаах,
Куотан барар кубулѳаттаах,
Абааһы ааттааѳа,
Лизһэй бэрдэ,
Көстүбэт күүстээѳэ,
Айан харгыһа,
Суол бумчата,
Баһын аңаара балай маңаас,
Куйахатың аңаара куочай кугас,
Сиирин сылтааѳа,
- 6100 Кубулунан олордоѳо
Дииргэр син сөптөөх.
Суох, инньэ диэмэ,
Кириий, сылдыый! – диир.
Мань истэн баран
Көр Буурай бухатыыр
Атыттан түһэ эккирээтэ.
Атын буоллаѳына,
Иирээннээх-илбистээх

- Твоя родина
Немного ближе, наверное,
Если поспрашивать,
Много слухов ходят,
Ровесникам милым,
Друзьям хорошим,
Мир мой лучший
Показала бы.
- 6070 Хоть,
Как бы сильно не спешил,
Улус-наслег,
Имя-прозвище свое
Скажи, братец старший.
Как у путника у тебя
Кости твои с отверстиями,
*Мышцы твои со слоями**,
Голова твоя холодная
Если таковым являешься,
- 6080 О всяком
Подумать можешь,
Так правильное.
Человек мира Среднего,
Дитя племени солнечного,
В мир этот придя
Домом-хозяйством обзаведясь
Жить не должен.
Это какие-то
Причуды расплзающиеся,
- 6090 Колдовство проходящее,
Чары убегающие,
Именитый из *Лиэсэй*,
Лучший из бесов,
Сильный из невидимых,
Помеха на пути,
Преграда на дороге,
Чья голова наполовину белая,
*Чье темя наполовину белесое**,
Повод поесть,
- 6100 Притворяясь, живет,
Сказать можешь.
Нет, не говори так,
Заходи, заглядывай! – говорит.
Это услышав,
Богатырь *Кёр Буурай*
С коня ловко спрыгнул.
Коня этого,
К жестокому-кровавому

- Иэйиэхситтээх илин халлаан диэки
- 6110 Эргиччи тардан кэбистэ.
Ол гынан баран,
Ынгырын уһулан ылла,
Ый хотунга ыйаан туттарда,
Үүнүн устан ылан,
Үргэл хотунга туттарда.
Атын уна-ханас кулгааҕар
Уостаах-тиийин
Угаттаан ыла-ыла
- 6120 Сангалаах-ингэлээх,
Сэһэннээх-тэптэрдээх,
Ырыалаах-тойуктаах
Буола турбута:
– Дьэ-буо, доҕоор!
Аналлаах атым,
Туһааннаах доҕорум,
Сүүрэр атаҕым,
Көтөр кынатым,
Көлөм барахсан,
Дойдугуттан турбутун
- 6130 Төгүрүтэн түөрт сыл буолла,
Ол былаанын тухары
Салаа оту
Туора хадьыйбатын,
Омурт ууну
Омурдан ылбатын.
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Сыыдам сырыылар,
Суһал айаннар,
- 6140 Суурхай барыылар,
Хаарыан сах,
Халбарыйар быһыы,
Үтүө сах,
Куотар майгы
Тийиэн-тирээн кэллэбинэ,
Аан дойду
Алтан төбөлөөх,
Аҕыс силгиэхтээх
Ача күөх отуттан аһаптатаҕын,
- 6150 Улуу дойду
Орусуоллаах уутуттан
Омуртарбатаҕын,
Ийэ дойду
Сибэккилээх отуттан
Сиэппэтэҕин,

- Небу восточному с духом-иччи *Иэйиэхсит*
- 6110 Тотчас повернул.
После этого
Седло быстро снял,
На госпожу луну повесил,
Узду ловко снял,
Юргэл госпоже отдал.
В уши левое-правое коня
Губами-зубами
Притрагиваясь,
Разговор-сказ свой
- 6120 Рассказывать начал,
Песни-*тойук* свои
Петь-запевать начал:
– *Джэ-буо*, ребята!
Конь мой назначенный,
Друг настоящий,
Ноги мои бегущие,
Крылья мои летящие,
Колёса мои милые,
Что из мест родных ушел,
- 6130 Примерно четыре года прошло,
Все время это долгое
И травинку
Тонкую не ел,
Воды глоток
Вовсе не пил.
В будущем,
Со временем
Поездки быстрые,
Поездки скорые,
- 6140 Поездки резвые,
Время, когда
Отсюда уехать,
День, когда
Отсюда бежать,
Если придет,
Мира всего
С одуванчиками,
С восемью связками
Свежей травой зеленой не кормил,
- 6150 Страны великой
Водой рассольной
Меня не поил,
Матери-земли
Травами цветущими
Меня не кормил,

- Сизеркилэ уутуттан
Иһэртэҕин,
Онон күүс баранна,
Көнүл бүттэ, – диир буолаайаҕын.
- 6160 Илин диэки итии муора
Бэтэрээ биэрэгэр,
Сизэрэ таас хайа
Илин кырытыгар тийэн
Сибэккитин сиэн
Синин этин ситэр,
Отун сиэн
Орто кунгун толор,
Утун иһэн тупсаар,
Быа тийбэт быччыннан,
6170 Хатыс тийбэт хаһалан,
Дырим тийбэт дылбэктэн,
Холун тийбэт хоннуолан,
Хомуут баппат
Хороҕор саалан,
Сэдиэлкэ турбат
Сибие систэн,
Үтүө дьолун тупсан,
Өрөгөйүн үрдээн
Үчүгэйдик сырыт,
6180 Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Урукку курдук
Эргэтээҕи суолунан эгэ дүксүн,
Ингэн-хаһан аан дойду,
Абааһы сирэ атаҕастаабатаҕына,
Чупчургуран дойдута туораппатаҕына,
Аналлаах атым,
Туһааннаах доҕорум,
Кэл! – диэммин,
6190 Үс үөстээх
Өргөн көнтөспүнэн
Үстэ үөлэн,
Өрө-таннары,
Үрүн күнү көрсө
Далбаатырбын кытта
Мин илин өттүбэр
Баар буолаар.
Быралҕаннаах бырах муора,
Быдан ыраах
6200 Бырастыы, бырасаай! – диэбитэ.
Ол гынан баран
Айыытын кыһын кытта

- Водой зеркальной
Меня не поил,
Потому силы иссякли,
Воля закончилась, – не говори.
- 6160 На востоке моря горячего
На берег ближний,
Горы каменной
К краю восточному иди,
Цветами щедрыми наедаясь
Возмужай и крепни *,
Травами свежими
Желудок свой наполни,
Воды выпив, похорошей,
6170 Что верёвкой не обмотать, мышцы обрети,
Что ремнем не обмотать, жир нагуляй,
Что подпругу не повязать, колени обрети,
Что подпругу не застегнуть, ребра жирные обрети,
Что хомут не одеть,
Шею жирную обрети,
Что седелка не подходит,
Позвоночник крепкий обрети,
Счастье твое возвеличится,
Слава твоя возвысится,
Удачи тебе,
- 6180 В будущем далёком,
В день поздний,
Как и прежде
Дорогой старой,
Мир непонятный,
Если земля *абаасы* не обидит,
Если земля бесов не обделит,
Конь мой назначенный,
Друг верный,
Приди! – скажу я,
- 6190 Трехжильными
Поводьями длинными
Трижды покрутив,
Вверх-вниз,
Навстречу солнцу белому
Как только помахаю,
Справа от меня
Появись.
Море с течением быстрым,
На годы долгие
- 6200 Прости, прощай! – сказал.
После этого
Девушку *айыы* свою

- Арыалласпытынан,
Күнүн кыыһын кытта
Көтөхсүбүтүнэн,
Атылы баҕайытык
Дайбаатылар,
Сөп баҕайытык үктээтилэр,
Уу бычыгыраабат,
6210 Буруо быкпат курдук
Быһыта куустуһан кэбистилэр,
Уобуруччу курдук тутустулар,
Лыыбара курдук ылыстылар,
Модуннук моонньоустулар.
Ол иһэн эрэн
Көр Буурай бухатыыр
Көхсүнээҕи санаата,
Көрөр хараҕа
Атын буола-буола
6220 Аргыстаһан испитэ,
Дьип хаан дьиэтигэр,
Ой бараан ордуутугар
Киирэн кэллилэр.
Кыыс киһи
Кыбынан испит киһитин
Ыһыктан кэбистэ,
Харса суох хамсанна,
Дьүүлэ суох сүүрэлээтэ,
Бэркэ диэнник тиэтэйдэ,
6230 Хаамар сиригэр
Хагдан эһэ тириитин тамнаата,
Үктэнэр сиригэр
Үчүгэй үүс тириитин
Уурталаата,
Олорор сиригэр
Уоттаах саһыл тириитин
Олбох бырахта,
Сытар сиригэр
Сыаналаах киис тириитин
6240 Сыттык бырахта,
Утуйуоҕа даҕаны диэн
Сууммата биллибэт
Дьонуот тириитэ
Суорҕаны уурталаата,
Аһыа даҕаны диэн
Ынах сүөһүттэн төрөөбүт
Уон аҕысты бууттаах
Аарыма ат оҕустары
Алын өттүттэн

- Сопровождая,
Солнца девушку свою
На руках неся,
Оба одновременно
Руками размахивая,
Одновременно ступая,
Что вода не просочится,
6210 Что дым не пройдёт,
Очень крепко обнялись,
Как обручи за руки взялись,
Как *лыыбара* вместе взялись,
Крепко за шею обнялись.
Так идя
Богатырь *Кёр Буурай*
С мыслями задними,
Глазами видящими
Не выдавая
6220 С ней вместе шел,
В дом ее плотный,
В логово одинокое
Они зашли.
Девушка
Человека что рядом
Тотчас отпустила,
Суетиться начала,
Бегать начала,
Сильно спешить начала,
6230 Там, где ходит,
Медведя старого шкуру бросила,
Там, где ступает,
Рыси хорошей шкуру
Положила,
Там, где сидит,
Из шкуры лисы огненной
Подстилку бросила,
Там, где лежит,
Из шкуры соболя ценного
6240 Подушку бросила,
Что спать будет
С неизвестной суммой
Из шкуры енота
Одеяла положила,
Что есть будет
Коровой рожденных
Восемьнадцатипудовых
Холощенных быков громадных
С части нижней

- 6250 Атағын бысталаан,
Кэнниттэн кутуругун быһан,
Инниттэн муһун
Туурталаан ылаттаабыт,
Уоннаағытын бүтүннүүтүн
Бүтэйдии куйахаан
Ааспытынан ағыс уон оғус
Устуунньатын ағалан
Улуу күөл бууһа
Уһулута тонмутун курдук
- 6260 Уһун киэн хобордооғор
Лоһугураччы кутта.
Иккиһин элэстэнэн тиййэн
Ыраахтан кэлбит киһи
Утаппыта буолуоҕа,
Хойуутугар бөттөбүнэ,
Убаҕаһыгар чачайарыгар
Саманнык ас наада буолуо диэн,
Кытыылыыр сылгы
Кыдьымахтаах кымыһа
- 6270 Кыллаах ыағаска
Кыыгыначчы көөнньөн турарын,
Тоғус уол киһи
Тоғус өттүтэн
Чохчос гынан баран,
Долгуччу көтөҕөн ылар
Тоғус атахтаах
Чороон ымыйатыгар
Толору кутта.
Суол киһитэ
- 6280 Туранхардаҕа буолуо диэн,
Дуумайды санаата,
Тунгуй ынах киэнэ
Лоһугураччы иирбит,
Чокуонускай арыгытын*
Чороонноох кымыһыгар
Толору кутта,
Чуор мутук хамыйағын
Туруору анһан баран,
Көтөҕөн кэлэн
- 6290 Остуолугар ууран кэбистэ.
Үсүһүн элэстэнэн төнүннэ,
Атын сиртэн иһэр киһи
Санаарҕаабыта буолуо,
Санаатын тарҕатарыгар
Саманнык ас сөп буолуо диэн,
Саарыл биэ киэнэ

- 6250 Ноги отрезала,
Сзади хвост отрезала,
Спереди рога
Повырывала,
Всему остальному
Шкуру всю опалив
Восемьдесят штук
Быков принесла,
Лёд озера великого
Будто намертво замёрз
- 6260 В длинную сковороду большую
Звонко положила.
Второй раз пошла,
Из мест дальних пришедший
Пить хочет, может,
Чтобы от густоты пищи икал,
*Чтобы от жидкого захлебнулся**,
Еда такая нужна будет, думая,
Лошади молодой
Кумыс холодный со льдом
- 6270 Из ведра берестяного
До краёв наполнённый,
Что девять парней
С девяти сторон
На корточки сев,
С трудом поднимают,
С девятью ножками
В *чороон* круговой
До краёв налила.
Человек с дороги
- 6280 Отощал, может,
Она подумала,
Молоко коровье
Хорошо свернувшееся
Масло сливочное
В *чороон* с кумысом
До краёв положила,
Ложку из сука ломкого
Прямо воткнула,
Принесла и
- 6290 На стол положила.
Третий раз, торопясь, пошла
Из краёв других пришедший
Печалится, может,
Чтобы мысли его развеять,
Еда такая подойдёт, подумав,
Из молока кобыльего

- Саамал кымыһа*
 Саар ыаҕаска баарын ылан,
 Аҕыс кыыс дьахтар
- 6300 Аҕыс өттүттэн
 Арычча көтөҕөр,
 Аҕыс атахтаах
 Матаар ымыйатыгар
 Барылаччы кутта.
 Айан киһитэ
 Ааспыта буолуо дии санаан,
 Манаас ынах киэнэ
 Батыгыраччы иирбит арыыта
 Мас кытахха баарын
- 6310 Матаардаах кымыһыгар
 Балаччы кутта,
 Мас хамыйаҕы
 Батары анһан баран,
 Мадьаччы көтөҕөн ағалан
 Баһык уһукка* олордон кэбистэ.
 Биһиги киһибит
 Үтүө бэйэлээх
 Олоҕу онордо,
 Орону тэрийдэ,
- 6320 Остуолу тарта,
 Аһы бэлэмнээтэ дии санаан,
 Кэрэхсиэбэккэ олорор киһи
 Кэтэҕинэн быаланна,
 Кэдиригитин санаата,
 Хайытынан көртөлөөтө,
 Хабарҕатынан тыынна,
 Атыннык санаата,
 Уоттаах чолбон курдук
 Уу курустаал хараҕынан
- 6330 Утарыта көртөлөөтө,
 Ыстыыр тииһин ырдыатта,
 Ыйыстар күөмэйин көҥкөттө,
 Ыллаан ырдыаннаан барда:
 – Дьэ-буо, доҕор!
 Мин эйигиттэн
 Санныбынан дьүдэйэн,
 Таҕаста ағал диэбэтэҕим,
 Айахпынан аччыктаан
 Аста бэлэмнээ диэбэтэҕим.
- 6340 Чэ эрэ,
 Айыы киһитэ буоллаххына,
 Түөрт күүстээх
 Күдүк халлаан уола

- Кумыс тёплый
Из большого ведра берестяного,
Что восемь девушек молодых
- 6300 С восьми сторон
С трудом поднимают,
С восьмью ножками
В чашу-*ымыйа* деревянную
До краев налила.
Человек в пути
Изголодался, может, подумав,
Молоко коровы молодой
В масло свернувшееся
В большой чаше деревянной
- 6310 В кумыс в кубке-*матаар*
До краев положила,
Ложку деревянную
Прямо воткнула,
Еле подняла и принесла,
В центр стола поставила.
Человек наш
Что добрая-достояная
Подстилку положила,
Кровать постелила,
- 6320 Стол накрыла,
Еду приготовила, не подумал,
Интересоваться не стал.
Заупрямился-заартачился,
Об обратном он подумал,
С прищуром посмотрел,
Горлом задышал,
О другом он подумал,
Как звезда горящая
Глазами хрустальными
- 6330 Прямо в упор посмотрел,
Зубы свои оскалил,
Горло своё прочистил,
Песнь свою, ухмыляясь, начал:
– *Джэ-буо*, друг мой!
Я у тебя,
Сильно исхудав,
Бельё нести не просил.
Сильно проголодавшись,
Еды приготовить не просил.
- 6340 Ну-ка,
Если ты человек *айыы*,
Четырьмя силами владеющий,
Сын неба высокого

- Күөнчү Бөҭө
Көлдүн киһитэ
Ханна олорорун,
Хайдах быһыылаағын,
Хайа майгылаағын,
Хас киһилээҕин,
6350 Хас көс хаалбытын,
Хас суол арахсарын,
Хас өрүһү туоруурбун,
Хас күөлү эргийэрбин,
Хайа ааттаах ыаллары
Ханан ааһарбын,
Хас улууһу хайытарбын,
Хас нэһилиэги тэлэрбин
Ынах ыллыгын курдук
Ырпыгын-чырпыгын
6360 Ырытан туран,
Сылгы ыллыгын курдук
Кыдьыгын-кыркаҕын
Булан туран,
Суолун-иһин
Биирдии ыйан кулу.
Сэттэ уон
Тибилийэн түһэр дьиибэтин,
Аҕыс уон
Ааһан барар абын,
6370 Тоҕус уон
Куотан барар кубулҕатын,
Харах чугаһы көрөр,
Кулгаах ырааҕы истэр,
Бачча былааннаах
Дойдуга кэлэннин
Хас да сылы мэлдьи
Ыкса ыала,
Чугас дьоно,
Истин нэһилиэгэ
6380 Буолан олорор эбиккин.
Күн айыы киһитэбин диэн
Бэйэн этэҕин,
Ол хайаан даҕаны
Бу дойдуга үчүгэийинэн кэлэн
Олорботоҕун кирдик,
Үчүгэи-куһаҕаны
Билэн олорорун буолуо,
Суол киһитин тохтотума,
Айан киһитин ахсарыма,
6390 Сүрдээх түргэн,

- Кёнчю Бёгё*
Бездельник праздный
Где живёт,
Как выглядит,
Характер какой у него,
Сколько людей у него,
6350 Сколько миль осталось,
Сколько дорог расходится,
Сколько рек мне перейти,
Сколько озёр мне обойти,
Семью какую именитую
Как мне обойти,
Сколько улусов перейти,
Сколько наслегов пройти,
Как тропинку коровью
Каждую кочку ее
6360 В точности опиши,
Как тропинку конную
Каждый след ее
В точности покажи,
Дорогу к нему
Подробно расскажи.
Семьдесят
Причуд его ускользящих,
Восемьдесят
Чар его колдовских,
6370 Девяносто
Превращений его страшных,
Глаза ближнее видят,
Уши дальнее слышат,
В страну такую
Дальнюю прибыв,
Несколько лет кряду
Соседом близким,
Человеком близким,
Наслегом близким
6380 Являешься, оказывается.
Что ты *айыы* солнечный
Сама говоришь,
Наверняка, ты
Сюда не по своей воле
Пришла и живешь,
Хорошее и плохое
Наверняка, знаешь,
Путника не останавливай,
Странника не задерживай,
6390 Очень торопящийся,

- Олус тиэтэл,
Улахан соруктаах киһи буолабын.
Үтүө бэйэлээх
Үс тыыннаах эрдэххинэ,
Тахсан ыйа тарт!
Суолум төрдүгэр
Киллэрэ оҕус! – диэн
Ыган-хаайан,
Муннугу буллартаан,
6400 Унучахха угаттаан,
Сыыһа-халты сырбаталаан,
Тутум тутан охсуталаан,
Дьэбиннээх иэдэһин,
Харанга хаанын
Көрдөртөөн барда, оҕолоор!
Онуоха кыыс киһи
Куота көтө сылдьан,
Икки кыттыһар
Кыламаньын быыһыттан,
6410 Кыһыл көмүс үрүүмкэлээх ууну
Ингнэритэ анньыалаабыт курдук,
Хараҕын уута
Кылбалдьыйа тобунна,
Көмүскэтин уута
Мөлбөйбүтүнэн сүүрдэ,
Имин хаана иэдэйдэ,
Сүүһүн хаана сүүрэлээтэ,
Уһун хаана оонньоото.
Улуу күтүр
6420 Уйадыһан олорон:
– Дьэ-буо, убаай!
Мукутуур мун саатар
Аартыкка баппат
Араан чалбык ааккын,
Суолга баппат
Суон үнсүүр сураххын
Иһитиннэрбэккин баҕас ээ,
Оччоҕо мин
Син билэрбинэн ыйыам этэ.
6430 Туох буоллун, убаай,
Тоҕо аһаабаккын, доҕоор?
Айыылаах аһы астаабатаҕым,
Алҕастаах танаһы
Бэлэмнээбэтэҕим,
Өһүргэниэн курдук
Үөхсүбэтэҕим,
Кыйаханыан курдук

Сильно спешащий,
Человек с целью большой я.
Добрая-достойная,
Пока с тобой всё в порядке
Сейчас же путь укажи!
На начало дороги
Сейчас же отведи! – сказал
Со всех сторон надавил,
В угол прижал,
6400 В подвал бросил,
Без разбору отхлестал,
Кулаками ударил,
Щеки ее ржавые,
Кровь ее чёрную
Показывать начал, ребята!
Тогда девушка
Убежать пытаюсь,
Из двух парных
Ресниц густых,
6410 Рюмки золотых с водой
Будто опрокинули,
Слёзы её
Сверкая, полились,
Капли большие
Из глазниц стекли,
Щеки ее покраснели,
Лоб ее сморщился,
*Кровь ее взыграла**.
Чудовище ужасное,
6420 Расчувствовавшись, села:
– *Джэ-буо*, брат старший!
На конец худой
В долине не помещающееся
Имя своё знатное,
В дороге не помещающуюся
*Славу свою громкую**
Услышать ведь не даешь.
Тогда бы я
Что знаю указала.
6430 Что с тобой, брат старший,
Почему не кушаешь, друг мой?
Еду грешную не готовила,
Одежду плохую
Не готовила,
Чтобы обиделся,
Не злословила,
Чтобы разозлился,

- 6440 Ыыстаабатаҕым,
Күн киһитэ диэн
Көрө үөрэммин,
Айыы киһитэ диэн
Истэ сэргиммин
Ынгыран киллэрбит
Буруйдаахпын, – диир.
Оо, биһиги киһибит,
Оччугуй тойугун,
Аҕыйах ырыатын,
Сэдэх кэпсэлин,
Кыра ыаһаҕын истэн баран,
6450 Чэгиэн сириэнэн
Дэлби бара сыста,
Халын сириэнэн
Хайа бара сыста,
Курус гына түһүөр диэри
Куһаҕан бумчалара оҕустулар,
Дык гына түһүөр диэри
Мөкү биттэрэ тартылар,
Ойон тура экирээтэ,
Кыыс киһини
6460 Кыа хаан олбохтоох,
Кырбас эт ытырыылаах
Үнүүтүнэн охсон унаарытта,
Сырбатан сыыйылыннарда,
Төбөтүнэн хайытта,
Ортотунан быста.
Били инньэ гынарын гытта
Били кыһын түөрт лабаата
Дьизэ түөрт муннугар
Түөрт чохтоох уот буолан
6470 Аллараа дойдуга
Субурус гынан хааллылар.
– Ээ, ол иһин даа, –
Дии санаабыта Көр Буурай.
Бу түөкүн
Аһан барар албаһа,
Куотан барар кубулҕата,
Дьизэлийэн барар дьиибэтэ
Бу астаабыт аһыгар буолуо, –
Көтөҕөн мадьалытан таһаарда,
6480 Тиэргэнин хаба ортотугар
Кутаа кулуһун уоту
Оттон баран,
Онно кутан куугунатта,
Били уот

- Не оскорбляла,
Человека солнца
6440 Увидев, обрадовалась,
Человека *айыы*
Услышать захотела,
В гости позвала,
В этом вина моя, – сказала
Оо, человек наш
Тойук ее короткий,
Песню ее малую,
Рассказ ее прерывистый,
6450 Спевку маленькую послушав,
Тело его крепкое
Чуть было не взорвалось,
Тело его могучее
Чуть было не разорвалось,
Что в лице изменился,
Мысли дурные ударили,
Что сильно вздрогнул,
Чувства скверные появились,
Тотчас быстро с места вскочил,
Девушку
6460 С подстилкой кровавой,
С куском мяса толстого
Копьем острым ударил,
Избивать начал,
Голову разбил,
Посередине порубил.
Тотчас после этого
Все четыре части девушки
По четырём углам дома
В четыре уголька превратились,
6470 В мир Нижний
Быстро ускользнули.
– Ээ, вот почему, –
Кёр Буурай подумал.
Плутовки этой
Колдовство проходящее,
Чары убегающие,
Причуды расплзающиеся
В еде этой приготовленной, наверное, –
Поднял и вынес,
6480 В центре самом двора ее
Костёр огромный
Тотчас развёл,
И туда всё вылил,
Тот огонь

- Ортолуу сизн эрдэжинэ,
Одуулаан олоодоѳуна,
Оок-сиз, араас өгнөөх
Кыдык кыыбаѳа,
Үөн күрдэѳэ
6490 Тайманнаабыгынан
Дьэ убайан баһыгыраан
Эрэр этэ.
Өссө онтон куотан,
Уһулан-оронон,
Чорбойон бараары гынааччылар
Бааллар этэ.
Ону Көр Буурай
Быһыта сынньан,
Дьөлүтэ анньан,
6500 Тыын таһаарбакка
Аллараа дойдуга
Кутаа уотугар
Кулуһун ортотугар
Быраѳа турбута.
Ол турдаѳына,
Арѳаа диэки
Кытаанах кыланыы,
Үчүгэй үөгүү,
Элбэх этиһии,
6510 Сүрдээх үөхсүү буола буолла.
Дьэ, доѳоор, көрө түспүтэ,
Орто дойдуга төрөөн
Бу курдук сүрдээѳи,
Бу курдук улаханы
Тугу көрбүтэ баарай,
Саманнык сидьини
Тугу истибитэ баарай?
Э-эрт-татай, оѳолор,
Төрөөбүт үйэ,
6520 Саллар саас
Усталаах туоратыгар
Киһи энгини көрөр ээ! – дии санаан,
Сүөм сөѳөн,
Бэри бэркиһээн туран эрэн,
Били баѳадьы диэки көрбүтэ,
Дьэ, доѳоор, алаас сиртэн
Атах тыллыбытын курдук
Атахтаахха дылы,
Хонуу сиртэн
6530 Хол тыллыбытын курдук
Холлооххо дылы,

- Когда половину поглотил,
За ним, сидя, наблюдал,
Оок-сиэ, разноцветные
Крупницы болезни,
Червей куча
6490 Оттуда повылезали,
Огонь сильнее разгораться
Начал.
Ещё оттуда убежать,
Отделиться-отколоться,
Уйти пытавшиеся
Такие были.
Тогда *Кёр Буурай*
Кромсать их начал,
Насквозь их пронзил,
6500 И вздохнуть не дав
В мир Нижний,
В костёр огромный,
В сердце пламени
Бросать начал.
В миг этот
В стороне западной
Крики громкие,
Брань крепкая,
Споры шумные,
6510 Ругань злобная начались.
Ну, друг мой, туда посмотрел,
В мире Среднем
Такое страшное,
Такое громадное
Что он видеть мог,
Такое ужасное
Что он слышать мог?
Э-эрт-татай, ребята.
За век жизни,
6520 За жизнь всю,
За время всё
Разное повидаешь! – подумал,
Диву даваясь,
*Изумляясь стоял**,
Когда к лукавому тому повернулся,
Ну, друг мой, из *алааса*
Будто ноги выросли
С ногой будто,
Из поля
6530 Будто руки отросли
С рукой будто,

- Маардаах ойуур
Бас өттүн курдук
Бастаахха дылы,
Түүрт күннүк сиртэн
Көстөн турар
Уот үргэл тыыннаах,
Алта күннүк сиртэн
Сыбырҕаан тыаһыыр
6540 Таас чарпа баттахтаах,
Улуу үрэх ортотугар
Аппаҕаркаан айахтаах,
Соппуор* мунньустубутун курдук
Логлоруттаҕас муруннаах,
Алаас кэрии
Аҕыс үрээҕэ киирэн
Ааһар сүллүүтүн курдук
Сэттэ сүүс сүөһүлээх
Сэниэ ыал ойбонун
6550 Тиэрэ булкуйбутун курдук
Дьэбэрэлээх харахтаах,
Модьу киһи
Боруонһа мас онгорбутун курдук
Бороҕой улахан уостаах,
Быстарбыт ыт
Быттыгын түүтүн курдук
Быттыгырас кыламаннаах,
Хара ынах тириитин
Хайытан баран
6560 Харааччы хатарбыт курдук
Хара мэн хаастаах,
Хоруур курдук тиистээх,
Хотуур курдук тынырахтаах,
Таннары баҕыырдаах,
Өрө салбахтаах
Уот мэнэгэй тыллаах
Абааһы кыыһын атамаана,
Дьолту кыыһын туйгуна,
Биллибэт кыыһын бэрдэ,
6570 Сэттэ сиринэн
Сигэлээх түөстээх
Дьэгэ Бааба
Дьэс Хотобо Хотун диэн
Дьэ иһэр эбит ээ.
– Эчкикий дьэ! Эчкикий дьэ!
Көр эрэ, маннай,
Хайалаах дойду
Түбэтигэр баппатах түөкүнэ,

- Лес с болотом
Будто сторона верхняя
С головой будто,
С расстояния в четыре дня
Виднеющимся
С дыханием огненным,
С расстояния в шесть дней
Скрипя, звенящими
- 6540 С волосами из камней мелких,
В середине реки великой
Со ртом большим,
Будто затор ледяный
С носом бугристым,
По всему *алаасу*
Восемь ручьев впадая,
Будто через него переливаются
С семьями коровами
Семьи богатой прорубь
- 6550 Словно, перевернув, перемешали
С глазами глубокими,
Человек коренастый
Будто из дерева бронированного
С грубыми губами большими,
Собаки истощенной
Словно волосы паховые
С ресницами жесткими,
Шкуру коровы чёрной
Разорвав-разодрав,
- 6560 Будто высушили
С чёрными бровями густыми,
С зубами как скрепки,
С ногтями как косы,
С багром перевёрнутым
Вверх расширяющимся
С языком огненным
Атаманка из девушек-*абаасы*,
Лучшая из девушек *Джолту*,
Сильнейшая из девушек невидимых,
- 6570 В семи местах
С грудью торчащей
Джэгэ Бааба
Джэс Хоттообо Хотун названная
Вот идёт, оказывается.
– *Эчкикий джэ! Эчкикий джэ!*
Смотрите-ка, сначала,
Земли какой,
Какой чащи лесной лукавый,

- 6580 Баахтарыгар баппатах баранаага,
Үс түүлээххэ булларбатах ороспуойа,
Түһэн-түбүлээн кэлэнгин,
Хаарыан дьиэбин-уоппун,
Хаарыан тагаспын-саппын,
Хаарыан аспын-үөлбүн
Алдьаттаххын, оҕолоор!
Дьэ, биитэр эн буолуон,
Биитэр мин буолуом.
Нохой, оҕом биһикки,
Дьэ, аяастахпыт, — диэн баран,
- 6590 Били баҕайы,
Субу тийэн кэлэн,
Кутаа кулуһунунан
Уһуутуу-уһуутуу,
Харыс биилээх,
Арсыын уктаах,
Хамна-түмнэ биилээх,
Хатан илиитигэр
Тагнары туппут
Өлүү уолун
- 6600 Өһөҕөр көнньөрүллүбүт,
Хамсык кыһын
Хааныгар хатарыллыбыт,
Дьолту кыһын
Иигэр уһаарыллыбыт,
Алта харыс уһуннаах,
Алта илии кэтиттээх,
Үс үөстээх
Хааннаах хатан
Дьиэрэнкэй батаһынан
- 6610 Охсон истэҕинэ,
Батаһын булгу охсон кэбистэ.
Иккиһин,
Алах-булах аһылаах,
Абыр-табыр биилээх
Таас буруут сүгэтинэн
Түһэрэн истэҕинэ,
Биһиги уолбут
Төлө охсон кэбистэ.
Ол гынан баран
- 6620 Үс сиринэн бүгүйэх,
Үс арсыын уһуннаах,
Лиибэ-лааба эриллибит,
Үөн өрөөбүт,
Хомурдуос хоммут,
Чоху тохтообут,

- 6580 В баке непомечающийся варнак,
Разбойник неуловимый,
Спустился и сюда пришёл,
Дом наш дорогой,
Одежду нашу дорогую,
Еду нашу дорогую
Уничтожил, ребята!
Джэ, живым останется,
Либо ты, либо я.
Эй, ты, мы с дочкой,
Джэ, судьба нас свела, – сказала,
- 6590 И тут же
К нему приблизилась,
Костром горячим
Выкрикивая и вопя,
С лезвием в пядь большую,
С рукояткой в аршин,
С лезвиями скрещенными,
В руках крепких
Вниз держал,
Сына смерти
- 6600 В крови искупавшийся,
Дочери чумы
В крови закаленный,
Дочери *Джолту*
В моче закаленный,
Длиной в шесть пядей больших,
Шириной в шесть рук,
Трёхжильной
Кровавой твердой
Пальмой своей танцующей
- 6610 Когда замахнулась,
Он пальму ее ударом сломал.
Второй раз
С зубцами разными,
С лезвием кривым,
Топором каменным
Когда замахнулась,
Человек наш
Одним ударом остановил.
После этого
- 6620 В трёх местах согнутые,
В три аршина длинные,
В стороны разные крученые,
Где змей отдыхал,
Где жук ночевал,
Где водолюб останавливался,

- Тыймыыт сыстыбыт,
Күлгэри түспүт
Үс арсыын уһуннаах,
Тимир куудара
- 6630 Туой күрэн баттаҕыттан
Үстэ үөлэн
Эрийэ баттаан ылла,
Кин холлон,
Киэн уларыян,
Санаа алдынан,
Санг дьүдэйэн баран,
Аанһа буолуо дуо,
Кыырыктаах үнүүтүн
Ончоһунан охсубата,
- 6640 Биитинэн биэрбэтэ,
Уһугунан уолдыаптата,
Төбөтүгэр түбүлэппэтэ,
Иэдэһинэн имитэн,
Хаптаҕайынан таһыйан
Лабырҕатан барда.
Ама абааһытын иһин
Син ыалдьар эттээх,
Айакалыыр айахтаах,
Абытайдыыр тыллаах,
- 6650 Ытыыр харахтаах,
Ырбайар дьабаддылаах,
Хаптаҕайынан да оҕустар
Халын тириитин хайыта сыста,
Хара хаанын тоһон барда,
Хатан уңуоһун
Халтарытаары гынна,
Хараһын тэһэрэ чугаһаата,
Эмэһэтин этин эпчирэттэ,
Буутун этин оччотто,
- 6660 Самыытын саадьаҕайдаата,
Уорҕатын ойуулаата,
Иэнин эриэннээтэ,
Иэнин иһиирэ
Килэлдьийэн көһүннэ,
Арҕаһын иһиирэ
Адаарыйан көһүннэ,
Нохголоох сүрээҕэ
Долгулдуйан билиннэ,
Хайҕахтаах быара
- 6670 Хамнаан барда.
Кинитин да иһин
Уңгар тыыннаах,

- Где ящерица прилипла,
Где рептилия спустилась
С длиной в три аршина,
Кудри железные
- 6630 Глиняных волос русых
Трижды накрутил,
Скрутил и сдавил,
Рассвирепел,
Сильно изменился,
Разозлился,
Исхудававший,
Как иначе,
Копьём неукротимым
Сквозь не проткнул,
- 6640 Лезвием не порезал,
Острием не ранил,
В голову не ударил,
Лицо изуродовал,
Плетью бить и
Хлестать начал.
Хоть она и *абаасы*
Боль почувствовала,
Рот скулящий,
Язык кричащий,
- 6650 Глаза плачущие,
Углы рта натянутые,
Хоть и стороной тыльной ударил,
Кожу ее толстую разрезал,
Кровь её чёрную пролил,
Кость ее твёрдую
Сломать собрался,
Глаза проколоть собрался,
Кожу зада ее разодрал,
Бедрa ее искромсал,
- 6660 Зад ее располосовал,
Хребет ее разрисовал,
Спину ее обтесал,
Жилы на спине
Обнажились,
Жилы на загривке
Торча, показались,
Сердце трепещущее
Сильно забилося,
Печень черная
- 6670 *Задрогалась**.
Даже она
С дыханием хрупким,

- Охтор сүхүөхтээх,
Мөлтүүр эттээх,
Өлөр үөстээх,
Өһүллэр өйдөөх,
Сайҕанар санаалаах,
Саарбах үйэлэнэн,
Бычык тыыннанан,
6680 Быстах саастанан
Быстара буолбутугар,
Били баҕайы
Киһи эрэ буоллар,
Күнгэ биэрбэтэх
Күөнүн күөттэрдэ,
Танаратыгар биэрбэтэх
Даанын ылларда,
Аҕатыгар эппэтэх
Амарах сангатын сангарда,
6690 Ийэтигэр эппэтэх
Истин тылын эттэ,
Ытаан ырбайда,
Сонгоон дьоллойдо,
Ыллаан ырданнаата:
– Эчкийэ, эчкийэ,
Аһынылаах
Айыы киһитэ диэбиттэрэ –
Аһыныый,
Көмүскэстээх
6700 Күн улуунун киһитэ –
Көмүскээрий,
Өлөрүмэ-өһөрүмэ,
Урукку-хойукку өттүгэр
Кэтит суолгун кэспэтэҕим.
Уһун суолгун оломнооботоҕум,
Иннигин быһа хаампатаҕым
Өлөрөр өһүн,
Алдыатар наадан
Суох буолуо этэ.
6710 Өлөр киһи
Сырҕан ыаһахтаах,
Хантан иһэҕин,
Ханна бараҕын,
Ханнык улуус,
Хайа нэһилиэк,
Ханнык баһа,
Ким ийэтин ууһа,
Ким диэн киһигиний,
Суорума соруктаама,

- Со связками падающими,
С телом слабеющим,
С сердцем умирающим,
С сознанием теряющимся,
С мыслями проходящими,
Век сомнительный,
Дыхание слабое,
6680 Жизни оборваться,
Время умереть, когда настали,
Негодяйка эта
Все же
Солнцу не данной
Судьбе покорилась,
Богу не данное
*Поражение признала**,
Отцу не сказанные
6690 Слова искренние сказала,
Слова истинные сказала,
Плакать начала,
Голос глухим стал,
На все зубы петь начала:
– Эчикийэ, эчикийэ,
Жалостливый
Человек айыы говорят –
Сжался,
Защитник
6700 Человек улуса солнечного –
Защити прошу,
Не убивай, сжался,
Раньше никогда
Дорогу тебе не перебегала.
Дорогу тебе не переходила,
Дорогу тебе не преграждала,
Ненависти убить,
Нужды сломать
У тебя бы не было.
6710 Человек смертный
С разговорами безжалостными,
Откуда пришёл,
Куда идёшь,
Улус какой,
Наслег какой,
Род отцовский какой,
Род материнский какой,
Как имя твоё,
Участь несчастную не дари,

- 6720 Суомах саастаама,
Баарынгаттан
Иллээх-эйэлээх эрдэххэ,
Көмүс күөмэйгин көбүөхтээ,
Алтан айаххын анырдаа диэн
Мин аартаһа сатаабытым.
Бу гыныан иһин
Букатын буолбатаһын,
Маннык гыныан иһин
- 6730 Малыччы киириммэтэһин,
Кыыныйбыан-суойуойбуон,
Ытаатахпын-сонгоотохпун,
Этэр тылгын истиэм,
Туойар тойуккун ылыныам,
Тохтоо, болбой! – диэбитэ.
Ону истэн баран,
Биһиги киһибит
Икки чанчыгын аһын
Илиитигэр эрийэ баттаан,
Төбөтүн бүтэйдии баайан,
- 6740 Тэһиин онгостон баран,
Үрдүк мындаатыгар
Өрө сүүрэн кэлэн олоро түстэ.
Соҕуруу диэкки салайда,
Туос уостуганын,
Тор тэһиинин чолоччу тарта,
Тохтото оҕуста.
Тоҕус сатарахтаах
Таннары бадаардаах
Уот буруут кымньыытын
- 6750 Өрө тутан олордо.
Хабаһын түгэҕиттэн
Хамса умнаһын курдук
Хапсыччы кыбыйда,
Үллэр бүөрүттэн
Үмүрүччү кыпчыйда,
Хоннобун анныттан
Холуоккалыы кыбыйда,
Миинэр минэ,
Көлүнэр көлө,
- 6760 Тардыстар далаһа,
Ыйааҕар ырыган
Онгостоору гынна.
Ол олорон
Субу курдук диэн тойуктаах,
Саманнык диэн саҕалаах:
– Дьэ-буо, дьэ хотуок,

- 6720 Жизнь короткую не отбирай,
Изначально
Когда мир между нами был,
Горло своё золотое прочистить,
Рот свой медный открыть
Я просить пыталась.
Но ты
Совсем не согласился,
Но ты
Совсем отказался.
- 6730 *Кынынйбыан-суойуойбуон,*
Плачу и страдаю,
Слова твои послушаю,
Песню твою приму,
Остановись, послушай! – сказала.
Это услышав,
Человек наш
Волосы на висках двух
На руки закрутил,
Голову ее связав
- 6740 Поводья из нее сделал,
На круп высокий
Быстро подбежав, тотчас сел.
На юг направил,
Недоуздук берестяной,
Поводья крепко натянул,
Быстро остановил.
С девятью ветвями
С наконечником железным
Огненную плеть крутящуюся
- 6750 Вверх подняв, сидел.
За пузырь мочево
Словно трубки мундштук
Крепко ногами сжал,
За почки вздувающиеся
Носками внутрь сжал,
За подмышки
Словно колодку сжал,
Коня верного,
Скот упряжный,
- 6760 Жеребца молодого,
Раба послушного
Сделать собрался.
Сидя так,
Вот такой *тойук* запел,
Вот такие мысли сказал:
– *Джэ-буо, джэ хотуок,*

- Абааһы атамаана,
Сизһит сиилинэйэ,
Биллибэт бэрдэ,
6770 Икки тылбын истэн баран
Итэҕэйиэм диэбитин,
Үс тылгын өйдүөм диэбитин,
Эппит тылын эбээһинэһин,
Туойбут тойугун догубуорун,
Дьэ, толор эрэ.
Най, най, hat-hat!
Бу соҕуруу диэkki
Тоҕус кырыылаах
Сулууда таас хайа
6780 Соҕуруу тэллэҕэр
Миигин тиэрдэ тарт.
Онно тиэртэххинэ,
Оручуоккун этиэм,
Хамнаскын ааҕыам,
Халыымгын кутуом,
Соболонгун толоруом,
Манһааһын баар гыныам,
Улууспун-нэһилиэкпин,
Атым баһын,
6790 Ийэм ууһун,
Истин дойдубун,
Ааппын-суолбун
Онно этиэҕим,
Манна эппэппин,
Бара тардыах, – диэн баран
Кымһыылаан кыыбырҕатан барда,
Охсон унаарытан барда,
Таһыйан дьаабылаан истэ.
Ээ, били баҕайы,
6800 Сонно өлөн түһүөхтээҕэр
Биир күн сырдыга бэрдизэн,
Икки күн сырдыга итэҕэһиэн,
Үс күн сырдыга үчүгэйиэн,
Хонуктааҕы куоһаран барда,
Күннүктээҕи көтөн барда,
Нэдиэлэнэн тэйгэйдэ,
Ыйынан ыстанна,
Сылынан ойдо.
Өлөр тыын өлүскэнэ,
6810 Быстар тыын быһылаана,
Хаарыан күн хаалара,
Үтүө күнтэн сүтэрэ,
Оччоҕо даҕаны кинитин иһин,

- Атаман *абаасы*,
Сильнейшая из зла,
Могучая из неизвестных
6770 Два слова мои послушав,
Поверю говорила,
Три слова мои пойму говорила,
Обязанность слов сказанных,
Договор песни спетой,
Ну-ка, выполняй.
Сай, сай, сат-сат!
На стороне этой южной
Девятигранной
6780 Слюдяной горы каменной
На подножье западное
Меня сейчас же отнеси.
Если отвезёшь туда,
Расчет твой скажу,
Зарплату твою посчитаю,
Колым твой отдам,
Плату твою заплачу,
Награду в руки положу,
Улус-наслег,
6790 Род отцовский,
Род материнский,
Родину настоящую,
Имя своё,
Там скажу,
Здесь не скажу,
Быстрее пойдём, – сказал
И кнутом хлыстать начал,
С размаху бить начал,
И сечь продолжал.
Ээ, вот тогда,
6800 Вместо того, чтобы там же умереть
Свет одного дня прекрасен,
Света двух дней мало,
Свет трёх дней хорош,
Ночи мимо проходил,
Дни мимо пролетал,
Недели мимо пробежал,
Месяцы мимо проскакал,
Годы мимо перепрыгнул.
Вздых смерти,
6810 Вздых истощения,
День драгоценный остаётся,
День чудесный исчезает,
Тогда даже она

- Син наадалаах эбит.
Аа, аҕыйах хонон баран,
Кыһыйар этэ баранан,
Кыа хаана бүтэн,
Суон бэйэтэ синньээн,
Уһун бэйэтэ кылгаан,
6820 Киэнг бэйэтэ кыараан,
Дук гынар тунгуй дуусата,
Тын гынар тыһы тыына
Түөрт күүстээх
Күтүр халлаан уола
Күөнчү Бөҕө
Олорор ордуутугар,
Сылгытын ырыгар,
Ынаҕын ыллыгар,
Киэнг ньэкээтигэр,
6830 Уһун оппуоһугар,
Халлаан аартыгар,
Халбархай биэрэгэр
Тиэрдэн аҕалла ээ.
Дьэ, ол аҕаларын кытта,
Били биһиги киһибит
Көр Буурай обургу
Көлө гынан кэлиим диэн
Көмүскүү барбатаҕа,
Ат гынан кэлиим диэн
6840 Аһына барбатаҕа,
Моонньоох баһын
Кырыылаах үнүүтүнэн
Быһа дайбаан ылла.
Тын кынар
Тыһы тыынын тарта,
Дук гынар
Тунгуй дуусатын тутта,
Көҕөрчү көрдөрдө,
Көппөччү сытытта,
6850 Өлөрөн кэбистэ.
Ыылаах этин
Ырыган ыт
Ыһыаҕа онордо,
Дьаартаах этин
Дьаарайбыт ыт
Аһылыга гынна,
Холонсолоох этин
Соппон суор
Сокууската онордо,
6860 Мэнгээх этин

- Немного нужная, оказывается.
Аа, через несколько дней,
Тело тяжелое истощилось,
Кровь темная закончилась,
Сама толстая исхудала,
Сама высокая уменьшилась,
6820 Сама широкая сузилась,
Со звуком «дук» душа её,
Со звуком «тынг» вздох её
Четыре силы имеющего
Неба высокого сына
Кёнчю Бёгё
В логово родное,
В поля его широкие,
На тропинку коровью,
В родное место широкое,
6830 На дорогу длинную,
На дорогу небесную,
На берег скользкий
Его принесла.
Ну, когда привезла,
Человек тот наш
Кёр Буурай удалой
Что на ней приехал, подумав,
Защищать ее не стал,
Что как на коне приехал, подумав,
6840 Жалеть ее не стал,
Голову с шеей
Копьем острым
С размаху отсек.
Со звуком «тынг»
Дыхание ее оборвал,
Со звуком «дук»
Душу ее разорвал,
Позеленеть заставил,
Прогнить заставил,
6850 Ее убил.
Плоть кровавую
Собаки тощей
Ысыах сделал,
Плоть приторную
Собаки дряхлой
Едой сделал,
Плоть потную
Ворона голодного
Закуской сделал,
6860 Плоть с родинкой

- Мэччиргэ кыыл
Мэниэтэ гынна,
Ый-күн ыһыаҕа гынан
Ыһан кэбистэ.
Ол гынан баран, дьэ, доҕор,
Бу Күөнчү Бөҕө обургу
Күрүөлээх күр баайыгар,
Ампаардаах халыг аһыгар,
Киэн тиэргэнин,
6870 Уһун оппуоһун
Төгүрүччү көрбүтэ,
Ээрт-татай, оҕолоор,
Кини обургу
Одуу мунгун онгостуммутуон,
Кэриэс мунгун киэбирбитинэн,
Айыы мунгун анныбытыан.
Тугунан манныгый диэн
Туруору дуумайдаан,
Одуулаан турдахха,
6880 Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри,
Хара норуот
Харытын унуоһунан
Хаһаа туттубут,
Дьохуннаах дьон
Сототун унуоһунан
Соппулуот онгостубут,
Элбэх киһи сиһин унуоһунан
Кириэппэс туттубут,
6890 Үгүс киһи көхсүн унуоһунан
Күүлэ тардыммыт,
Баһаан киһи баһын унуоһунан
Баһана туруоруммут,
Орто дойдуттан дорҕоон
Доргуйбатар курдук диэн,
Хотуттан-соһурууттан,
Илинтэн-арҕааттан
Кыптыый кынаттаах кытыгыраһа
Кыайан киирбэтин диэн
6900 Сиртэн халлаанга тийэр
Улуу бухатыыр
Уһун унуоһунан
Соппулуот онгостубут,
Аллараа дойдуттан
Дарбаан дарбыйбатын диэн,
Дьаабал тахсыбатын диэн
Тааһынан муосталаммыт эбит,

- Совы хищной
Наживкой делал,
Праздник в честь солнца и луны
*Он устроил**.
После этого, ну, друг мой,
Этого *Кёнчю Бёгё*
Богатство ограждённое,
Полный еды амбар,
Двор широкий,
6870 Вверх дорогу длинную
Вокруг посмотрел,
Эрт-татай, ребята,
Этот негодный
Муки осуждений создал,
Муки заветов вызвал,
Муки *айыы* воплотил.
Почему так
Сразу подумав,
Если присмотреться,
6880 Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
Народа простого
Из костей предплечья
Загон построил,
Людей достойных
Из костей голени
Забор себе сделал,
Людей многих из костей поясничных
Крепость себе построил,
6890 Людей многих из костей спины
Сени себе сделал,
Людей многих из костей головы
Столб себе поставил,
Чтобы из мира Среднего
Звуков слышно не было,
С севера и юга,
С востока и запада,
Резвый с крыльями-ножницами
Чтобы прилететь не смог,
6900 С земли до неба достающего
Богатыря великого
Из костей длинных
Забор себе сделал,
Чтобы из мира Нижнего
Шум слышен не был,
Чтобы дьявол не вышел,
Пол из камня сделал, оказывается,

- Үлүгэрдээх үс биис ууһуттан
Үргүөр үргүйбэтин диэн
- 6910 Үс хос үрбэ таас
Үрүттэммит эбит,
Таһыттан кэлбит
Тардыалаабатын диэн,
Дьапта таас
Халғаннаммыт эбит,
Туораттан кэлбит
Тулланнаппатын диэн,
Суон тимир
Борубуойдаммыт эбит.
- 6920 – Эт-татай, оҕолор,
Этиэхтэрин да эппиттэр,
Сангарыхтарын да
Сангарбыттар,
Буолуон да буолбут эбит,
Оҕолоор.
Мин киһи,
Эр-чаҕаан сэбэрэбинэн,
Модун моойбунан,
Күрүлүүр күүспүнэн
- 6930 Хара бастаангыттан
Манньык баҕайыга
Киирэн биэрэр сөбө суох буолуо.
Быһыытын-былаанын,
Дьээбэтин-баабатын
Хайа быһыынан,
Хайдах ньыманан
Сиһилээн истэн,
Бодуулаан көрөн бараммын,
Бу кэлбит-барбыт
- 6940 Сүүс отут бухатыыр
Бары өлбүттэр дуу,
Бары тыыннаахтар дуу,
Олох суохтар дуу,
Ону билиэххэ наада, – диэн баран,
Төкүнүс-күөһэлис гына түстэ киһи.
Тоҕус биинтилээх
Добун манган халлаан,
Тоҕус боҕуускалаах,
Доодоҕор быһыылаах
- 6950 Тойон ынырыата буолан,
Тойон өһүөтүн баһыгар
Дьоҕус соҕус хайаҕас баарынан,
Онон киирэн
Тоҕус кырыылаах,

- Из трёх родов ужасных,
Чтобы война не вспыхнула
- 6910 В три слоя камней
Потолок себе сделал, оказывается,
Чтобы снаружи
Войти не пытались,
Из пласта камней
Дверь себе сделал.
Со стороны пришедший,
Чтобы не сломал,
Из металла толстого
Замок себе сделал, оказывается.
- 6920 – *Эт-татай*, ребята,
И вправду, сказали,
И вправду,
Говорили,
Случилось, что случилось, оказывается,
Ребята.
Мне самому,
Видом мужественным,
Шеей сильной,
Силой мощной
- 6930 С начала самого
К лукавому такому
Попастся не годится.
Планы-задумки,
Проделки-проказы
Действиями какими,
Способом каким,
Внимательно послушав,
Со всех сторон посмотрев,
Вот пришедшие-ушедшие
- 6940 Сто тридцать богатырей
Все умерли ли,
Все живы ли,
Их нет ли,
Это узнать нужно, – он сказал,
Кувыркнулся-перекатился.
С девятью винтами
Неба ослепительно белого,
С девятью полосками,
Толстого с виду
- 6950 В шмеля превратился,
Возле матицы главной
Через дыру маленькую
Он залетел,
Девятигранному

- Тойон сатанахха*,
Сыстан олорбута.
Ол олон
Дьүһүйэн-бодуйан
Көрөн кэбиспитэ,
6960 Тус кэтэфириин
Дьохуннаах тойон
Ааттаах адьарҕа,
Сүүнэ кырдыаҕас,
Оо! Олорор эбит ээ.
Ээ-һээ, били,
Түөрт күүстээх
Күтүр халлаан уола
Күөнчү Бөҕө диэннэрэ
Бу буоллаҕа, ээ,
6970 Буолар даа эбит!
Дьэ, доҕор,
Сыгынньах сырайдаах киһи
Ыксаласпат кырдыаҕаһа,
Халтан сырайдаах
Хабыдыспат баҕайыта,
Улаан ньуурдаах
Утарылаабат күтүрэ,
Эмиэ даа буолар эбит!
Ньүдьүн бараан дьүөрсүнүн,
6980 Эр-чаҕаан сэбэрэтин
Алын өттүтүн,
Атаҕын хаптаҕайыттан
Төбөтүн оройугар диэри
Өрө көрөн таһаардахха,
Суон тиити суллаабыт
Курдук сотолоох,
Дьылэй тиити тизэрэ аспыт
Курдук дьылбэктээх,
Үтүө тиити өрө аспыт
6990 Курдук өртүктээх,
Бэрт тиити эрийэн кээспит
Курдук бииллээх,
Ол үрүт өттө
Кууччата куртах,
Барыта марба*,
Эргиччи ис,
Төгүрүччү түөс,
Холумтан хайаны
Холбоччу хаспыт курдук
7000 Алта саһаан сарыннаах эбит,
Түөрт кырыылаах

- К крючку деревянному на матице
Прижимаясь, сидел.
Так сидя
Внимательно-пристально
Вокруг он посмотрел,
6960 В стороне самой дальней
Господин важный,
Хищник именитый,
Старец великий,
Оо! Сидит, оказывается.
Ээ-*һээ*, тот
Четыре силы имеющий
Неба высокого сын
Кёнчю Бёгё
Вот он, *ээ*,
6970 Вот ведь случается!
Джэ, друг мой,
Человек с лицом открытым
Со стариком этим общаться не станет,
Человек с лицом гладким
С плутом этим водиться не станет,
Человек с лицом красивым
С дьяволом этим спорить не станет,
Бывает же такое, оказывается!
На вид невежественен,
6980 Внешность его грозную
С части нижней,
С ног пяток начиная
До макушки головы
Если снизу вверх посмотреть,
Как лиственницу толстую окорили
Голени его,
Как лиственницу плотную перевернули
Колени у него,
Как лиственницу годную подбросили
6990 Бёдра у него,
Как лиственницу крепкую скрутили,
Талия у него,
Часть верхняя
Один лишь желудок,
Одно лишь пузо,
Кругом одно лишь брюхо,
Вокруг одна лишь грудь,
Будто гору родную
Неоднократно разрыли
7000 Плечи в шесть саженей у него, оказывается,
Из четырёхгранных

- Мөнгүрүөн таас көбүстээх эбит,
 Отут кырыылаах
 Модьу таас буга моонньоох эбит.
 Кини обургу
 Аҕыс баай тиити
 Хардарыта түппүт курдук
 Харьлардаах эбит,
 Босхо хайаны
- 7010 Муора уута куоһаабытын курдук
 Болгуо таас бастаах эбит,
 Көлүйэ күөлү
 Күтүр үрэх
 Күүскэ киирэн
 Көнүтэ сыспытын курдук
 Көрөр харахтаах эбит,
 Ингэрэ далай ингнэстэн
 Хойуорбутун курдук
 Истэр кулгаахтаах эбит,
- 7020 Адаа-будуа аһылардаах эбит,
 Адах-будуа тиистэрдээх эбит.
 Тоҕус хаардаах тон харыйаны
 Таннары сахсыйбытым курдук
 Адаа-будуа баттахтаах эбит.
 Буруус таас курдук
 Суптугур сэнийэлээх эбит,
 Мыраан быстыбытын курдук
 Буһуруттубут муруннаах эбит,
 Сыыр быстыбытын курдук
- 7030 Сылларыттаҕас сымьахтардаах эбит,
 Хайа хайыта тонмутун курдук
 Хаһыллыттыбыт хартаһалаах эбит.
 Кытыаны кырбастаабыт курдук
 Бырдыгынас бытыктаах эбит.
 Долохоно хатыгытын
 Туруору саайталаабыт курдук
 Тортоҕоркоон усуулаах эбит.
 Ээ, дьүһүннээх дьөһөгөй,
 Маарыннаах баараҕай,
- 7040 Ааттаах киһи,
 Атамаан бэрдэ,
 Бу эбит ээ.
 Ити курдук истэ биһирээн,
 Ол курдук көрө дьүһүйэн
 Олордоҕуна,
 Хангас диэккиттэн
 Хахай тиийин
 Хардарыта саайталаабыт курдук

- Камней спина крупная, оказывается,
Из тридцатигранных
Камней шея крепкая, оказывается.
У него
Восемь лиственниц густых
Будто друг за другом поставили
Предплечья, оказывается,
Гору отдельную
- 7010 Будто вода морская подмыла
Голова каменная у него, оказывается,
В озеро маленькое
Река громадная
Мощно впадая
Будто расколотила
Глаза видящие у него, оказывается,
Большой водоём глубокий
Будто обмелел
Уши слышащие у него, оказывается,
- 7020 Клыки торчащие у него, оказывается,
Зубы щербатые у него, оказывается.
Девять заснеженных елей мерзлых
Будто вниз вытряхнули
Волосы растрёпанные у него, оказывается.
Как камень оселок
Подбородок узкий у него, оказывается,
Будто холм обвалился
Нос прямой у него, оказывается,
Как горка перерезанная
- 7030 Губы в складках у него, оказывается,
Будто гора насквозь замерзшая
Веки глубокие у него, оказывается.
Будто можжевельник порубленный
Борода кудлатая у него, оказывается.
Шипы боярышника
Будто прямо забили
Усы торчащие у него, оказывается.
Ээ, божество настоящее,
Подобно великану,
- 7040 Плут именитый,
Атаман отличный,
Вот, оказывается.
Так с одобрением слушаю,
Так глазами разглядывая,
Сидел,
Со стороны левой
Зубы львиные
Словно один за другим забили

- Халғаннардаах,
7050 Чуор тумсун
Туруору тутталаабыт курдук
Холуодалаах,
Эһэ тииһин
Килэччи саайбыт курдук
Истиэнэлээх,
Хаппахчылаах
Харанга чуулаанын иһиттэн,
Хара кииһи
Хардарыта саайталаабыт курдук
7060 Хаастардаах,
Удьунаас кыылы*
Умсарыта тутаттаабыт курдук
Обугуркаан уостаах,
Сиэрэ хайаттан
Сибэккии тэлбитин курдук
Симиэлэй баттахтаах,
Симэх көмүһү
Сиедэрэйдээн онорбут курдук
Килиэ көмүс тиистээх,
7070 Кэнниттэн көрдөххө,
Сэттэ дьэллик ый
Сэргэстэспитин курдук
Кэрэ быһыылаах,
Инниттэн көрдөххө,
Үс өргөстөөх үрүн күн
Үөрдүспүтүн курдук
Үчүгэй дьүһүннээх,
Силии курдук муруннаах,
Сибие курдук хаастаах,
7080 Имниин тэтэрбит,
Кыламанныын кытарбыт,
Чабырҕайдыын сандаарбыт,
Көмөгөйдүүн күндээрбит,
Холбоон-илбээн
Хоолдуктаммыт,
Иэмэн-туоман иэдэстэммит,
Мунһан-тараан муруннаммыт,
Хамна-түмнэ хаастаммыт,
Сылдыа-бара сымыһахтаммыт,
7090 Кэһиэһинэн кэһэрпит,
Үрүмэнэн өһүйбүт,
Сыаннан сыынтаабыт,
Хайаһынан хаахтаабыт,
Хаамардыын хайҕаллаах,
Үктэнэрдиин үчүгэй,

- 7050 Со створками дверными,
Нос острый
Словно прямо поставили
С рамой дверной,
Зубы медвежьи
Словно все выбили
Со стеной,
С кладовой
Из чулана темного,
Соболя чёрного
Словно один за другим вбивали
- 7060 С бровями,
Зверей свирепых
Словно лицом вниз держат
С губами пухленькими,
С горы серной
Словно цветы спустились
С волосами густыми,
Украшение серебряное
Словно богато украсили
С блестящими зубами серебряными,
- 7070 Если сзади посмотреть,
Семь месяцев бездомных
Словно вместе стоят
С видом прекрасным,
Если спереди посмотреть,
С тремя лучами солнце белое
Словно воссоединилось
С лицом прекрасным,
С носом прямым,
С бровями густыми,
- 7080 С румянцем в щеках,
С блемком в ресницах,
С сиянием в висках,
С сверканием в ямке яремной,
Точеная
Шея у нее,
Щеки прекрасные у нее,
Нос изящный у нее,
Брови нежные у нее,
Губы тонкие у нее,
- 7090 Накипью отрыгивает,
Пенкой срыгивает,
Салом сморкается,
Каяком харкает,
С походкой плавной,
И хорошо ступает,

- Туттардыын дуоруга,
Сылдырдыын сыаналаах,
Мичийэрдиин минньигэс,
Олорордуун оруобунай,
7100 Турардыын дуоруга,
Кыараҕастык атыллаабыт,
Кыратык дайбаабыт,
Кылардаан көрбүт,
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ,
Дьахтар киһи талбыт үчүгэйэ
Тахсан тийиэн кэллэ.
Аам-саам хаамыталаата,
Үөрэм-чүөрэм үктэннэ,
7110 Үгүрүк-түгүрүк көрдө,
Сыһыаҕа сырбайбытынан,
Тэллэҕэ тэлээрбитинэн,
Оноото төгүрүйбүтүнэн,
Күөнчү Бөҕө обургу
Уна өттүгэр кэлэн
Олоро түстэ.
Бииргэ олорор киһи
Биһиги курдук кэлэйбэт,
Холбоһон олорор киһи
7120 Букатын куттаммат,
Хаас-харах хамнатта,
Уос-тиис онһунна,
Түүл түһээбит,
Бит биттэммит киһи быһыытынан,
Били баҕады
Киэн-далай кулгааҕар
Уһун ууннара-ууннара
Үөгүлүү-хаһыыты,
Ыллыы-туойа олорбута:
– Убаай, убаай,
7130 Убайдаатар убайым,
Аҕалаатар аҕам,
Ийэлээтэр ийэм,
Этэр тылым эгэлгэтин
Эттээх хааннар инэрэн иһит,
Туойар тойугум хоһоонун
Тоҕус долоҕойгор толору тохтот,
Аҕыс даардаҕар барытын ылын,
Үөтүк өйдөө,
Бэркэ иһит,
7140 Көрө сөбүлээ,
Таба таай,
Былыргыттан быйылга диэри,

- И ровно держится,
И красиво ходит,
И сладко улыбается,
Все на ней ровно сидит,
7100 И вид благородный,
И походка медленная,
И шаги медленные,
С косинкой смотрит,
Лучшая из девушек,
Лучшая из женщин
Вышла.
Неторопливо ходить начала,
Шагом скорым ступать начала,
Глазами удивлёнными посмотрела,
7110 Коса заплетенная извиваясь,
Пальто полы развеиваясь,
Шубы разрез округлившись,
К *Кенчу Бёгё* злодею
Справа подошла
И присела.
Человек по соседству живущий
Как мы не разочаровывается,
Человек вместе живущий
Совсем не боится,
7120 Бровью и глазами подвигала,
Подготовилась,
Как тот, кому сон приснился,
Как тот, у кого видение было,
Негодяя того
В уши большие,
Губы вытягивая,
Громко крича-вопя,
Петь-напевать начала:
– Брат, брат,
7130 Брат мой старший,
Отец мой родной,
Мать моя родная,
Слова мои заветные
Впитай, все прими,
Слова песни-*тойук* моей
*Не пропусти, внимательно слушай**,
Силой могучей все прими,
Хорошо запомни,
Внимательно послушай,
7140 С восхищением смотри,
Верно угадай,
Со времен давних до года этого,

- Уруккутган бүгүнгэ диэри,
Өйдөттүм эмиэ тугуй,
Кэпсиэтим эмиэ тугуй,
Сэрэттим да этэ.
Бөлүүннү түүн ийэҕэ
Түөт уон түүлээх
Түлүрбэх улар төргүүлээх,
7150 Ньүдьүн бараан
Түүкэй борон
Түүн ийэ хотунна,
Түргэн уубар
Түлэс-балас түһэн,
Утуйа түһээри,
Сырбай уубар сыта түһээрибин,
Сүрдээх түүлү түһээтим,
Ыарахан бити биттэнним,
7160 Кулгаах ырааҕы истэр,
Харах чугаһы көрөр диэн
Өс хоһооно баар.
Бу ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах,
Уолбат уулаах,
Ойор күннээх
Орто туруу дьаҕыл
Курбуу ньэкээ,
Кудай киин дойду диэн баар.
Ол онно түүн
7170 Түүлгэ киирбит,
Күнүс биткэ биллибит
Төрүөҕэ уон сыл инниттэн
Удаҕан дьахтар
Уоһугар киирбит,
Отут сыл инниттэн
Ойун киһи
Хоһоонугар холбоспут,
Үтүө аата,
Үрдүк сураҕа
7180 Көтөр кынаттаах
Көхсүгэр суруллубут,
Сүүрэр атахтаах
Тыныраҕар бэчээттэммит,
Киэһэ сииктээх халлаанна
Кини диэкки кэпсэппит
Эппэт кэлэҕэй буолар,
Сассыарда дьыбарга
Кинини ахтыбыт
Таас дьүлэй буолар,

- Со времен былых до дня этого,
Что я напомнила,
Что я рассказала,
Раньше предупреждала.
К прошлой ночи дорогой
С сорока ворсинками
С глухарем мохноногим,
7150 Невежественный на вид
Цвета коричневого
К госпоже ночи дорогой
В сон быстрый
Уставшая впала,
Немного поспать решив,
Во сне недолгом побыть решив,
Сон ужасный мне приснился,
Видение тяжелое мне было,
Уши дальнее слышат,
7160 Глаза ближнее видят,
Поговорка такая есть.
С травой разноцветной,
С деревьями узорными,
С водой невысыхающей,
С солнцем восходящим
Мир Средний
Место любимое,
Край такой срединный есть.
Тогда в ту ночь
7170 Во сне увидела,
Днем в знамениях приметила,
За десять лет до рождения
У удаганки
В рассказах бывал,
За тридцать лет до рождения
У шамана
В стихах воспевался,
Имя великое,
Слава великая
7180 У птиц
На спине написана,
У зверей
На когтях напечатана,
Вечером в небе сыром
Тот, кто с ним заговорил
Немым становится,
В мороз утренний
Тот, кто его упомянул
Глухим становится,

- 7190 Күн орто сағана өйдөөбүт
Нуо балай буолар*.
Ол курдук ынырык ыйахтаах,
Сүрдээх дьүүллээх,
Одун онгоһуулаах,
Бөҕө айылгылаах,
Күүстээх от аһылыктаах,
Күтүр үрэх уута утахтаах,
Күүлэйдээх айаннаах,
Күннүктээх сырыылаах,
7200 Күөкэримэ сүүрүк аттаах,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэстээх күн улуунун күүстээҕэ,
Агдатыттан былаах
Аһынылаах айыы улуунун атамаана
Сутуругар сокуоннаах,
Ытыһыгар ыйахтаах,
Бэлэнньигэр мэтээллээх
Көр Буурай бухатыыр диэн
Орто дойду отут биис ууһа,
7210 Омолокуун аймаҕын
Үнсэр сууга,
Үнэр танарата,
Тулланнаабат суон тулуура,
Халбаннаабат халын хаххата,
Өбүллүбэт үрдүк өһүөтэ
Дойдутуттан турбуга,
Аймаҕыттан араһыта
Алта сыл буолла.
Ол кини кэлэр айдаана
7220 Айыы сириттэн бэтэрээнни,
Абааһы аймаҕар алыс алдыатан,
Күн сиригэр бэтэрээнни
Көстүбэт улуунун
Үгүстүк көбүрэтэн
Иһэр дииллэр.
Өссө оннооҕор
Сүрдээхтик кэпсииллэр:
Уңуох Мүлдү тойон,
Хаан Дьалкый хотун уола буолбут
7230 Өһөх Дьигискэн диэн,
Биир эмиэ тугу да тулуппатах,
Кими да киһилээбэтэх,
Ханныгы да хаалларбатах,
Атамаан бухатыыры
Өлөрөн баран
Үтүө миэстэтин

- 7190 В полдень только вспомнивший
Слепым становится,
С судьбой такой страшной,
С приговором страшным,
С роком от всевышнего,
С характером сильным,
С едой из травы свежей,
С питьем из ручья глубокого,
С путешествиями дальними,
С поездками долгими,
- 7200 С конем скакуном *Кюёкээримэ*,
С поводьями на спине,
Воин сильный добрых племен солнечных,
С веревкой на груди,
Атаман жалостливых племен *айыы*,
С законом в кулаках,
С указом в ладонях,
С медалью на обшлага
Богатырь *Кёр Буурай* зовут
Тридцати племен мира Среднего,
- 7210 Рода *Омолокуун*
Суд для жалоб,
Божество для молений,
Надежная опора толстая,
Крепкий *щит надежный**,
*Несгибаемая матица высокая**
Как из родины уехал,
Как от родни отдалился
Шесть лет прошло.
Это его приезда шум,
- 7220 Что по эту сторону от земли *айыы*.
Род *абаасы* сокрушая,
Ближе от мира солнечного
Улус невидимый
Много раз сокращая,
Идёт, говорят.
Еще хуже
С ужасом рассказывают:
Сына *Унгуох Мюльджю тойон*,
Хаан Джалкый хотун,
- 7230 *Ёсёх Джигискэн*, который
Никого не щадил,
Никого не миловал,
Никого не оставил,
Атамана зловещего
Насмерть убив,
Место благородное

- Үс дойду үрдүнэн
Үллэрбит дииллэр.
Онтон бэтэрээтэх
7240 Били эн обургу,
Сэттэ уон
Кигээһиннээх дьиибэҕин,
Аҕыс уон
Алдьатыылаах албаскын,
Тоҕус уон
Оһоллоох кубулҕаххын,
Таас Хаскыйдаан
Ытык Арбайдаан
Сэттэ сиринэн
7250 Сигэлээх түөстээх
Симэхсин эмээхсин ийэлээх,
Аҕыс сиринэн
Наарбалаах көҕүстээх
Таас Арбын тойон аҕалаах,
Дьэс түөстээх
Дьэҕэ Бааба кыыһа
Дьэс Хотобоо Хотун диэн
Аҕаһын обургуну
Айа суолун ааныгар
7260 Аара олорпуккун,
Алын күүһүн алдьатан,
Албаһын ичигэстээн,
Абын көтүрэн,
Аараанга диэри,
Араан арҕаһыгар
Албаралы олонор*,
Ат гынан миинэн,
Ааратаангы баар
Анаһын ыллыгар,
7270 Сылгытын ырыгар,
Киирэр тиэргэнин,
Тахсар дабаанын
Кэтэҕэр аҕалан
Тунгуй дуусатын тутумнаабыт,
Тыһы тыынын
Ылбыт курдук этэллэр.
Онон буоллаҕына,
Бу дойдуга аат ааттаан,
Албан дьааһыйан,
7280 Аанһаҕа кэлбэтэҕэ буолуо,
Кини обургуну,
Сураһын иһиттэххэ,
Туохтан да дьулайыах,

- По трем мирам
Разделил, говорят.
После этого
- 7240 Тебя удалого,
С семьюдесятью
Причудами странными,
С восьмьюдесятью
Хитростями разрушительными,
С девяноста
Уловками коварными,
Таас Хаскыйдаан
Ытык Арбайдаан
В семи местах
- 7250 С грудью с ремешком тальниковым
С матерью *Симэхсин*-старухой,
В восьми местах
Со спиной с брусом поперечным
С отцом *Таас Арбын тойон*,
С грудью медной
Джэзэ Бааба
Джэс Хотобоо Хотун
Сестру твою старшую,
Что в начале дороги
- 7260 Ты по пути посадил,
Силу ее разрушил,
Хитрость ее собрав,
Волшебство ее разрушив,
По пути,
На месте стоянки
На спине сидя,
Как коня оседлав,
На пути находящейся
Тропинке твоей коровьей,
- 7270 Тропе твоей лошадиной,
Ко двору большому,
К подъёму высокому
Привел,
И душу ее злую измерил,
Жизнь ее
Будто забрал, говорят.
И поэтому,
На землю эту имя называя,
Славой обрушиваясь,
- 7280 Не зря сюда пришёл,
Его удалого
Если слухам поверить,
Ничего не боится,

- Ханныктан да саарых,
Кимтэн да
Килбигийиэх киһи диэбэттэр.
Хайаан даҕаны,
Эйигин кытта
Кэпсэтээри кэлбит,
7290 Көрсөөрү көстүбүт
Киһи буолуо.
Дьэ, киэн киһи кэнгээннин,
Уһун киһи уһаангын,
Түмүллүбүт өйгүн өһүлэннин,
Сарбыллыбыт санааҕын
Салҕаангын,
Киһиттэн төрөөбүт
Киһи агаардаах
Киһи буоллаҕын дии.
7300 Кэскил кэлчирэйбэтин курдук,
Быйан быйаһыйбатын курдук,
Туску тумнастыбатын курдук,
Төлкө төннүбэтин диэн,
Саргы самныбатын диэн,
Сурах сууллубатын,
Соло намтаабатын диэн турангын,
Сытыары сымнаҕастык,
Туруору көнөтүк,
Тугу ыйытарын этэн,
7310 Тугу көрдүүрүн биэрэн,
Талбыт аһын аһатан,
Таптаабыт таңаһын таңыннаран,
Наадыйар көлөтүн мииннэрэн,
Туһааннаах сэби туттаран,
Тылгар-өскөр киллэрэн,
Уоһун уҕарытан,
Төлөнүн төнүннэрэн,
Хаанын хамнатаайаҕын,
Этин ибирдэтэйэйҕин,
7320 Уһуоһун уйадытаайаҕын,
Үтүө киһи,
Үчүгэй кырдыаҕас бу эбит дии,
Тугу эппиттэрэй,
Көрдө да көбүрэтэргэ барар,
Тутта да тохпутунан барар,
Ылла да ыстаабытынан барар
Диэбиттэрэ дии.
Ол сымыйа эбит,
Кини инньэ дии саныан курдук
7330 Киэнник-холкутук,

- Ничего не страшится,
Никого
Он не стесняется, говорят.
Несмотря ни на что,
С тобою
Поговорить пришѐдший,
7290 Увидеться захотевший,
Человек, наверное.
Ну, спокойный сам спокойнее став,
Терпеливый сам терпеливее став,
*Разум свой развязав**,
Мысли обрубленные
Продолжая,
От человека рождѐнный
Наполовину человек
Всѐ равно что человек ты.
7300 Чтобы будущее не пропало,
Чтобы изобилие не покидало,
Чтобы благополучие не обходило,
Чтобы рок не возвращался,
Чтобы счастье не обрушилось,
Чтобы слава не рушилась,
Чтобы должность не снизилась подумав,
Характером кротким,
Прямо-откровенно
На вопросы его ответь,
7310 Что он попросит отдай,
Едой вкусной накорми,
В одежду полюбившуюся одень,
Упряжку нужную подари,
Орудие нужное вручи,
Словами его убедив,
Ярость его смягчив,
Пламя его погаси,
Грозного его не рассерди,
Телу его дрогнуть не дай,
7320 Костям его размякнуть не дай,
Человек благородный,
Старец хороший он, оказывается,
Что там говорили, что
Всѐ, что он видит, угасает,
Всѐ, что он трогает, падает
Всѐ, что он берѐт, исчезает
Говорили ведь.
Это ложь, оказывается,
Чтобы он так мог подумать
7330 Свободно-спокойно,

- Кэрэтик-кэрэмэстик
Кэпсэтээр эрэ, – диир.
Маны истэн баран
Көстүбэт күүстээҕэ
Күөнчү Бөҕө
Маанылаах балтын,
Убаһаайдаах оҕотун
Халты харбаата,
Дьукку тутта,
7340 Сыйһа-халты оҕуста,
Сынһаары гыммытын
Сыйһа көтөн биэрдэ,
Сыйһаҕа сырбас гынан хаалла.
Ол гынан баран
Били дьиэлээх тойон
Күөнчү Бөҕө
Баһын иһэ күллүгүрэс күүгээн:
– Көр эрэ, маннай ити
Куйахатын ангаара кубаҕай,
7350 Баһын ангаара балай мангаас,
Сийин этэ ситэн,
Холун этэ хойдон,
Буугун этэ мукутаан,
Ырҕа дьаама туолан,
Тымыра тысхайан,
Эмийэ бэрингэнэн,
Эмэһэтэ этгэнэн,
Эр көрдөөн киэбирэн,
Тымыр көрдөөн тыынан,
7360 Атыыр көрдөөн алдынан,
Барыах-кэлиэх сатаан,
Баҕа өтгүнэн туойан
Эрдэбин көр эрэ!
Мин обургу
Дьукка уу* курдук
Тумнугастаах сурахпар,
Кыһыл уот курдук,
Кыбыстыылаах ааппар
Бу, туох бэйэлээҕэ
7370 Сурах ууран,
Суо дьанытаан кэлиэ эбитэй,
Сиикэйин итинэн биллэр.
Кэлэн да көрдүн эрэ,
Сэттэ халлаан
Сибээһин эргитэр,
Аҕыс халлаан
Массыынатын тардыалыыр,

- Красиво-прекрасно
Поговори-ка, – говорит.
 Всё это услышав,
Сильный из невидимых
Кёнчю Бёгё
Сестру свою дорогую,
Дитя свою уважаемую
Чуть было не схватил,
Чуть было не поймал,
7340 Чуть было не ударил,
Избить захотел
Да та ускользнула,
Лишь косу ее задел.
После этого
Хозяин-тойон тот
Кёнчю Бёгё
В голове его гомон забурлил:
 – Смотри-ка, сначала
7350 *Темя наполовину белесое,*
*Голова наполовину белая **,
Возмужала, окрепла,
*Созрела, заматерела **,
Бёдра ее увеличились,
Живот ее наполнился,
Вены ее распухли,
Грудь ее наполнилась,
Зад ее мясистым стал,
В поисках мужа важничает,
В поисках вены дышит,
7360 В поисках самца сломана,
Что в голову придет,
Что хочет поет-напевает,
Смотри-ка, что говорит!
Я удалой
Как вода чистая
Славу мою большую,
Как огонь красный
На имя мое важное
Это, как так
7370 Смелости набравшись,
Упорство проявляя, пришел бы,
Незрелость по этому видна.
Пусть и приходит,
Семи небес
Связь кружит,
Восьми небес
Машины тянет,

- Тоџус халлаан
Турууппатын тууралыыр,
7380 Түөрт халлаан
Күлүүһэ күлүүстээх,
Тоџус халлаан
Борубуойа борубуойдаах,
Биэс кырыылаах
Билиитэ таас хаппахтаах,
Үрдүк өттө үмүрүк,
Ортото кудумдьюлаах*,
Анна аһаҕас,
Түгэҕэ нэлбиһэх,
7390 Таас бабаарынай онкучахпар
Таннары анһан кэбистэхпинэ,
Сэттэ дьэллик халлаан
Тиистээх көлүөһэтэ,
Тимирдьи тардан ылыа.
Аҕыс бабаарынай таас
Боппуолдьуйам иһигэр
Таннары астахпына
Аҕыс халлаан тааһы үлтүрүтэр
Чаҕылҕан буйуттара
7400 Таннары таптаһан киллэриэхтэрэ.
Сэттэ уон дьиибэбин бэлчитэр,
Аҕыс уон аппын иитэр,
Тоџус уон
Кубулҕаппын туругурдар,
Түөрт муннуктаах,
Аҕыс мэндиэмэннээх,
Тоџус хостоох
Чугуунай хаайыыбар
Чопчу бырахтаһпына,
7410 Тохтуура буолуо.
Кинитээҕэр буолуохтар
Сүүс отут сүүмэр бухатыыр
Онно киирэн сыталлар – диэтэ.
Онүөхө биһиги киһибит
Көр Буурай бухатыыр:
– Ээ, ээ, били,
Мин наадыһан кэлбит
Сүүс отут бухатыырым
Онно сыталлар эбит ээ.
7420 Дьэ, хайдах дьаабылаан
Миигин ол дойдуга атаарар эбит,
Өрө көрөн мөккүһүөм суоҕа,
Туруору көрөн холоһуом суоҕа,
Мин обургу

- Девяти небес
Часть вырывает,
7380 Четырех небес
С ключами крепкими,
Девяти небес
С дверьми крепкими,
Пятигранной
С крышкой каменной,
Часть верхняя узкая,
Середина расширяющаяся,
Снизу открыта,
7390 Дно широкое,
В яму каменную – поварню
Если вниз толкну,
Семи небес бездомных
Колёсо зубчатое,
Окуная, затащит.
Восьмикаменные
В подвалы
Если вниз толкну,
Восемь небес камни крушащие
Воины молнии
7400 Обратно его поглотут.
Что семьдесят проделок моих на ноги поставит,
За восемьюдесятью лошадьми ухаживает,
Девяносто
Перевоплощений моих прославляет,
Четырёхугольную,
Восьмиэтажную,
Девятикомнатную
В тюрьму чугунную
Если брошу,
7410 Остановится, наверное.
Помимо его ещё
Сто тридцать богатырей лучших
Там лежат, – сказал.
И на это человек наш
Богатырь *Кёр Буурай*:
– Ээ, ээ, те,
Кого в поисках пришел,
Сто тридцать богатырей моих
Там лежат, оказывается.
7420 Ну, как же он
Меня туда проводит, посмотрим,
*Напористо** спор я затевать не буду,
Силами я мериться не буду,
Я удалой

- Дойдубуттан араҕар да күммэр
 Баран сиксигин да булбат,
 Түһэн түгэҕин булбат,
 Муннаах мун таар түгэҕэ,
 Ханна баар буолуой диэн,
 7430 Ону көрдөөн кэлбитим, – диэн баран,
 Тоҕус бастаах
 Тойон сатанах төрдүттэн
 Киһи соҕотохто ыстанан түстэ.
 Күөнчү Бөҕө обургу
 Күөнүн анныгар
 Сүүрэн тиийдэ.
 Бу тиийэн,
 Тэһэ көрөн дьэбидийдэ
 Супту көрөн сойуодуйда,
 7440 Ыстыыр тиийин ырдыатта,
 Ыйыстар күөмэйин көҥкөттө,
 Ынырыктаах хаанын ылынна,
 Ыллаан ырдыаннаан барда,
 Туойан доргута турда:
 – Дьээ-буо! Бука бастаан
 Туһун хоту
 Чочубайдаах дорообо,
 Кэнниттэн сэтгэ үйэ туххары
 Сизкэтийбэтэх кэп бараанын,
 7450 Кэтит иэйиэхситин,
 Кэмдыллэр кэскиллээх*,
 Кэпсиэ – тойук тиийдэ,
 Оргокута, отут үйэ туххары
 Туругуран турбут суон тулуурун
 Туура сытыйан түһэр тускуллаах,
 Тугу биллин? – тойук барда.
 Ол кэннэ,
 Ханнык улуус,
 Хайа нэһилиэк,
 7460 Ханнык ат баһа,
 Ким ийэтин ууһа,
 Хайа ааттаах киһи
 Хантан кэллин,
 Ханна бардын диэннин
 Хонон турбут
 Холбоҕой уоскун хомуран
 Хоруйдатар буоллаххына,
 Өрөөн турбут
 Сөтөгөй уоскун өһүлэн
 7470 Эппиэттэтэр буоллаххына,
 Ойуулаах оттоох,

- В день, когда дом я покинул,
Что края вовсе не найти,
Что дна совсем не найти,
Страна *абаасы* далекая,
Где же находится,
7430 Думая, я сюда пришел, – сказав,
С девятиглавого
Крючка деревянного на матице
Человек в одно мгновение спрыгнул.
К *Кёнчю Бёгё* злобному
Близко к груди
Он подбежал.
И после
*Насквозь посмотрел**,
7440 Прямо в глаза молча взгляделся,
Зубы крепкие оскалил,
Голос звонкий свой повысил,
Рассердился-рассвирепел,
Скалясь, напевать начал,
Громко воспевать начал:
– *Джээ-буо!* Во-первых,
Тебе одному
Здоровья я желаю!
В конце – семь веков
Напев не расшатанный,
7450 *Иэйиэхсит* добрая,
Без будущего светлого
Рассказывай – *тойук* дошел,
В середине, тридцать веков
Выносливость твоя особая
Скоро вовсе сгниёт-истлеет,
Что нового узнал? – *тойук* запел.
После этого,
Улус какой,
Наслег какой,
7460 Род отцовский какой,
Род материнский какой,
Человек какой
Откуда пришёл,
Куда пошёл, думая,
Отоспавшиеся
Губы впалые разомкнув,
Если отвечать заставляешь,
Отдохнувшие
Губы лживые развязав,
7470 Если ответить заставляешь,
С травой разноцветной,

- Оһуордаах мастаах,
Орто дойду киһитэбин,
Күөкэримэ сүүрүк аттаах
Көр Буурай бухатыыр диэн
Мин буолабын.
Тоҕо кэлинг диэн
Доппуруостуур буоллаххына,
Айахпынан аччыктаан
- 7480 Аһыы кэлбэтэҕим,
Санныбынан дьүдэйэн
Танна кэлбэтэҕим,
Үбүнэн тутайан
Салҕана кэлбэтэҕим.
Бу дойдуга,
Эн ааккар
Орто дойдуттан
Отут бухатыыр
Кэлбит суола баар,
7490 Төһнүбүт суола суох,
Аллараа дойдуттан
Алта уон бухатыыр
Тахсыбыт хайаҕаһа баар,
Төһнүбүт үөдэнэ суох.
Үөһээ дойдуттан
Түөрг уон бухатыыр
Түспүт үөдэнэ баар,
Дабайбыт суола суох.
7500 Айыы да дьоно буоллун,
Абааһы да дьоно буоллун,
Көмүскүүргэ
Көрүллүбүт киһибин.
Бу дьон баар буоллахтарына,
Элбэх этиһиини эрэйимэ,
Үгүс өлөрсүүнү күүтүмэ,
Улахан охсуһууну туруорума,
Саһата-ингэтэ суох аҕал,
Суох да гыммыт буоллаххына,
Хоруйдаан куотаргын
- 7510 Булунан олоҕо,
Энчирэппит да буоллаххына,
Эппиэттээн быһаараргын
Эрдэтинэ бэлэмнэнэ олоҕо.
Атым этин,
Атаҕым соболонгун,
Халын хамнаспын,
Элбэх эрэйбин,
Улахан ороскуоппун

С деревьями узорными,
Я человек из мира Среднего,
С конем-скакуном *Кюёкээримэ*
Богатырь *Кёр Буурай*
Это я.
Зачем я пришёл
Если допрашиваешь,
Я изголодавшись
7480 Не есть пришёл,
Я замёрзнув,
Не одеваться пришёл,
Я обеднев,
Не за помощью пришёл.
В страну эту
К тебе
Из мира Среднего
Тридцати богатырей
Что пришли следы есть,
7490 Что вернулись нет,
Мира Нижнего
Шестидесяти богатырей
Что сюда вышли, дыра есть,
Что вернулись щели нет.
Мира Верхнего
Сорока богатырей
Что спустились дыра есть,
Что взлетели следов нет.
Пусть они люди *айыы*,
7500 Пусть они люди *абаасы*,
Для защиты
Я человек назначенный.
Если люди эти здесь,
Ссоры большой не жди,
Потерь огромных не жди,
Битву большую не затевай,
Без слов обратно их верни,
Даже если ты их и убил,
Как от меня сбежать
7510 Ответа ищи,
Даже если и отступился,
Чтобы ответ свой объяснить
Заранее готовься сиди.
Аренду коня,
*Плату за ноги**,
Зарплату мою достойную,
Много мук моих,
Расходы мои большие

- 7520 Үнағынан-сылғынан,
Аһынан-тангаһынан
Адьяһын ылыам суоға,
Халын тириигиттэн,
Хара хаанһыттан,
Хатан унуоххуттан ирдиэҕим,
Тунуй дуусағын,
Тыһы тыынһын ылыаҕым.
Баҕар, эн миигин
Сибилигин өлөрөн-сүтэрэн,
Алдытан-сааратан,
- 7530 Сиэхсит уола,
Сиэн кээспитин да иһин,
Хаһаанһылаах да үйэҕэ
Мин солообут суолбунан,
Аспыт аартыкпынан,
Охсубут дьуолкабынан
Кэлин өттүбэр
Кэнчээрилээн төрөөбүт
Кэлин тиһэх ыччаттарым
Кэлэн ирдии туруохтара,
- 7540 Хойуккулуур өттүгэр
Өтөрдөөн төрөөбүт
Өтөх оҕолорум
Кэлэн туоһулуу туруохтара,
Уруккун курдук
Булбутум эрэ муннум анныгар,
Көрбүтүм эрэ күнүм анныгар
Буолуо диэйэҕин.
Бүгүһнүттэн антах
Өйдүү-өйдүү өлөрөөр,
- 7550 Сэрэнэ-сэрэнэ сизэр.
Түөкүөн, тугу этэбиэн? – диир.
Ону истэн баран,
Дьыэлээх тойон
Дьыэтин хаһас эркинин диэки
Хааннаағынан хаһылыччы көрдө,
Икки саннын хамсатта,
Иэдэс биэрдэ,
Илгистэ түстэ,
Өгдөс гынна,
- 7560 Үөгүлүү олордо:
– Буйа буйаһаа!
Хата били маанылаах балтым,
Убаһаайдыыр оҕом,
Оччугуй бухатыыры таһыйар
Уон садарахтаах

- И коровой, и скотом,
7520 И едой, и одеждой
Ни за что не возьму,
Кожи твоей толстой,
Крови твоей чёрной,
Костей твоих твердых потребую,
Душу твою зябкую,
Жизнь твою отберу.
Может, ты меня
Прямо сейчас убьёшь,
Сломаешь, помешаешь,
7530 Сын злодея,
Если и уничтожишь,
Как ни в веке каком
По дороге мною проложенной,
По пути мною пройденному,
По знаку мною оставленному
После меня
Позже родившиеся
Потомки благодарные
Требовать у тебя будут,
7540 В будущем
Недавно родившиеся
Дети мои родные
Распрашивать тебя будут,
Как и прежде,
*Что найдешь собирать под нос**,
Что увидишь собирать под грудь
Даже и не думай.
Со дня этого и дальше
Перед тем как убить думай,
7550 Перед тем как уничтожить, остерегайся.
Плут, что сказать? – говорит.
 Это услышав,
Хозяин дома
На стену левую дома своего
Глазами кровавыми посмотрел,
Двумя плечами двинул,
*Щеку отвернул**,
Головой помотал,
Приподнялся,
7560 Выкрикивая, сидел:
 – *Буйа буйака!*
Сестра моя любимая,
Подобно дочери,
Богатыря маленького избивающую
С десятью хвостами

- Уот буруут кымньыбын аҗала тарт!
 Оччугуй бухатыырга кэтэрдэр
 Уон бууттаах
 Улуу хандалыбын аҗала тарт!
 7570 Көр эрэ, бу түөкүн,
 Суолга баппатах оҕуруо харах,
 От сото,
 Ооҕуй оҕус,
 Ыалга баппатах
 Ыарҕа атах,
 Лабаа тарбах,
 Аһырын булбатах
 Салбаныкы саадьаҕай,
 Айаҕын абатын,
 7580 Тумсун тууһун,
 Саллар сааспар,
 Үллэр үйэм
 Усталаах туоратыгар,
 Субу кини курдук
 Иннибэккэ-туттубакка
 Миигиттэн киирэн
 Эппиэт-хоруй ыйытан,
 Ис иэстээбит суох этэ.
 Саманнык кутууга куппут курдук
 7590 Куччугуй эрэри,
 Халыыпка куппут курдук
 Хатынҕыр аата
 Этэр тыла эрчимин,
 Сангарар сангата абалааҕын,
 Туойар тойуга хомуһуннааҕын!
 Дьэ, оҕобун иэнин хастыам,
 Иэnnэриккин кэтэрдиэм,
 Эппиэккин истиэм,
 Ээххин этитиэм,
 7600 Бэйи, барахсан!
 Чэй, аҗала тарт,
 Аҗала тарт! – диэн үөгүлүү олорбута.
 Онуоха кыыһа киһи
 Уон сарадахтаах
 Уот буруут кымньыыны,
 Уон бууттаах
 Укулаат* тимир хандаланы
 Соһон тигинэтэн аҗалан,
 Тус иннигэр тосхойон кэбистэ.
 7610 Ол ғынарын ғытта
 Анараа обургу
 Биһиги киһибитин

- Плётку огненную немедля принеси!
Богатырю маленькому надеваемые
Десятипудовые
Кандалы великие немедля принеси!
- 7570 Смотри-ка, плут этот,
Глаза круглые нигде не вместившиеся,
*Голень травяная**,
Паук черный,
С людьми не ужившиеся
Ноги из ёрника,
Пальцы из ветви,
Что пожевать не нашёл
Ненасытный полосатый,
Слова горькие,
7580 *Речь ядовитая**,
В возрасте преклонном,
В возрасте старческом
Никогда я раньше
Словно он
Ни на что не взирая,
Ко мне придя,
Вопросы никто задавал,
В долг никто не просил.
Словно в отливку такую залили
- 7590 Маленьким являясь,
Словно в форму налили
Щуплым являясь,
Слов сказанных сила какова,
Речей связных горечь какова,
Песни спетой чары каковы!
*Джэ, шкуру твою спущу**,
Подтяжки натяну,
Ответ твой услышу,
Урок суровый преподам,
- 7600 Погоди, бедняга!
Ну-ка, немедля принеси,
Немедля принеси! – выкрикивая, сидел.
На это девушка
С десятью хвостами
Плётку огненную,
Десятипудовые
Кандалы из железа калёного
С шумом громким приволокла,
Перед ним поставила.
- 7610 И после этого
Дьявол тот
Человека нашего

- Балтараа ыйдаах
Балчыр оҗо курдук
Мараччы тутан ылла,
Остуолугар уурда,
Оройго тыкта,
Охторон түһэрдэ,
Хандалытын аҗалан
- 7620 Угаттаан көрөөрү гыммыта,
Биһиги киһибит
Кырата бэрт буолан биэрдэ,
Кылбаччы сөп буолбата,
Арай кыараттаҕына сатаныыһы:
– Бэйи, доҗор,
Бу дьүһүннээх буолан баран
Дьукка ууну тумнан,
Кыһыл уоту кыйан,
Хаары бааһырдан,
- 7630 Суолу булан
Бачча дойдуга кэлбитин
Абатын көр эрэ!
Бэйи, мин эйигин
Үчүгэйгин-куһаҕангын
Бэрт сотору билиэм, – диэн баран,
Остуолугар умса бырахта,
Бараах оҗотун курдук дьаабылаата,
Чөккөөкү оҗотун курдук дьүһүлээтэ.
Уон садарахтаах
- 7640 Уот буруут кымньыытынан
Уонна үөлэн
Охсон курбаһыннарда,
Ол гынан баран
Хандалытын аҗалан
Халыып курдук
Кэтэрдэн кэбистэ.
– Көр эрэ, бу түөкүнү,
Бу куччугуй да буоллар
Былыргы мин курдук,
- 7650 Үөтүк кырбаатахха,
Үллэ уойар эбит ээ,
Бэркэ кырбаннаҕына,
Бэлгэччи уойар эбит ээ,
Кытаанахтык кырбаатахха
Кытааччы уойар эбит дии.
Дьэ, хотук, бэрт түргэнник
Сэттэ халлаан
Сибээһэ сибээстээх,
Анна нэлбиһэх

- Как полуторамесячного
Ребёнка полненького
С трудом большим схватил,
На стол положил,
В лоб щёлкнул,
На землю опрокинул,
Кандалы принёс,
7620 Надеть захотел,
Человек наш
Слишком маленьким оказался,
Недоволен остался,
Только уменьшить понадобится:
– Подожди, друг мой,
С внешностью такой,
Воду глубокую обходя,
Огонь красный обойдя,
*Снег белый портя**,
7630 Путь найдя,
До страны этой добрался
Досада какая!
Погоди, я тебя
Все хорошее и плохое твое
Во времени скором узнаю, – сказав,
На стол навзничь бросил,
Словно кулика полевого измучил,
Как дитя чирка изуродовал.
С десятью хвостами
7640 Плёткой огненной
Десять раз насадив
С размаху бить он начал,
После этого
Кандалы принёс,
Словно форму
На него надел.
– Посмотри-ка, плута этого,
Несмотря что маленький
Как я в молодости,
7650 Если сильно избить,
В миг разбухает, оказывается,
Если хорошо побить,
Тотчас взбухает, оказывается,
Если больно исколотить,
Краснея, толстеет, оказывается.
Ну, девка, очень быстро
Что семи небес
Связь кружит,
Дно широкое

- 7660 Түөрт халлаан
Күлүүһэ күлүүстээх,
Тоҕус халлаан
Боробуойа боробуойдаах,
Үрүт өттө үмүрүк,
Ортото кудумдьулаах,
Кутаа кулуһун
Таас бабаарынай
Дьяамам иһигэр
Таннары анһа тарт! –
- 7670 Били баҕайы
Инньэ диирин кытта,
Кыыс киһи
Соһон тигинэтэн истэҕинэ,
Көр Буурай бухатыыр
Хандалытын от оодулун курдук,
Бэс сарпатын курдук
Дэлби тыылан кэбистэ,
Кыыс киһи
Өлөрүнэн үөгүлээтэ:
– Убакаа, оҕонньор!
Аанһа буолуо дуо, алдыатта,
Үчүгэй буолуо дуо, үлтүрүттэ,
Тугу эттим этэ,
Харыстыа баара дуо?! – диирин гытта,
Оҕонньор обургу
Биһиги уолбутун
Оттору-мастары
Олордубу көтөҕөн кэлэн,
Остуолугар аҕалан уурда.
- 7690 Ол гынан баран,
Кыыһын диэкки часкыйда,
Оҕотун диэкки ордоотоото:
– Чэй, били,
Орто бухатыыры охсор
Отут садарахтаах
Чугуунай буруут кымһыбын,
Отут бууттаах
Олуур тимир хандалыбын,
Дьэ, аҕала тарт! – диэбитэ.
- 7700 Кыыс киһи,
Дьахтар дьяалы,
Сүүрэн элэстэнэн тийиэн,
Өр-өтөр гымматаҕа,
Бары салаата барыта
Моной үөн тылын курдук
Өрө көхөлөөх,

- 7660 Четырех небес
С ключами крепкими,
Девяти небес
С дверьми крепкими,
Верхняя часть узкая,
Посередине широкая
Осока огненная,
Поварни каменной
Внутри ямы
Вниз головой толкни! –
- 7670 Как только плут тот
Слова эти сказал,
Девушка
Когда волочила,
Богатырь *Кёр Буурай*
Кандалы словно труху сенную,
Как заболонь сосновую
Сильно потянул,
Девушка
Голосом смертным закричала:
- 7680 – Брат мой, старик!
Как обычно, всё разрушил,
Как бывало, все раздробил,
Что я говорила,
Не пожалел ведь?! – когда сказала,
Старик безжалостный
Парня нашего
Со всеми потрохами
На руки его поднял,
И на стол положил.
- 7690 После этого,
На девочку свою крикнул,
На дочку свою зычно завопил:
– Ну, тот,
Богатыря среднего бьющую
С тридцатью хвостами
Плётку чугунную,
Тридцатипудовые
Кандалы железные,
Ну, немедля принеси! – сказал.
- 7700 Девушка,
Женщина лучшая,
Быстро прибежала,
Долго ждать не заставила,
Все ветви
Как язык змеи
С крючком сверху,

- Таннары салбахтаах,
Сырбаттахха кыланар,
Оџустахха чуубургуур
7710 Отут садарахтаах
Чугуун буруут кымньыытын,
Орто бухатыырга кэтэртэ
Отут бууттаах
Тулуур тимир хандалытын
Тигинэччи тардан,
Оџонньорго аџалан биэрдэ.
Абааһы бухатыыра
Биһиги уолбутун
Остуолугар ылан
7720 Умса быраџан баран,
Отут садарахтаах,
Умсары баџыырдаах,
Өрө хайыылаах
Уот буруут кымньыытынан
Уорџатыгар отутта үөлэн
Охсон ылбыта,
Онуоха Көр Буурай
Улаханнык оџуста диэн
Уйадыйа барбатаџа.
7730 Өнө-түүтэ
Тупсубутун курдук тупсан,
Муоһа-туйаџа
Кылааннана сыппыта.
Имин хаана кэлбитинэн,
Сүүһүн хаана сүүрэлээбитинэн,
Уора-көстө уҥа дыбадыытынан
Күлүм алла сыппыта.
Ол гынарын кытта
Күөнчү обургу
7740 Отут бууттаах
Орто киһи кэтэр
Чугуунай хандалытынан
Тиистэри тимирдээн чиркэттэ,
Харахтары хандалылаан хантатта,
Өрсө онуоха эбии
Луом тимиринэн туорайдаата,
Ханаат өтүүнэн харчаахылаата*,
Сибээс тимиринэн* кэлгйдэ:
– Чэ, ильдэ тарт! – диэбитэ.
7750 Бэџэхээ сиргэр угаайаџын,
Атын унучаххар түһэр, – диэбитэ.
Онуоха уруккаттан
Унучаџын билбэт буолуо дуо,

- С хвостами книзу,
Если бить ею вопит,
Если ударить кричит
7710 С тридцатью хвостами
Плётку чугунную,
Для богатыря среднего
Тридцатипудовые
Кандалы железные
С шумом громким волоча,
Старику принесла и дала.
Богатырь *абаасы*
Парня нашего
На стол свой,
7720 Ничком кинув,
С тридцатью хвостами
С багром книзу,
С крючком кверху
Длинной плёткой огненной
Тридцать раз нанизав,
Его ударил,
Тогда *Кёр Буурай*
Что сильно его ударил,
Плакать-причитать не стал.
7730 Вид его внешний
Еще лучше становился,
Облик его прежний
Еще лучше становился.
Кровь в лицо его бросилась,
Кровь лба его побежала,
Украдкой углом правым рта
Улыбался лежал.
После этого
Кёнчю яростный
7740 Тридцатипудовые
Что для человека среднего
Кандалы чугунные,
Железо крепкое натянул,
В кандалы тяжелые заковал,
Вдобавок к этому
Ломом железным поперечину приделал,
Ремнем прочным крепко привязал,
Железом острым туго связал:
– Ну, быстро неси! – сказал.
7750 Не клади на место вчерашнее,
В погреб другой спусти, – сказал.
Ещё со времён давних
Погреб тот разве знать не будет,

- Орто бухатыры угар
Ағыс халлаан
Барабааннай массыыната*
Таннары холоруктуур
Ағыс муннуктаах
Таас бабаарынай дьяаматыгар
7760 Ильдэн, таннары анһан эрдэһинэ,
Били хандалытын
Туорайдары, кэлгилэри,
Сытыйбыт боруу* курдук
Турута мөхсөн кэбистэ,
Туран кэллэ.
Кыыс киһи
Кылана түстэ:
– Алдьархай буолла,
Алдьатан турда! – диэн
7770 Аһатын үөгүлээтэ.
Оһонһор киһи ойон турда,
Көр Буурай бухатыры
Көһүлэ суох көтөһөн кэллэ.
– Чэй, хотук,
Бэрт түргэнник
Атамаан бухатыры
Аллара көрдөрөр,
Алта уон салаалаах
Алтан буруут кымһыыбын
7780 Аһала тардыый.
Ону кытта атамаан бухатырга
Айыытын боруостатар,
Аккааһын этитэр
Алта уон бууттаах
Нһыманан кыайыллыбыт,
Абынан онһуллубут,
Араас тимир хандалыбын,
Аһала тарт!
Аллараа дойдуга киирэн
7790 Айыытын этиэ,
Алһаһын билиниэ.
Ону көрдөөн гынан эрдэһэ! –
Диирин кытта,
Кыыс киһи
Аһата көрдүүр
Арааһынай сэбин
Аһалан биэртэ.
Күөнчү Бөһө биһиги уолбутун
Уруккутун курдук
7800 Умса быраһан баран,

- Для богатыря среднего
Восьми небес
Что машина барабанная
С вихрем обратным
Восьмиугольную
В яму каменную – поварню
- 7760 Отнесла, когда столкнуть собралась,
Те кандалы
С поперечиной и ремнем,
Словно хвощ прогнивший
На кусочки разорвал,
И тотчас встал.
Девушка
Громко закричала:
– Беда настигла!
Он их сломал! – сказав,
7770 Отца позвала.
Старик тотчас на ноги вскочил,
Богатыря *Кёр Буурая*
Без спроса на руках принёс,
– Ну, девка,
Очень быстро
Что богатыря-атамана
Вниз смотреть заставляет,
С шестьюдесятью ветвями
Плётку медную
- 7780 Немедля неси.
И с этим что богатыря атамана
За грехи отвечать заставляющие,
Отказывать принуждающие
Шестидесятипудовыми
Способами побеждённые,
Колдовством сотворённые,
Кандалы железные,
Немедля принеси!
В мир Нижний зайдя
- 7790 В грехах сознается,
Ошибку признаст,
Этого ждет, видимо! –
Как только сказал,
Девушка
То, что отец просит
Предметы разные
Тотчас принесла.
Кёнчю Бёгё парня нашего
Как и раньше
- 7800 Навзничь кинув,

- Араҕас этигэр,
Алтан уңуоҕар
Ааҕан туран
Алта уонна
Охсон хабылыннарда.
Көр Буурай
Өссө улаатарга дылы гынна,
Кини киһи
Ыстыыр тииһин ырдыатта,
7810 Ыйыстар күөмэйин көңкөттө,
Аҕыйах тылынан
Ырыа ыллаата:
– Дьэ-буо,
Хааннаах айах,
Хара дьабадьы,
Харба бытык,
Хара түөкүн,
Уон охсуугун
Алта уонунан аныам,
7820 Алта уонна таһыйбыккын
Сүүс сүүрбэнэн ыйытыам,
Онуоха диэри олорон эрээр.
Тас былаангын аахтым,
Аны ис былаангын истиэм.
Кыайбыт кыайа туруом,
Хоппут хото туруом,
Бука диэйэҕин!
Аҕыйах тыл минньигэс,
Үгүс тыл сымсах.
7830 Дьэ, бырастыы,
Дьэ эрэ, таңараттан ыйаахтаах
Таңаскын таңыннар,
Сокуонтан оңоһуулаах
Суккунгун кэтэрт.
Быраһаай! –
Инньэ диирин кытта,
Күөнчү Бөҕө уруккутун күрдүк
Атамаан бухатыырга таңыннарар
Алаас сыһыы саҕа
7840 Араас тимир хандалатынан
Харахтары хандалалаан хантатта.
Тиистэри тимирдээн чиркэттэ,
Отут луом тимиринэн
Олуйан кэбистэ,
Сэттэ уон сибээс тимиринэн
Кэлгийэн кэбистэ,
Абыс уон ханаат бынан

- Тело крепкое,
Кости медные,
Считая,
Шестьдесят раз
Безжалостно ударил.
Кёр Буурай
Будто ещё больше стал,
Он удалой
Зубы острые оскалил,
7810 Голос звонкий свой повысил,
Словами несколькими
Песню петь начал:
– *Джэ-буо*,
Рот кровавый,
Угол рта чёрный,
Усы тонкие,
Дьявол черный,
Десять ударов
7820 За шестьдесят посчитаю,
Что шестьдесят раз меня бил,
Сто двадцать раз спрошу,
До момента того живи.
Планы твои общие прочитал,
Теперь планы личные послушаю.
Победивший, всегда побеждать буду,
Одолевший, всегда одолевать буду,
Не говори!
Меньше слов – слаще,
Больше слов – претит,
7830 Ну, прости,
Ну-ка, по року небесному
Одежду на меня надевай,
По закону созданный
Зипун на меня надевай.
Прощай! –
После сказанного
Кёнчю Бёгё как и прежде
Что на атамана богатыря надевают
С равнину-*алаас*
7840 В кандалы железные
Крепко-накрепко он заковал.
Мертво-намертво он заковал,
Тридцатью ломками железными
Надежно он запер,
Семьюдесятью связками железными
Туго привязал.
Восьмьюдесятью верёвками канатными

- Харчаакылаан кэбистэ,
Тоѳус сиринэн борубуойдаата,
7850 Түөрт сиринэн күлүүстээтэ,
Самыытыгар
Биэс тарбагынан бэчээт оѳуста,
Уорѳатыгар
Уон тарбагынан ойуу уурда:
– Дьэ, хотуок, били,
Сүүс отут бухатыыры түһэрбит
Тоѳус муннуктаах,
Уон угааллаах*,
Сэттэ мэндимээннээх,
7860 Аҕыс этээстээх,
Тоѳус хостоох,
Үрдэ үмүрүк,
Ортото кутумдьюлаах,
Анна нэлбиһэх,
Тоѳус халлаан
Тагнары эргийэр
Баҕыыр тиистээх,
Түөрт халлаан
Күдьүс көлүөһэтин* үрдүгэр
7870 Ильдэн быраҕа тарт! –
Кыыс киһи соһон тигинэтэн иттэ,
Көлүйэ күөл саҕа үөдэн аанын
Арыйа баттыырын кытта,
Сир халлаан ыпсыыта,
Араас массыыната,
Өрө-таннары ытылла
Турар эбит ээ.
Онно ильдэн
Төбөтүнэн түһэрдэ,
7880 Уорѳатынан уурда.
Урукку өттүгэр
Улуу бухатыырдары
Бу курдук уурдагына,
Сир халлаан көлүөсэтэ
Иэн ингиирин курдук
Илби сынньан
Инньэтэх дойдуга
Ильдэ барар этэ.
Били кыыс киһи
7890 Ол курдугу көрөөрү,
Өр соѳуска диэри
Өнгөйөн көрөн турбута,
Суох, доѳор,
Көр Буурай көхсүгэр

- Натуго он привязал,
В девяти местах пробивал,
7850 В четырёх местах на ключ запер,
На ягодице
Пятью пальцами печать поставил,
На спине
Десятью пальцами нарисовал:
– Ну, девка, туда,
Куда сто тридцать богатырей спустили
Десятигранный,
Десятиугольный,
Семиэтажный,
7860 Восьмиэтажный,
Девятикомнатный,
Узкий в части верхней,
Расширяющийся в части средней,
Широкий в части нижней,
Что девять небес
Против кружатся
С зубами кривыми,
Четырёх небес
На поверхности колеса
7870 Поскорее брось! –
Девушка с шумом громким отволокла,
С озеро маленькое дверь ада
Как только она открыла,
Между небом и землёй стык,
Машины разные,
То вверх, то вниз сбиваются
Стоят, оказывается.
Туда отнесла,
Головой вниз спустила,
7880 На спину положила.
Во времена прошлые
Богатырей великих
Если так ложила,
Колесо неба и земли
Как мышцы спины
Сильно избив
В земли далёкие
С собой забирало.
Девушка та
7890 Чтоб такое увидеть,
Довольно долго,
Заглядывая, стояла,
Нет, друг мой,
Об спину *Кёр Буурай*

- Күдүк халлаан көлүөсэтэ
Таннары багыырын,
Өрө тийһин
Үлтү сынньан кэбистэ,
Кураанах көлүөсэ үрдүгэр
7900 Иттэннэри түспүтүнэн
Киирэн бара турда.
Кыыс киһи
Мань көрөн баран,
Ыксыы биэрдэ,
Ыгым аллайда*,
Иһигэр дуумайдаата,
Көхсүгэр өйдүөтэ,
Санаата манньк:
– Ээ, оҕолоор,
7910 Дойдугар-сиригэр эрдэһинэ,
Дьэтигэр-уотугар,
Баайыгар-тотугар,
Тэһнээхтэрин кытта
Тэмтэрдэһэн,
Холоонноохторун кытта
Куодарьһан
Сылдыарын саҕана,
Киһи да ахан эбит, оҕолоор!
Субу киһи,
7920 Дьикти киһи киирдэ,
Атын киһи айаннаата,
Туһунан киһи уһучахтанна,
Тугу эрэ оноруо буоллаҕа.
Отгон, ол эрэри,
Халлаан массыыната,
Сир сибээһэ эмиэ улахан.
Ол кэннэ, ол дойдуга
Сүүс отут бухатыыр
Кини аннынан эрэ дьон,
7930 Ол дьон тугу тулутуохтарай,
Кими киһилиэхтэрэй?
Күөнчү Бөҕө обургу
Санаатынан барбыт,
Өйүнэн охтубут,
Үөрэһин ылыммыт,
Дьээбэтигэр киирсибит,
Албаһыгар анньыллыбыт,
Кубулаатыгар умсуллубут баҕайылар
Тулутар буолаллар дуо?
7940 Суос соҕотох
Сага киһини

- Колеса неба сумрачного
Багор книзу,
Зубья кверху,
Сильно размолотил,
На колесо пустое
7900 Навзничь упал,
Вниз спустился.
Девушка
Это увидев,
Заторопилась,
Чуть не расплакалась,
Про себя подумала,
Поразмыслила,
Мысли такие:
– Ээ, ребята,
7910 Пока на земле родной находился,
В доме родном,
В богатстве и сытости,
С равными
Сдружился,
С достойными
Водился,
Пока с ними знался,
Человек большой, оказывается, ребята!
Человек этот,
7920 Человек удивительный пришел,
Человек другой отправился,
Человек иной в яму спустился,
Что-нибудь сделает, наверняка.
Но, всё же,
Машина небесная,
Связь земли тоже крепкая.
После этого в мире том
Сто тридцать богатырей
Люди, чуть уступающие ему,
7930 Никто не устоит против этих людей,
Кого же они не одолеют?
Кёнчю Бёгё удалого
Думами мыслящие,
Умом думающие,
Уроки принявшие,
Проделками обладающие,
Хитростью владевшие,
Чарам темным обученные чудовища
Они разве покоя дадут?
7940 Одного
Человека нового

- Өйдөппөккө өлөрүөхтэрэ,
Сэрэппэккэ сиэктэрэ
Буоллаҕа дии.
Күн киһитэ,
Көр Буурай бухатыыр,
Мин барахсанҥа
Күөмчүлүү санаама,
Күн киһитэ эрэри
- 7950 Көмөлөспөтө диэмэ,
Айыы киһитэ эрэри
Аһыммата диэмэ.
Аһыныахпын-көмүскүөхпүн
Алыс баҕарбытым буолан баран,
Атах сыгынньах эрдэспиттэн
Аһын аһабыт,
Таҥаһын таҥныбыт,
Араас тылын кэпсэппит
Абааһы уола аҕалаахпын.
- 7960 Бэйэнг биллинг,
Күччүгүй эрдэспиттэн,
Күнү көрүөхпүтүн
Түүлээх түһэҕэр* төкүнүйбүт,
Күөстээх аһыттан аһабыт,
Күндү тылын кэпсэппит
Көстүбэт уола убайдаахпын
Көрөн бардын дии.
Ити киһини
Этэн иһитиннэриллибэт,
Өйдөтөн тохтотуллубат
- 7970 Хадай хаана,
Куһаҕан куула,
Бөппүрүөк мөһөөҕө,
Ити баҕайы буолар.
Үрдүккэ соргулаах,
Үтүөҕэ дьоллоох,
Бөҕө оҥоруулаах,
Кытаанах ыйаахтаах
Киһи буоллааххына,
- 7980 Биир эмэ хоноо энигин.
Сир-дойду була сатаан,
Киһи-сүөһү мунҥнаан,
Көмүс унуоххун арааран
Кэлэ турбутун да бэрт
Бу дойдуга.
Дьэ, бырастыы, быраһаай, – диэн баран,
Түөлбэ күөл мууһа
Түөрэ-маары тонмутун курдук

- Без объяснения убьют,
Без предупреждения уничтожат,
Так ведь.
Человек солнца,
Богатырь *Кёр Буурай*,
На меня бедную
Огорчаться не думай,
Человек солнца,
7950 Но не помогла, не говори,
Человек *айыы*
Но не пожалел, не говори.
Помочь, пожалуйть
Очень хотела, но
Что со времен ног босых
Еду его ела,
Одежду его носила,
О разном разговаривала,
Сын *абаасы* отец у меня.
7960 Сам узнал,
Что с лет малых самых
Как на свет явилась
В волосатых его коленях куталась,
Пищу вареную ела,
Словом добрым разговаривала,
Брат невидимый у меня есть,
Ты его видел.
Человеку этому
Скажешь, не слушающий,
7970 Объясняешь, не останавливающийся,
Нрав упрямый,
Норов дурной,
Характер грубый,
Негодяй этот.
С благополучием высшим,
Со счастьем добрым,
С телом крепким,
С судьбой жесткой
7980 Если ты человек,
Хоть день переночуешь, надеюсь.
В поисках земли,
Все живое измучив,
Самого себя не жалея
Все равно приехал
В страну эту.
Ну, прости, прощай, – сказав,
Лёд озера маленького
Словно вразброс замёрз

- 7990 Түөрт муннуктаах
Үөдэнин аанын саба тардан,
Ыксары хаппахтаан,
Улаханнык олуйан,
Сүрдээхтик күлүүстээн,
Кытаанахтык хатаан баран
Баран хаалла.
Дьэ, доҕор, кыыс киһи,
Күнүс буоллаҕына,
Куһаҕан битэ тардарыгар
Күн солото суох буолла,
8000 Түүн буоллаҕына,
Мөкү түүлү түһүүрүгэр
Сүгүн утуйбат буолла,
Аһаабыта ас буолбата,
Олоҕо олох буолбата,
Санааргыырыгар
Санаата алдьанна,
Муучуларыгар буорайан барда,
Ытыырыгар хараҕа куурбата.
Сарсыныгар
8010 Ойон тура экирээтэ,
Абааһы киһитэ аҕатыгар кэллэ,
Дьолту киһитэ убайыгар кэллэ,
Аттыгар кэлэн олоро түстэ,
Ылахтаан ыланнаан барда:
– Дьэ-буо,
Истиэнэ курдук итэҕэллээх,
Эркин курдук эрэбиллээх,
Халын хаххам,
Суон дурдам,
8020 Ииппитин быһыытынан
Аҕам курдук саныбын,
Холоонноһон үөскээбиппит быһыытынан,
Убайым курдук толкуйдуубун,
Үтүө тылбын өйдөө,
Икки тылбын иһит.
Манна диэн эттэххэ,
Күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыры
Хаайыа суоххун хаайдын,
8030 Түһэриэ суоххун түһэрдин
Ити киһи иэстэллээх буолуо.
Үчүгэй өттүн өйдүөбөтүм,
Куһаҕан өттүн билэбин.
Биттэммит битим,
Түһээбит түүлүм,

- Четырёхугольную
- 7990 Бездны дверь тотчас закрыла,
Плотно захлопнула,
Как следует заперла,
На замок крепкий закрыла,
Крепко-накрепко затворила,
И ушла.
Ну, друг мой, девушка,
В полдень,
Предчувствие ее плохое
Весь день отдохнуть не давало,
- 8000 А ночью,
Тяжелый сон ее дурной
Толком спать не давал,
Еда невкусной казалась,
Жизнь мрачной казалась,
Когда грустила
*Мысли разрушились**,
Из-за грусти ослабевать стала,
Из-за слез глаза не высыхают.
На завтра
- 8010 Резко вскочила,
К отцу – потомку *абаасы* пришла,
К брату – потомку *Джолту* пришла,
Рядом с ним присела,
Не торопясь, петь начала:
– *Джэ-буо*,
Как стена преданный,
Как каменная гора надёжный,
Щит надёжный,
*Заслон крепкий мой**,
- 8020 Так как меня воспитал
За отца тебя считаю,
Так как мы вместе росли,
За брата тебя считаю,
Слова мои запомни,
Речи мои послушай.
Если между нами сказать, то
Человека солнца
Богатыря Кёр Буурая
Кого не должен был заточил,
- 8030 Кого не должен был уронил,
За человека этого ответить придется.
Сторону хорошую не поняла,
Сторону плохую знаю.
Предчувствия мои,
Сны приснившиеся,

- Көрбүт курдук
Көстөн-биллэн эрэллэр.
Итини сыаналаан,
Онон одуулаан,
8040 Өйдөөн көрдөххө,
Ити Көр Буурай
Үчүгэйдик эттэххэ үөрэр,
Куһаҕаннык эттэххэ курутуйар киһи,
Уңуоҕа үүттээх,
Этэ саастаах,
Төбөтө үргүөрдээх,
Өйдөөх үтүөтэ,
Мэйиилээх бэрдэ,
Санаалаах сайаҕаһа диир киһилэрэ этэ.
8050 Ити быраата диэн
Баар буолуохтаах,
Баарга баппатах,
Киэнгэ киирбэтэх,
Үчүгэйи өйдөөбөтөх,
Куһаҕанга курутуйбатах,
Ыалдьар эттээх,
Тохтор хааннаах,
Уйадыар уңуохтаах,
Сөлүөрэр сүрэхтээх,
8060 Манньыйар быардаах,
Саатар сырайдаах,
Хорҕор сүрэхтээх*
Буолуо диэбэтэх киһилэрэ.
Оҕо эрдэҕиттэн ол иһин
Ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах,
Отут курбуулаах,
Орто туруу дойдуга,
Буор сир уйуо суоҕа,
8070 Үс түүлээххэ булларыа суоҕа*,
Түрмэни түгэҕинэн дьөлүөҕэ,
Баахтаны аннынан алдьатыаҕа,
Эппит иһин истиэ суоҕа,
Өйдөппүт иһин
Өһүргэнэ туруоҕа диэн тураннар,
Сүдүн халлаан* сууттара,
Киэн халлаан кинээстэрэ,
Үс халлаан
Үтүөлэрэ мунһустан,
8080 Мунһахтаан туран,
Айыы сириттэн
Аҕыс көс антах,

- Словно видела
Скоро сбываться начнут.
Это оценив
Если разглядеть,
8040 Если присмотреться,
Кёр Буурай этот
Если хорошее сказать, то радуется,
Если плохое сказать, то огорчается,
Кости с отверстиями,
*Мышцы со слоями**,
Голова холодная,
Умный самый,
Лучший из толковых,
8050 Человек обходительный о нём говорили.
Брат у него
Быть должен,
Нигде не осевший,
*Нигде не основавшийся**,
Хорошего не понимающий,
Плохому не огорчившийся,
С телом больным,
С кровью льющейся,
С костями мягкими,
С сердцем ноющим,
8060 *С печенью тающей**,
С лицом стыдливым,
С сердцем отважным,
Человеком его не считали.
С детства поэтому
С травой разноцветной,
С деревьями узорными,
С тридцатью кругами
В мире Среднем
8070 Земля глиняная не выдержит,
Никому найти не даст,
Тюрьму со дна проткнёт,
Вахту под землёй разрушит,
Что сказали не услышит,
Что объяснили
Обижаться будет сказав,
Судьи неба великого,
Князи неба широкого,
Трёх небес
8080 Лучшие собрались,
Собрание устроили,
От земли *айыы*
Восемь миль дальше,

- Өлүү сириттэн
Үс көс бэттэх,
Сатана сириттэн
Сатыы көс бэттэх,
Аат оџонньортон
Ат көһө антах,
Сир халлаан ыпсыытыгар,
8090 Саапыйаан кинигэлээх,
Тамалџан харандаастаах,
Талах чүмэчилээх,
Дабархай дааданнаах,
Кэлэџэй кинээстээх,
Хонсуо кулубалаах,
Иһэ суох тэһээтинньиктээх,
Баһа суох баахтырдаах,
Хараџа суох хаппарааллаах,
Чоху тойонноох,
8100 Баџа баһылыктаах,
Агыыр ойуун аџабыттаах
Удаџан дьахтар ийэбиттээх,
Саар кыраай куораттаах,
Сах улууһа диэн баар.
Ол дойдуга
Бастаан-көстөөн,
Иилээн-саџалаан
Үөр сууттара,
Үтүө киһилэрэ,
8110 Үчүгэй ыччаттара буоллун диэн,
Уураах ууран,
Суутунан онорон,
Мунһаџынан бобон,
Айыы сиригэр
Атаџын укпатын диэн
Баппыыскатын ылан,
Иитилибит ийэ дойдуга
Илиитин укпатын диэн
Иннин ылан,
8120 Атаарбыт киһилэрэ
Үс бастаах
Уот куурай кыыл аттаах,
Ааттаах киһи
Айыы уола
Алтан Дьэргэли бухатыыр диэн
Быраата баар этэ.
Эгэ дүксүн
Куһаџан быатыгар,
Ол обургу

- От земли смерти
Три мили ближе,
От земли *Сатаны*
Милю пешую ближе,
От старика из *Ада*
Милю конную дальше,
Между землей и небом,
8090 С книгой из сафьяна,
С карандашом из таволги,
Со свечой из ветки,
Со смолой древесной,
С князем заикающимся,
С начальником гнусавым,
С десятником без живота,
С вахтером без головы,
С капралом слепым,
С *тойоном* – жуком,
8100 С главой – жабой,
Со священником – шаманом-*ойуун*
С иегуменьей – женщиной-удаганкой
С городом большим,
Улус *Сах* есть.
В стране той
Властвуя-правя,
Владея-царя,
Судьей главным,
Человеком хорошим,
8110 Чтобы потомком достойным стал
Приказ заверив,
Через суд решив,
Собранием запретив,
На землю *айыы*
Что ногой не ступит
Подписку получив,
На землю воспитавшую
Что руку не опустит
Убедив,
8120 Человек, которого проводили
Трёхглавым
С огненным конём резвым,
Именитый
Парень *айыы*
Богатырь *Алтан Джэргэли*
Брат его там был.
Еще хуже
К смерти своей,
Удалой тот

- 8130 Убайа манна кэлэн
Унучахтаммыт сурафын
Истибит эрэ буоллар
Өр буолуо суоҕа,
Өтөр кэлиэҕэ.
Дьэ, оччоҕо, убаай,
Төрөөбүт түксү,
Сылдыбыт сыччах,
Олорбут уолдых,
Ыал олоботоҕун курдук,
8140 Ыалдыт үктэммэтэҕин курдук,
Ыһан барыа,
Хоноһо хоммотоҕун,
Хоронг от үүммэтэҕин курдук
Хорбонноон барыа.
Эппэтэҕэ диэйэҕин,
Үөтүк өйдүө,
Бэркэ сэрэн,
Туруору дуумайдан,
Олордью толкуйдан, –
8150 Били баҕайы,
Маны истэн баран,
Үһүнэн өйдүөх,
Иккинэн истиэх
Баҕайы буолуо дуо?
Үчүгэйи этэр диэн үөрүө дуу,
Куһаҕаны этэр диэн
Курутуйуо дуу,
Кыһыран тымтан,
Урданан уорастыйан,
8160 Сыһа кырбаан,
Тутах тутан,
Халты харбаан,
Хаалла кыһын.
Ол гынан баран,
Ол күнтэн ыла,
Кинилэр да буоллар,
Оҕонньорго уруккутун курдук
Аһа бэлэмнэммэтэ,
Ороно оноһуллубата,
8170 Аһыыр дьаабы хаалла,
Иккиэйэх да буоллаллар,
Ис иһигэр элбэх этиһии,
Күтүр күүгээн,
Баһаан майдаан,
Улахан охсуһуу,
Төрүөт төрдө,

- 8130 Что брат старший сюда придя,
В погреб спущен слухи
Если услышал,
Долго ждать не заставит,
Скоро он придёт.
Ну, тогда, брат старший,
Рожать перестанут,
Что раньше жили,
Что раньше поживали, забудем,
Будто ни одна семья не жила,
8140 Будто ни один гость не бывал,
Рушить будет,
Будто гость не ночевал,
Будто трава жесткая не росла
Худеть-сохнуть начнёт.
Что не сказала, не говори,
Хорошо послушай,
Будь осторожнее,
Хорошо подумай,
Решительно обдумай, –
8150 Дьявол тот,
Это услышав,
Послушает ли,
Прислушается ли
Дьявол этот?
Или обрадуется, что хорошее говорит,
Что о плохом сказал, подумав
Огорчится ли,
Рассердился,
Нахмурился,
8160 Мимо ударил,
Чуть было не схватил,
Чуть было не поймал,
Девушку свою.
После этого,
Со дня того,
У них двоих,
Старику как раньше
Еда не приготовлена,
Кровать не заправлена,
8170 Еда не доедена,
Хоть их и только двое,
Внутри много ссор было,
Шум страшный,
Скандалы громкие,
Драка большая,
Причиной всего,

- Оһол доһоро,
Илбис илиитэ,
Аран атаға буолла, оһолор,
8180 Бу, Көр Буурай
Кэлэ сылдыбытыттан бэттэх.
Оһонньор киһи
Биир сарсыарда
Таһырдыа тахсан
Арғаа халлаан
Алын энийэтин
Алах-булах*
Алтан курдук хараһынан
Анааран туран*,
8190 Алын атаһын
Арычча таһааран
Алаас уутун саһаны
Ииктээн күрүлэтэ турда.
Ол турдаһына,
Алдьархайдаах-араскааттаах,
Аргыардаах-сугулааннаах
Арғаа диэккиттэн
Лыһыгырас энээннээх*,
Чачыгырас туйахтаах,
8200 Бобо баайбыт курдук быччыннаах,
Отут күннүк сириэнэн охсуллар
Уот чыпчырған кутуруктаах,
Такымынан охсуллар таһахтаах,
Сириэнэн соһулар сүөктээх*,
Көнгү түспүт бүөрдээх,
Кэтэһин сүгэтигэр суоч-соһотох
Уон былас уһуннаах,
Ураан ланкыр муостаах*,
Сүүһүн ойбонугар
8210 Сүүс сүөһүлээх ыал
Көйүүлээх ойбонун курдук
Түөлбэ күөл саға
Дьэнкэ таас харахтаах,
Чэчэгэйн үрдүгэр
Тэлэмэн сыһыы* саға
Дэлэй киэн кулгаахтаах,
Күлтүгүр сүүстээх,
Күлүгүрүс кэтэхтээх,
Тумсун анныгар суос-соһотох
8220 Саха киһи саах кэлиитин саға
Таас дьансаар таныылаах,
Ол анныгар,
Үөлэс аанын саға

- Друг смерти,
Рука страсти,
Нога проказы стала, ребята.
8180 Вот, с тех пор, когда
Кёр Буурай приходил.
Старик
Утром одним
На улицу выйдя,
Неба западного
Часть нижнюю
Местами
Как медь глазами большими
Пристально смотрел,
8190 Ногу нижнюю
Немного приподняв,
С озерцо в *алаасе*
Стоял и писал.
Когда стоял,
С бедствиями-раскатами,
Холодным-ветренным
Со стороны западной
С наростами громыхающими,
С копытами звонкими,
8200 С мышцами будто крепко связанными,
На тридцать дней пути достигаемый
С хвостом огненным,
С мошонкой по подколенки,
С семенником по земле волочащимся,
С печенью обвисшей,
На затылке один-единственный
В десять саженей маховых длиной,
С длинным рогом большим,
На лбу, в середине самом,
8210 Семьи со ста коровами
Словно прорубь большая
С озеро круглое
С глазами чистыми,
На виске его самом
С равнину широкую
С ушами большими,
Со лбом коротким,
С затылком потемневшим,
Под носом один-единственный
8220 Со ступу навозную саха
С ноздрей каменной,
Под ним,
С дыру дверную

- Үөлэ дьансаар айахтаах,
Тимир хотууру
Тиэрэй-маарай
Өйөннөрбүт курдук
Алын сынгааҕар
Адаа-будуа,
8230 Алах-булах тиистээх,
Сүүһүн ойбонугар
Туора охсубут курдук
Туоһахта оҕолоох,
Көхсүнэн күнү бүөлүүр,
Иһинэн сири мэхэйдиир,
Бүтэй хара атыыр оҕус баҕады
Сүүрэн бүгүлэхтэнэн кэллэ.
Ол кэлэн баран,
Күөнчү Бөҕө
8240 Үйэ сааһын туххары
Өрө күрдьэн таһаарбыт
Саах күрдьүгүн түгэбинэн
Соҕотох муоһунан
Дьөлө анһан баран,
Өрө кэтэн кэбиһэн,
Тоҕо илгистэ-илгистэ,
Хара дьэбэрэнэн
Сыптарын алынна,
Күөх далайынан иик алынна,
8250 Чолос гына түстэ,
Тохтуу биэрдэ,
Түрдэстэ түстэ,
Үстэ үөлэн
Мөнүрээн нүөлэһиттэ,
Хантас гынна,
Аһыста үөлэн
Айаатаан лынкынатта,
Ол гыммытыгар,
Сир эппэнгээтэ,
8260 Дойду долгулдуйда,
Тыа сатараата,
Ол кэнниттэн,
Араас ыһаҕы ыһахтаан,
Арааһынай ырыаны ыллаан,
Киһилии кэпсиэн,
Сахалы дьангсайан
Барда эбээт, бу баҕайы:
- Боо, боо! Маа-маа!
Дьэ, бу, түөрт күүстээх
8270 Күдүк халлаан уола,

- Со ртом мокрым,
Косу железную
Перевёрнуто
Будто прислонили
На челюсти нижней
Вразброд,
8230 С зубами кривыми,
На лбу, в середине самом,
Словно поперёк ударили
С пятном маленьким,
Спиной солнце загораживает,
Животом земле мешает,
Бык самец чёрный
Головой мотая, прибежал.
После этого
Кёнчю Бёгё
8240 Что всю жизнь свою
Наверх сгребал
Со дна кучи навозной
Рогом одним
Проткнув,
Сверху на рога насадил,
Головой мотая,
Болотом чёрным –
Поносом испражнился,
Озером зелёным помочился,
8250 Голову вскинул,
Остановился,
Нахмурился,
Три раза проткнув
Громко заревел,
Голову поднял,
Восемь раз проткнув
Протяжно заревел,
Когда это сделал,
Земля затряслась,
8260 Страна колыхнулась,
Лес задрезжал,
После этого
Спевки разные исполнять,
Песни разные петь,
По-человечески сказывать,
На саха ворчать
Начал, дьявол этот:
– *Боо, боо! Маа-маа!*
8270 Ну, вот этот, с четырьмя силами
Сын неба безграничного,

- Күөнчү Бөжө,
Туһун хоту дорообо,
Кэнникитэ – кэпсиэ,
Ортокута – тугу биллин,
Дьэ миигин
Хайа дойду оҕуһа,
Хаһан кэлин,
Ханна бараһын,
Тоҕо кэлин,
8280 Соругун тугуй диир буоллаххына,
Халын наадаҕа,
Улахан сорукка,
Киэнг илдьиккэ тийэн кэлим.
Мантан арҕаа
Хараһын анныгар
Хампар* саҕа хара мэнгнээх,
Муннун анныгар
Бугул саҕа боронг үөһнээх,
Харгыстаах уулаах,
8290 Харымтыалаах санаалаах,
Хан дьэбэр аартыктаах,
Хара мангаас сүөһүлээх,
Хара Хаан тойон диэн
Ыкса ыаллаах,
Чугас дьонноох эбиккин.
Ол үөрүн атыыр оҕуһа
Мин буолабын.
Мин иччим
Хара Хаан тойон
8300 Эйиэхэ илдьиттиир манныгы:
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри
Истиэнэ курдук итэҕэһэн,
Эркин курдук эрэнсэн,
Биир тылы кэпсэтэн,
Биир аһы аһаан,
Үйэ сааспыт тухары
Эйиэнэ-миэнэ диэн,
Этиспит эрэхпит,
8310 Охсуспут куһаҕаммыт,
Өлөрсүбүт мөкүбүт,
Саһарсыбыт санмыт суох этэ.
Онон үтүө доҕорум,
Үчүгэй ыалым,
Икки тылбын иһиттин,
Үс тылбын өйдөөтүң,
Күн киһитэ

- Кёнчю Бёгё,*
Тебе одному, здравствуй,
В конце – Расскажи,
В середине – что узнал?
Ну, меня
Бык земли какой,
Когда пришел,
Куда идёшь,
Почему пришел,
8280 С целью какой? – если спросишь,
По надобности особой,
По делу большому,
Весть важную передать пришёл.
Западнее отсюда
Под глазом
С суму кожаную с родинкой чёрной,
Под носом
С копну с насекомым темным,
С водой с препятствиями,
8290 С мыслями навязчивыми,
С проходом кровавым,
Со скотом черномордым,
Хара Хаан тойон именуемый
С соседом близким,
С людьми близкими ты, оказывается.
Быком стада его
Я являюсь.
Хозяин-иччи мой
Хара Хаан тойон
8300 Тебе такое передает:
Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
Как стене надежной доверившись,
Как на гору каменную понадеявшись,
Словом одним обмолвившись,
Пищей одной питаюсь,
Всю жизнь нашу
В согласии с тобой,
Не ссорились,
8310 Не бились, не дрались,
Друг друга не убивали,
О плохом не говорили,
Потому, друг мой дорогой,
Сосед хороший,
Пусть слова мои выслушает,
Пусть слова мои запомнит,
Человек солнца

- 8320 Көр Буурай бухатыыр
Күүлэйдии да кэлбитин,
Өлөрсө да кэлбитин,
Оонньуу да сылдыарын,
Охсуһа да кэлтин билбэккэ эрэ,
Харанга хаайытыгар,
Түүнүктээх түрмэтигэр,
Бараммат баахтатыгар
Уган кээспит сураҕа,
Түһэрэн кээспит дьүһүнэ
Саар кыраай куораттаах
Сах улууһун салайан олорооччу
- 8330 Көр Буурай быраата
Үс бастаах
Уот куурай кыыл аттаах,
Ааттаах киһи
Алтан Дьэргэли бухатыыр
Убайбын төлөрүттүн,
Таһааран ыыттын,
Ону ыыппат буоллаҕына,
Бэрт түргэнник
Бэйэм барыам диир үһү.
- 8340 Ол өскө
Кэлэр күннээх буоллаҕына,
Биһиги дойдуну
Хаба ортобутунан
Тэлэ хааман кэлэр,
Суол сүннэ онон буолар.
Ол баҕайы
Буруйдаах-буруйа суох,
Айыылаах-айыыта суох диэн
Ааныттан анныбат күтүр,
- 8350 Төрөтөр оҕобут төлкөтүн
Төттөрү домноон,
Иитэр сүөһүбүт илгэтин
Ингнэри үктээн,
Айыыһыппыт аартыгын алдыатан,
Иэйиэхсиппит суолун ингнэрэн,
Үүнэр маспытын,
Сибэккилээх оппутун,
Сибизһэй уубутун,
Сирин кырыстары
- 8360 Кутаа уот тыынынан
Дьукку салаан,
Хасты ыраастаан,
Үлтү үктээн,
Дэлби тэпсэн,

- Богатырь *Кёр Буурай*
Погостить ли пришёл,
8320 Убивать ли пришёл,
Играть ли собирался,
Драться ли пришёл, не зная,
В темницу свою тёмную,
В тюрьму свою гнилую,
В вахту нескончаемую,
Что его бросил, слухи,
Что его спустил, слухи
С городом большим
Улусом *Сах* управляющий
8330 Брат *Кёр Буурая*
Трёхглавым
С огненным конём резвым,
Именитый
Богатырь *Алтан Джэргэли*
Пусть брата моего освободит,
Пусть выпустит,
Если его не отпустит,
Очень быстро
Сам пойду сказал, говорят.
8340 И если
Когда прийти день настанет,
Землю нашу
Прямо по середине
Путь прокладывая, придет,
Дорога главная там будет.
Дьявол тот
Виновен или нет,
Грешный или нет
Чудовище отроду
8350 Судьбу детей наших
Он перевернет,
Дары скота нашего
Он опрокинет,
Путь *Айыысыт* нашей разрушив,
Дорогу *Иэйиэхсит* нашей наклонив,
Дерево наше растущее,
Цветы и травы наши,
Воду нашу свежую,
Земли нашей дёрн
8360 Дыханием огненным
Начисто слизав,
Насквозь прочистив,
Вдребезги растоптав,
Сильно вытоптав,

- Саха киһи
 Туос хотоҕоһун курдук
 Толоонноох тыынынан
 Үрэн кэбистэҕинэ,
 Биһиги дойдубутугар туох да орпокко
- 8370 Үүрүллэн хаалыахтаах
 Үһүбүт ээ.
 Онон үтүө доҕорум,
 Үчүгэй атаһым,
 Сирбин-дойдубун
 Алдыаттарбатын,
 Аҕыйаҕынан бүгэн олорон эриэхпитин,
 Күн киһитин
 Көр Буурайы
 Таһааран ытыан үһү.
- 8380 Ону өскө
 Билиммэт буоллаххына,
 Мин кэннибиттэн,
 Хойукку өттүгэр
 Куһаҕан баар буоллаҕына,
 Хара хаан оҕуһа
 Тугу да кэлэн эппэтэҕэ диэйэҕин,
 Күрдүк иччитэ
 Күүкүллэ Боотур,
 Дьэбэлэй, иһит! – диэн баран,
- 8390 Төттөрү хайыста да
 Тэбинэ турда.
 Маны истэн баран
 Күөнчү Бөҕө:
 – Һай! Түөкүн,
 Ынах батаары кэлэн баран
 Тумсун тууһун,
 Айаҕын абатын,
 Бэлэһин бэтиэхэтин көр эрэ.
 Сискин быста
- 8400 Сынньан ытыахпын
 Чугас мас суох буолан
 Туран хааллахпын!
 Төһө даҕаны
 Илдытинэн илиппиккит иһин,
 Тэнсигинэн* тэбистэрбиккит иннигэр
 Ытырбыппын ыһыктыбат,
 Туппуппун томолуппат,
 Миэнэ диэбиппин
- 8410 Бизэбэт баҕайы инибин, – диэн баран,
 Дьээтин диэкки
 Ньимис гынан хаалла.

- Человек саха
Как берестяной поплавок
Дыханием кровожадным
Если подует,
На земле нашей ничего не остается,
8370 Из родины нашей изгнаны
Должны будем.
Потому, друг дорогой,
Приятель хороший,
Землю мою
Уничтожить не дай,
Чтобы, малым довольствуясь, прятаясь, жить,
Человека солнца
Кёр Буурая
Тебе выпустить велено.
- 8380 И если
Это не признаёшь,
После меня,
Во времена поздние
Если плохое будет,
Бык крови чёрной
Ничего тебе не сказал, не говори,
Дух-иччи сугроба снежного
Кюкюллэ Боотур,
Негодник, слушай! – сказав,
8390 Обратного повернулся
И дальше помчался.
Это услышав
Кёнчю Бёгё
– *Сай!* Дьявол,
За коровой приходя
Речь ядовитую,
Слова горькие,
*Глотку потешную**, посмотри-ка.
Поясницу перерезать
- 8400 Ударил бы
Но рядом палки не было,
Стоять остался!
Несмотря на то,
Что весточку мне передал,
Что гонца мне отправил,
Что в зубах держу, не отпущу,
Что руками схватил, не разожму,
Что моим назвал
8410 Не отдам, человек такой я, – сказав,
В стороне дома своего
Быстро исчез.

- Кинитин да иһин,
Сотору-сотору туойдаан* туран
Куһаҕан бит охсуллар,
Мөкү түүл
Түһэнэр буолан барда.
Урукку курдук
Уу чуумпу олорор уурайда,
Эл дулҕа олорор биллибэтэ,
8420 Туруох-олоруох дуумайданна,
Көрүнүөх-истиниэх быһыыланна.
Иккис сарсыардатыгар,
Хоптоох-хоһуулаах хоту халлаан
Кубарыйар дьуодьатын* диэкки,
Хонкуйар кулукутугар
Супту көрөн турда.
Ол турдаҕына,
Сэттэ суол билиригэр*
Сэттэ тihэх эһэ кэлэн
8430 Олорон кэбистэ,
Тоҕус суол тоҕойугар
Тоҕус торҕон бөрө
Олорунан кэбистэ,
Кэрии тыатын кэтэҕэр,
Улуу тумулун тумсугар
Били кыыллар
Кини диэкки көрдүлэр,
Кириэх гыннылар,
Тоҕус хаттыгастаах
8440 Добун маҕан халлааны
Тобулу көрдүлэр,
Чолос гыннылар,
Доргуччу улуйан бардылар.
Ол кэнниттэн
Киһилии кэпсиэтилэр,
Сахалыы саҕардылар:
– Сан, сан, саан!
Дьэ, оҕонньор,
Күөнчү Бөҕө,
8450 Түһун хоту дорообо,
Кэнниттэн – кэпсиэ,
Ортокута – тугу биллин,
Тойуктаах буола-буола,
Торҕон бөрөлөр,
Хантан кэллигит,
Тоҕо сылдыаҕыт,
Сэһэннээх буола-буола,
Тihэх эһэлэр,

- Пусть и он,
Снова и снова
Предзнаменование плохое,
Сон дурной
Сниться ему стали.
Как в прошлом
Жизнь тихая закончилась,
Жизнь спокойная остановилась ,
8420 Думы тяжелые одолели,
Осмотреться захотел,
На утро второе,
Скверное небо северное
На стыке неба и земли,
На вал вращения
Пристально посмотрел.
Когда там стоял,
На развилке семи дорог
Семеро медведей молодых придя
8430 Сели,
На изгибе девяти дорог
Девять волков голодных
Сели,
На окраине гряды лесной,
На вершине мыса великого
Звери те
На него посмотрели,
Загрызть захотели,
Девятислойное
8440 На сильное небо белое
Пристально посмотрели,
Головы вскинули,
Громко выть начали.
После этого
На языке человеческого рассказали,
На языке саха заговорили:
– Сан, сан, саан!
Ну, старик,
Кёнчю Бёгё
8450 Тебе одному здравствуй,
В конце – расскажи,
В середине – что узнал,
Еще и с песней-тойук,
Волки голодные,
Откуда пришли,
Почему ходите,
Ещё и с рассказами,
Медведи молодые,

- Тоџо кэллигит,
8460 Тугу биллигит диэн
Туоһулуур буоллаххына,
Ээ-ээ, кирдик биллибит.
Күн киһитэ Көр Буурай
Субу соторутааҕыта,
Манна кэлбит үһү,
Ол гынан баран,
Мантан тахсыбыт суола
Малыччы биллибэт.
Ол иһин быраата
8470 Алтан Дьэргэли бухатыыр
Этэр тылын иччилэрэ,
Туттар сэбин илбиһэ,
Туойар тойугун хомуһуна
Биһиги буолабыт.
Ол убайбын таһааран ыттын
Хам мааччы
Олорон эриэх буоллаҕына,
Мин тийдэхпинэ,
Бэрт куһаҕан буолуо диир.
8480 Ампаардаах халыг аһын
Ыйытыга суох
Аһабыт буоллаҕына,
Төһө аһы аһабытын
Мин төлүөбүм,
Күрүөлээх күр баайыттан
Хас сүөһүнү сиэбитин
Мин уйуттуоҕум,
Айыылаах быһыыны
Быһыыламмытын,
8490 Албаастаах сырыыны
Сылдыбытын,
Алдьархайы онгорбут буоллаҕына,
Мин эппиэттиэбим,
Убайбын таһаардын диир.
– Кини убайа кэлбитэ кирдик дуо?
– Суох! Суох!
– Оччоџо, кэтэр кэнэбэс,
Биһиги кэннибитигэр
Куһаҕан быһыы баар буоллаҕына,
8500 Тоџус торџон бөрө,
Сэттэ тиһэх эһэ кэлэн
Эппэтэхтэрэ диэн
Мэлдьэһэр буолаайаҕын,
Сэттэ суол билирин иччитэ
Сээлтээн Бөџө,

- 8460 Почему пришли,
Что узнали спросив,
Если спрашиваешь,
Ээ-ээ, и вправду узнали.
Человек солнца *Кёр Буурай*
Вот недавно
Сюда пришёл, говорят.
Но после этого,
Отсюда следов уходящих
Вовсе не видно.
Потому брата его
- 8470 Богатыря *Алтан Джэргэли*
Духом слов им сказанных,
Страстью орудий им используемых,
Чарами песни-*тойук* им спетых
Мы являемся.
Брата старшего пусть выпустит
Спокойно
Если пожить он захочет,
Если я приеду,
Очень плохо станет, говорит.
- 8480 Из амбара едой набитого
Без спроса
Если поел,
Сколько еды он там наел
Я заплачу,
Из богатства в ограде
Сколько коров съел
Я расплачусь.
Поступок грешный
Совершивший,
- 8490 Путь ошибочный
Прошедший,
Если он беду натворил,
Я отвечу,
Брата пусть выпустит говорит.
– Правда, что его брат пришёл?
– Нет! Нет!
– Тогда, в будущем,
Если после нас
Поступки плохие будут,
- 8500 Девять волков голодных,
Семеро медведей лютых
Что не говорили,
Смотри, не отпирайся,
Дух-*иччи* развилки семи дорог
Сээлтээн Бэгэ,

- Тобус суол тоноҕоһун иччитэ,
Тонхойдоон эмээхсин,
Дьэбэлэй, истин!
Дьэ ити кэннэ,
8510 Сэттэ тihэх эһэ
Көнтөрүккүт быһыытынан,
Хангас өттүгэр
Хайдаан кэбиспит*
Хан бырах хара сүүрүк*
Анах сүөһүтүн
Хара тыаттан,
Халын алааһыттан
Хамыйан аҕалан,
Хангас түннүгүн анныгар
8520 Толугурдаах* борооскуну,
Томторуктаах ньирэйи
Долуойун ордорбокко,
Тоҕо үүрэн аҕалан
Үлтү сынньан,
Дэлби тэпсэн,
Хайа курдук кыстаан,
Охторо сытыаран,
Аһы сытаарын диэбитэ.
Булгаскыт буоллаххыт,
8530 Мөлтөөбүккүт иһин
Бөрөлөр буоллаххыт,
Уһаппыккыт иннигэр
Уһун кутуруктар,
Уһа өттүгэр үүрэн,
Түгүрүйэн кээспит
Сылаас хааннаах,
Сылай сизллээх,
Сымнаҕас эттээх,
Үрүң сүүрүк күдэн баайын,
8540 Сылгы сүөһүтүн,
Тааҕалаах* убаһатын,
Көҕөңнөөх* кулуну
Отойдуу ордорумаарын,
Малыччы хааларымааран,
Уһа түннүгүн анныгар
Дэлби үүрэн аҕалан,
Улуу өрүс соппуорун курдук
Охторо сытыаран,
Аһы сытаарын диэбитэ
8550 Тойоммут.
Чэйин, барыаҕын! –
Оҕонньор мань истэн баран

- Дух-иччи хребтов девяти дорог
Старуха *Тонгхойдоон*,
Слушайте!
И после этого
- 8510 Семеро медведей лютых,
По виду неловких,
В сторону левую
Тотчас отогнал,
Волной чёрной скот многочисленный
Скот рогатый
Из леса темного,
Из *алааса** большого
Собрав,
Под окном левым
- 8520 Теленка исхудалого,
Теленка с намордником
Вовсе не оставив,
Сюда загнав,
Уничтожив,
Растоптав,
Как гору сложив,
На пол повалив,
Ешьте, лежите, – сказал.
Вы находчивые,
- 8530 Хоть и ослабли
Вы ведь волки,
Вперёд протянув
Хвосты длинные,
В сторону правую отогнав,
Кругом стоящих
С кровью тёплой,
С гривой густой,
С мясом мягким,
Богатство его – скакунов белых,
- 8540 Лошадей,
Жеребят исхудалых,
Жеребят с недоуздками,
Вовсе не оставляйте,
Совсем не оставляйте,
Под окно правое
Всех их пригнав,
Как затор реки великой
На землю повалив,
Ешьте, лежите, – сказал
- 8550 *Тойон* наш.
Ну, пойдёмте! –
Старик это услышав,

- Үргүппүтэ:
– Көр, эрэ, манай аллаах,
Өссө кинилэр
Айахтарынан аччыктаан
Аһыы кэлэн баран,
Ол-бу дьээбэ-бааба,
Үөн-күрдьэҕэ кэпсэллээхтэр.
- 8560 Кэлэн да көрдүн эрэ.
Күрүөлээх күр баайбын,
Ампаардаах халын аспын,
Халын тириититтэн,
Хара хааныттан,
Хатан унгуоҕуттан
Иэстиир баҕайы инибин, – диэн баран,
Харса суох хайҕангалаата,
Дьүүлэ суох дьөлгөнөлөөтө,
Төттөрү хаамта,
- 8570 Дьэйтигэр киирдэ.
Урукку курдук
Уота оттулубатах,
Уута сылыйбатах.
Ону көрөн баран,
Уордаммыт киһи быһыытынан
Улаханнык уорастыйан олордо.
Ол кэнниттэн
Утаакы буолан баран,
Үһүс күнүгэр
- 8580 Иэйэхситтээх илин халлаан
Иэдэһин диэкки
Ирингэ быһыһынан элгэлдьитэн,
Истиэх-көрүөх сатыы турда.
Ол турдаҕына,
Тоҕус кырыылаах,
Тоҕус моойторуктаах
Дуулаҕа таас сэргэтин төбөтүгэр
Чолоҕор быһыылаах,
Чонкунас сангалаах
- 8590 Тоҕус хара суор
Кэлэн олоро түстүлэр.
Тохсуон утарыта хайыстылар,
Ол гынан баран
Оҕонньор диэкки көрдүлэр,
Тойон сэргэ төбөтүн
Буруут тимир тумустарынан
Тобулута тонгуйан баран,
Дорҕоонноох санганы сангардылар,
Дьөһуннаах тойугу туйдулар:

- Воскликнул:
– Смотри-ка, как же,
Ещё они
Проголодавшись
Поесть пришли,
Со всякими разными,
С рассказами каверзными,
8560 Пусть только придет.
Богатство моё с изгородью,
Амбары едой заполненные,
Кожи толстой,
Крови чёрной,
Кости твёрдой
Отомщу, – сказав,
Хвалиться начал,
Бестолково посмотрел,
Обратно зашагал,
8570 Домой зашёл.
Как и прежде
Печь не затоплена,
Вода не нагрета,
На это взглянув,
Как человек сердитый
С видом нахмурившимся сел.
После этого
Немного погодя,
На день третий
8580 С благословенного неба восточного
Со стороны передней
Сквозь гной мелькая,
Прислушиваясь, он стоял.
Когда так стоял,
Девятигранную,
С девятью полосками вокруг
На крупную *сэргэ* каменную
С видом бестолковым,
С голосом звонким
8590 Девять воронов чёрных
Прилетев, сели.
Вдвятером друг к другу повернулись,
После этого
На старика посмотрели,
Верх *сэргэ* главного
Клювами своими железными
Насквозь постучали,
Речи громкие говорить,
Песню важную напевать начали:

- 8600 – Дьэ бую, чулуп-чалып, куух-каах!
Күөнчү Бөҕө, бука бастаан,
Туһун хоту дорообо,
Кэнникитэ – кэпсиэ,
Ортокута – тугу биллинг?
Ол кэннэ
Хайа дойду хара суордара,
Тоҕо кэллигит,
Тугу биллигит диир буоллаххына,
Билии элбэх.
- 8610 Күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыр
Маннаанна диэри
Кэлбит сураҕа баар,
Мань ааспыта,
Билингэ диэри биллибэт,
Ол иһин кини быраата
Алтан Дьэргэли бухатыыр
Тойон убайбын
Тоҕо тохтотто,
- 8620 Хотун ойоҕун хоонньуттан
Туппут буоллаҕына,
Саатын мин төлүөбүм,
Кыһын хоонньуттан
Туппут буоллаҕына
Халымын мин төлүөбүм,
Сулуутун мин уйуом.
Мин убайбын таһаардын,
Миигин эрэйдээбэтин диир.
Кини көрөр хараҕын уота,
- 8630 Туттар сэбин илбиһэ,
Этэр тылын иччилэрэ
Биһиги буолабыт.
Бэҕэһээ тоҕус торҕон бөрөнү,
Сэттэ сырҕан эһэни
Илдьит ыппытым,
Олор эмиэ биллибэтилер.
Олор тийээннэр
Үрүн-хара сүүрүк
Сүөһүтүн өлөрөн баран,
- 8640 Оһоҕор өйүөргээн,
Хааныгар халыыптаан,
Этигэр элиэтээн эрэллэрэ буолуо.
Онно барангыт,
Бэлэмнэ тийээнгит,
Оһонньор мэлдьэстэҕинэ,
Тоҕо кэлиэххитий,

- 8600 – *Джэ бую, чулуп-чалып, куух-каах!*
Кёнчю Бёгё, сначала,
Тебе одному здравствуй,
В конце – расскажи,
В середине – что узнал?
После этого
Земли какой вороны эти,
Зачем вы прилетели,
Что узнали, если спросишь,
Довольно много.
- 8610 Человек солнца
Богатырь *Кёр Буурай*
До мест этих
Приехал, говорят,
Проехал ли,
До сих пор неизвестно,
Потому брат его
Богатырь *Алтан Джэргэли*
Брата моего старшего
Почему остановил,
- 8620 В объятиях жены своей
Если застал,
То позор я оплачу,
В объятиях дочери своей
Если застал,
Калым я оплачу,
Выкуп сам внесу.
Пусть брата освободит
И меня не беспокоит, говорит.
Огнем ярким во взгляде его,
- 8630 Духами-илбис оружия его,
Духами-иччи слов им сказанных
Мы являемся.
Вчера девять волков голодных,
Семь медведей свирепых
К тебе посланные
До сих пор не вернулись.
Наверное, они
Конный и рогатый
Скот бесчисленный забив
- 8640 В огне вертелись,
В крови кружились,
Мясо их есть собираются, наверное.
Туда ступайте,
На всем готовом,
Если старик отрицать будет,
Зачем вам возвращаться,

- Мин тийиэхпэр диэри
Аһы сытаарын.
Оттон убайбын
- 8650 Офонньор таһааран,
Киһигитин илдэ барын диэтэҕинэ,
Бэрт түргэнник миэхэ кэлэн
Биллэрэ охсоорун.
Биһиги кэннибитигэр,
Түөх эмэ
Куһаҕан баар буоллаҕына,
Тоҕус хара суор манна кэлэн,
Тугу да эппэтэхтэрэ диэн,
Мэлдьэһэр, балыйар буолаайаҕын,
- 8660 Тоҕус уостаах
Тойон сэргэ иччитэ
Чонунуур баай тойон,
Дьэбэлэй, иһит.
Чэйинг, барыаҕын!
Ас тахсыбыт сиригэр
Аһы сытыахха! – диэн баран,
Түөрт суор
Ханас диэкки,
Анах сүөһүтүн хааныгар
- 8670 Халыыптаан бардылар,
Биэс суор унга диэкки
Сылгы сүөһүтүн өһөҕөр
Өйүөргээн бардылар.
Били офонньор билиммэт биир,
Дьигиһис гынан баран,
Дьийэтигэр киирдэ.
Киирэн кэлбитэ,
Көрө түспүтэ,
Маанылаах балта,
- 8680 Убаһаайдаах оҕото,
Иккилээҕиттэн ииппит,
Эрдэҕэһиттэн үүннэрбит
Үчүгэй оҕото,
Үтүө кыыһа
Харса суох хааман кэллэ,
Хараҕын уута
Халыйбытынан барда,
Көмүскэтин уута
Мөлбөйбүтүнэн түстэ,
- 8690 Ытаан ырбайда,
Сонгоон соллойдо,
Ыстаһан киирэн барда:
– Ый-ыйбыан, суойбуон,

- Пока не прибуду
Вы там угощайтесь.
Брата моего
- 8650 Если старик выпустит,
Человека вашего возьмите скажет,
Быстро ко мне возвращайтесь
И все доложите.
А если после нас,
Что-нибудь
Ужасное случится
Что девять воронов черных прилетев,
Тебя не предупреждали,
Смотри, не отрицай, не обманывай,
- 8660 С девятью вершинами
Коновязи великой дух-иччи
Чонгунуур баай тойон,
Слушай.
Давайте, идем!
В месте, где еды полно
Насытимся! – сказав,
Четыре ворона
В стороне левой,
В крови скота рогатого
- 8670 Кружиться начали,
Пять воронов в стороне правой
В крови скота конного
Вертеться начали.
Старик тот все не поддается,
И вдруг содрогнувшись,
В дом свой он зашел.
Как только вошел,
Он увидел,
Сестра любимая,
- 8680 Дочь уважаемая
С двух лет воспитанная,
С отрочества выпестованная
Дитя славное,
Дочь добрая,
Смело к нему подошла,
Слезы глаз ее
По лицу течь начали,
Слезы глазниц ее
По щекам потекли,
- 8690 Рыдать начала,
Рассердившись
Ругаться начала:
– *Ый-ыйбыан, суойбуон,*

- Ытаатағым ыксарытын,
Соңоотоғум соторутун,
Аан дойду иччитэ
Алайдаан Куо диэн ийэбиттэн,
Улуу дойду иччитэ
Урууп баай тойон аҕабыттан
- 8700 Мин эрэйдээҕи
Үтүө суобаскынан,
Үчүгэй быһыыгынан,
Тымныыга тонгорбокко,
Итиигэ буһарбакка
Үчүгэйдик иитэн,
Омук оҕотугар ойох биэриэм,
Кэннигэр кэтит сэтиилиэм,
Иннигэр үһүн үрбэлиэм,
Атын сиргэ аттанабын,
- 8710 Туспа сиргэ дойдуланабын,
Онон көрө сылдыям,
Көс гыным улаатыннаран,
Айахпын-танаспын онотторуом
Диэн ымманыян турагнын
Былыр төрөөбүт сиргиттэн
Бу дойдуга көскө кэлэр күнүгэр
Ийэбиттэн-аҕабыттан,
Сороҕун көрдөһөн,
Сороҕун көнгүллэтэн,
- 8720 Ыйытар-ыйыппат икки ардынан,
Оччоҕо даҕаны ирээккэр үттэрэн,
Түөкүнгэр оҕустаран,
Былдыыыр-талыыр икки ардынан
Ильдэ кэлбэтэҕин дуо?
Хараххар диэри
Хараҥа буруйдаах,
Сырайгар диэри
Сыал айыылаах,
Хааннаах айах,
- 8730 Хара дьабадды,
Харба бытык,
Хагдан сырай,
Хара түөкүн,
Бу дойдуга да кэлэн
Түүнүн утуйан,
Күнүһүн үлэлээн,
Кыһын буолла диэн
Хардаҕас маһы хайыппатаҕын,
Сайын буолла диэн
- 8740 Салаа от оттооботоҕун,

- Как же слеза моя близка,
Как же гнев мой близок,
Духа-иччи мира всего
От матери моей *Алайдаан Куо*,
Духа-иччи мира великого
От отца моего *Урууп баай тойона*
- 8700 Меня бедную
Совестью доброй,
Нравом хорошим,
В холоде не оставив,
В жару не покидая,
Хорошо воспитав,
За чужестранца выдать обещал,
Приданое богатое обещал,
Скота гурт обещал,
На дорогу дальнюю ступив,
- 8710 В местности чужой обоснуюсь,
Присматривать обещал,
Вырастить меня обещал,
Еду-одежду готовить будет
Усмехаясь, мне обещал,
Когда с родиной расстался
И землю эту ты переступил
От отца и от матери,
Часть мольбой,
Часть с позволения,
- 8720 То ли спросив, то ли не спросив,
И даже тогда доля твоя манила,
И думы плутовские одолели,
То ли воруя, то ли грабя
Ты меня не привез ли?
Глаза твои полны
Вины мрачной,
На лице твоём
Грех тяжёлый,
Уста кровавые,
- 8730 Рот грешный,
Борода болотная,
Морда блеклая,
Плут коварный,
И в мир этот ты придя,
Ночами темными,
Днями светлыми,
С приходом зимы
Даже одно полено не колол,
С приходом лета
- 8740 Даже стог сена не косил,

- Хара норуот хаанын хагдан
Бэрбээкэйгэр диэри
Кэһэ сылдыбытын.
Үгүс норуот олоҕун
Өттүгүн баһыгар диэри
Оломноон сылдыбытын.
Иитэр сүөһү иннэ диэн,
Төрөтөр оҕо төлкөтө диэн
Ону билиэх баҕады буолбатаһын.
- 8750 Мин муннаах
Эн тылгын кирдиктэнэн,
Омук сиригэр
Ойохторо буолан баран
Олорор күммэр,
Сылгы-ынах наада буолуо диэн,
Кэннибэр кэтит сэтии,
Иннибэр үһүн үрбэ
Илдэ барыам диэн,
Өгнөөх таһаһы танныбакка,
- 8760 Үтүө аһы аһаабакка,
Үчүгэй олоҕу олорбокко,
Кыһын буоллаһына,
Тымныыга тонон,
Сайын буоллаһына,
Итиигэ буһан,
Хара Хаан тойонго
Хамнаска киирэн,
Төгүрүтэн түөрт сүл үлэлээн,
Оҕустаах тыһы тарбыһаһы,
- 8770 Тыһылаах атыыр кулуну
Хамнаспар ылан баран,
Ону үөскэтэр наадатыгар
Уллунаһым көлөһүнүн
Сүүспэр аһаан,
Сүүһүм көлөһүнүн
Уллунаһпар аһаан,
Сайын буоллаһына,
От оттоон,
Кыһын буоллаһына
- 8780 Уот оттон,
Ойбон алларан
Хотон сааһа күрдээн,
Дал сааһын таһааран,
Сылгым буоллаһына иитийэһинэн,
Ынах сүөһүм отун тиэнэн,
Сыһы мунунан
Сылгыламматым,

- По крови народа малого
До самой лодыжки
Ты вброд ходил.
Жизнь народов многих ты
До самой середины бедра
Ты вброд топтал.
Участь скота рогатого,
Судьбы правнуков будущих
Вовсе тебя не волновали.
- 8750 Бедная я
В слова твои поверив,
В стране далекой
Женой чужестранца
Когда жить буду,
Что скот крупный понадобится,
С приданным богатым сзади,
С гуртом скота спереди
С собой возьму, думая,
В одежду красивую не наряжалась,
- 8760 Еду вкусную я не ела,
Жизнью прекрасной я не жила,
А с приходом зимы
В холоде мерзла,
А с приходом лета
В зной потела,
Хара Хаан тойона
Служанкой стала,
Четыре года служила,
Быка с теленком маленьким,
8770 Жеребца с кобылой молодой
Взамен я получила,
А чтобы скот мой телился,
Потом со ступни
Обмазывая лоб,
Потом со лба,
*Обмазывая ступню**,
С приходом лета
Сено косила,
С приходом зимы
- 8780 Печь топила,
Прорубь прорубала,
Навоз выгребала,
Загон вычищала,
А лошади на корму готовом,
Сено для коров возила,
Поляну полную
Табуном обзавелась,

- Хонуу мунгунан
Бнахтаммытым.
8790 Дьүлэй-балай,
Соххор-түөкүн!
Ыл, көр эрэ,
Үтүө быһыыгын,
Үчүгэй суобаскын,
Ити үрүн-хара көлөһүммүн
Үс дойду көтөрө-сүүрэрэ
Сиэн-аһаан эрдэхтэрэ
Кыһыытыан-абатыан!
8800 Дьэ, билигин,
Эн үтүө суобаскар,
Эн үчүгэй остуолгар
Мин барахсан
Баайы ииппэтэх,
Олоҕу олоҕботох,
Сүөһүнү сүөһүлэммэтэх,
Аһы астаабатах,
Киһиттэн төрөөбөтөх,
Ыалга иитиллибэтэх курдук
Эриэн ыт элэгэ,
8810 Күөрт ыт күлүүтэ,
Тэннээх сэтэтэ,
Холоонноох хоһута
Буоллахпын билэҕиэн!?
Дьэ, билигин
Хатырык сиэхтэнэн,
Халбаһа энээрдэнэн,
Харыһыттарарым
Хараҕым уута буолан,
Көмүскэтэrim
8820 Көмүскэм уута буолан,
Ааннааҕы атыллаан,
Модьоҕолооҕу моҕуйан,
Аҕыс ыалтан батыллан,
Тоҕус ыалтан холдьоҕуллан,
Онус ыалбар тийиэн
Алдьаммыттарын абырахтаан,
Оңгойбуттарын оңорон,
Холчорхойдорун сымнатан,
Хонуктуурбар тийибит
8830 Хара сорбуон!
Хара түөкүнү,
Күн киһитэ
Көр Буурай быраата
Айыы киһитэ

- Равнину обширную
Скотом разбогатела,
8790 Глухой-слепой,
Плут старый!
Ну, взгляни-ка,
На нрав свой добрый,
И совесть чистую,
Скот мой крупный – труд мой тяжелый
Все птицы и звери трех миров
Пожирать начали
Как же досадно!
Ну, а теперь,
8800 На совести твоей,
На столе обильном
Бедная я
Словно богатство не нажила,
Жизнь не прожила,
Скот не держала,
Пищу не готовила,
От человека не рожденная,
В семье не воспитанная,
Посмешищем собаки пестрой,
8810 *Посмешищем собаки желтовато-серой**,
Расплатой себе равного,
*Злорадством себе достойного**
Стала, знаешь!?
Ну, а теперь
С рукавом из коры,
С краем сплошным,
Защитник мой –
Только слезы моих глаз,
Заступник мой –
8820 *Лишь вода из его глазных орбит**,
Каждую дверь открыла,
Каждый порог переступила,
Восемь семей выгнали,
Девять семей прогнали,
А в десятой семье
Разбитое починила,
Зияющее зашила,
Затвердевшее размягчила,
Так выживать пришлось
8830 Вот же беда!
Плута ужасного,
Человека солнца
Брата *Кёр Буурая*
Человек *айыы*

- Алтан Дьэргэли кэлэн,
 Дук гынар тунгуй дуусаһын,
 Туруорбакка тутара буоллар
 Тугу саныыр этим,
 Тын гынар тыһы тыыннын
 8840 Тыйманнаппакка ылара буоллар
 Ханныгы саныыр этим.
 Үрдүк аатын самыннын,
 Үтүө аатын суулуннун,
 Килбиэннээх аатын киртийдин,
 Төлөннөөх ньуурун тордоһурдун!
 Аны бу дойдуга
 Эн курдук киһи
 Кэнэһэс даһаны кэлбэтин,
 Хойут даһаны олорботун!
 8850 Алтан Дьэргэли
 Аһыс кырыылаах
 Хааннаах хара барык үчэһэһин
 Ортотунан тоһуттун,
 Оһохтоох бүө хаан өргөскүн*
 Төбөтүнэн хайыттын!
 Ыал олорботоһун курдук,
 Ыалдыт сылдыһбатаһын курдук,
 Ыарһа үүммэтэһин,
 Ыалыкы түспэтэһин курдук
 8860 Ыстын-тохтун!
 Хоһоһо хоммотоһун,
 Хорон от үүммэтэһин,
 Хомурдуос төрөөбөтөһүн курдук
 Хорбонноотун, бурайдын!
 Хара түөкүн,
 Хааннаах аһах,
 Харба бытык,
 Хара дьайдаах,
 Үрүн күн аһныгар,
 8870 Үктэл буор үрдүгэр,
 Үтүө дьон ортотугар
 Аны эн биһикки
 Көрсүспэтэрбит үчүгэй буолуо этэ.
 Быралһаннаах бырастыы! – диэн баран,
 Кыыс эрэйдээх
 Сааһыматтыы аттарыллыбыт
 Саары хаһа тэллэһи*,
 Бүүрүктүү аттарыллыбыт,
 Бүтэйдии тигиллибит
 8880 Бөрө кутуруга суорһаны,
 Сыһаан онһоһуллубут

- Алтан Джэргэли прибыв,
Душу твою жадную
Выскочить не дав, схватил бы,
Что бы я подумала,
Душу твою ревнивую
- 8840 Пошевелиться не дав, схватил бы,
Что бы я подумала.
Пусть имя твое громкое рушится,
Имя твое доброе свергнется,
Имя твое славное очернеет,
Лик твой пламенный закоптится!
Отныне в мире этом
Человек как ты
Пусть и в будущем не родится,
Пусть в дальнейшем не появится!
- 8850 Алтан Джэргэли
Восьмикрайний
Рожон твой кровавый
По середине пусть ломает,
Острие оружия кровавого
Кончик пусть расколется!
Будто семья и не жила,
Будто гости и не гостили,
Будто ёрник не рос,
Будто куропатка не садилась
- 8860 Пусть все раскидает!
Будто гость не ночевал,
Будто трава жесткая не росла,
Будто жуки не размножились
Пусть все разбросает!
Плут коварный,
Рот кровавый,
Борода болотная,
Нечисть темная,
Под солнцем светлым,
- 8870 На земле твердой,
Среди людей добрых
Отныне нам с тобой
Лучше и вовсе не встретиться бы.
Навсегда с тобой прощаюсь! – сказав,
Дитя бедное
Шахматами сшитую
Перину шерстяную,
Каймой обшитую,
Огульно сшитую,
- 8880 Одеяло из хвоста волка,
Подбирая сделанную

- Кыrsa тыһа сыттыгын
Эриэн сэбэһэнэн эрийбит,
Хара сэбэһэнэн
Хамса умнаһын курдук
Хам баайыммыт,
Ханас атағын таһыгар
Биир кыптыыйы
Туруору уктубут,
8890 Уна сөмүйэтигэр
Биир сүүтүгү чороччу кэппит,
Уна түөһүгэр
Биир инньэни анньыммыт,
Аһыан иһин
Ханнык аһын ылыай,
Уларытыан иһин
Хантан ылбыт таңаһай?
Ый ытыытын ытаан,
Уй сонгуутун сонгоон,
8900 Сир-буор сырайданан,
Сирэ-саары өгнөнөн,
Илин диэки киирэн
Иэгэлдьийэ турбута.
Ээ, били баҕайы,
Күөнчү Бөҕө
Дьийэтэ дьийэгэнийдэ,
Уота умулунна,
Оһоҕо сойдо,
Сүөһүтэ-аһа бүттэ,
8910 Аһа-таңаһа баранна,
Киэн-татай көхсө аччаата,
Уһун-татай санаата кыараата:
– Көр эрэ, оһолоор,
Өрсө кыраан барда дии,
Күүс-көмө буолуон кэриэтин!
Ситэн ылан
Сиэн кэбиһэрим дуу,
Тутан ылан
Дуусатын ыларым дуу? – диэн
8920 Абаран-сатаран,
Баһыахтанан тахсан,
Балтын кэнниттэн
Батыһаары турдағына,
Дьэ, доһоор,
Билбэтэх миэрэ,
Көрбөтөх үлүгэр,
Аһыйбатах алдьархай
Буолан барда.

- Подушку из песка
Веревкой пестрой обмотала,
Веревкой черношерстной
Словно мундштук
Туго привязала,
Возле ноги левой
Ножницы
Прямо положила,
8890 На палец указательный
Наперсток один надела,
На грудь правую
Иголку одну подколола,
Поела бы
Да еды не было,
Переделась бы
Да одежды не было?
Поплакав *ый-ыйбыан*
Поплакав *уй-уйбуон*
8900 *С лицом будто земля-грунт**,
С внешним видом блеклым,
В сторону востока
Пошатываясь, направилась.
Ээ, плута коварного,
Кёнчю Бёгё
Дом его опустел,
Очаг его погас,
Печь его остыла,
Вся еда закончилась,
8910 Одежда истрепалась,
Широкая спина сузилась,
Длинная мысль укоротилась:*
– Гляньте-ка, ребята,
Еще и проклинала,
Вместо того, чтобы помочь!
Ее догнать
И заживо сожрать ли,
Ее схватить
И душу забрать ли? – сказав,
8920 Рассердившись, обозлившись,
Неторопливо вышел,
И вслед за сестрой
Когда последовать хотел,
Джэ, друг мой,
Мера неизвестная,
Напасть невиданная,
Беда неожиданная
Тут настигла.

- Сэтгэ таталжалаах
- 8930 Сиккиэр холорук
Сирин-дойдутун,
Сибэкилээх отун,
Сэбирдэхтээх маһын
Дэлби имитэн кэбистэ,
Ағыс таталжалаах*
Аан дуурай холорук*
Араскылаах маһын
Аан дойдутун таннары сахсыйан
- 8940 Алдыатарга барда,
Тоғус таталжалаах
Туман буурай холорук*
Улуу дойдутун
Улахан тыатын
Умса кырбаан барда,
Сир ийэ хотун
Тэриэккэлээх уу курдук
Тэйгэс гынна,
Сэтгэ кырыылаах
Лэкэ таас дэлби ыстанан,
8950 Эһэ курдук кининэйдэ,
Аан дойду
Атыйахтаах уу курдук дьалкыддьыйда,
Ағыс кырыылаах
Аламаас таас акалаата
Хампы барда,
Анахты мангыраата,
Орто дойду
Тордуйалаах уу курдук
Долгулдыуйда,
8960 Ньоймонноон барда,
Тоғус кырыылаах
Суон тулуур өһүөтэ
Тосту ыстанна,
Оғустуу мөбүрээтэ,
Кэрии тыа иччитэ илэ-бодо
Биэ курдук кистээтэ,
Хара тыа иччитэ ала-чахчы
Анах курдук мангыраата,
Улуу түмүл иччитэ
8970 Тута сөрөөн туран,
Оғус курдук мөнгүрээтэ.
Ол гынарын кытта
Сир сиһигинэн бутуйбут курдук
Сэһэрчи өлөн барда,
Халлаан хаанынан аспыт курдук

- Семибодный
8930 Вихрь порывистый
Всю землю его,
Поля со цветами,
Деревья с листьями
Закрутил и разломал,
Восьмибодный
Вихрь стремительный
Деревья с корнями
Всю землю его взял да растряс,
И разрушать начал.
- 8940 Девятибодный
Вихрь разрушительный
Страны великой
Лес обширный
Уничтожать начал,
Матушка земля
Как блюдечко с водой
Пошатнулась,
Семиугольная
Глыба каменная лопнув
- 8950 Словно медведь прорычала,
Весь мир
Как лукошко с водой расплескался,
Восьмигранный
Оклад из камня алмаза
Расколосся,
Словно корова промычал,
Мир Средний
Как сосуд с водой
Кольхнулся,
- 8960 Колебаться начал,
Девятигранная
Балка громадная
Переломилась,
Словно бык замычала,
Дух-иччи леса зеленого наяву
Словно кобыла заржал,
Дух-иччи тайги богатой воочию
Словно корова промычал,
Дух-иччи мыса великого
- 8970 В ту же секунду,
Словно бык громко промычал.
Как только это случилось
Будто вся земля кровью облилась
Все умирать начало,
Будто небо кровью покрылось

- Хараарчы өллө,
 Ыйс-быдан буолла,
 Ыс харанга кэллэ,
 Үөһээ диэкки
- 8980 Түөрт уон
 Төрүөт уола үөгүлээтэ,
 Орто дойдуга
 Отут оһол уола ордоотоото,
 Илин диэкки
 Бизэс уон
 Илбис кыыһа энгэлийдэ,
 Аллара диэкки
 Алта уон
- 8990 Хамсык кыыһа часкыйда,
 Сыһыыга сырҕан эһэ ыһыытаата,
 Ойуурга торҕон бөрө улуйда.
 Ол гынарын кытта
 Халлаан арҕаа өттүттэн
 Балтараа сууккаҕа
 Чаҕылҕан чаҕылыйда,
 Икки сууккаҕа
 Этинг эттэ,
 Алта сууккаҕа самыырдаата,
 Аҕыс сууккаҕа хаардаата,
- 9000 Тоҕус хонук тухары
 Толон түстэ,
 Ол үрүт өттүттэн
 Хаанынан хатайдаан кэбистэ,
 Өһөбүнэн үллүйэн кэбистэ,
 Чиэрбэнэн тибэн кэбистэ,
 Тыймыытынан тыалыран кэбистэ,
 Хара бастаах
 Хамсык үөнүнэн* хам тонгордо,
 Чопчу бастаах
- 9010 Тойон моҕойунан
 Чопчулаан кэбистэ,
 Тоҕус ый дуолатыгар
 Тонгорон чыгынатта,
 Кунан оҕус кутуруга хоройор,
 Бургунас ынах муоһа чочойор
 Буустаах буурҕа буолла оҕолор!
 Арҕаа диэккиттэн
 Былыргаттан быйылга диэри,
 Уруккуттан бүгүнгэ диэри
- 9020 Үүнэн-үөскээн турбут
 Хара тыа маһа-ото турбутунан
 Урусхал курдук устан кэллилэр,

- Почернело, умерло,
Туманом покрылось,
Тьма кромешная наступила,
На небесах
- 8980 Сорок
Мужчин несчастья закричали,
В мире Среднем
Тридцать парней бед завопили,
В сторону востока
Пятьдесят
Богинь войны простонали,
В стороне нижней
Шестьдесят
8990 Дочерей мора завизжали,
В долинах медведь свирепый прорычал,
В лесах волк голодный завыл.
И после этого
Со стороны западной неба
Полторы сутки
Молния сверкала,
Двое суток
Гром гремел,
Шесть суток дождь сильный лил,
Восемь суток снег густой шел,
9000 Девять дней долгих
Град сильный был.
На стороне верхней
Всю землю кровью покрыло,
Всю землю сгустками крови накрыло,
Всю землю червями замело,
Всю землю ящерами накрыло,
Черноголовыми
Личинками заморозило,
С головой ледяной
9010 Змеей громадной
Льдом покрыло,
Длиною в девять месяцев
Вокруг заледенело,
Что хвост быка молодого вытянулся,
Что рога коровы молодой торчат
Пурга ледяная пришла, ребята.
Со стороны запада
Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
9020 Сотворенная-выросшая
Зелень леса темного как стояла
Руинами сюда приплыла,

- Манна кэлэн
Мальччы тохтообот,
Илин диэки
Ингнэрэ буолуо дуо?
Иннибэккэ ааста,
Сир ийэ хотун
Сиздэрэй сибизтээх
9030 Сизэрэй кырса,
Саха киһи
Илимин хотоҕоһун курдук
Өрө түүрүллэн
Алын диэки
Ааһа турда,
Ол кэнниттэн
Улуус улууһунан
Устан кэллэ,
Нэһилиэк нэһилиэгинэн
9040 Тэйгэйэн кэллэ,
Аҕа ууһа айанныы турда,
Ийэ ууһа илбэнэн кэлэн ааста.
Ол кэнниттэн
Күрүөлээх күр баайдара,
Ампаардаах халыг астара,
Оттубут уоттара убайбытынан,
Олорбут дьизэлэрэ олордьу,
Оҕонньор-эмээхсин куустуспутунан,
Оҕо-дьахтар тутуспутунан,
9050 Ойох-эр хоонньоспутунан
Алын диэки ааһа турдулар.
Ол кэнниттэн,
Күтүр улахан баҕайы
Күрбэ хайа саҕа төлөттөөх уот
Күлүбүрүччи убайан,
Сир кырсын
Сирдьигинэччи сизн,
Аан дойдуну
Хара хоруо онгорон,
9060 Эмиэ кэлэн ааста.
Өссө ол кэнниттэн,
Орто дойду
Түгэбинэн дьөлө барда,
Сиксигинэн сиирэ ыстанна,
Алын өттө аһаҕас буоллаҕа,
Орто дойду ордон хаалбыт
Дьоллоох илгэтэ,
Оттор маһа,
Сиир ото

- Сюда прибыв
На миг не остановилась,
В стороне востока
Застрянет ли,
Не застревая, прошла,
Почва серая,
Цветами пестрыми
9030 Матери-земли,
Человека саха
Будто поплавок сети
Вокруг свернувшись,
В мир Нижний
Уплыла,
А потом
Весь улус улусом
Сюда приплыл,
Весь наслег наслегом
9040 Сюда прибыв,
Весь род отцовский направился,
Весь род материнский отправился.
После этого
Богатство с оградами,
Запас еды с амбарами,
Огонь разведенный пламенем горя,
Дома жилые стоя,
Старики со старухами обнявшись,
Дети с матерями взявшись,
9050 Мужья с женами вместе спавшие
В мир Нижний направились.
После этого,
Грозное, громадное
Как гора пламя бушующее
Бурно пылая
Всю почву
Жадно пожирая,
Мир весь
В сажу черную превратив,
9060 Также пронеслось.
Затем после этого,
Мира Среднего
Дно его прорубилось,
По краям земли разошлось,
Низ его открытый ведь,
От мира Среднего оставшийся
Дар богов счастья,
Дрова для огня,
Сено для скота

- 9070 Аллараа дойдуга
Таннары саккыраан түһэн барда,
Ону кытта
Күөх салыгнаах,
Көмүс хатырыктаах,
Күөгү унгуохтаах* күндү балыга
Түсүһэн киирэн иһэн,
Хара тыа маһыгар
Хайыытыттан ыйаанан
Харааччы хатан хаалбытын,
- 9080 Ол дойду киэнэ
Тоноһоһо булан сиэтэ,
Тотто да тойон буолла,
Киргилэ булан сиэтэ,
Киһитийдэ да кинээс буолла,
Чыычаах булан сиэтэ,
Аһаата да атыһыт буолла,
Абааһы аймағын,
Дьолто оруосуйата,
Сах улууһа бэркэ диэнник
- 9090 Орто дойду сүүрэр атахтааҕа,
Көтөр кынаттааҕа
Таннары устан киирбитин,
Маны аһаан баран,
Үөтүк* диэн өнгүйдүлэр,
Аһарытык даһаны абыраннылар,
Дьохуннаахтык тоттулар.
Ол оннугар
Аллараа дойдуттан
Арбын аһатын уһуттан,
- 9100 Өссө чизэрэс өттүттэн,
Нэс үтүгэн түгэбиттэн*,
Лиэһэй ийэтин уһуттан,
Бу дойдуга ыгыллан,
Быган-былтайан,
Ыксаан-кыараан
Куотан тахсан иһэн эрэннэр,
Сүүрэр атахтааҕа
Өкөгөр маһы
Үрдүнэн ойобун диэн,
- 9110 Үрүт мутугар
Үллэр бүөрүттэн
Үөлүллэн хаалла,
Түннэри сүргүөхтээх,
Таннары хайыылаах,
Таас чаадай балыга
Дагдайа устан иһэн,

- 9070 В мир Нижний
Также рассыпаться начали,
Вместе с этим
Со слизью зеленой,
С чешуей золотой,
С костями мелкими рыба лучшая
Туда сваливаясь,
За ветки леса темного
Жабрами зацепившись
Почернела и засохла,
- 9080 Позвоночный
Земли той ею наевшись,
Насытился, *тойоном* стал,
Дятел ее поклевая,
Ожил да князем стал,
Птица полакомившись,
Купцом себя возомнила.
Род всего *абаасы*,
Джолту Оруосуйа,
Улус *Сах* хорошо то как
- 9090 Всех людей и зверей мира Среднего,
Всех птиц крылатых,
Которые сюда приплыли,
Без остатка сожрав,
Как же они обрадовались,
Как же они насладились,
Как же они насытились.
Вместо этого
Из мира Нижнего
Из отцовского рода *Арбын*,
- 9100 Из мира дальнего,
Со dna неповоротливого мира *абаасы*,
Из материнского рода *Лиэсэй*,
В мир этот пробиваясь,
Высовываясь-выпячиваясь,
Торопясь-теснясь,
С мира того убегая,
Животные его
Дерево наклонившееся
Перепрыгнуть хотели,
- 9110 На ветке верхней
Почками большими
Зацепились,
С хребтами обратными,
С жабрами наоборот,
Рыба каменная
Сюда приплывая,

- Маннаағы мас
Лабаатыгар ыйанан
Чараччы хатан хаалла.
- 9120 Ону эмиэ
Бу дойдуга ордон хаалбыт
Куһаҕан дьүһүннээх
Үөн үөмэхтээтэ,
Хомурдуос хонно,
Дьиибэ тиксиилээтэ,
Сахсырга саалынна.
Ити-ити курдук,
Ол-ол курдук,
Быстах быһылаан,
- 9130 Күтүр үлүгэр,
Киэн иэдээн буолбутун кэнниттэн,
Күөнчү Бөҕө,
Ону аһаран баран,
Одуулаан турдагына,
Дьэ, доҕор,
Бу алдьархай,
Бу араллаан,
Бу саакал кэнниттэн,
Үс кутаа кулуһун
- 9140 Уот тыыннаах,
Үс сиринэн
Күндээрэн көстөр
Үс күн уот харахтаах,
Түөрт күннүк сиринэн охсуллар
Үөрбэ чаҕаан көбүллээх,
Сэттэ күннүк сиринэн тэлэллэр
Тибиилээх сиэллээх,
Отут күннүк сиринэн охсуллар
Уот бурхаан кутуруктаах,
- 9150 Кытарбыт кырыылаах,
Тимир аһылыктаах,
Итии болгуонан ииктээбит,
Тон болгуонан саахтаабыт,
Сэттэ тутум дьэс эриэн түүлээх,
Сэттэ хос дьэбин хара хоһоҕолоох,
Быа тийибэт быччыннаах,
Хатыс тийибэт хаһалаах,
Холун тийибэт хоннуолаах,
Дьирим тийибэт дьылбэктээх,
- 9160 Үс бастаах
Уот кырай кыыл ат обургу
Үөлэ лансаар таныытын
Өрө сартатан кэбиспитэ,

- На веточке
Дерева зацепилась,
И навзничь высохла.
- 9120 Ее тоже
Здесь в живых оставшиеся
Насекомые безобразные
Вместе сгрудились,
Жуки столпились,
Гады скучились,
Мухи собрались.
Как этот,
Как тот,
- 9130 Случай несчастный,
Напасть страшная,
После того как произошли,
Кёнчю Бёгё,
После всего этого
Когда стоя, наблюдал,
Ну, друг мой,
Ужас этот
Напасть эта,
Суматоха эта когда прошли,
Три костра пламенных
- 9140 С дыханием огненным,
С трех сторон
Сверкающими
С тремя глазами словно три солнце,
По земле с четырехдневным переходом раскинувшейся
С острой челкой блестящей,
По земле с семидневным переходом расстилающейся
С гривой вьющейся,
Тридцать дней по земле бьющимся,
С огненным хвостом бушующим,
- 9150 С боками раскаленными,
С едой железной,
Крицей горячей обрызгивающий,
Крицей ледяной испражняющийся,
В семь кулаков с медным мехом пестрым,
В семь слоев с ржавой перхотью черной,
С мышцами плотными,
С брюшным жиром толстым,
С реберным жиром толстым,
С коленами здоровенными,
- 9160 Трехголовый
Огненный конь быстрый
Ноздри свои громадные
Широко раздул,

- Үөлэс аанын саха айағын
Өрө атан аппайбыта,
Уот буруут тылынан
Дьабадьытын үөһэ-аллара салбаммыта.
Онно көрдөххө,
Тимир килиэ тиийэ килэйбит,
- 9170 Кини киһи
Кутаа кулуһунан үһуутаан,
Иһэр эбит ээ.
Ол үрүт өттүгэр
Күөнчү обургу көрө түспүтэ:
Аарт-татай, оҕолоор,
Буолуон буолбут,
Аатырыан да аатырбыт,
Этиэхтэрин да эппиттэр,
Дьэ, доҕоор,
- 9180 Будьур сүүс,
Буулаҕа моой,
Күтүр өстөөх,
Күкүр көҕүс
Иһэр эбит ээ.
Ону көрдөххө,
Алын өттүтгэн ааҕан таһаардахха:
Суон тиит сотолоох,
Бэһэл тиит бэрбээкэйдээх,
Бэрт тиит дьылбэктээх,
- 9190 Үтүө тиит өттүктээх,
Биэс былас быакагар бииллээх,
Алта арсыын дарайар сарыннаах,
Тааһы ууларар
Чаан олгуй саҕа бастаах,
Ууну кутар
Чааскы саҕа харахтаах,
Буруус хайа саҕа муруннаах,
Сүүнэ хайа саҕа сүүстээх,
Үөһээ уоһун көрдөххө,
- 9200 Үс киһи кэтэр уллунун
Ойо быһан ылбыт иһин
Төрүт биллиэ суох,
Алын уоһун көрдөххө,
Алта уллуну
Арааран ылбыт иһин
Ааныттан аҕыйыа суох,
Сэттэ саһаан,
Түөрт ньуурай түөстээх,
Хастаабыт тиит харылаах
- 9210 Быстыбыт тиит быччыннаах,

- Рот размером с трубу дымовую
Широко открыл,
Языком пламенным
Углы рта своего снизу доверху слизнул.
Если разглядеть,
Зубы железные блестели,
9170 А он то
Пламенем тяжело вздыхая,
Мчится, оказывается.
На сторону верхнюю
Кёнчю Бёгё резко взглянул:
 Аарт-татай, ребята,
То-то свершилось,
То-то прославился,
То-то говорят,
9180 *Джэ*, друг мой,
Лоб курчавый,
Шея толстая,
Враг окаянный,
Спина огромная,
Мчится, оказывается.
Если поглядеть,
Снизу доверху внимательно разглядеть:
С голенью с лиственницу толстую,
С лодыжками с лиственницу низкорослую,
9190 С коленами с лиственницу прекрасную,
С боком с лиственницу здоровую,
С талией тонкой в пять саженой маховых,
Со спиной широкой в шесть аршин,
Камень расплавляющий
С котел большой с головой,
Воду льющую
С чашку с глазами,
С носом с гору огромную,
Со лбом с гору громадную,
Если губу верхнюю разглядеть,
9200 Подошвы трех людей
Если бы вырезали
Не заметили бы,
Если губу нижнюю разглядеть,
Подошвы шестерых
Если бы отделили
Меньше не стал бы,
Семь саженой,
С грудью сияющей,
9210 С предплечьями с лиственницу оголенную,
С мышцами с лиственницу обрезанную,

- Баай тиити
Баллырдаабыт* курдук
Бадьы көмүс тарбахтаах,
Төбөтүн оройун көрдөххө,
Ньюучча киһи тимир ханаатын
Түөрт сириэн бүк тутан баран
Төлө ыһыктыбыт курдук
Тимир куудара баттахтаах,
Буор уйбат модьу киһи,
9220 Боһой* боотур,
Бухатыыр бэрдэ
Бу кэллэ эбээт.
Күдүк халлаан уола
Күөнчү Бөҕө
Үллэр үйэтигэр,
Саллар сааһыгар
Эгин бэйэлээҕи
Иэнгэрдэ эмиэ тугуй,
Дьороҕоно сотолооҕу*,
9230 Толуу быччыннааҕы,
Дьохуннаах бухатыыры
Тохтоҕто эмиэ тугуй!
Ол былаанын туххары
Саманныгы тугу да көрбөтөҕө,
Мэктиэтигэр көрөн баран
Көбүс түстэ,
Көбүрүүгэ дылы гынна,
Билэн баран,
Кэмчиэрийэргэ дылы гынна,
9240 Сураҕын иһиттэ,
Кут бэйэтэ кубулуйда,
Аатын иһиттэ,
Аҕа маһа алдьанна,
Кинини көрдө,
Ийэ маһа ингнэһиннэ.
Ол турдаҕына,
Анарааттан кэлбит киһи
Алтан Дьэргэли бухатыыр
Ыраахтан кэлбит быһыытынан,
9250 Ыарахан аҕайдык
Ыаһахтаан барда:
– Дьэ буо!
Күөнчү Бөҕө обургу,
Бастаан туһун хоту
Дорообо,
Кэнниттэн – кэпсиэ,
Ортокута – тугу биллинг

- Лиственницу богатую
Словно разрубили
С пальцами золотыми,
Если на макушку посмотреть,
Канат человека русского
С четырех сторон его согнув,
Будто из рук выпустили
С железными волосами кудрявыми,
Человек крепкий, что земля не выдержит
- 9220 Босой воин,
Богатырь лучший
Вот подошел ведь.
Сын неба бескрайнего
Кёнчю Бёгё
В века свои,
В годы свои
Всяких разных
Многих сваливал,
С голеньями ловкими,
- 9230 С мышцами твердыми,
Богатырей важных
Многих остановил!
На протяжении времен
Такого ничего не видал,
Когда наконец увидел,
Спина расслабилась,
Будто ловко сократилась,
А узнав,
Словно стесняться начал,
- 9240 О нем услышав,
На себя не похожим стал,
Имя его услышав,
Древо рода отцовского свалилось,
На него взглянул,
Древо рода материнского опрокинулось.
Когда так стоял,
Оттуда прибывший
Богатырь *Алтан Джергели*
Будучи гостем издалека
- 9250 Очень тяжело
Он напевать стал:
– *Джэ буо!*
Кёнчю Бёгё яростный
Сперва тебе одному
Здравствуй,
В конце – расскажи,
В середине – что узнал

- Түөнү барда.
Ол кэннэ
- 9260 Ханник улуус,
Хайа нэһилиэк,
Ханник баһа,
Ким ийэтин ууһа,
Ким диэн киһи буолаһыный?
Хантан кэлин,
Ханна бараһын,
Тоһо кэлин,
Соругун тугуй диир буоллаххына,
Суон соруктаах,
- 9270 Халын наадалаах,
Киэн иэстэллээх
Киһи тийэн кэлим.
Улууспун-нэһилиэкпин,
Төрдүбүн-төбөбүн,
Оһоһуулаах оһоһуугун,
Иэстээх иэскин
Билэринг буолуо.
Аатым-суолум
Ааттаах киһи айыы уола
- 9280 Алтан Дьэргэли буолабын.
Эн ааккын ааттаан кэлим,
Сорукпун бэйэн
Билэринг буолуо.
Алдьатыгың араарбат,
Оһоһуугун оһорбот
Оруспуой буоллаххына,
Атым этин,
Атаһым соболонгун,
Тойон убайбын
- 9290 Көр Буурай бухатыыры,
Ити үс наадабын
Соругум оһгостобун.
Ону толорбот буоллаххына,
Үтүө быһыы,
Үчүгэй майгы хаалар,
Эрэйбин эккиттэн иэстиэм,
Хамнаспын хаанһыттан ылыам.
Убайбар дуусаһын тутуом,
Хоруйдаан куотаргын була оһус,
- 9300 Эппиэттээн быһһанаргын этэ тарт.
Түргэнник, түөкүн! – ди и турбута.
Били баһайы истэн баран,
Сангата суох
Саллаян турбахтаата.

- Спрашивать стал.
А затем
- 9260 С улуса какого,
С налега какого,
Рода отцовского какого,
Рода материнского какого,
Как тебя называть могу?
Откуда прибыл,
Куда направляешься,
Зачем пришел,
С целью какой если спрашиваешь,
С целью особой,
- 9270 С нуждой большой,
С мезтью жестокой
К тебе я прибыл.
Про улус-наслед мой,
Про род-предок мой,
Про судьбу и участь свою,
И долг мне свой
Знаешь, наверное.
Имя мое
Человек сыном айыы именуемый
- 9280 Алтан Джергели меня звать.
К тебе я пожаловал,
А про цель мою
Знаешь, наверное.
Если грехи не осознаешь,
Если вину не признаешь,
Разбойником ты являешься,
Аренду коня моего,
*Плату ног моих**,
Брата старшего моего
- 9290 Богатырь Кёр Буурая,
Эти три дела
Меня сюда привели.
Если все это не выполнишь,
Поступок благородный,
Нрав добрый забудется,
За муки свои отомщу,
Кровью своей расплатишься,
Брату душу твою отдам,
Оправдание свое быстро найди,
- 9300 Ответ свой быстро скажи.
Быстрее, плут лукавый! – сказал.
Негодяй тот все это услышав,
Ничего не сказал,
И недолго постоял.

- Өгөр соғус буолан баран
Өһүргэннэ,
Өйдүү биэрдэ,
Үөһнээҕинэн өҕүйэн,
Хомурдуостааҕынан хоһорҕоон,
9310 Дьиибэлээҕинэн кэпсэтэн,
Куоппат хоруйу,
Быыһаммат эппиэти
Биэртэлии түрбута:
– Дьэ-буо, доҕор,
Көр да, маннай,
Айыыттан акаары,
Күн сириттэн көһөрсүн*
Эн эбиккин ээ.
Бачча арбайан-сарбайан турар
9320 Сирдээх сиэгэн,
Буордаах буобура,
Дойдулаах дьонуот
Мин эбээт.
Нокоо, ама мин обургуну
Хайа өттүбүттэн
Хайа охсон,
Хампы тутан,
Хаан ылыан эбитэй?
Ким өттүбүттэн
9330 Дэлби охсон,
Тэлэ тардан
Симэһин сиэн эбитэй?
Үтүө киһи буоллаҕын, өйдөө,
Бэрт киһи буоллаҕын, иһит,
Тонуктаах эрдэххинэ
Сиргин былдьас.
Үйэм-сааһым тоххору
Туппуппун тонолуппатах,
Ытырбыппын ыыппатах,
9340 Кэлэн биэрбити кэбис диэбэт,
Баар буолбуту бар диэбэт
Киһи мин буолабын.
Эн даҕаны онорбут оһоһуун,
Алдыаппыт алдьархайың элбэх.
Мин ону
Эйигиттэн иэстиэхтээхпин,
Эн эрэйдээх этин-хааның
Тук буолуо суохха дылы.
Эн убайың, Көр Буурай
9350 Күн сириттэн бэттэх
Көлдүң улуһун

- Спустя время недолгое
Обиделся,
И вдруг вспомнил,
Насекомыми срыгнул,
Жуками усмехнулся,
9310 Странно разговаривая,
Оправдание,
Ответ свой
Излагая, стоял:
– *Джэ бо*, друг мой,
Посмотри-ка,
Дурак народа *айыы*,
Глупец народа солнца,
Ты, оказывается.
Весь растрепанный кто перед тобой
9320 Росомахой местной,
Бобром грязным,
Енотом местным
Я являюсь.
Нокоо, меня удалого
Со стороны какой
Ты расколов,
Сильно сдавив,
И кровь мою возьмешь?
Со стороны какой
9330 Ударив,
Вырвав,
Сок тела моего попробуешь?
Ты человек добрый, пойми,
Ты человек хороший, слушай,
Пока еще цел
На землю свою вернись.
Жизнь всю свою
Взявшее не давшим,
Захватившее не отпускаящим,
9340 Пришедшее не выгнавшим,
Явившееся не отгонявшим
Человеком я являюсь.
И у тебя грехи огромные,
Вина тяжелая есть.
А я то
Долг твой себе вернуть должен,
Тело твое бедное
Не насытится, видать.
Брат твой, *Кёр Буурай*
9350 Недалеко от мира солнца
Улус *Кёлджюн*

- Куччатан кэлбитэ,
Айыы сириттэн бэгтэх
Абааһы улууһун
Аҕыйатан кэлбитэ.
Онон буоллаҕына, мин эмиэ,
Эһиги дойдуга тийиэн,
Айыы улууһун
Аҕыйатарга сананан,
9360 Күн улууһун куччатарга
Толкуйданан турабын, түөкүн!
Чэ, биибэтэр, киэр буол,
Биибэтэр кэл бэттэх!
Үгүстэн үгүс охтуо,
Оҕом биһикки аястахпыт, –
Диэтэ абааһы киһитэ.
Оок-сизэ, Алтан Дьэргэли
Эгэ, мань истэн баран сөбүлүө дуо?
Ол эрээри, киэн киһи
9370 Уһун киһи уһаата,
Тэһэ көрөн дьэбидийбэхтээн,
Супту көрөн
Сойурдуйбахтаан баран
Ыйыстар күөмэйин көнкөттө,
Ыраахтан ыла ыллаан барда,
Киэнник сэхэргээтэ,
Уһуннук дойдохтоото:
– Дьэ-буо!
Туспа дойду оруосуйатыттан,
9380 Аан дойду
Араспаанньатыттан,
Билбэт миэрэтиттэн,
Көлдүүн улууһуттан
Көрдөһөр күнүм буолла.
Мин олорор дойдубуттан
Бу дойдуга
Ас аһыы,
Тангас танна,
Үп тутта кэлбэтэҕим.
9390 Бу үс күүстээх
Күдүк халлаан уола
Күөнчү Бөҕөттөн,
Күн улууһун
Күөмчүлээбитэ бэрдиттэн,
Көрө-истэ сатаан баран,
Күүскүнэн-күрэххинэн
Күйөн-хаайан олорор
Күнүм дьонуттан

- Убивал ведь,
Недалеко от мира айыы
Улус абаасы
Угнетал ведь,
Вот поэтому и я тогда,
Землю вашу переступив,
Улус айыы,
Поубавить решил,
9360 Улус солнца преуменьшить
Я надумал, ты окаянный!
Либо отсюда исчезни,
Либо ближе подойди!
Многие из многих падут,
С тобой сражаться будем, –
Человек абаасы сказал.
Оок-сиэ, Алтан Джэргэли
Слова такие услышав, понравится ли?
Но, человек спокойный
9370 Долго постоял,
Насквозь посмотрел*,
Прямо глядел
Недолго
Горло своё прочистил,
И песню свою петь начал,
Звонко напевая,
Долго припевая:
– Джэ-бо!
Со dna мира отдельного,
9380 Мира всего
У фамилии,
У неизвестности,
У улуса Кёлджюн
Попросить день тот настал.
Из земли, где я живу
В мир этот
Чтобы поесть,
Чтобы одеться,
Или разбогатеть я не пришел.
9390 С тремя силами
Сын неба бескрайнего
У Кёнчю Бэгё,
Над улусом солнца
За то, что насмехался,
Долго за этим наблюдая,
Силой-выносливостью
Тобой удержанных
Людей солнца

- Төһөтө баарын,
9400 Үчүгэйдии эрдэххэ,
Көнгүллээ дин
Көрдөһө кэлбиппин
Күргүй-көбүө күөмэйинэн,
Күөн көрсүһэрдии,
Күүс былдыһардыы онгостон олорор.
Ытырбыппын ыппаппын,
Туппуппун тонолуппаппын,
Бэйэм киэнэ диэбиппин
Биэрбэппин,
9410 Күүскүнэн-күрэххинэн,
Буга моойгунаан,
Сибие сискинэн,
Тарбаһын талаанынан,
Эрбэһин эрчиминэн
Кыайан ыл диир.
Ол иһин охсуһардыы онгостон,
Өлөссөрдүү өйдүүн,
Ииссэрдии тэринэн турабын.
Ону бу аан дойду иччилэриттэн
9420 Көнгүллүүргүтүгэр көрдөһөбүн.
Биибэтэр Күөнчү Бөһөтөн
Туһааннаах тойон убайбын
Үтүө тылгытынан,
Үчүгэй сүбэһэтигэр
Сөбүлэтэннит,
Убайбын Көр Буурайы
Ылан биэрдэххитинэ,
Атым этин,
Атаһым соболонун,
9430 Убайым буруйдаах буоллаһына,
Аахсыам суоһа.
Буруйа суох буоллаһына,
Дьон доппуруоһунан,
Кэрэһит эппиэтинэн,
Түоһу туруоруутунан
Аан дойду,
Айылһа хаан билиитинэн,
Улуу дойду,
Одун онгоһу көрдөһүүтүнэн
9440 Мин убайым
Буруйа суох буоллаһына,
Бачча дойдуга
Таах сылдыһахпын сатаммат,
Хамнаспын ылабын,
Эрэйбин ирдибин,

- Сколько осталось,
9400 Пока мы в мире,
Разрешения
Я попросить прибыл,
А ты окриком гневным,
Духом соперническим,
Нравом своим необузданным встретил.
Свое не отпущу,
Свое не предам,
То, что мне принадлежит
Не отдам,
9410 Силой-отвагой,
Шеей здоровой,
Спиной крепкой,
Пальцами ловкими,
Энергией своей
Одолей, говорит.
Поэтому на бой настроившись,
Поубивать решил,
Сразиться я готов.
И у духов-иччи мира всего
9420 Позволения у вас я прошу.
Или от *Кёнчю Бёгё*
Брата моего *тойона*
Словами добрыми,
Советами нужными
Согласие получив
Брата *Кёр Буурая*
Если освободите,
Аренду коня моего,
*Плату ног моих**,
9430 Если брат мой старший сам виноват
Спорить не стану.
А если он не виноват,
По допросам людей,
По ответам обличителей,
По словам свидетелей
Весь мир,
По велению *Айылга Хаан*,
Страна великая,
По просьбе судьбы
9440 Брат старший
Если вовсе не виноват,
В мире этом
Бездельничать не буду,
Плату свою требую,
За муки свои требую,

- Көлөһүммүн көрдүү турабын.
Манна да
Быһаарбатахтарын иннигэр,
Сүдүн халлаан кинээстэригэр,
9450 Үрдүк халлаан үтүөлэригэр
Үйэм сааһым туххары
Үнсэ туруоҕум.
Кирдикпин таһааран,
Эрэйбин суоттаан,
Мэлдьэһиини бырааптаан
«Мэ» диэн бэрдэрбэтэхтэринэ,
Тустаах тойону кытта
Сутурукпунаан сууттаһыам,
Илиибинэн ирдэһиэм.
9460 Биһиги обургулар
Бу дойдуга
Охсуһар күннээх буоллахпытына,
Төрүүр төрүөххүт
Төлкөтө түгнэстиэ,
Кэлэр ыччаккыт
Кэскилэ кэмдьилийиэ,
Бар дойдугут
Дьоллоох быйаҥа тохтуо.
9470 Онон биһигини туох дииргитин
Абааһы аан дойдутун иччитигтэн
Биллэрэргитигэр көрдөһөбүн, – диэтэ.
Инньэ диэн баран
Хоту-соҕуруу,
Илин-арҕаа,
Үөһэ-аллара,
Саха киһи алтан эрдэһиннээх
Үүнүн тиэрбэһин курдук
Үс кырдыылаах
9480 Уу дьэҥкэ таас хараһынан
Өрө-таннары көрүтэлээн,
Эңил баһыгар диэри түспүт
Эрийи тимир баттаһын
Өрө анһынан кэбиһэ турбута,
Туорун көмүс усуутун
Туора сотон кээспитэ.
Ол дойдуга
От-мас иччитэ,
Орой Буурай уол-кыыс,
Сир дойду иччитэ,
9490 Сизэрэй Буурай
Оҕонньор-эмээхсин
Аан дойду ортотугар

- Труды свои вернуть прошу.
И здесь
Хоть и не объяснили,
Князьям неба великого,
9450 Почтенным неба высокого,
Всю жизнь свою
Жаловаться буду.
Правду расскажу,
Все беды свои учту,
Спору право дам
Если сказав «на» не дадут,
С тойоном нужным
Кулаком своим судиться буду,
Рукой своей требовать буду.
9460 Мы-то удалые
В мире этом
В бою сразиться день если настанет,
Потомков ваших
Несчастье настигнет,
Правнуков ваших
Гибель настанет,
Мир ваш родной
Изобилия лишится.
9470 Поэтому, то что вы решите
Через духа-иччи мира *абаасы*
Доложить прошу, – сказал.
Так сказав,
На север, на юг,
На запад, на восток,
Наверх, вниз,
Подобно медному кольцу крученому
Удил человека саха
С тройным веком
Глазами прозрачно стеклянными
9480 Наверх-вниз посмотрев,
До плеч распущенные
Кудрявые волосы железные
Тот вверх собирая, стоял,
Усы свои золотые
Потер.
В мире том
Дух-иччи природы,
Дети *Орой Буурай*,
Дух-иччи земли,
9490 *Сиэрэй Буурай*
Старика-старухи
Словно остров группой плотной идут,

- Арыгтын курдук арааллаан,
Бөлөх ойуур курдук бөлүөбэн,
Тумул тыа курдук чуобуһан,
Киирэн кэллилэр.
Ол гынан баран айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли бухатыыры
Аллара турааччы өрө көрдө,
9500 Үөһэ турааччы таннары көрдө,
Орто дойдуга турааччы
Супту көрдө.
Аан дойдуларын иччитэ,
Ала салахай тыыннаах,
Ат дьэлик санаалаах
Ала Нүөрсүн хотун
Иннилэригэр киирэн туран,
Кэскил кэпсээтэ,
Ырыа ыллаата,
9510 Түөрэх кэбистэ,
Төлкө бырахта.
Хара бастаанныттан
Сиэллээх хамыйаҕа
Эмти ыстанна,
Иннэри түстэ,
Хааннаах хамыйаҕа
Хайа ыстанна,
Таннары хайыста.
Түүлээх хамыйаҕынан
9520 Түөрэх кээспитэ
Дьөлө ыстанна,
Түгнэри түстэ.
Онуоха бары норуотун кытта
Төлкөбүт төнүннэ,
Түөрөхпит түгнэһиннэ,
Куһаҕан буолла диэн
Кирис гыннылар,
Аанһа буолбата диэн
Антах хайыстылар.
9530 Айыыһыттарын иччитигэр киирээччи,
Аан дойдуларын дьылҕалааччы
Абырдаан удаҕан диэн
Тымтыктанан көрө-көрө
Тыллаах буолбута,
Чарапчыланан көрө-көрө
Сангалаах буолла,
Мэтэйэ-мэтэйэ мэнэрийэн
Бэтинньэхтээн барда,
Кылчайа-кылчайа

- В середине мира
Словно поросль лесная столпившись,
Словно лес густой скучившись,
Пожаловали.
После этого человек *айыы*
Богатыря *Алтан Джэргэли*
Внизу стоящий наверх посмотрел,
9500 Наверху стоящий вниз посмотрел,
В мире Среднем стоящий
Прямо посмотрел.
Дух-иччи мира их всего,
С душой болотной,
С молвой бездомной,
Ала Нюёрсюн Хотун
Перед ними оказавшись
Грядущее рассказала,
Песню спела,
9510 Гадать начала,
Судьбу увидела.
С начала самого
Черпак с волосом конским
На кусочки разбился,
Резко нагнулся,
Черпак ее с кровью
Раскололся,
И опрокинулся.
Черпаком с мехом
9520 Загадала *тюёрэх*,
Отломился
И опрокинулся.
И тогда всем народом
Судьба изменилась,
Участь разрушилась,
Беда настигла сказав,
Опечалились,
Лучше не станет сказав,
Отвернулись.
9530 В души *Айыысытов* вселяющаяся,
Судьбу мира предвещающая
Агырдаан удаганка
Лучиной освещая
Говорить начала,
Ладонями глаза прикрывая,
И рассказала,
Вперед выгибаясь, бесновалась,
Тяжело дышать начала,
Косо поглядывая

- 9540 Кыран кылыгыраата,
Соноџос ат сылгы
Холлоох-буутун саџа
Холбоџой былаайаџын
Өрө тутта,
Өлүү күөлүн саџа
Үөрбэ дүнүрүн
Таннары тутта,
Дар-дар оџуста:
– Дом эни, дом эни!
- 9550 Былыргаттан быйылга диэри,
Уруккаттан бүгүнгэ диэри,
Алгыстаах алаһабытыгар,
Дьоллоох тулаһабытыгар,
Кэскиллээх кэй барааммытыгар,
Кэрэ дьикти дойдубутугар
Кэлэн биэрбит
Таас уллунаџы
Дьалбарыппат бэйэбит,
Туораттан кэлбит
- 9560 Туос уллунаџы
Туруорбат ааппыт
Туох айылаах буолан
Төлкөбүт төннөрө
Түөрэхпит түгнэстэрэ эбитэй, оџолоор!
Чэй, эрэ, үс күүстээх
Күдүк халлаан уола
Күөнчү Бөџө,
Биһиги киһибит,
Атыыр оџус аяаата,
- 9570 Соноџос атыыр өрөгөйө,
Уол оџо дьоллоох-соргулаах
Дьохуннаах бириэмэтэ дьэ буолла.
Сүүс сөһүөххэр
Сүүс күүстээх илгэни кыбыттым,
Сүгүрүйбэт буолаар,
Аџыс мүһэбэр
Айхаллаах алгыһы анаатым,
Самныбат буолаар.
Өрөгөйүн үрдээтин,
- 9580 Өлөссүүттэн өлүмэ,
Соргун соноотун,
Охсуһууттан охтума,
Кырдыаџас бэйэн кылааннан,
Кырбаһыыга кыаттарыма,
Аан дойду иччитэ
Ааттаах Арбын удаџан,

- 9540 Камлать тотчас начала,
С ноги передние и бедра
Жеребца молодого
Колотушку бубна
Наверх подняла,
С озеро смерти
Бубен громадный
Вниз спустив
Бить начала:
– *Дом эни, дом эни!*
- 9550 Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
В усадьбу счастливую,
В двор добрый,
В дорогое убранство богатое,
В загадочный мир красивый
Ступившую,
Стопу каменную
Не отгоняющие,
Приезжую
- 9560 Стопу берестяную
Не терпящие,
Почему так получилось,
Судьба отвернулась,
Участь перевернулась, ребята!
Давайте, троесильный
Сын неба бескрайнего
Кёнчю Бёгё,
Человек наш,
Быка рев громкий,
- 9570 Победа коня молодого,
Счастье-удача молодца
Времена важные настали.
Сотне суставам
Сто даров богов сильных воткнула,
Отныне не преклоняйся,
Восьми тушам
Алгыс свой посвятила,
Не пропадай.
Пусть победа возвысится,
- 9580 В бою не погибай,
Пусть счастье изобилует,
В сражении ты не падай,
Как старик лучше становись,
В битве ты не поддавайся,
Дух-иччи мира всего
Арбын удаганка именитая,

- Мин этэбин,
Улуу дойдун иччитэ
Тухайа Хотун,
9590 Мин тускуллуубун.
Түөрэх түгнэһиннэ,
Алгыс тангнаһынна да буоллар,
Айыы киһитэ таннастарын,
Күн киһитэ түгнэстэрин
Ону төлкөлөөтөҕө буоллун!
Дом эни, дом эни! –
Ол тылы истэн баран,
Өр-өтөр буолбата
Үс айыы дьаргыл удафана
9600 Үөһээ дойдуттан
Санныларын байаатыгар* диэри
Быган-былтайан туран,
Биһиги киһибитигэр
Алтан Дьэргэли бухатыырга
Өс кэпсээн,
Кэскил этэн,
Алгыс бырафан,
Айхал анаан,
Туску туруоран,
9610 Төлкө кэбиһэн,
Түөрэх бырафан эрэр этэ.
Кытыт сылгы
Былаат холун сафа
Былаайахтаах эбиттэр,
Таннары дапсыырдаатылар,
Үүт көлүйэ
Үллэ тонмутун курдук
Түөрт муннуктаах,
Тофус муостаах,
9620 Афыс аарыктаах,
Уон чуорааннаах
Үөрбэ дүгүрүн
Өрө тутан туран,
Аан дойду иччитэ
Айхаллаан удафан
Кыыра олорбута:
– Уруй, уруй буоллун эрэ,
Агдаларыттан тэһииннээх
Аһыныылаах айыы дьоно
9630 Адьарай айафыттан
Арафалларын туһунан
Алфаатафым буоллун,
Көхсүттэн былаах

- Я говорю,
Дух-иччи мира великого
Тухайа Хотун,
9590 Счастья желаю.
Хоть судьба отвернулась,
Алгыс не слышали,
Падение человека айыы,
Гибель человека солнца
Пусть предвещает!
Дом эни, дом эни! –
Эти слова услышав,
Недолго ждали
Три удаганки айыы-джаргыл
9600 Из мира Верхнего
По часть нижнюю плеч своих
Высунувшись, выпятившись,
Человеку нашему
Богатырю Алтан Джергели
Слово молвить,
Будущее гадать,
Алгысом благославлять,
Айхал посвящать,
Добра желать,
9610 Судьбу предвещать,
Участь разгадывать начали.
Коня молодого
С ногу переднюю
Колотушку имели,
Наотмашь бить начали,
Словно озеро молочное
Раздувшись замерзло,
С четырьмя углами,
С девятью рогами,
9620 С восемью побрякушками,
С десятью колокольчиками
Бубен свой громадный
Наверх подняв,
Дух-иччи мира всего
Удаганка Айхаллаан
Камлать начала:
– Уруй, уруй,
С поводьями у груди
Людей айыы сердобольных
9630 Из пасти дьявола
Чтобы выпустили,
Алгысом благославляю,
С веревкой на спине

- Күн улууһун дьоно
Көстүбэт үтүттэн
Көбөллөрүн-күөрэйэллэрин туһунан
Көрдөстөбүм буоллун.
Туойбут тойугум
Тор былыт буолан
- 9640 Дьоллоох олох иннигэр
Тосхолуннун,
Ыллаабыт ырыам
Ытык олох иннигэр
Ыр былыт буолан
Тардылыннын.
Кэпсээбит кэпсээним
Кэтит үйэ иннигэр,
Кэскиллээх олох туһугар
Кэрэ сылгы курдук
- 9650 Кэккэлээтин,
Саңарбыт саңам
Саха төрдө
Сатарыырын туһунан
Ала сылгы курдук аарыгырдын.
Аан дойду иччитэ
Айхаллаан удаҕан
Аан дойдубар эрдэхпинэ
Айыыһыт сиэнин курдук
Алгыстааһынан аатырар этим.
- 9660 Эппит тылым
Иччилээх буоллаһына,
Саңарбыт саңам
Сатаных буоллаһына,
Кэтит сылгы былаат холун саҕа
Түүлээх былаайахпынан
Төлкө быраҕар,
Түөрэх кэбиһэр күнүм буолла.
Очурга оҕустарыма,
Тэхтиргэ тэптэrimэ,
- 9670 Былаҕайга былдьатыма,
Төптүргэлээх түөрөҕим
Түүлээх түһэһпэр,
Түөһүм кэһиитигэр
Олоро түс эрэ,
Кыырк! – диэн баран,
Үстэ үөлэн түөрэх кэбистэ,
Түүлээх түһэҕэр,
Түөһүн сиигэр
Үһүн олоро түстүлэр.
- 9680 Үс айыы дьаргыл удаҕан

- Люди улуса солнца
Из дыры невидимой
Чтобы выплыли-вылетели,
С просьбой обращаюсь.
Тойук мой спетый
В тучу превратившись,
9640 Ради жизни счастливой
Уготовится,
Песня моя спетая
Ради жизни почтенной
В облако обратившись
Затянется.
Рассказ мой сказанный
Долгий век грядущий,
Ради жизни счастливой
Словно лошадь красивая
9650 Поравнится,
Слова мои сказанные
Предки саха
Чтобы громко разносились,
Словно лошадь пегая пусть славится.
Дух-иччи мира всего
Удаганка Айхаллаан
Когда в мире своем была
Как внучка *Айыысыт*
Алгысом своим славилась.
9660 Слова мои сказанные
Если сбудутся,
Речь моя изреченная
Если получится,
С ногу переднюю коня крепкого
Колотушкой с мехом
Участь предвидеть,
Тюёрэх бросить день настал.
Пусть кочка не ударит,
*Пусть бугорок не ударит**,
9670 Пусть несчастье не настигнет,
Тюёрэх мой гадальный
На коленях волосатых,
На груди моей
Окажись-ка,
Кыырк! – прокричав,
Три раза черпак гадальный кинула,
На коленях ее волосатых,
На самой груди ее,
Втроем оказались.
9680 Три удаганки *айыы джаргыл*

- Үөрүү-көгүү буолла,
 Уруй-туску диэтилэр.
 – Оҕолоох сэгэрбитин,
 Айыы киһитэ
 Алтан Дьэргэли,
 Айыы удаҕаттара,
 Хантан кэлэн бардыгыт
 Диэн ыйытар буоллаххына,
 Биирбитин аан дойду иччитэ
 9690 Алысхан хотун ыппыта
 Айхаллаан удаҕан
 Мин буолабын,
 Иккиспитин Иэйиэхсит хотун
 Бэйэтинэн ыппыта
 Иэнигий удаҕан диэн баар,
 Үһүспүт Уордаах Дьөһөгөйтөн
 Төлкөлөнөн кэлбит
 Үрүн Мүөрсүн удаҕан диэн баар,
 Күн киһитэ,
 9700 Соргун үрдээтин,
 Сонорун тубустун.
 Уруй-айхал!
 Уруй-туску!!! –
 Ээ, маны иһиттибит дуу,
 Истибэтибит дуу диэн буолла.
 Кинилэр обургулар
 Тутуһаары дьохсооттоһон,
 Киирсээри кириэтэһэн,
 Өлөрсөөрү үтүөлэһэн,
 9710 Охсуһаары тутуһан,
 Тыыннарыгар ымсыырсан,
 Бэйэлэригэр ингэрсэн
 Турбут дьон
 Аан дойду иччилэрэ,
 Айыыһыт хотуттара
 Үтүө тылы эппиттэрин
 Өйдүөн истэн үөрбэтэх дьон,
 Куһаҕан тылы эппиттэрин
 Холобурдаан истэн,
 9720 Курутуйбатах дьон.
 Аҕыстыы кырыылаах
 Хара буруут таас харыларыттан
 Харсыылаах
 Хара кунан оҕус курдук,
 Хапсан ыллылар,
 Өлөрсүүлээх
 Үөр атыырын курдук

- Обрадовалась-утешилась,
Уруй-туску сказали.
– Дорогого нашего,
Человек айыы
Алтан Джэргэли,
Удаганки айыы,
Откуда прибыли
Если спрашиваете,
Первую из нас дух-иччи мира всего
9690 Алысхан хотун послала,
Айхаллаан удаганка
Имя мое,
Вторую из нас Иэйиэхсит хотун
Сама отправила,
Иэнигий удаганка звать ее,
Третья от Уордаах Джёсёгэй
Сюда явившаяся,
Удаганка Юрюнг Мёрсюн звать ее,
Человек солнца,
9700 Пусть счастье твое возвысится ,
Добыча твоя умножится.
Уруй-айхал!
Уруй-туску! –
 Это услышали ли,
 Это не услышали ли.
Они удалые
Схватиться приготовились,
Бороться решились,
Поубивать столкнулись,
9710 Сразиться вознамерились,
Жизням друг друга завидуя,
К друг другу наклонились
Люди стоящие
Духов-иччи мира всего,
Госпожи Айыысыт
Слова добрые сказанные
Услышав, не обрадовались,
Слова плохие сказанные
И слушать не стали,
9720 Огорчаться не стали.
За восьмигранные
Крепкие предплечия каменные
Словно ловкие
Черные быки молодые,
Резко схватились,
Словно бойкий
Жеребец табунный

- Өрүтэ анньыстылар.
Бастаангы омурнарыгар
9730 Көмүөл мууһун курдук,
Көтөхсүмэхтээн ыллылар,
Харыы мууһун курдук,
Хардарыта анньыспахтаатылар.
Онтон кэлин
Биэс баай тиити
Холбуу туппут курдук
Батыгырас тарбахтарын
Суулуу туттан
9740 Сутурук оностубуттарын
Сулууда хайаҕа
Буруустаан ыллылар,
Аҕыс арсыын туоралаах,
Тоҕус арсыын усталаах
Хааннаах табаҕайдарын
Хансаар хайаҕа
Сытыылаан ыллылар.
Ол гынан баран,
Уоннуу бууттаах болуо таас
Модун болчорхой сутуруктарын
9750 Дьэбиннээх иэдэстэригэр,
Буга моонньоругар,
Дарайар санныларыгар
Уураттаан киирэн бардылар.
Охсуһар тыастара
Отут күннүк иһигэр бу турдаҕа,
Кырбаһар тыастара,
Кыланар сангалара
Аҕыс уон көс иһигэр
Манна баар курдук.
9760 Ол дойду
Төрөтөр оҕотун төлкөтүн
Төттөрү үктээтилэр,
Иитэр сүөһүтүн илгэтин
Иһнэри тэбистилэр.
Уулаах отонун,
Оһуордаах маһын,
Оторсун хонуутун,
Дьоллоох олоһун
Тоҕо тирэннилэр.
9770 Кинилэр баҕайылар
Тиксиилээбиттэрин кэннэ,
Сиртэн сибэккии тэлбэтэ
Аан дойдуттан
Араскыы тыллыбата,

- Толкаться начали.
В пылу сражения
9730 Словно лед ледохода
Друг друга приподнимали,
Словно заторы ледяные
Друг друга потолкали.
А затем
Пять лиственниц богатых
Будто вместе взятые
Пальцы свои ловкие
Крепко сжали,
Кулаки огромные свои
9740 О гору слюдяную
Они наточили,
С шириной в восемь аршин,
С длиной в девять аршин
Пальцы окровавленные
О гору *Хангсаар*
Они отточили.
После этого
В девять пудов твердые
Каменные кулаки сильные
9750 На щеки ржавые друг друга,
На шеи крепкие друг друга,
На плечи широкие друг друга
Взгромождать они начали.
Звуки битвы их
В тридцать дней пути слышны были,
Звуки сражения их,
Крики-вопли истошные
С восьмидесяти миль
Слышны были.
9760 Страны той
Детей рождающихся счастья
Они вовсе лишили,
Благодать скота рогатого
Они растоптали.
Ягоды спелые,
Деревья узорные,
Поля красочные,
Жизнь счастливую
Они истоптали.
9770 Их негодников
После схватки безжалостной
На земле цветок не вырос,
В мире всем
Росток не пробился,

- Хан далай балыга
Истэхтээн элбээбэтэ,
Көтөр кынаттаах
Көнчөхтөөн үктүйбэтэ,
Сүүрэр атахтаах
9780 Тугуттаан тунуйбата,
Сылдыбыт сыччах,
Олорбут уолдыаста,
Төрөөбүт түксү,
Хат буоларга хаарчач,
Буос буоларга
Буомча буоллулар.
Үйэ саас тухары
Өйдөөн көрдөххө,
Өһүллүбэт өс,
9790 Төлөрүспэт үлүгэр,
Хаһаангылаах да үйэбэ
Хаалбат хатыһыы,
Хааннаах охсуһуу,
Буолла, оҕолоор!
Ол дойдуну
Хат баҕа алтахтыыр,
Буос ооһуй бадараанныыр
Кута лээбэ,
Куонда дьэбэрэ*
9800 Онгордулар, оҕолоор.
Кинилэр обургулар
Таһыттан көрдөххө,
Акка ынгыртахха,
Аһаардастаабат курдук,
Атылыы баһайытык
Аһастылар эбээт!
Эрбии биитин,
Эппиэс таһаһын курдук
Тэбис тэнгэ тиксистилэр.
9810 Ок-сиз, кинилэр обургулар,
Хатыыс балык
Хатыһыытын хатыстылар,
Туут балык
Тутуһуутун тутустулар,
Күөркэ курдук
Күөннэринэн көрүстүлэр,
Харчаакы курдук
Хабарҕаларыттан ылыстылар.
Туорум курдук тутуһуу,
9820 Кытаҕас курдук ылсыһыы
Буолан турдахтара.

- Рыба реки глубокой
Не размножалась,
Птица крылатая
Не прибавилась,
Животное бегающее
9780 Не приумножилось,
Приходить перестали,
Жить перестали,
Рождаться перестали,
Плодиться запрещали,
Беременеть
Запрещали.
Во веки веков
Если присмотреться
*Вражда-ненависть** сильная,
9790 Беда неотвратимая,
Во веки веков
Сора громкая,
Битва кровавая,
Настигли, ребята!
А в стране той
Что лягушка еле передвигается,
Паук толстопузый вязнет
В топь глубокую,
Болото вязкое
9800 Превратили, ребята!
Они-то brave
Если внешне разглядеть,
Если на коня посадить,
Словно не перетягивают,
Схоже друг другу
Они вопили ведь!
Словно острие пилы,
Словно мошонка отвеса
*Они наравне боролись**.
9810 *Ок-сиэ*, они-то удалые,
Словно осетры
Друг с другом они переплелись,
Словно нельмы
Друг за друга ухватились,
Словно *кёркэ*
Друг другу противились,
Словно корчаги
Друг друга за горло схватили.
Словно щипцы сцепившись,
9820 Словно клещи схватившись,
Так они простояли.

- Ол туран абааны киһитэ
Аан дойдутун,
Аймах дьонун
Алдьатарын алдьатан,
Өлөрөн-сүтэрэн,
Ыһан-тоҕон,
Иннэрэн-изгэстэн баран
Кэмниэ кэнэҕэс,
9830 Хомнуо хойут,
Билигин кэлэн,
Саҥа билэн,
Бу дойдуттан
Уларыйарды дуумайданна,
Халбарыйарды сананна.
Сизэн-аһаан бүтэрэн баран,
Дьэ кэлэн,
Сирин-дойдутун
9840 Харыстаатаҕа буолан,
Биһиги киһибиттэн
Төлүтэ мөхсөн,
Тутах туттаран,
Халты харбатан,
Оол курдук
Ойугалаан баран,
Олоро түстэ,
Орбоччу тутунна
Ыллаан ырдыаннаата,
Туойан дьоллонноото,
9850 Сангаран дыансайда
Этэн энсайдэ
Көбөн-сабан,
Тынынах бокуойа суох
Тынаахтыы олордо,
Этиэх бокуойа суох
Бэтиэхтии олордо:
– Буйа, буйакаа!
Дьэ, ноко, эн биһикки
Бу дойдуга
9860 Отут да сыл
Охсуппут иһин
Сир-дойду уйуо суох,
Үйэ сааспыт туххары
Кыаһахпыт суох,
Отут да сыл кырбаһан
Охторсубаппыт билиннэ.
Онон буоллаҕына,
Мантан аллара

- Тогда человек *абаасы*,
Мир весь свой,
Род весь свой
Под конец разрушив,
Убив-уничтожив,
Рассеяв-раскидав,
Развалив-накренив,
В конце концов,
9830 Позже позднего,
Только сейчас,
Он понял,
Страну эту
Быстрее покинуть он решил,
Быстрее оставить он решил.
Все разрушив-уничтожив,
Только сейчас,
Мир свой родной
Сберечь он решил,
9840 От человека нашего
Он увернулся,
Еле пробился,
Тотчас ускользнул,
Так он
Тотчас выскочив,
На землю приземлился,
Губы свои вытянул
Оскалившись, петь начал,
Воспевать начал,
9850 Ворча, рассказывать начал
Говорить начал,
Икал-чихал,
Дышать покоя не было
Тяжело дыша, сидел,
Говорить покоя не было
Задыхаясь, сидел:
– *Буйа, буйакаа!*
Джэ, ноко, а мы с тобой
В мире этом
9860 Хоть тридцать лет
И боролись бы
Мир нас не выдержит,
Хоть во весь век свой
Не победим,
Хоть тридцать лет сражаясь,
Друг друга не одолеем.
Потому,
Отныне

- Ағыс хаттыгастаах
9870 Най хаан халлаан
Алын өттүгэр,
Сэттэ биттэхтээх
Нэс үтүгэн түгэбин
Үрүт өттүгэр
Хаан балаада халлааннаах,
Тимир лээмпирэ сирдээх*,
Өһөх балахай күннээх*,
Хап-хара ыйдаах,
Монгой үөн харабын курдук
9880 Лочугурас чолбонноох,
Күлгэри үөн
Өрөҕөтүн курдук
Күөх балахай үргэллээх
Ап чаадай аҕатын ууһугар
Таннары устан киирдэхпитинэ,
Ол дойдуга
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккуттан бүгүнгэ диэри
Буор уйбат буйуттара,
9890 Сир уйбат сиилэктэрэ,
Хонуу кыайбат холдьуннара,
Туой таас уллунгахтанан,
Дэриэспэ таас тингилэхтэнэн,
Халҕахта таас атахтанан,
Үйэ саастарын туххары
Охсуһа сатаан баран,
Хайа хайалара
Кыаспакка-хотуспакка
Икки бүлгүһүнэриттэн тайахтаһан,
9900 Икки харыларыттан тутуһан,
Сүүс сүүстэриттэн өйөнсөн,
Эттэрэ-тириилэрэ баранан,
Унуохтара-арҕастара бүтэн,
Сүрэхтэрэ-быардара
Хатат чокуур саҕа
Харааччы хатан хаалан
Таас хайа буолан турар
Дойдулара баар.
Ол дойду
9910 Биһиги сирбит курдук
Тэпсибиттэрин аайы тэйгэйбэт,
Батырчахтаабыттары аайы матайбат,
Үктээбиттэрин аайы өбүллүбэт
Үтүө дойду буолар.
Дьэ, онно киирэн охсуһуох эрэ,

- Восьмикрайнего
9870 Неба широкого великого
Со стороны нижней,
Семигранной
Страны *абаасы* со дна
Со стороны верхней
С небом окровавленным,
С землей болотистой,
С темным солнцем кровавым,
С луной иссиня черной,
Словно глаза змеи большой
9880 С блеском сияющим звездами,
Словно брюхо
Ящерицы
С плеядой зеленой
К роду отцовскому *Ап чаадай*
Если обратно приплывем,
В мире том
Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого
Воины, что почва не выдержит,
9890 Силачи, что земля не выдержит,
Исполины, что поле не выдержит,
Глиняными стопами крепкими,
Дресвяными пятками крепкими,
Большими ногами крепкими,
Всю жизнь их
Друг друга одолеть пытаюсь,
Никто никого
Не победив-не одолев,
На плечи друг друга опираясь,
9900 За предплечия друг друга держась,
Лбами друг к другу прислоняясь,
Обессиленные-уставшие,
Истощенные-измотанные,
Их души боевые
С огниво кремневое
Совсем высохнув,
Горой каменной ставшая
Страна их есть.
Страна та
9910 Как земля наша
Когда топчут, не покачивается,
Когда ступают, не пошатывается,
Когда наступают, не прогибается,
Страной славной является.
Ну, туда пойдём и поборемся,

- Охсуһаргын онгостон,
Өлөрсөргүн өйдүөн,
Кырбаһыга кылаабынай,
Алдырхайга амарах,
9920 Иэдээнгэ иллээх,
Илбис илиитэ илиилээх,
Аран атаҕа атахтаах,
Оһол сутуруга сутуруктаах,
Өлбөт үөстээх,
Өһүллүбэт өһөхтөөх,
Ыалдыбат эттээх,
Ыйыллаҕас хааннаах,
Хайдыбат халын тириилээх,
Хампарыйбат хатан унгуохтаах
9930 Киһибин дэнэҕин дии.
Бэркин онно билиэм,
Биитэр атаҕын соболонгун
Аахсар курдук буолуон,
Биитэр аан дойдугуттан,
Аймах дьонгуттан араһар
Курдук буолуон.
Онно кыаспатахха,
Эн эмиэ этэр сирдээх,
Ынгарар ыырдаах буолаххына,
9940 Мин эмиэ
Кэннибинэн чугуйбат,
Кэбис диэбэт киһибин,
Чэй, түргэнник! – диэтэ.
Ону истэн баран,
Айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли
Хаана кэллэ,
Хараҕа сырдаата:
– Ол иһин да,
9950 Үтүө киһи,
Үчүгэй бухатыыр
Дииллэр эбит ээ.
Чэ, эрэ, барыах! – диэтэ.
Абааһы киһитэ баҕайы
Түөрт төгүл
Түнкэтэх өттүн диэки
Түгнэри холоруктаата,
Төкүнүс гына түстэ,
Баһа маҕаас,
9960 Хараҕа эргэлээх
Хара суор буолла.
Биһиги киһибит үстэ үөлэн,

- Сразиться приготовься,
Уничтожить настройся,
В сражении главный,
В несчастье добрый,
9920 В беде дружный,
С руками рук войны,
С ногами ног болезни,
С кулаками кулака увечья,
*С аортой неумирающей**,
С кровью бесконечной,
С телом боль не чувствующим,
С кровью вязкой,
С толстой кожей неразрывающейся,
С плотной костью неразбивающейся
9930 Себя называешь.
Тогда и узнаю,
*Плату за ног моих**
Рассчитываться будем,
Или будем считать
Что землю свою родную,
Род свой покинешь.
А когда и там не удастся,
Если у тебя земля родная,
Место, где тебя ждут, есть
9940 Я тоже
Человек не отступающий,
Не отворачивающийся,
А ну, быстрее! – сказал.
 Это услышав,
Человек *айыы*
У Алтан Джэргэли
Кровь взыграла,
Глаза засверкали:
 – Вот почему
9950 Человек добрый,
Богатырь славный
Говорят, оказывается.
Давай, пойдём! – сказал.
Человек *абаасы* негодник
Четыре раза
В сторону глухую
Вихрем быстрым закружившись
Быстро кувыркнулся,
С головой полосатой,
9960 С глазами с бельмом
Вороном черным стал.
А человек наш три раза,

- Уна өтгүн диэки
Умса холоруктаата,
Моонньугар моймордоох,
Кутуругар хоболоох
Умсаах кыыл* буолла.
Тус соҕуруу диэки
Көтөн күпсүйдүлэр.
- 9970 Сир-халлаан ыпсылҕата
Хангалас хаас санатын курдук
Ханкыначчы хабырыһан аалсар
Дойдугар тийэ биэрдилэр.
Абааһы уола хара суор
Умса хойуостанан
Уорҕатынан түстэ,
Уртуус буолла,
Умсан барда.
Биһиги киһибит
- 9980 Эргиллэ хайыста,
Эргичис гынна,
Иттэннэри түстэ,
Уу хорҕолдьун буолла,
Устан киирдэ.
Чугуун аяаһын курдук
Үмүрүк ааннаах,
Ортого кутудьулаах,
Тэллэбэ нэлбиһэх,
Түгэбэ дьөлөркөй,
- 9990 Сиксигэ сиирэбэс,
Анна аһаҕас абааһы дойдута.
Аба дөрөһүн,
Ап дьибилгэт,
Аран чаадай аһатын ууһугар
Таннары батан киирдилэр.
Ол дойдуга тийэн
Сэттэ билтэхтээх
Билиидэ таас хонууга
Түөрт атаһтарын тыаһа
- 10000 Түөрт сүллэр этин тыаһын курдук
Өрө хата түстүлэр.
Кинилэр обургулар
Эрдэтэн бэлэмнээх,
Уруккуттан оностуулаах
Дьон быһыытынан,
Хатыспытынан хамнаан,
Тутуспутунан туран кэллилэр.
Дьэ, доҕоор,
Этиэхтэрин эппиттэр,

- В сторону правую
Вихрем быстрым закружившись,
С шеей с пятнышком,
С хвостом с кисточкой
Чернетью хохлатой стал.
В сторону южную
С шумом улетели.
- 9970 Где небо и земля
Словно голос гуся
Гнусаво звуча, трутся
В мире таком оказались.
Сын *абаасы* ворон черный
Ничком кувыркнулся
Хребтом приземлился,
Ртутью стал,
В воду нырнул.
А человек наш
- 9980 Быстро оглянулся,
Резко перевернулся,
Навзничь упал,
В олово превратившись
По воде поплыл.
Словно отверстие чугуна
С воротами узкими,
В середине расширяющаяся,
С подножиями широкими,
С дном дырявым,
- 9990 С краями разрывистыми,
С низом открытым мир *абаасы*.
С магией лживой,
С чарами коварными,
К роду отцовскому *Аранг чаадай*
Вниз умещаясь, спустились.
В мире том оказавшись
В семикрайнем
Поле каменистом
Топот четырех ног
- 10000 Словно шум раскатов громовых
В небе раздались.
Они-то крепкие
Подготовленными,
Решительными
Людьми являясь,
Друг с другом скрестясь, двигались,
Друг за друга держась, поднялись.
Джэ, друг мой,
Правильно сказали,

- 10010 Сангарыхтарын сангарбыттар,
Буолуон буолбут.
Билбэт киһи
Биһиги уолбут
Көрөн кэбиһэн баран,
Дьүрү сөхтө,
Бэри бэркиһээтэ.
Тыһаҕастаах ынах саҕа
Чыыбыргыы сытар
Тыймыыттаах эбит,
- 10020 Күрүң оҕус саҕа
Күлгэрилээх эбит,
Кунан оҕус саҕа
Курдьяҕалаах эбит,
Мангаас ынах саҕа
Баҕалаах эбит,
Турар киһи саҕа
Чохулаах эбит,
Оо, дойду ахан эбит, оҕолоор!
Ону ол диэхтэрэ дуо,
- 10030 Охсуһа турар дьон
Хагдан бэрбээкэйдэринэн
Хампы үктээн,
Хардырҕаччы кэһэн,
Суон бэрбээкэйдэринэн
Тоҕута кэһэн,
Тобулута хааман охсуһа турдактара.
Ол сылдьан,
Биһиги киһибит
Хоту-соҕуруу,
- 10040 Илин-арҕаа,
Эргиччи-урбаччы
Билбэт киһи быһыытынан
Кэриччи көртөлөөбүтэ:
Дьэ, доҕоор,
Хара тыата,
Халын хаххата,
Хара тааһа
Хайата буолуо диэн санаан көрбүтэ,
Хамна-түмнэ
- 10050 Харахтаахха дылылар,
Мунҕа-танҕа
Муруннаахха дылы,
Онно-манна кулгаах курдуктар,
Ити-бу илиилээххэ дылылар,
Абына-табына
Атахтаахха дылылар,

- 10010 Верно говорили,
Должное произошло.
Человек не знавший
Богатырь наш
На страну эту взглянув
Очень удивился,
Сильно изумился.
С корову с бычком молодым,
С голосом пискливым
С ящерами, оказывается,
- 10020 С быка откормленного
С ящерицами, оказывается,
С быка молодого
С гадами мелкими, оказывается,
С корову беломордую
С лягушками, оказывается,
С человека стоящего
С водолюбями, оказывается,
Оо, страна такая, оказывается, ребята!
На это внимания не обращая,
- 10030 Люди борющиеся
Лодыжками бурыми
Вдребезги растоптали,
С хрустом раздавливая,
Лодыжками толстыми
Напрочь растоптали,
Насквозь продавливая, боролись.
Тогда,
Человек наш
На север-на юг,
- 10040 На запад-на восток
Кругом-повсюду
Как человек не знающий
Кругом внимательно посмотрел:
Джэ, друг мой,
Лес черный,
*Щит надежный**,
Камень темный
Какой же из них он подумав, поглядел,
Временами
- 10050 С глазами кажутся,
Изредка
С носами кажутся,
Тут и там уши виднеются,
Это-то с руками кажутся,
Местами
С ногами кажутся,

- Абыр-табыр
Тиистээх курдуктар,
Абааны атамааттара,
10060 Дьолту туйгуттара,
Биллибэт бэртэрэ,
Көлдүн күүстээхтэрэ,
Муннук буйуттара,
Сир сиилэктэрэ,
Үйэ саастарын туххары
Охсуһа сатаан баран,
Отойдуу кыаспакка
Бүлгүннэриттэн тайахтаһан,
Харыларыттан хапсан,
10070 Сүүстэриттэн өйөһсөн,
Өлбүттэрэ-тыыннаахтара
Биллибэккэ эрээри,
Харааччы хатан,
Хагдарыйа кууран
Хайа буолан турар
Дьоннор бааллар эбит.
Бу дьону көрдөбүнэ,
Ээт-татай, оҕолоор,
Эттэринэн да элбэх,
10080 Унуохтарынан да улахан
Буолуох дьон буолаллар эбит.
Сөтөгөй уостаах,
Сөбүн булларан холообот,
Сатаҕай уостаах,
Сааһын булларан
Сатаан холоу суох
Баҕайылара тураллар эбит.
Ээ, ол гынан баран,
Ону одуулаһа туруохтара дуо?
10090 Бэйэлэрин дьулҕаннарын* тула көрдөххө,
Сутурук тыаһа
Сүгэ-балта тыаһын курдук
Өрө хата түстэ,
Халын тири хайдар тыаһа
Тарылас буолла,
Хара хаан тохтор тыаһа
Хорулас буолла,
Хатан унуох хампарыйар тыаһа
Хардырҕас буолла,
10100 Хара харах тэстэр тыаһа
Баһырҕас буолла.
Доҕоор, ол сылдьан,
Айыы киһитэ

- Местами
С зубами кажутся,
Атаманы *абаасы*,
- 10060 Лучшие из рода *Джолту*,
Скверные из племени,
Сильные из плутов,
Воины из краев,
Силачи земли,
Всю жизнь свою долгую
Сражаться пытаюсь,
Друг друга не одолели
На плечи опираясь,
За предплечия взявшись,
- 10070 Лбамии друг к другу прислоняясь,
Живые ли, мертвые ли
Неизвестно было,
Засохшие
И высушенные,
В горы превратившиеся,
Люди были, оказывается.
Если на них посмотреть,
Эт-татай, ребята,
Телами плотные,
- 10080 Ростом громадные
Людьми они были.
С губами открытыми,
Что закрыть никак не может,
С губами дырявыми,
Что никак не может
Вместе соединить
Громадины стоят, оказывается.
Ээ, после этого,
Это разглядывать стоять будут ли?
- 10090 Если на них внимательно поглядеть,
Звуки кулаков
Как звук топора-молота
Наверх понеслись,
Звуки кожи разрывающейся
Громко затрещали,
Звуки крови льющейся
Там зажурчали,
Звуки костей разбивающихся,
- 10100 Там захрустели,
Звуки глаз лопающихся
Там захлопали.
Друг мой, тогда
У человека *айыы*

- Айыы Дьэргэли бухатыыр,
Хайдах эрэ ол курдук,
Кини түс маһа түгнэстэн,
Ийэ маһа ингнэстэн,
Аҕа кута айманан,
Ийэ кута иэдэйэн,
10110 Сүр бэйэтэ сүүдүйэн,
Кут бэйэтэ кубулуйан,
Бэйэтин иһигэр:
– Ээ, тоҕо бэрдэй, оҕолоор,
Таах да дагдайан,
Көтүүн да күскэйэн*
Сылдьыллыбыт эбит ээ.
Хайа, доҕоор, бу абааһы
Кыайар буолла дии,
Бу аптаах-кубулҕаттаах,
10120 Айыылаах-харалаах
Харса Дьэбин
Аҕатын ууһугар киллэрэн,
Кэлин атаһпар
Кэбиргэли кэбиспит*,
Илин атаһпар
Бүдүһү бырахпыт
Бэйэлэрэ буолуо дуо?
Өлөр тыын өлүскэнэ,
Быстар тыын былдыаһыга,
10130 Балдыар эт ыксарыта,
Ырбайар дыбады
Киэнгэ буолла дии.
Уһун татай санаам
Тотуоруйдаһыан,
Киэн-дирин санаам
Апчаатаһыан,
Үрүн күн
Үөл-дьүөл буолуталыыр,
Хара күн хаа-дьаа
10140 Көстөр буолан барда эбээт!
Ол иһин
Барынныры бараабыт,
Сүөдэннири сүтэрбит,
Элэннири эспит,
Сиирэҕэс уостаммыт,
Силлибит таныыламмат,
Сизхсит сиилинэйэ
Эбит, доҕоор, – диэн,
Сүөм төннөн,
10150 Харыс саныы сылдыбыта.

- У богатыря *Айыы Джэргэли*,
Как-то так
Древо его родное свалилось,
Древо его родное накренилось,
Душа-кут отцовская встревожилась,
Душа-кут материнская забеспокоилась,
10110 Сам душой изменился,
Сам духом преобразился,
И про себя:
– Ээ, как же хорошо, ребята,
Зря был рослым,
Зря был полным,
Зря так я ходил, оказывается.
Ну что, друг мой, *абаасы* этот
Победу одерживает,
Колдовскому-хитрому,
10120 Грешному-падшему
Харса Джэбин
К роду отцовскому привел,
К ногам задним
Путы надевали,
К ногам передним
Оковы надевали
Сами ли?
Борьба смертельная,
Вздохи последние,
10130 Боль затягивающая,
Рот растянутый
Настигли ведь.
Мысли мои длинные
Сократились,
Душа моя широкая
Уменьшилась,
Солнце белое
В полумраке исчезает,
Солнце черное
10140 Изредка виднеться стало!
Потому
Видневшегося уничтоживший,
Двигающегося потерявший,
Мелькающего истребивший,
С губами порванными,
С ноздрями разорванными,
Губитель сильнейший,
Оказывается, друг мой, – сказав,
*На пядь отстав**,
10150 Разочаровался.

- Чочум буолан баран,
Хонугунан быыһаан,
Абааһы киһитэ баҕайы,
Эмиэ бэйэтин иһигэр:
– Эт-татай, оҕолоор,
Бу ойуулаах оттоох,
Оһуордаах мастаах
Орто курбуу дьаһыл дойдуга
Атамаан ааттаах,
10160 Сиилинэй киэптээх,
Бухатыыр мосуоннаах,
Уһаты уллунахтаах,
Туора уостаах,
Туруору муруннаах,
Туорум хаастаах,
Уулаах отон куттаах,
Уу кэҕэй тыыннаах,
Бокуйар сүһүөхтээх,
Босхо бастаах
10170 Боронг ураанхай,
Бөһөй боотур
Төрүүр-үөскүүр да
Буолар эбит.
Саллар сааһым,
Үллэр үйэм
Усталаах туоратыгар
Ингин бэйэлээҕи
Ингнэрдим эмиэ тугуй,
Дьороһоно бэйэлээҕи,
10180 Дьохуннаах дьону
Тохтоттум эмэ тугуй?
Ол былаанын туххары,
Субу курдук
Сыйылыбат сындааһыннаах,
Илдьирийбэт ингирдээх,
Эмтэрийбэт эттээх,
Кыыраттыбат уңуохтаах,
Кыһаллыбат хааннаах,
Өбүллүбэт өттүктээх,
10190 Бүдүстээбэт сүһүөхтээх,
Мөлтөөбөт киһини
Ханна да көрбөтөбүм.
Тоҕо бэрдэй, доһор,
Аатырыахтарын аатырар,
Кэлиэх киһи кэлэр эбит.
Мин обургу,
Киэн татай

- Через время некоторое,
Сутками спасаясь,
Человек *абаасы* гнилой,
Снова про себя:
– *Эт-татай*, ребята,
С травой разноцветной,
С деревьями узорными
В Среднем мире белом,
Со славой атамана,
10160 С обличем сильным,
С обликом богатырским,
Со ступней вдоль,
С губами поперек,
С носом прямым,
С бровями густыми,
С душой человеческим,
С дыханием открытой,
С суставами гнущимися,
С головой ясной
10170 *Урангхай* бурый,
Боотур сильный
Рождается ведь,
Оказывается.
В годы свои,
В жизни своей,
В века свои
Всякое
Я зацепил ведь,
Людей разных,
10180 Людей почтенных
Я остановил ведь?
В течение времени этого,
Такого
С выносливостью не иссякающей,
С сухожилиями не изнуряющимися,
С телом не откалывающимся,
С костями не рассыпающимся,
С кровью не сдавливающейся,
С боками не сгибающимися,
10190 С суставами не спотыкающимися,
Человека не слабеющего,
Нигде не видал.
Вот это да, друг мой,
И вправду прославленные,
Люди достойные приходят, оказывается.
Я удалой,
Спокойный

- Көхсүм апчаатағыан,
Уһун унаар
10200 Тыным сугуллаатағыан,
Үйэбиттэн үйэм
Көбүрээтэҕин,
Сааспыттан саас
Сарбылыннағыан!
Бу дойдуга,
Дьолум тахсар,
Соргум үрдүүр,
Солоҕойум улаатар,
Сонорум көнөр сирэ этэ.
10210 Ол бүгүн, арааһа,
Таннастарыгар тийдэ, – дии санаан
Бэккэ ыксыы,
Кыарыы сылдыбыта.
Таһыттан, мин көрдөхпүнэ,
Таас тааска анньыһарын,
Тимир тимиртэн
Тэйэрин курдук
Тэбис-тэнгэ сылдыаллар.
Ол да үрдүнэн
10220 Сирдээх сиэгэн,
Буордаах буобура,
Дойдулаах дьолту,
Кыайара кыаһара билиннэ,
Хоторо хото билиннэ,
Өлөрөрүн өтө биллэ.
Биһиги киһибитин
Оҕустағын аайы отоннотто,
Тэптэҕин аайы тэмтэриттэ,
Ол гынан баран,
10230 Алтан Дьэргэлини абааһы уола
Түөһүттэн
Түөрт от оннун саҕаны
Түүрэ тутан ылан,
Түрдэстэ түһэн баран,
Түөрэ кэбэн,
Түһнэри анһан кэбиспитэ,
Өлүү болдьохтоох,
Үтүгэн төрүүттээх,
Түөрт кырыылаах күрбэ таас
10240 Күөһэлийэ сытарыгар
Онно баран
Орто дойду киһитэ
Олоро түспүтэ.
Ол гынарын кытта

- Нрав мой разбушевался,
Длинное
10200 Дыхание мое угасло,
С века моего век
Убавился,
С лет моих год
Укоротился!
В мире этом
Счастье всходило,
Удача росла,
Везение возвышалось,
Охота удавалась.
- 10210 Наверно, этому сегодня,
Провалиться придется, – подумав,
Он-то отчаялся,
Перепугался.
Снаружи, если разглядеть,
Словно камень об камень бьется,
Железо от железа
Отскакивает,
Наравне сражались.
Но все же
- 10220 Росомаха местная,
Бобр, имеющий землю,
Джолту, имеющий родину
Что победит, видно было,
Что одолеет, видно было, ,
Что убьет, сам предвидел.
Человека нашего
С ударом каждым упасть заставил,
С пинком каждым спотыкаться заставил,
После этого
- 10230 С *Алтан Джэргэли* сын *абаасы*
С груди его
Словно четыре стога сена
Оторвал-оборвал,
Рассердившись
Перевернул,
С силой всей опрокинул,
Смертью назначенный,
Родом из преисподней,
Круглый камень четырехгранный
- 10240 Вниз скатываясь, лежал,
Туда придя,
Человек мира Среднего
Приземлился.
Тотчас после этого

- Абааһы уола
Ыллаан ырдыаннатта,
Туойан дьоллонноон барда:
– Буйака! Буйака! Дьэ, нохоо,
Алтан унуоххун
- 10250 Арчылыырбын ааҕа биллим,
Көмүс унуоххун,
Көтүрүөскүн* көтүрэрбин
Көрбүт курдук өйдөөтүм,
Кэргэннээх буоллаххына
Кэриэскин кэпсиэ,
Оҕолордоох буоллаххына,
Олохторун онгорор
Хомуруоскун хостоо,
Аан дойдугун,
- 10260 Бар дьонгун кытта
Бырастыылас.
Чэ, бэрт түргэнник! – диэтэ.
Онуоха Алтан Дьэргэли
Арычча олорон:
– Түөкүн,
Хааннаах айах,
Хара дьабадьы,
Харба бытык,
Өссө сэрэппит буола-буола.
- 10270 Биһиги аймах
Үйэ сааспыт туххары
Күнгэ күммүтүн биэрбэтэхпит,
Тангараҕа дааммытын эппэтэхпит,
Аҕабытыгар амарах
Санаабытын биллэрбэтэхпит,
Ийэбитигэр истин санаабытын
Иһитиннэрбэтэхпит.
Кыайар киһи буоллаххына,
Кыайдаҕын,
- 10280 Хотор киһи буоллаххына
Хоттоҕун дии! – диэн баран
Ойон турда,
Сүүрэн кэллэ,
Сүүдүйэн ылла,
Хааман кэллэ,
Хабан ылла,
Тутуспуттарын курдук
Тутуһан ыллылар,
Охсуспуттарын курдук
- 10290 Охсуһан бардылар.
Абааһы киһитэ баҕайы,

- Сын *абаасы*
Скалясь, петь начал,
Громко *тойук* петь начал:
– *Буйака! Буйака!* Ну, *нохоо*,
Кости твои медные
- 10250 Как благословить я узнал,
Кости твои золотые,
И ребра твои как сломаю,
Будто воочию увидев, я понял,
Если жену ты имеешь
Слова прощальные скажи,
Если детей ты имеешь,
Чтобы жизнь их наладить
Слова прощальные освободи,
С миром своим,
- 10260 С народом своим
Попращайся.
А ну, быстрее! – сказал.
Тогда *Алтан Джэргэли*
Немного посидев:
– Негодяй,
Уста кровавые,
Рот грешный,
Борода болотная,
Еще и предупреждает.
- 10270 Род наш
Всю жизнь свою
Солнцу дни свои не давали,
*Богу никогда мы не уступали**,
Отцу нашему добрые
Слова не сказали,
Матери нашей чувства светлые
Не высказывали.
Если предназначено победить,
Победи,
- 10280 Если предрешено одолеть
Одолей! – сказав,
Резко вскочил,
Резко подбежал,
Немного прихрамывал,
К нему подошел,
Нагло схватил,
Как и прежде они
Крепко схватились,
Как и прежде они
- 10290 Бороться начали.
Человек *абаасы* негодяй

- Хатыяары хатыян
Хангаһынан хатыйда,
Дьэгининэн дьылбэктээтэ,
Соххорунан олуйда,
Сир сиксигэ буолбут
Дьылбэгэр биллэҕиннэрдэ,
Үрдүк халлаан өйөбүлэ буолбут
Өттүгэр өрө мөхтөрөн таһаарда,
10300 Сир билтэҕэ буолбут
Сиһигэр биллэҕиннэрдэ,
Үдьүнэҕиттэн* үөһээ дойдуга
Өрө баһан таһаарда,
Үс түүннээх күн тоххору,
Түнкэтэх өттүнэн
Түнгнэри холоруктаата,
Үөһээ дойдуга
Өрө эһэн кэбистэ.
10310 Биһиги киһибит
Атаҕа бас буолла,
Баһа атах буолла,
Уһуктаах оноҕос курдук
Үөһээ дойдуга
Өрө кыырайан таҕыста.
Ити тоҕо үөһэ быраҕар диэн,
Манна чинчийэн биллэххэ,
Оччотооҕу миэрэҕэ,
Ол дойду киһитин
Абыычайа буолар эбит,
10320 Дойдутун-сирин ухханын
Үөһээтэн ундаардаан
Көрөн өллүн,
Ити кэннэ бу дойдуга кэлбэт,
Бэстилиэнэй сырыыта буолар,
Бэйэтэ бэрт киһи эбит,
Ону өйдөппөккө өлөрүөххэ,
Сэрэппэккэ сизэххэ
Ханан да сатаммат диэн,
Куолулаан охторор,
10330 Дьүүллээн түһэрэр
Идэлэрэ эбит.
Өс хоту биһиги киһибит
Уңуоҕунан да улахан,
Этинэн да
Элбэх киһи этэ, оҕолор!
Ол бэйэтэ төгүрүк сууккаҕа
Үөһэ тахсыбытын,
Мантан көрдөххө,

- Чтобы уронить подножку
Ногой левой подставил,
Бедром придавил,
Боком поднял,
Краем земли ставшим
Через бедро перекинул
Поддержкой неба высокого ставшее
На бедро вверх поднял,
10300 Земли стержнем ставшую
Через спину перекинул,
В мир Верхний за часть заднюю
Высоко вверх поднял,
Три ночи и три дня подряд
Стороной глухой
Вниз закрутил-взвихрил,
В мир Верхний
Высоко вверх подбросил.
10310 Человек наш родной
Нога головой стала,
Голова ногой стала,
Как стрела с острием
В мир Верхний
Стремительно вверх взлетел.
Это почему вверх бросает,
Если хорошо разузнать,
По традициям тех времен,
Человека мира того
Обычаем является, оказывается,
10320 Красоты земли родной
Сверху рассматривая,
Пусть погибнет,
После этого в мир этот не придет,
Путь его последний будет,
Человек хороший, оказывается,
Понять это не дав, убить надо,
Не предупреждая, погубить надо,
Никак не получается,
Наставляя, опрокидывать,
10330 Обвиняя, унижить,
Привычка их, оказывается.
К тому же человек наш
И ростом даже выше,
И телом плотнее
Был, ребята!
Человек такой сутки круглые
Как вверх поднимался,
Отсюда если посмотреть,

- Кыраҕа киһи хараҕар
10340 Кыыннаах быһах саҕа көһүннэ.
Оччо үөһэ тахсыбыт киһи
Үөһэнэн курдары
Ийэ дойдутун ундаарын
Иилии-саҕалыы көрдө,
Ол гынан баран,
Киһи бас өттө ыарахан,
Атах өттө чэпчэки,
Оноҕос курдук,
Таннары түһэн куйааран иһэн,
10350 Били кинини бырахпыт
Абааһы уола
Икки таас мэнэгэй ытыһын,
Тутан ылаары
Тоһуйуоһунан тоһуйбут.
Ону көрөн баран
Алтан Дьэргэли:
– Ээрт-татай, оҕолоор!
Ити түөкүн
Ытыһыгар түһэн биэриэх
10360 Бэйэм буоллаҕа,
Көтөр кынаттаах
Миигиттэн төһөнөн ордук
Ингирдээх, күүстээх буолан
Кытай омук сиригэр,
Кыраай муора кытыытыгар
Кыстыы барар,
Кыстаан кэлэр,
Икки дабыдалынан далбаатанар.
Мин эмиэ дабыдалбынан
10370 Далбаатаннахпына,
Абааһы ытыһыттан халбарыйан
Түһүө суох бэйэм буоллаҕа! – диэн баран
Хахайдьы хаһытаата,
Өксөкүлүү үөгүлээтэ,
Өлөрүнэн мөһүстэ,
Өрө-таннары далбаатанна,
Өс хоту өрө кэҕэйдэ,
Атаҕа арҕаа буолла,
Баһа соһуруу хайыста
10380 Дьолту уолуттан
Оол курдук
Отучча саһаан уларыян баран,
Дэриэспэ тааска тилэҕин тыаһа
Икки сүллэр этин
Этэр тыаһын курдук

- Человеку с глазом зорким
10340 С нож с ножнами кажется.
Человек высоко поднявшийся
Насквозь с высоты
Матушки-земли просторы
Внимательно посмотрел,
После этого,
У человека верхняя часть тяжелая,
Нижняя часть легкая,
Словно стрела,
Вниз головой стремительно падая,
10350 Тот, что его бросивший
Сын *абаасы*
Две прожорливые ладони каменные,
Чтобы поймать,
Поджидая, подставлял.
На это посмотрев:
Алтан Джэргэли:
– *Эрт-татай*, ребята!
Плута этого
На ладони спуститься
10360 Участь моя, кажется,
Птица крылатая
Меня насколько крепкими
С сухожилиями, сильной будучи
В страну народа *Китая*,
На краю моря *Кыраай*
Зимовать летит,
Прозимовав, прилетает,
Двумя крыльями размахивает.
Я тоже крыльями
10370 Если сильно взмахну,
От ладоней *абаасы* увернувшись
К нему в руки не упаду! – сказав,
Как лев заревел,
Как орел завопил,
Как перед смертью,
Вверх-вниз замахал,
И тотчас голову вверх вскинул,
Ноги к западу повернулись,
Голова к югу повернулась и
10380 От сына *Джолту*
Вот так
На тридцать саженей отодвинулся,
На камне дресвяном шум пяток
Как два грома сильных
Громко загремел.

- Өрө хата түстэ.
Оччотооѳу бириэмэѳэ
Сылгы-ынах тангаһа
Сыстыбат эрдэѳинэ,
10390 Ол киһи икки атаѳар
Сэттэли буутгаах
Дэриэспэ таас этэрбэстээх этэ.
Оччо үөһэттэн
Таас тааска түһэн баран
Туохтан туттан
Турар бокуой,
Тохтуур дьяабы буолуо дуо?
Дьэ, өрө тэйэ турдаѳа.
Ону көрөн баран,
10400 Күөнчү обургу туруо дуо,
Сүүрэн тийдэ,
Саннын хараѳыттан
Саба анһан кэбистэ,
Саба баран түстэ,
Сиһиттэн сиргэ
Сыһыары баттаан,
Сиехсит уола
Сиери гыммытыгар,
Салыннаах сордон буолан
10410 Бырааѳын быһыттан
Сыһа көтөн,
Ньылбы тутгарда.
Чугаһа бэрт дии,
Туруох бокуой кэлиэ дуо,
Ат буолла,
Кылана-кылана
Кыраадыһынан барда,
Үөгүлүү-үөгүлүү
Күүскэ ойуолаата,
10420 Кэнниттэн атах тыаһа
Сүллэр этин курдук
Субу тигинээн иһэр:
– Көр эрэ, оѳолоор,
Күүс бүттэ,
Көңүл баранна, – диэн баран,
Уна хонноѳун анһынан
Өнөс гынан кэннин көрбүтэ,
Абааһы киһитэ хабан ылыаѳа
Арсыын эрэ хаалбыт.
10430 Эт-татай, оѳолоор,
Өксөкүлүү үөгүлээтэ,
Хахайдыы хаһытаата,

- Вверх тотчас взлетел.
В те времена,
Одежда из кожи скота
Когда еще не липла,
10390 На двух ногах человека этого
Семипудовые
Торбаса из камня дресвяного были.
С высоты такой
Камень о камень упав,
Не удержится,
Стоять будет ли,
Остановится ли?
Джэ, вверх подпрыгивая стоял.
Это увидев,
10400 *Кёнчю* удалой стоять будет ли,
Тотчас подбежал,
Между лопатками
Сильно навзничь толкнул,
На него навалившись,
Спиной к земле
Плотно прижав,
Сын племени смерти
Когда погубить захотел,
Шукой ослизлой обернулся,
10410 Между пальцами
Проскользнул,
Лихо проскочил.
Близко очень ведь,
Стоять будет ли,
На четвереньки встал,
Пронзительно крича
Во всю прыть побежал,
Громко крича-вопя
Изо всех сил поскакал,
10420 Позади шум ног
Как гром раскатистый
К нему приближается:
– Смотрите-ка, ребята,
Силы иссякли,
Оковы опутали, – сказав,
Через подмышку правую
Выглянув, назад посмотрел,
Как человек *абаасы* схватит
Аршин только остался.
10430 *Эт-татай*, ребята!
Как птица-ёксёкю закричал,
Как лев зарычал,

- Харса суох барда,
Ханна да ыппата,
Хамсык уола
Хаһытыыр сангата,
Хаамар тыаһа
Субу тийэн кэллэ быһыылаах,
Ол иһин ыксаан,
10440 Хаптас гына түһэн баран,
Хаадьас гынна,
Ханас өттүнэн
Хайыһан көрбүтэ:
Лиэхэй уола тийэн кэлиэҕэ
Чиэппэр эрэ хаалбыт.
Ээ, үлүгэр оҕолор,
Айыы киһитэ
Сордоннуу мөҕүстэ,
Солубуойдуу иһиирдэ,
10450 Сор мунгунан ойуолаата,
Унан хаалла,
Уһаабат быһыы буолла,
Уолугун аннынан
Умса тонхолуйан
Одуулаан көрбүтэ,
Дьолту уола тутан ылыаҕа
Тутум эрэ хаалбыт,
Чугаһын, оҕолоор,
Дьулааннаах быһыы буолла.
10460 Үрдүккэ соргулаах,
Үтүөҕэ дьоллоох,
Үөгүлүү-үөгүлүү сүүрдэ,
Ыһытыы-ыһытыы ыстанна,
Хаптаһа-хаптаһа ойдо.
Кини да өлөрөрө,
Бэйэм да өлөрүм,
Син биир дии санаата,
Чэгийн сиртэн тэбиннэ,
Очуос сиртэн ойдо,
10470 Ол гынан баран,
Бу баһайы аныаха диэри
Тоҕо тутан ылан
Өлөрбөккө эрэйдээтэ диэн
Өнгүс баһын үрдүнэн
Өнгөс гынан көрбүтэ,
Өлүү киһитэ үс-түөрт саһаан,
Абааһы атамаана
Алта-сэттэ саһаан
Антах хаалбыт эбит.

- Что есть мочи побежал,
Никуда не пустил,
Сына смерти
Крик пронзительный,
Шум ног его
Совсем рядом, кажется,
Потому поспешив,
10440 К земле пригнувшись,
Заковылял,
В сторону левую
Оглянувшись, посмотрел
Как сын *Лиэсэй* нагонит
Четверть только осталась.
Вот, беда, ребята,
Человек *айыы*
Как щука заметался,
Как соловей засвистел,
10450 Кое-как подпрыгнул,
В обморок упал,
Долго не протянет,
Голову опустив,
Вниз наклонился,
Пристально посмотрел,
Как сын *Джолту* схватит
Кулак только остался,
Близко-то как, ребята,
Беда страшная настигла.
10460 Счастья захотевший,
Добра желающий,
Громко крича, побежал,
Яростно вопя, побежал,
К земле пригибаясь, поскакал.
Он убьёт или
Я сам умру,
Не все ли равно, подумав,
От земли крепкой оттолкнулся,
От земли утесистой подпрыгнул,
10470 После этого,
Этот негодяй почему
До сих пор не поймал,
Не убил, мучает, думая
Над головой вытянутой
Выглянув, увидел,
Человек смерти три-четыре сажень,
Атаман *абаасы*
Шесть-семь сажень
Там остался, оказывается.

- 10480 Күн киһитэ маны көрөн баран,
Көхсө кэнгээтэ,
Күүһэ үрдээтэ,
Күлүгэ тымныйда.
Ол курдук барда,
Очуос хайа түмсүттан
Туттан ылла,
Тура оҕуста,
Ити курдук барда,
Дэриэспэ таас тэллэҕиттэн
- 10490 Тирэх ылынна,
Эргиллэ хайыста,
Элэстэнэн кэллэ,
Киһитигэр эриллэ түстэ.
Уруккуларын курдук
Буор хайаны булгу охсон,
Таас хайаны таннары анһан,
Дэриэспэ тааһын дэлби тэпсэн,
Билиитэ хонуутун курдук
Кута онордулар,
- 10500 Куонда кыннылар,
Туос тыы курдук
Ньоймонготон бардылар,
Мас тыы курдук
Халбанната сырыттылар,
Дүлүн тыы курдук
Төкүнүннэтэн бардылар,
Онон буоллаһына,
Бу дойду эмиэ уйумаары гынна.
Таас сир хамнаабыта,
- 10510 Билиитэ сир иэгэлдьийбитэ,
Ыстаал сир ыраннаабыта,
Дэриэспэ дойду тэйгэйбитэ,
Аанһа буолуо дуо,
Сир сибээстэрэ
Сиритэ бардылар,
Халлаан хараҕалара
Хайыта ыстаннылар,
Дойду туттаахтара
Турута бардылар,
- 10520 Үүт таас олбохтоох,
Үрүн күөх от үктэллээх,
Үрүн илгэ тутуурдаах,
Үрүн туман тыыннаах,
Үчүгэй кыыл
Тириитэ бэргэһэлээх,
Үрүн күн уота тымтыктаах,

- 10480 Человек солнца это увидев,
Спина расширилась,
Силы вернулись,
Тень остыла.
Так и пошел,
С края горы острой
Схватился,
Тотчас вскочил,
Так и пошел,
Подножие горы из камня дресвяного
- 10490 Опорой стало,
Назад обернулся,
Быстро подошел,
Того руками схватил.
Как и раньше
Гору земляную переломив,
Скалу перевернув,
Камень дресвяной растоптав,
Как поле плоское
В болото превратили,
- 10500 В гумно превратили,
Как лодку берестяную
Раскачивать начали,
Как лодку деревянную
Расшатывать начали,
Как лодку долбленую
Переворачивать начали,
Из-за этого
Страна эта снова выдержать не может.
Земля каменная сдвинулась,
- 10510 Земля плоская раскачалась,
Земля стальная растянулась,
Земля глинистая покачнулась,
Добром не кончилось,
Земли связки
Разорвались,
Неба засовы
Раскололись,
Страны ручки
Разлетелись.
- 10520 С молочной подстилкой каменной,
С дорожкой светло-зеленой из травы,
С гостинцем молоком благостным,
С дыханием – туманом белым,
С шапкой из шкуры
Животного хорошего
С лучиной – лучами солнца белого,

- Үкэр куйаас тыыннаах,
Өнг ардах көлөһүннээх,
Үрүң Аар Тойон диэн
10530 Үс хартыгастаах,
Үрүң манган халлаан
Үрүт өттүгэр
Үйэ-саас туххары
Үс биис уһун дэбэ дьиэлитэн,
Олус улкутан,
Аһара ыытан,
Тэнийэн-тэлгэнэн,
Үүнэн-үктүйэн,
Тупсан-туоллан
10540 Олорор баар этэ.
Кинилэр обургулар
Атахтарын айдаана,
Тилэхтэрин ньиргиэрэ,
Эрбэхтэрин эрчимэ,
Тарбахтарын талаана,
Ол үөһээ дойдуга
Куһаҕан буолан баран
Ханна иһиллибэт буолуо этэй?
Бу үс биис ууһугар
10550 Тумуу бөҕө тунуйда,
Дьан тарҕаата,
Балдьар ыһылынна,
Сөтөл үктүйдэ,
Өлөр үксээтэ.
Тыый, доҕоор,
Туохтан манньыгый диэн
Туоһулаан буллахтарына,
Бу охсуһа турааччылар
Содуомнара эбит.
10560 Ону билэн баран,
Сүдү халлаан сууттара,
Киэн халлаан кинээстэрэ,
Үрдүк халлаан үтүөлэрэ,
Хан халлаан хайа кэбиһэр
Хатан быыратын,
Үрдүк халлаан дьөлө кэбиһэр
Үрүң үөрбэтин
Өрө тутан киирбиттэрэ туран,
Үс күүстээх
10570 Үөһээ дойду
Буолунай буйуттара
Тийэн кэлэн бу дьону
Буйар туһунан

- С дыханием – зноем палящим,
С потом – дождем урожайным,
Юрюнг Аар Тойон
- 10530 Трехъярусного,
Светлого неба белого
На части верхней
Всю жизнь свою
Три племени породив,
Слишком возвеличив,
Излишне наплодив,
Расширяясь-распространяясь,
В славе-хвале,
В богатстве-достатке
- 10540 Живший был.
Их, молодцев,
Шум ног их,
Гул пяток их,
Силы пальцев их больших,
Талант пальцев их,
В мире этом Верхнем
Дурным став,
Где не слышно будет-то?
У трех племен этих
- 10550 Болезни подкралась,
Хворь одолела,
Боль пронзила,
Кашель замучил,
Смертей больше стало,
Тыйй, друг мой,
Почему такое
Если узнать-разузнать,
Богатырей этих дерущихся
Содом, оказывается.
- 10560 Это узнав,
Судьи неба высокого,
Князя неба широкого,
Знать *Неба Ханг*,
Неба широкого рвущее
Копье прочное,
Неба высокого насквозь протыкающий
Рожон белый
Вверх держа, вошли,
Троекратно сильных
- 10570 Мира Верхнего
Много воинов
Придя, людей этих
Чтобы остановить

- Тохтотор тойугу
Туойа турбуттара:
– Дьэ-буо, доҕоттоор,
Айыылаах абааһы дьоно,
һуу, бэйи, тохтуу түһүң,
Тойукта истин,
10580 Сэллии түһүң,
Сэһэннэ истин,
Ыйаах быһыытынан
Ыаһахта истин!
Эһиги даҕаны,
Айыытын, абааһытын да иннигэр,
Оттон-мастан
Тахсыбатаххыт биллэр,
Киһиттэн төрөөбүт дьон
Киһитийин,
10590 Сахаттан төрөөбүт дьон
Сахатыйын,
Киэнг дьон кэнгээн,
Уһун дьон уһаанг, уоскуйунг!
Үүннээх-ыңгырдаах,
Үтүө тылбытынан
Көрдөһөр күммүт буолла,
Аартаһар майгы буолла.
Көрдөһүүнү күүппэт,
Аартаһыны ылыммат
10600 Тылгытын эмиэ биллэринг!
Оччоҕо биһиги
Атын ыйааҕынан,
Туспа сокуонунан,
Биллибэт миэрэнэн
Туттарбыт буолуо.
Дьэ, эһиги тугу былдыһан,
Туох иннигэр охсуһар буолаҕыт?
Кимиэхэ ким иэстээҕий,
Хайаҕытыттан хайаҕыт ылардааҕый?
10610 Ону биһиэхэ этэ тардын!
Сүдү халлаан суутуттан
Солодубуор Саар Тойонтон
Оңоһуулаах дьон кэллибит,
Эһигини дьүүллүүргэ, – дэстилэр.
Онон анараангылар тохтоотулар,
Маннааҕылар чугус гыннылар,
Тура биэрдилэр,
Ытыһан кэбистилэр,
Ыраах соҕус тэйистилэр,
10620 Олордью анныһан кээстилэр,

- Песню-тойук
Напевать начали:
– Джэ-буо, друзья,
Люди мира светлого и темного
Суу, постойте немного,
Песню-тойук послушайте,
10580 Немного успокойтесь,
Рассказ услышьте,
По указу
Сказание послушайте!
Вы тоже
Перед добром и злом,
От трав-деревьев
Что не родились, понятно,
От человека родившиеся,
Человечнее будьте,
10590 От саха родившиеся
Саха будьте,
Успокойтесь,
Угомонитесь, одумайтесь!
С уздечкой-седлом
*Словом добрым**
Просить день настал,
Молить день пришел,
Если просьб не ждете,
Мольбы не слышите
10600 Знать нам дайте!
Тогда мы
Указ другой,
Закон отдельный,
Меру неизвестную
Предпримем, наверное.
Ну, вы что не поделили,
За что дерётесь?
Кто перед кем в долгу,
Кто у кого взять должен?
10610 Это нам быстро скажите!
Судом неба великого
Царя *Солодубуор Тойона*
Рода люди пришли,
Вас судить, – говорят.
Потому те остановились,
Эти неожиданно отпрянули,
Тотчас вскочили,
Друг друга отпустили,
Друг от друга отошли,
10620 Друг друга толкнули,

- Оол-бу курдук оордулар.
Дьэ, доҕор,
Ыксаабыт киһи быһыытынан,
Бургулдун мукутуура,
Көлдүн күүстээҕэ
Күөнчү Бөҕө
Куотар хоруйун,
Быһанар эппиэтин,
Аһарынар ыһаһын,
10630 Кэлтэччи мэлдьэһэн,
Малыччы балыйан
Үнсэ турбута:
– Буйака- буйакаа!
Сүдү халлаан сууттара,
Киэнг халлаан кинээстэрэ,
Үтүө тойотторум,
Өнгөөх түүлүм,
Көрөн итэҕэйинг.
Бу орто дойду киһитэ
10640 Алтан Дьэргэли
Атынынан киирдэ,
Аҕыйах сылтан бэттэх
Үөйбэтэх сирбинэн күтүрээтэ,
Билбэтэх сирбинэн ирдээтэ.
Ол иһин охсуһа турабын,
Арахсыах диэн ааттаһарбын
Ааныттан ылыммат,
Тохтуох диэн мунһанарбын
Отойдуу ылыммат,
10650 Балта тыаһын курдук
Кырбыы турар,
Өстөөх киһи курдук
Өлөрө сатыыр,
Билбэтим үрдүнэн
«Биэрин» диир.
Өйдөөбөтүм үрдүнэн
«Төннөр» диир.
Мин киниттэн
Толобурдаах торбуйаҕы,
10660 Тааҕалаах убаһаны,
Солуур эти,
Сордон быһаҕаһа
Собуордаах буолуом диэн,
Отойдуу билбэт дыяалам этэ.
Дьэ, ону кини
«Аҕал» диэн баран араһпат,
«Кулу» диэн баран кубулуппат,

- Вот так присели.
Вот, друг мой,
Как человек торопливый,
Лучший из *Бургулджун*,
Сильный из плутов
Кёнчю Бёгё
Ответ для защиты,
Ответ для спасения,
Песнь для помощи,
10630 Всё отрицая,
Напраслину возводя,
Жаловался стоял:
– *Буйака-буйаака!*
Судьи неба высокого,
Князя неба широкого,
Господа добрые,
Сон красочный,
Воочию посмотрите.
Человек мира этого Среднего
10640 *Алтан Джэргэли*
Со стороны другой зашел,
Несколько лет назад
В чем не знаю, заподозрил,
Что не знаю требует.
Поэтому вот сражаюсь,
Расстаться прошу,
Не соглашается,
Остановиться молю,
Не соглашается,
10650 Как звук молота кузнечного
Бьет стоит,
Как враг
Убить пытается,
Хоть и не знаю
«Отдай» говорит.
Хоть и не понимаю
«Верни» говорит .
Я у него
Теленка с вознаграждением,
10660 Жеребенка вылинявшего,
Мяса ведро,
Щуки половина
Что долг у меня остался,
Вовсе не знал, не ведал.
На что он
«Принеси» говорит и не отходит,
«Подай» говорит и не останавливается,

- «Чэй» диэн баран тэскилээбэт.
Аан дойдуга эмиэ
- 10670 Икки атах,
Иэгэй күлүк,
Инники сырай,
Илээт бэрдэ
Төрүүр-үөскүүр
Буолар да эбит, оҕолоор,
Өссө ааһан баран
Убайым кэлбит суола баар,
Төһнүбүт суола суох,
Ону ирдиибин,
10680 Ол үрдүгэр атым этэ,
Атаҕым соболонун
«Аҕала тарт» диир буоллаҕа.
Мин ити тылы
Биирин да билбэппин,
Төрүт өйдүөбэппин.
Сымыһа сиргэ
Хайдах төлүөм эбитэй,
Онон кирири булан,
Күрүөлээх күр баайбын сүтэрдэ,
10690 Ампаардаах халыг аспын баратта,
Иэриэмэ дьиэбин ингнэрдэ,
Аал уоппун умуорда,
Аймах дьоммуттан араарда,
Мань, үтүө тойотторуом,
Үтүө көрдөһүүбүн,
Үчүгэй ыаһаһпын
Ыраас сүрэхпинэн
Ырыа тылбын этэбин.
Ылынан турангыт,
10700 Бу төбөтүнэн харахтаах,
Тобой халлаан уолугар
Төлөбүр түһэрэргитигэр
Көрдөһөбүн, көмүстэrim,
Ааттаһабын, баһылыктарым, – диэн
Тонхолдуйа турбута.
Сүдү халлаан сууттара,
Киэн халлаан кинээстэрэ,
Айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли бухатыыртан
10710 Бу киһи тыла кирдик дуу,
Сымыһа дуу диэн
Тугу да ыйыппатылар,
Бүк баттаатылар,
Бүтэйдии уурдулар:

- «Давай» говорит и не уходит.
Миру всему тоже
- 10670 Две ноги,
Тень накренившаяся,
Лицо спереди,
Жулик мелкий
Рождается
Бывает, оказывается, ребята,
К тому же еще
Что брат старший пришел, дорога есть,
А что ушел дороги нет,
Это требую,
- 10680 К тому же аренду коня,
Плату ног моих
«Быстро принеси» говорит.
Я слов этих
Ни одного не знаю,
Вовсе не понимаю.
Что не знаю
Как бы ему оплатил,
В том причину нашел,
Богатство с изгородью истратил,
- 10690 Много пищи в амбаре истратил,
Дом родной опустошил,
Огонь священный потушил,
От родственников отделил,
Это, господа добрые,
Просьбу мою добрую,
Сказ мой хороший
От сердца чистого
Песню свою пою.
Это приняв,
- 10700 Вот с глазами на голове,
Сыну неба вечного
Чтобы долг оплатил, прикажите,
Прошу, дорогие мои,
Молю, главы мои, – сказав,
Кланялся стоял.
Судьи неба высокого,
Князья неба широкого,
У человека айыы,
У богатыря *Алтан Джэргэли*
- 10710 Человека этого слова
Правда ли, ложь ли
Ничего не спросили,
Тотчас решили,
Сразу постановили:

- Нокоо! Алтан Дьэргэли,
Эн былыргы дьылга,
Урукку үйэҕэ,
Сымыйа диэтэр,
Сүдү халлаан суута
- 10720 Солодубуор Саар бухатыыр
Оһоҕун төрдүгэр
Олорор эрдэххинэ,
Ооҕуй оһоҕостоох,
Ото сотолоох,
Лабаа тарбахтаах,
Ыарҕа ытыстаах,
Эрбэх сырай,
Мээчик кэтэх,
Көндөй эмэнэ этин ээ.
- 10730 Ол сылдьан биирдээх сааскар
Тииһэх эһэни,
Сиэтэн киирэн,
Оҕус курдук
Олгуобуйалаан көлүйбүтүн,
Онтон туох да бары
Куттаммытара,
Иккилээх сааскар
Аарыма тайаҕы
Ат онгостубутун,
- 10740 Онтон эмиэ куттаммытара,
Үстээх хааргар
Айыыһыт сиэнэ
Айыы Дьаргыл удаҕаны
Айаҕын хайа тарпытын,
Түөртээх сааскар,
Күн Дьөһүөл ойунун хойлугун
Эргиччи туппутун,
Ол иһин
Түбэҕэ батыа суох
- 10750 Түөкүн үөскээбит диэн,
Оччотооҕу сууттар
Түөрт буруйу түһэрэн,
Судьуус гынан,
Айыы сириттэн
Аҕыс анаар көс антах,
Өлүү сириттэн
Үс анаар көс бэттэх,
Аат оҕонньор сириттэн
Тыыллар ат көһө антах,
- 10760 Сатана оҕонньор дойдутуттан
Саарбах сатыы көс бэттэх,

- *Нокоо! Алтан Джэргэли,*
- Ты в годы древние,
В веке прошедшем,
Неправда говоря,
Судьи неба великого
- 10720 Богатыря Царя *Солодубуор*
У печки горячей
Когда сидел,
С кишками как паук,
*С голенями как трава**,
С пальцами как ветки,
С ладонями как кустарник,
С лицом как палец большой,
С затылком как мячик,
Зад пустой был ведь.
- 10730 Тогда, когда год тебе был
Медвежонка
За лапу держа,
Как быка
Оглоблей запряг,
Этого все вокруг
Испугались,
В два года
Лось крупный
Тебе конем был,
- 10740 Этого тоже испугались,
На третью зиму
Внучки *Айыысыт*
Айыы Джаргыл удаганки
Рот разорвал,
В четыре года,
Кюн Джёсюёл шамана шею
Легко свернул,
Потому
В местности нашей не уживётся
- 10750 Проказник вырос, подумав,
Тогда судьи
Четыре вины вменяя,
Быстро осудив,
От земли *айыы*
Восемь с половиной миль дальше,
От земли смерти
Три с половиной миль ближе,
От земли старика из *Ада*
В милю конную туда,
- 10760 Из родины старика *Сатаны*
Сомнительных миль пеших сюда,

- Саарпыйаан кинигэлээх,
Тамалжан харандаастаах,
Талах чүмэчилээх,
Дабархай лааданнаах,
Дьяабал нэһилиэгэр,
Чаадай улууһугар
Олохтообут буолбаттар дуо?
Аан дойдуга
- 10770 Атаххын угуо суох буолан,
Баппыыскафын ылан,
Ийэ дойдуга
Илиигин угуо суох
Иннигинэн кэлиэ суох буолангын,
Бирисээгэҕин биэрбиккин
Билбэккин дуо,
Ол үрдүнэн өрсө кэлэнгин
Биир ааттаах омук
Кырдыаҕаһын
- 10780 Уотун умуруоран,
Дьизэтин дьизэгинэтэн,
Хас да нэһилиэги,
Төһө эмэ улууһу,
Тэлэ хаама сылдыаҕын,
Бирисээгэҕин билиммэккин,
Баппыыскафын санаабаккын.
Үтүө бэйэлээх,
Үс тыыннаах эрдэххинэ,
Бу оҕонньор алдьархайын самаа,
- 10790 Ороскуотун толор,
Дьизитигэр тийэн ит,
Өтөҕөр сүгэн ит,
Балаҕаныгар баар гын,
Үс сыл өттүгэр
Төһө төлөбүрдээххин
Төлүү оҕус, – диэтилэр.
Дьэ, доҕор,
Айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли
- 10800 Маны истэн баран,
Сир-буор сырайданна,
Сири-саары дьүһүннэннэ,
Халын тириитэ
Хайа бара сыста,
Чэгиэн этэ
Дэлби ыстана сыста,
Уон тарбаҕын ингиирин тыаһа
Ньуучча киһи оонньуур

- С книгой из сафьяна,
С карандашом из таволги,
Со свечой тростниковой,
С ладаном со смолой древесной,
В наслеге дьявольском,
В улусе маленьком
Заселили ведь, не так ли?
В мир этот
- 10770 И ногой ступить не должен,
Подписку получив,
На землю-матушку
И руку просунуть не должен,
Приходить не должен был,
Что присягу дал,
Не знаешь ли?
Но все же пришёл
Одного народа именитого
Старейшины
- 10780 Огонь потушив,
Дома лишив,
Несколько наслегов,
Несколько улусов,
Наружу выворачивая, ходишь,
Присягу не признаешь,
О подписке не думаешь.
Добрый такой,
Пока три дыхания есть,
Старика этого беду заплати,
- 10790 Расходы возмести,
Домой отвези,
В жилище старое на спине отнеси,
В балаган увези,
Три года долгих
Сколько задолжал
Скорее выплати, – сказали.
Джэ, друг мой,
Человек *айыы*
Алтан Джэргэли
- 10800 Это услышав,
*Лицо стало землей-грунтом**,
Совестно ему стало,
Кожа толстая
Чуть не разорвалась,
Тело здоровое
Чуть не взорвалось,
Звук сухожилия десяти пальцев
Что человек русский играет

- Унгуруу хатан тыаһын курдук
10810 Өрө лынкыныы түстэ,
Хачыгыраччы тыылынна.
Борбуйун ингиирэ
Токур дуҕа курдук
Чохчоччу тардыталаата,
Иэнин ингиирэ киил айа курдук
Кэдэччи тардыалаата,
Икки иэдэһин уота
Сиэрэ уотун курдук
Сирдиргэччи убайа,
10820 Сир кырсын сиэбитин
Силлиэн умуруорда,
Икки хараһын уота
Хатан хатат уотун курдук
Сырдырҕаччы таммалаан,
Саккыраччы тохтон,
Хартаһатын анныгар
Хатан биини
Хардарыта саайталаабыт курдук
Хатан хатааллар
10830 Хабырыта үүнэн тағыстылар.
Хааннаах илгэнэн,
Хара күдэрик тыынынан
Халлаан диэкки уһуутаабыта,
Халлаан анаарын
Хара хоруонан салаата,
Ол гынан баран,
Ыстыыр тийһин ырдьатта,
Ыйыстар күөмэйин көнкөттө,
Ыыс булкаастааһынан
10840 Ыаһахтаан ырдьаннаата,
Охсуһуу булкаастааһынан,
Оспурдаһар тойугунан
Туойан доргутта,
Үгэ булкаастааһынан,
Үнсэр-үөхсэр ыккардынан
Үөгүлүү турбута:
– Дьээ-буо!
Көр эрэ, оҕолоор,
Былыргаттан быйылга диэри,
10850 Уруккаттан бүгүнгэ диэри
Хара кииним хааннааһар,
Уһун уһуоһум улдыаһайыгар,
Уһум уһахтааһар,
Халын атаһастабылынан
Харанга буруйу түһэрбиккитин

- 10810 Как инструмент звонкий
Громко зазвенел,
Со скрипом потянулся.
Подколенок сухожилия
Как дуга кривая
Сильно потянулся-вытянулся,
Спины сухожилия как лук-самострел
Выгнулись,
Огни двух щек
Как огонь серы
Ярко загорелись,
10820 Дёрн пылающий
Плевком потушил,
Огни двух глаз
Как огонь огнива
С треском зажглись,
Струйками вылились,
Под веками
Острия отточенные
Будто поочередно ударили
Наросты большие
10830 С шумом громким появились.
Даром кровавым,
Дыханием – туманом черным
В сторону неба вскрикнул,
Неба половину
Сажей черной обмазал,
После этого
Зубы свои острые оскалил,
Горло своё прочистил,
Смешанным дымом густым
10840 Оскалился,
Смешанной с дракой,
Песню-тойук со спорами
Громко запел,
Смешанной с басней,
То ли жалуясь, то ли ругаясь
Громко кричал:
– Джэ-буо!
Посмотрите-ка, ребята,
Со времен давних до года этого,
10850 Со времен былых до дня этого,
Когда пуповина окровавлена была,
Когда кости не окрепшие были,
Когда губы в молоке были*,
Что притеснением жестоким
Грех темный на меня свалили

- Билингэ диэри
Ильдэ сьлдаабыт.
Икки атах,
Иэгэй күлүк,
10860 Ийэтин иһиттэн
Бэлэнньигэр бэтээллэнэн,
Сутуругар сокуоннанан,
Ыгыһыгар ыйаахтанан,
Саабытын-саадаххытын
Сүкпүтүнэн төрөөбүт,
Арай эһиги энигит.
Балчыр оҕо
Маккыраччы ытыыр,
Үнэр оҕо үүт көрдүүр,
10870 Үөгүлээн ытыыр,
Хаамар оҕо ас көрдүүр,
«Аҕаа» диир,
Алтахтаан хаамар
Иккилээх оҕо
Инчэҕэйдиирин билэр,
«Ийээ» диир,
Энэлийэн ытыыр.
Өс хогооно,
Үгэ төбөтө,
10880 Тоҕустаах орой мэник,
Уоннаах улар мэник диэни,
Эһиги билбэт дьон
Буолуоххут дуо?
Мин эрэйдээх,
Эһиги обургулар
Хараххыт халыбар,
Кулгааххыт куоруматыгар
Сөп түбэһиэ суоҕум быатыгар,
Кутуйаҕы-күүдээҕи
10890 Көлүнэ оонньообутум иһин,
Сүдүн халлаан сууттара,
Сууттаан судьуус гыммыппыт,
Аан дойдутуттан араарбыппыт,
Аймах дьонноттан
Байыаһыппыппыт,
Итиллибит ийэ дойдутуттан
Тэскилэппиппит,
Айыллыбыт аҕа дойдутуттан
Атаарбыппыт диэн
10900 Кэпси тураргытыттан
Сааппаккыт даҕаны.
Үс күүстээх

- До сих пор
С собой носите.
Две ноги,
Тень накренившаяся,
10860 Из утробы матери
С медалью на обшлагае,
С законом в кулаке,
С указом в ладонях,
С орудием смертельным
На плечах родившиеся,
Вы ведь были.
Ребенок маленький
Навзрыд плачет,
10870 Ребенок ползающий молоко просит,
Вопя, плачет,
Ребенок ходить научившийся еду просит,
«Отец» говорит,
Очень медленно ходящий
Ребенок двухгодовалый
Когда мочится знает,
«Мать» говорит,
Громко плачет,
Пословица,
Начало басни,
10880 Озорника девятилетнего,
Бестолкового десятилетнего,
Вы, разве незнающими
Людьми будете ли?
Я-то бедный,
Вас почтенных
В глазах ваших,
В ушах ваших
Не подходя,
Мышей землероек
10890 Даже если запрягал,
Судьи неба верхнего
Быстро осудили,
От мира родного отделили,
От родственников
Отгородили,
Из матери-земли родной
Что убежать заставили,
Из отчего дома родного
Что проводили,
10900 Рассказываете стоите
И не стыдитесь.
Трисильного

- Күтүр халлаан уола
Күөнчү Бөжө
Үс дойдуну өлбүгэлээн,
Үүнэн-үөскээн олордоѳуна,
Үөһэ-аллара сылдыаарыгыт,
Үрүң ас аһаабыт,
Үтүө сүөһүтүттэн сизбит,
10910 Үчүгэй тылын кэпсэппит,
Саас үйэѳит туххары
Кининэн сырайданан,
Бөтөс онгостон,
Булчут бөрө туттан,
Булларан ылбыт,
Бултатан аһаабыт дьон
Буоллаххыт дии.
Ол иһин
Миигиттэн туох сүтүктээххин,
10920 Ханнык ирдэллээххин диэн,
Биир тылы ыйыппакка эрэнгит,
Күүскүтүнэн уураах ууаргытыгар
Төлөбур төлөтөргүтүгэр
Сааппаккыт даѳаны.
Үөттүк өһүргэнин,
Бэрткэ биһирээн,
Улаханнык дуумайдаан!
Си туруохтааѳар,
Ити түөкүн,
10930 Халын айыытын,
Харанга буруйун
Кэпсиэн биэриэхпин,
Истиэххит дуо?
Баѳа баһылыктар,
Чоху тойоттор,
Балбы байбыттар,
Туора топпуттар,
Дьэбэрэ куртахтар!
Мин киһи
10940 Киниттэн иэстиирим
Маннык этэ:
Миигин билэѳит дии,
Мин убайым,
Көр Буурай бухатыыры
Билбэккит дуо?
Ол бу дойдуга,
Бу түөкүн
Олоѳор-сиригэр диэри
Кэлбит суола баар,

- Неба страшного сын
Кюёнчю Бэгё
Три мира податью обложив,
Когда размножаясь, жил,
Чтобы наверху, внизу ходить,
Молоком питался,
Мяса скота ел,
10910 Словом добрым разговаривал,
Всю жизнь свою
Им прикрываясь,
Удальцом сделав,
Волка-охотника использовав,
Найти заставили,
Люди, охотой жившие,
Будете ведь.
Потому
У меня что потерял,
10920 Что требуешь,
Ни одного слова не спросив,
Силой указ издали,
Долг оплачивать заставляете
И не стыдитесь.
Сильно обижайтесь,
Смело одобряйте,
Хорошо думайте!
Чем так стоять
Этого негодяя,
10930 Грехи тяжелые,
Вину темную
Если все расскажу,
Услышите ли?
Главы лягушиные,
Плавунцы начальники,
Слишком обогатились,
Разжились,
Желудки болотные!
Я человек
10940 У него долг такой
Прошу-требую:
 Меня знаете ведь,
Брата моего старшего,
Богатыря *Кёр Буурая*
Не знаете ли?
В мире этом,
Негодника этого
До места, где живет,
Что пришел следы есть,

- 10950 Төннүбүт суола суох.
Ол иһин үс төгүл
Илдьиттии сатаабытым,
Бу убайбын,
Аһын аһаабыт,
Тангаһын танһныбыт,
Үбүн уоран туттубут,
Ойоһун хоонһыуттан туппут,
Кыһыһыттан туппут да буоллаһына,
Буруйун-алһаһын,
- 10960 Саатын-суутун,
Төлөбүрдээх буоллаһына,
Мин төлүөһүм,
Иэстээх буоллаһына,
Мин тиксэриэһим диэммин,
Хара Хаан тойон
Үөр атыыр оһуһунан,
Сэттэ тиһэх эһэнэн,
Тоһус торһон бөрөннөн,
Тоһус чолоһор суорунан –
- 10970 Манһык дһоннорунан
Илдьиттээбитим.
Олорго мэличчи билиммэт,
Малыччы ыһппат,
Ол дһоннорум
Билигин да бааллар.
Сууттар эбит буолларһыт,
Олору туоһуга туруоран
Доппуруостуох этигит,
Оччоһо мин эппиэппин
- 10980 Эһиэхэ ситэрэн этиэм этэ.
Санаабынан сэрэйдэһпинэ,
Көһсүбүнэн биллэхпинэ,
Ол мин убайым Көр Буурай
Айаһынан ачыктаан
Аһы кэлбэтэһэ,
Санһынан дһүдһэйэн
Танһна кэлбэтэһэ
Биирдии биллэр,
Туох иннигэр кэлбитин,
- 10990 Билээччилэр да бааллар,
Мин да билиэм.
Оһу эһиги курдук,
Быстах уураахтаах,
Быһан дһүүлээх тойотторго
Төрүт эппэппин,
Кэнэһэс кэпсиэһим,

- 10950 Что ушел следов нет,
Потому три раза
Весть передавал,
Вот брата моего старшего,
Если еду поел,
Одежду надел,
Деньги украл и потратил,
Жену в постели застал,
Если даже так поймал,
За вину-ошибку,
- 10960 За стыд-срам
Плату отдать если нужно,
Я заплачу,
Если долг у него есть,
То я отдам, сказав,
Хара Хаан тойона
Со стадом быков крепких,
С семью медведями лютыми,
С девятью волками голодными,
С девятью воронами глупыми –
- 10970 Через них
Весточку отправлял.
Их вовсе не признает,
Их совсем не отпускает,
Те посланцы
До сих пор тут.
Если вы судьи,
Их свидетелями позвав,
Допросили бы,
Тогда ответ мой полный
- 10980 Вам я сказал бы.
Мыслями предчувствую,
Спиной чувствую,
Брат мой тот *Кёр Буурай*
Что от голода лютого,
Наедаться не пришел,
Что от холода дикого
Одеться не пришел,
Известно ведь,
Ради чего пришел,
- 10990 И знающие тоже есть,
Я тоже узнаю.
Это как и вы,
С решением временным,
С приговором суровым господам
Вовсе не скажу,
Потом расскажу,

- Хойут хостуоѳум.
Хайдаѳын да иннигэр,
Бачча кэлэн баран,
11000 Бу түөкүнү
Үрдүк аатын ылан,
Үтүө сураѳын самнаран,
Атым этин,
Атаѳым соболонун,
Убайым унуохтаах тириитин,
Бүппүт буоллаѳына,
Үөрүн булан төннүөѳум.
Охсуһарга онгостон,
Өлөрсөргө өртөйөн,
11010 Алдырхайга амарах,
Иэдээнгэ иллээх
Киһи турабын.
Чэ эрэ, түөкүн!
Кэл эрэ, бэттэх! –
Сиэхситин уолугар
Кэлэн эриллэ түстэ.
Дьэ, доѳоор,
Хайалара даѳаны,
Үтүө тойоттор
11020 Өйдөппүттэрэ диэбэтилер,
Бэрт дьон
Сэрэтиилэрин истибэтилер,
Кытаанах кырбаһыы,
Улахан охсуһуу,
Элбэх эриһии,
Алыс алдырхай,
Үгүс үлүгэр,
Быстах быһылаан буолла, оѳолоор!
Оччотооѳу кэмнэ
11030 Ааттаах киһи
Алтан Дьэргэли бухатыыры
Онно көрбүт дьон,
Тоѳо хотторо сыспытай,
Бачча тулуһуох аата диэн
Сүөргүлээбит курдук
Кэпсэтэллэр этэ.
Онуоха
Бэйэтин да билиитинэн,
Дьон даѳаны этиитинэн,
11040 Урукку-хойукку өттүгэр,
Улахан улуу бухатыыры кытта
Охсуһа үөрүйэѳэ суох буолан,
Миэскэтин билбэккэ,

- Поздно сообщу.
Какой бы не был,
Сюда прибывши,
11000 Жулика этого
Имя громкое отняв,
Славу добрую разрушив,
Плату свою,
*Плату за ноги**,
Брата тело крепкое,
Если уничтожил,
Душу мертвую найдя, вернусь.
Сразиться готовый,
Убивать готовый,
11010 К трагедии сердобольный,
К беде мирный
Человек стою.
Ну-ка, негодяй!
Иди-ка, сюда! –
На грудь сына злодея
Тотчас набросился.
Джэ, друг мой,
Никто из них,
Господа добрые
11020 Понять дали не сказали,
Людей прекрасных
Предостережения не услышали,
Драка яростная,
Борьба жестокая,
Схватка горячая,
Беда большая,
Горе тяжелое,
Несчастье огромное наступило, ребята!
Во времена те
11030 Человека именитого
Богатыря *Алтан Джэргэли*
Там увидевшие люди,
Почему чуть не проиграл,
Выстоять мог, говоря,
Словно осуждая,
Разговаривали.
Тогда
Знаниями своими,
По советам людей,
11040 В прошлом давнем,
С сильным богатырем великим
Сражаться умений не было,
Приемов не зная,

- Ньыматын кыаммакка,
Албаһын сатаабакка,
Алларыяа сыспыта диэн буолла.
Билинни өттүгэр,
Барытын биллэ,
Турууласта-тулуста.
- 11050 Ол гынан баран,
Алтан Дьэргэли
Абааһытын уолун
Антах анһан кэбистэ.
Били баҕайы
Кэннинэн тэйиэккэлээн,
Тэмтэрийэн тийиэн,
Силиһэ сытыйбыт
Синилэх чөҥөчөгү
Синнэри түстэ,
- 11060 Ол курдук олоро биэрдэ.
Биһиги уолбут
Үөһэ тыынна,
Өрө көрдө,
Ыллаан ырдыаннаан,
Туойан доргутан,
Кэпсиэн кэҕийэн барда:
– Дьэ-буо, доҕор, чэй эрэ!
Эппит тылын эбээһинэһин,
Туойбут тойугун
- 11070 Догобуорун санаа,
Бото-болдьох,
Кэм-кэрдии туолла,
Бу дойдуга даҕаны,
Эн биһикки
Кыаспаппыт-хотуспаппыт билиннэ.
Дьэ эрэ, ити дьон курдук
Таас хайа буолан
Хатан хаалыахтааҕар,
Иккиттэн биирбит
- 11080 Анныкы буолара
Наадалаах буолуо.
Онон буоллаҕына,
Мин сылдыбатырбын даҕаны,
Харах чугаһы көрөр,
Кулгаах ырааҕы истэр,
Самантан
Сүүрэр атахтаах кытыгыраһа
Сур бөрө үстэ тугуттаан,
Үстэ баайтаһыйан,
- 11090 Сэттис үйэтигэр

- Способами не владея,
Схитрить не умея,
Чуть не ослабел сказали.
Во времена эти,
Все узнал-познал,
Стойким-крепким стал.
- 11050 После этого,
Алтан Джэргэли
Сына *абаасы*
В сторону оттолкнул.
Негодяй тот
Назад отскакивая,
Споткнулся, да
С корнем сгнившим
На пень замшелый
Повалив, рухнул,
- 11060 Так и присел.
Молодец наш
Вздыхнул,
Решительно-бесстрашно,
Зубы скаля, петь начал,
Тойук громко петь начал,
Рассказывать начал:
– *Джэ-буо*, друг мой, ну-же!
Обязанность слова сказанного,
Песни той спетой
- 11070 Договор вспомни,
*Срок назначенный** истек,
Вот и время пришло,
И в мире этом,
Нам с тобой
Что одолеть друг друга не сможем известно стало.
Ну-ка, как люди эти
Скалой каменной став,
Чем высохнуть,
Один из нас
- 11080 Если бесчестно падет
Правильно будет.
Поэтому,
Хоть я здесь и не бывал,
Глаз близкое видит,
Ухо далекое слышит,
Отсюда
Шустрый из быстроногих
Волк серый трижды родив,
Трижды нагулявшись,
- 11090 На седьмой век свой

- Бэйэтэ тийбэккэ,
Үөрэ лонкуначчы улуйан
Тийэр дойдута,
Көтөр кынаттаах кытыгыраһа,
Сытыыта-сымсата,
Моойугар моймордоох,
Кутуругар хоболоох
Мохсоҕол кыыл
Боотургуу-боотургуу көтөн,
11100 Үстэ көнчөхтөөн,
Үстэ баайтаһыйан
Сэттис үйэтигэр өлөн баран,
Үөрэ чанырҕаччы ытаан
Ааһар дойдута.
Ат кулун,
Уол оҕо
Үстэ төрөөн,
Үйэтин туолан,
Өлөн-тиллэн тийбэккэ,
11110 Төрдүс үйэтигэр
Ат кулун үөрэ
Тырылаччы тыбыыран,
Уол оҕо үөрэ
Лонкуначчы туойан,
Ааһар дойдута буолар.
Түгнэри түптүрдээх,
Таннары хаппахтаах,
Чиэски билиидэлээх,
Өрө сорҕолоох*,
11120 Сэттэ дьэллик күн уота,
Тэһэ тыган,
Сирдиргэччи убайан,
Сирдиргэччи тохтор сирэ
Симиньэс хайа диэн
Баар буолуохтаах,
Аҕыс сардаҥалаах
Аламай манган күн уота,
Таннары тыган,
Саккыраччы убайан,
11130 Чаллырҕаччы таммахтыыр
Алтан дьяангылаах,
Тоҕус төлөттөөх күн уота,
Супту тыган,
Куугуначчы умайан,
Чоллурҕаччы таммахтыыр
Тумпаак хайа диэн
Баар буолуохтаах,

- Сам не дойдя,
 Стая его протяжно завывая
 До страны этой добирается,
 Шустрый из крылатых,
 Что быстрее и ловчее,
 С меткой на шее,
 С кончиком белым на хвосте,
 Птица-ястреб
 Бормоча, пролетая,
 11100 Трижды *птенцов подрастив**,
 Трижды нагулявшись,
 На седьмой век свой умерев,
 Стая ее протяжно голося
 Над страной этой пролетает.
Жеребенок,
*Юноша**
 Трижды рождаясь,
 Столетие прожив,
 Не умирая, не воскресая,
 11110 На четвертый век
 Стадо жеребят
 Звучно фыркая,
 Орда юношей
 Песню-*тойук* громко напевая,
 Страну эту минует.
 С крышкой обратной,
 С крышкой вниз,
 С плитой другой,
 С дорогой наверх,
 11120 Семь лучей свободных солнца,
 Ярко брызнув,
 Огнем пылая,
 Треща, на землю эту выливаются,
 Гора свинцовая эта
 Должна быть,
 С восемью лучами
 Свет ясного солнца белого
 Сверху вниз озаряя,
 Осыпаясь, пламенеет,
 11130 С равномерно капающей
 Грядой медной,
 Где девятипламенный свет солнечный,
 Насквозь светя,
 Шумно пламенея,
 Равномерно капающая
 Гора *Тумпаак*
 Должна быть,

- Бу тогус минтиилээх
Долгун халлаан алын өттүгэр,
11140 Сэттэ минтиилээх
Сириэһин уот сирдьиттээх,
Сиикэй өрүс сиксиктээх,
Итии муора энээннээх,
Илин халлаан
Энгэлдьийэр сиксигэ
Дизн баар дииллэр.
Онно тийдэххинэ,
Сымнаҕас эттээх,
Сылаас хааннаах,
11150 Сытыары унуохтаах
Сылыһан өлөр дойдута,
Убаҕас эттээх,
Улдьаҕай унуохтаах
Убайан өлөр сирэ
Ол буолуохтаах.
Төгүрүк сылынан болдьонон
Онно баран охсуһуох эрэ.
Бэрт түргэнник, – диэбитэ.
Онуоха көстүбэт күүстээҕэ
11160 Күөнчү Бөҕө күлүм алайда:
– Көр эрэ, бу, оҕолоох сэгэрим,
Санна даҕдаҕар
Далай балыга
Даан акаары,
Көхсө күскэҕэр
Күүлэй мэник
Күөл мундута буолуо дии санаабытым,
Киһилии соҕус киһи эбит ээ.
Көрбүтүн сүтэрбэт,
11170 Истибитин сыыспат
Киһи буоллаҕын дии,
Мин сылдыбатах сириим,
Эн истибит киһи,
Ынырыктааҕын быһыытынан,
Бастаа эрэ,
Барыах даҕаны, – диэбитэ.
Ол онуоха айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли
Үстэ үөлэн күнү көрсө
11180 Өрө таннары холоруктаата,
Төкүнүс гына түстэ,
Үс бастаах
Даладыйар далан өксөкү буолла.
Абааһы киһитэ күнү батыһа

- Этого девятивинтового
Неба волнистого в стороне нижней,
11140 Семивинтового
С поводырем – огнем стеганым,
С горизонтом – рекой незамерзшей,
С наростом – морем теплым,
Неба восточного
Край простирающийся,
Существует, говорят.
Если туда прийти,
С телом мягким,
С кровью горячей,
11150 С костями крепкими
Здесь от тепла умирает,
*С телом рыхлым**,
С костями неокрепшими
Здесь в огне сгорая, умирает
Оно должно быть.
Годом круглым условившись
Пошли же, там сразимся-ка.
Немедля, – он сказал.
Тогда невидимый из невидимых
11160 *Кёнчю Бёгё* улыбкой засиял:
– Посмотри-ка, у юноши этого
Плечи широкие,
Рыба глубокого водоема большого
Дурак непроходимый,
Спина толстая,
Бездельник шальной
Гольян озерный я думал,
Человек человечный, оказывается.
Что видел не потеряет,
11170 Что слышал не оплошает,
Такой ты человек.
Я в месте этом не бывал,
Ты, ранее услышавший,
Человеком грозным являясь
Первым иди,
Ну, пошли, – он сказал.
И тогда человек *айыы*
Алтан Джэргэли
Трижды покружив, в сторону солнца,
11180 Вихрем яростным закружился,
Кувыркнулся,
В трехглавого
В птицу-ёксёкю могучую превратился.
Человек *абаасы* в сторону солнца

- Абыста үөлэн
Таннары холоруктаата,
Сэттэ сиринан бүгүйэх систээх
Тимир бодуо
Киргил кыыл буолан
11190 Көтөн турда.
Инсэлээх-идэмэрдээх
Илин халлаан иэдэһин диэки
Элиэтээн түһэн бардылар ээ.
Били эппит сирдэригэр,
Болдьоммут дойдуларыгар
Өр-өтөр гымматылар, доҕор,
Тийэ биэрдилэр,
Тиксиһии буолла,
Туран кэллилэр
11200 Тутуһуу буолла,
Уруккуларын курдук
Хаалбат хатыһыы,
Өһүлүбэт өстөһүү буолла, оҕолор.
Эрт-татай, оҕолоор,
Ол сылдьан,
Өр даҕаны,
Өтөр даҕаны буолбатылар,
Урукку дьылларга,
Хайаларыттан да,
11210 Сүүстэрин аһыттан
Көлөһүн көстүбэт,
Иэннэрин этиттэн
Симэһин быкпат,
Хайа быстахха хаан тохтубат,
Ойо быстахха уу тммалаабат
Дьонноро этилэр.
Онно тийэн
Абааһы атамаана
Аҕа көлөһүнэ
11220 Арҕаһынан барда,
Ийэ көлөһүнэ
Иэнинэн сүүрдэ,
Үс өргөстөөх
Үрүҥ манан күн
Күрүлэччи тыкпыта
Күөх этин көҥкөйдүү көрдө,
Абыс сардаҕалаах
Аламай манан күн уота
Сандаваччы тыган,
11230 Хара ньыгыл
Этин сааһын батан,

- Восемь раз покружив
Вихрем обратным закружился,
Со спиной с изгибами в семи местах
В железного
Дятла черного превратился
- 11190 И полетел.
Жадного-ненасытного
Неба восточного в сторону
Крыльями сильными паря, полетели.
На место то,
В страну указанную
Быстро добрались, друг мой,
Долетели,
Приземлились,
Резко встали
- 11200 Биться начали,
Как и прежде
Битва яростная,
*Вражда-ненависть** началась, ребята.
Эрт-татай, ребята,
И так,
И недолго,
И не коротко они сражались,
Во времена давние,
Ни у одного,
- 11210 На лбу
Пота видно не было,
На спине
Испарины видно не было,
Что если сильно порезать, кровь не выливается,
Что если сверху порезать, вода не вытекает
Молодцами такими были.
Туда придя,
Атамана *абаасы*
- 11220 Пот едкий градом
По хребту льется,
Пот липкий градом
По спине льется,
С тремя лучами
Белое солнце ясное
Ярко засияло и
Тело его насквозь пронзило,
С восемью лучами
Свет белого солнца ясного
Ярко засветило,
- 11230 На черное тело
В слоях мышц светя,

- Сайа тыкпыта
Сандаас* курдук буолла,
Тоҕус төлөннөөх
Толуу манган күн уота
Унгуоҕун баһын тобулу көрбүтэ,
Тоҕус минтиилээх
Добун манган халлаан
Чокуур тааһын уота
- 11240 Тохтон түстэ,
Аҕыс хаттыгастаах
Арангас манган халлаан
Хара тааһын уота
Таннары сатыылаата.
Ээ, инньэ гынарын кытта,
Абааһы атамаана
Таас куйах танаһа
Сырдырҕаччы убайда,
Дэриэспэ куйах таҥаһа
- 11250 Дэлбэритэ ыстанна,
Буруут куйах таҥаһа
Булгурута убайда,
Чэгиэн этэ дьэ билиннэ,
Сыгынньах этэ манна көһүннэ.
Айыы киһитэ
Алтан Дьэргэли
Алта сүүс бууттаах
Алтан куйаҕа
Арахсан быстыбата,
Сэттэ сүүс бууттаах
- 11260 Тимир куйаҕа
Итийэн быстыбата,
Кини киһи
Эт баҕалаах ингиирэ
Дьэ ирэн кэллэ,
Сыа баҕалаах сындааһына
Саҥа сылыһан кэллэ,
Хараҕа уоттанан барда,
Хардыыта кэнгээн истэ,
- 11270 Күн-түүн
Өнө-түүтэ тупсан барда,
Унгуоҕа-арҕаһа итийэн барда,
Муоһа-туйаҕа кылааннанан барда.
Эрэдэһин тимир быалаах,
Элбэх ойоҕоһун
Тингиргэччи тэбиэлээтэ,
Халын көхсүгэр
Хаатыйаланан үөскээбит

- Лучи солнечные
Насквозь брызнули,
Девятипламенный
Свет крупный солнца белого
Кости его крепкие насквозь пронзил,
Девятивинтового
Священного неба белого
Искры камня-кремень
- 11240 Посыпались,
Восьмиярусного
Солнца желто-белого
Искры камня черного
Вниз спустились.
И, тогда тотчас,
Атамана *абаасы*
Одежда-кольчуга каменная
Огнем пылать начала,
Одежда-кольчуга дресвяная
- 11250 Тотчас раскололась,
Одежда-кольчуга тяжелая
Тотчас загорелась,
Тело его крепкое показалось,
Тело его голое здесь показалось.
У человека *айыы*
Алтан Джэргэли
В шестьсот пудов
Кольчуга медная
Никак не разошлась,
- 11260 В семьсот пудов
Кольчуга железная
От жары не расплавилась,
Молодца этого
Тело жилистое
Наконец, согрелось,
Сухожилие голенное
Только что прогрелось,
*Глаза огнем загорелись**,
Шаги его шире стали,
- 11270 С днем каждым
Тело его крепче становилось,
Кости его разогрелись,
Руки-ноги сильнее становились.
С кручеными веревками железными,
Ребра его многочисленные
Тяжело он пинать начал,
На спине мощной
Накопившаяся-скопленная

- Итии хаана ирэн кэйиэлээтэ,
11280 Сутуруга уорааннанан барда,
Тарбаҕа талааннанна,
Эрбэҕэ эрчимнэннэ,
Түөһэ күүстэннэ,
Туппутун тулуппата,
Охсубутун ордорбото.
Көлдүн күүстээҕэ
Күөнчү Бөҕө
Күн уотун тулуйбата,
Күөх этэ көҕөрчү сытыйда,
11290 Көппөччү буста,
Көнгүлэ баранна,
Күн-түүн
Ийэ маһа иннэһиннэ,
Аҕа маһа айгыраата,
Улуу кута куччаата,
Өнгө-түүтэ дьүдэйдэ,
Муоһа-туйаҕа мултуйда.
Сыл ангаарыгар диэри
Сылдыһа сатаан баран
11300 Сытарыгар тийдэ,
Хонук ангаарыгар диэри
Тулуһа сатаан баран
Охторугар тийдэ.
Оннук буолтун кэннэ,
Алтан Дьэргэли
Сонно тутта сөрөөн туран,
Унгатынан олуйан,
Быраабайынан быраҕан,
Аанһатынан атахтаабыта буоллар
11310 Өр гыһыа суох эбит,
Өлөрө охсон кэбиһиэх киһи,
Бэйи, доҕор,
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Төрөтөр оҕолоох,
Иитэр сүөһүлээх буоллахха,
Өс хоһооно,
Үгэ төбөтө,
Эриэн ыт элэгэ,
11320 Күөрт ыт күлүүтэ,
Тэҥнээх сэтэтэ,
Холоонноох хоһуута
Огоро сылдыһахтара дии санаан,
Түөрт саһаан халыҥнаах,
Сэттэ саһаан кэтиттээх

- Кровь его теплая растаяв, колоть начала,
11280 Кулак его холодом обдавал,
Пальцы могучими стали,
Палец большой силой налился,
Грудь его мощью наполнилась,
Что не держит, все ломается,
Что не ударит, ничего не остается.
Лучший из плутов
Кюёнчю Бёгё
Света солнечного не стерпел,
Тело его зеленое насквозь сгнило,
11290 Зноем опалилось,
Свободы не стало,
С днем каждым
Древо матери опрокинулось,
Древо отца расшаталось,
Душа-кут великая его ослабела,
Тело крепкое его отошало,
*Рога-копыта его притупели**.
До полугода
Еле держаться пытался,
11300 Лечь ему пришлось,
До полусуток
Еле выдержать пытался,
Упасть ему пришлось.
После этого,
Алтан Джэргэли
Тотчас же его обмотав,
Правой приподняв,
Правой бросив,
В ноги ему если бы бросился,
11310 Долго бы тот не продержался,
Он его давно убил бы,
Бэйи, друг мой,
В будущем,
Со временем
С ребенком родившимся,
Со скотом разводимым если буду,
Пословицей,
Притчей во языцех,
Посмешищем собаки пестрой,
11320 *Насмешкой собаки желтовато-серой**,
Расплатой себе равного,
*Злорадством себе достойного**
Сделают подумав,
В четыре сажень толщиной,
В семь сажень шириной

- Тимир буруут түөһүттэн
Түрдэри тутан туран
Түгнэри кэбэн кэбиспитэ.
Абааһы уола
- 11330 Ол курдук баран
Олоро түһээхтээтэ.
Айыы киһитэ
Саманнык диэн
Сангалаах этэ:
– Дьэ буо, доҕор,
Көстүбэт киһитэ, дьүүгэм,
Абааһы киһитэ, атаһым,
Дьолту киһитэ, доҕорум,
Аны мин омурҕаным кэллэ.
- 11340 Чэй, эрэ,
Охтор сиргин одуулаа,
Түһэр сиргин дьүүллээ,
Сытар сиргин сыаналаа,
Кэлин өттүгэр
Кэриэскин этэрдээх,
Хомуруоскун хостуурдаах
Буолаайаҕын, оҕолоор,
Үтүө киһи өйдөппөккө өлөрдө,
Бэрт киһи сэрэппэккэ сизтэ диэнгин
- 11350 Курутуйан барыан,
Бэрт түргэнник
Кэс тылгын кэпси тарт,
Алтан аяххын амалыйа оҕус,
Ол кэннэ күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыры,
Тойон убайбын
Хайдах гыммыккыный,
Этэ тарт! – диэбитэ.
Онуоха Күөнчү Бөҕө
- 11360 Кини да буоллар
Ыалдьар эттээх,
Айакалыыр аяхтаах,
Абытайдыыр тыллаах,
Ытыыр харахтаах,
Ырбайар дьабадьылаах эбит.
Ытаан ырбайда,
Сонгоон дьоллойдо,
Туойан дуомнаата:
– Буйака, буйакабын,
- 11370 Күн киһитин күүстээҕэ,
Айыы киһитин ааттааҕа
Алтан Дьэргэли бухатыыр,

- Медную грудь крепкую
Сморщив, крепко держа,
Вниз пинком оттолкнул.
Сын *абаасы*
- 11330 Вот тогда залетев,
На землю повалился.
Человек *айыы*
Речь такую
Говорить начал:
– *Джэ буо*, друг мой,
Человек тьмы, подруга моя,
Человек *абаасы*, приятель мой,
Человек *Джолту*, друг мой,
Теперь время мое настало.
- 11340 Ну-ка,
Место, куда падать будешь разгляди,
Место, куда приземлишься рассмотри,
Место, где лежать будешь оцени,
Когда-нибудь
Слова свои заветные,
Слова свои последние
Не говори, ребята,
Человек добрый, не дав понять, убил,
Человек хороший, не предупредив, погубил
- 11350 Обижаться начнешь,
Да побыстрей
Слово свое заветное скажи,
Уста свои медные разомкни,
После этого человеком солнца
Богатырем *Кёр Буурай*,
С братом моим старшим
Что сделал,
Быстрее скажи! – сказал.
Тогда *Кюёнчю Бёгё*
- 11360 И у него
Тело боль знающее,
Рот от боли ноющий,
Язык боль чувствующий,
Глаза слезящиеся,
Уголки рта улыбающиеся, оказывается.
Разрыдался,
Так, что глаз не видно,
Кое-как петь начал:
– *Буйака, буйакабын*,
- 11370 Сильный из людей солнца,
Знатный из людей *айыы*
Богатырь *Алтан Джэргэли*,

- Алыс доҗочугуом,
Сүүс сүһүөххэр сүгүрүйэбин,
Буордаах уллунаххар
Бокулуоннуубун,
Кирдээх уллунаххар
Кириэстэнэбин.
Бэйэн билэҗин,
11380 Биир балыстаах этим,
Абааһы кыһа,
Сэттэ сиринэн
Сигэлээх түөстээх,
Аҕыс сиринэн
Наарбалаах көҗүстээх,
Дьэҗэ Бааба кыһа
Дьэс Хоттообо хотун диэн.
Ону эн убайыг
Аараттан булан,
11390 Ат гынан кэлэн,
Кэрии тыам кэтэҗэр,
Тумул тыам улаҗатыгар
Өлөрөн-өһөрөн кээспитэ.
Онтум аһытыгар,
Дьэ, кирдик кинини
Улахан бухатыыры түһэрэр
Үрдэ үмүрүк,
Ортото кудумдбулаах,
Анна аһаҗас,
11400 Түгэҗэ көндөй
Түүнүктээх түрмэбэр,
Хараҗа хаайыыбар
Уура сытыарабын,
Ону субу баран ылан биэриэм.
Оччообут буоллаҗына,
Уруккутун саҗа гына
Улаатыннаран биэриэм,
Синньээбит буоллаҗына –
Сонотуом,
11410 Ырбыт буоллаҗына – уотуом,
Аччык буоллаҗына – аһатыам,
Өлөрсүбүппүт диэн
Курутуйуом суоҗа,
Кыһыһырысыбыппыт диэн
Кыйаханыам суоҗа,
Кырдыаҗас киһи буоллаҗым.
Киэн киһи кэнээн,
Уһун киһи уһаан,
Ааттаһыыбын ылын,

- Лучший друг мой,
Ста суставам твоим кланяюсь,
Ступне твоей пыльной
Кланяюсь,
Ступне твоей грязной
Крещусь.
Сам знаешь,
- 11380 Сестра младшая у меня была,
Дочь *абаасы*,
В семи местах
С грудью полной,
В восьми местах
Со спиной поперечно брусчатой,
Дочь *Джэзэ Бааба*
Джэс Хоттообо хотун ее звали.
Ее брат твой старший
По пути нашел,
- 11390 Как на коня верхом сел,
Леса на стороне задней,
Леса густого на краю
Ее убил-погубил.
От горя этого,
И, вправду, его
Богатыря великого
С верхом узким,
С серединой расширяющейся,
С низом открытым,
- 11400 Со дном полым
В тюрьму заплесневелую,
В заключении темном
Его держу,
Сейчас же пойду и его приведу.
Если убавился,
В облик прежний превращу,
Размером увеличу,
Если отощал –
Тучнее сделаю,
- 11410 Если похудел – откормлю,
Если голоден – накормлю,
О том, что друг друга били
Обижаться не буду,
О том, что друг на друга гневались
Сердиться не буду,
Ведь я человек старый.
Человек спокойный успокойся,
Человек терпеливый потерпи,
Просьбу мою прими,

- 11420 Көрдөхүүбүн көхүт.
Бу дойдуга
Көмүс унгохпун
Көйүүргэ сизетимэ,
Алтан унгохпун
Ардабырда сытытыма,
Олобуран олобутум быһыытынан
Олохтоох дойдубар илдьэн,
Уһун унгохпун
Улуу түмүлүм түмсүгар
- 11430 Унучах хаһан уган кэбис,
Синньигэс унгохпун
Кэтит сыһыым баһыгар илдьэн,
Иин хаһан тимирдэн кэбис,
Алтан унгохпун
Аан дойдубар илдьэн,
Кылгас кырдайым баһыгар
Арҕах хаһа түһэн,
Ампаардыы түһэн кэбис.
Оччоҕо кэтэр кэнэҕэс,
- 11440 Хотор хойут,
Төрөтөр оҕон
Төлкөлөөх буолуо,
Иитэр сүөһүн
Илгэлээх буолуо.
Дьэ, нокоо,
Оттон ытык тылбын ылыа,
Үтүө тылбын өйдүө, – дии-дии
Көбө-саба олобутта.
Алтан Дьэргэли
- 11450 Маны истэн баран:
– Аанай абатын,
Көр эрэ, бу түөкүнү,
Аны көмүс унгобуун көтөхтөрүө,
Көйүүрдээх этин сүктэриэ,
Алтан унгобуун арчылатыа,
Дьаардаах этин тастарыа
Хаалбыт дии, – диэн баран,
Өрө сүүрэн батыгыраан кэлэн,
Өлүү уолун өрө көтөҕөн ылла,
- 11460 Билбэтэр да
Дьэгининэн дьылбэктээтэ,
Сатаабатар да
Хангаһынан хатыйда,
Сэттэ кырыылаах
Дьылэй таас дьылбэгэр
Тиэрэ баһан ылла,

- 11420 Мольбу мою услышь.
В мире этом
Кости мои золотые
Насекомым съест не дай,
Костям моим медным
Под дождем загнить не дай,
В места мои родные
На родину мою отнеси
Кости мои длинные
На краю мыса великого
- 11430 В яму глубокую зарой,
Кости мои тонкие
К краю равнины широкой отнеси,
В могилу глубокую зарой,
Кости мои медные
В страну родную отнеси,
К краю поля маленького
В берлогу зарыв,
Амбар небольшой сделай.
Тогда в будущем далеком,
- 11440 Со временем,
Ребенок твой родившийся
Судьбой любим будет,
Скот твой крупный
Плодовитым будет.
Джэ, нокоо,
Слова мои заветные прими,
Слова мои добрые пойми, – говоря,
Без умолку сидел.
Алтан Джэргэли
- 11450 Это услышав:
– Какая досада,
Посмотри-ка, мерзавец этот
Кости свои золотые в могилу зарыть,
Тело свое гнилое на плечах нести,
Кости свои медные убережь,
Тело свое вонючее нести
Еще велит, – сказав,
К нему стремительно подбежал,
Сына смерти высоко вверх поднял,
- 11460 Пусть и не зная,
Коленом левым его ударил,
Пусть и не умея,
Ногой левой подножку подставил,
К семигранному
Колену-бульжнику
Выворачивая, поднял,

- Үс кырыылаах
Мөнүрүөн таас өттүгэр
Өрө баһан ылла.
- 11470 Сэттэ силгиэхтээх*
Сибиз таас сиһигэр
Биллэбиннэрдэ,
Аҕыс силбиэхтээх
Араан таас арҕаһыгар
Адаарытан таһаарда,
Алын өттүттэн өрө баһан ылла,
Сонно тута сөрөөн туран,
Дэлби бырахпыта буоллар,
Өр гыммакка
- 11480 Өлөрө охсон кэбиһиэбин,
Бу дойду абыычайа буоллаҕа,
Аан дойдутун,
Аймах дьонун төгүрүччү көрөн,
Бырастыылаһан өллүн,
Санааҕа быһаҕас бардаҕына,
Хотор хойут,
Кэтэр кэнэбэс,
Иэйиэхсит иннигэр,
Айыыһыт аартыгар
- 11490 Хара харгыс,
Буор буомча
Буола сылдыаҕа дии санаан,
Үс түүннээх күн
Түңкэтэх холоруктаан баран,
Үөгүлүү түстэ,
Өрө эһэн кэбистэ.
Абааһы киһитэ баһа атах,
Атаҕа бас буола-буола,
Өр баҕайы
- 11500 Өрө кыырайан таҕыста.
Түһэн иһэн,
Алтан Дьэргэли
Хааннаах табаҕайын,
Илбистээх илиитин,
Кинини тутан ылаары,
Өрө уунан турарын
Өйдөөн көрөн баран:
– Ээрт-татай, оҕолоор,
Бу түөкүн
- 11510 Ытыһыгар түһүөх
Ыйаахтаах эбит буоллаҕым,
Табаҕайыгар түбэһиэх
Айылгылаах эбит буоллаҕым,

- К трехгранному
Бедру-камню крепкому
Высоко вверх поднял.
- 11470 С семью суставами
На спину-камень мелкий
Поперек повесил,
С восемью позвонками
На загривок каменный
Вверх его медленно поднял,
Со стороны нижней вверх вскинул,
Если бы тотчас же обмотав
Сильно бросил,
Недолго думая
- 11480 Быстро убил бы,
Но обычай мира этого
Пусть мир свой,
Родных и близких повидает,
Пусть попрощавшись, умрет,
Если с делами нерешенными уйдет,
Со временем,
В будущем,
Перед *Иэйиэхсит*,
На пути *Айыысыт*
- 11490 Препятствием темным,
Преградой земляной
Он будет, – подумав,
Три дня и три ночи
Вихрем невидимым подняв,
Громко завопил,
Высоко вверх отбросил.
Человек *абаасы* голова ногой,
Нога головой став,
Долго довольно
- 11500 Высоко вверх взлетел.
Вниз падая,
Алтан Джэргэли
Лапу кровавую,
Руку кровожадную,
Чтобы его схватить,
Высоко вверх поднял,
Это заметив:
– *Ээрт-татай*, ребята
Негодяя этого
- 11510 На ладонь свалиться
Свыше мне указано,
В лапы его попасть
Судьбой моей стало,

- Көтөр кынаттаах,
Миигиттэн төһөнөн ордук
Күүстээх-уохтаах буолан,
Тонмот муораба,
Дьоппуон дойдутугар,
Тоҕус ыйы туораан баран,
11520 Бу дойдуга кэлэн,
Көнчөхтөөн көтүтэригэр
Лабаатынан дайбанан,
Дабыдалынан охсунан
Айаннаан ааһар буолар этэ.
Ити киниттэн
Хайдах гынан халбарыйан
Түспүт киһи
Үчүгэй буолуо этэй, –
11530 Дии санаан баран,
Өр баҕайы мөхсөн,
Өрө кэҕийэн,
Көтөр курдук быһыыланан,
Илиитин эймэнгэтэн,
Харытын таймангнатан,
Харытынан далбаатаан,
Атаҕынан анньынан,
Салгынна оҕустаран,
Тыалга халбарыйан,
Оол курдук баран,
11540 Отучча саһаан
Уу дьулайынан,
Уостаах тийһинэн
Уоттаах хайа тэллэбэр
Умса баран түспүтэ.
Ол түһэрин кытта,
Айыы уола Алтан Дьэргэли
Батыһан тийэн,
Синиттэн сир диэкки
Сыһыары үктээн эрдэҕинэ,
11550 Анараа баҕады,
Күөх өрөҕөлөөх,
Күрүн көбүстээх,
Көйгөгөр истээх
Күлгэри үөн буолан,
Мүччү ойон биэрдэ,
Быстар тыын быһылаана,
Өлөр тыын
Өрүскэнэ буолбутун кэннэ,
Сытан олорон биэриэ дуо?
11560 Туруох бокуойа суох,

- Птицы крылатые,
Насколько меня отважнее,
Насколько меня сильнее,
К морю незамерзающему,
В страну японцев,
Девять месяцев пролетая,
11520 В стране этой,
Когда *птенцов вращивали**,
Крыльями размахивая,
Крыльями взмахивая,
Мимолётом заходили бывало.
В руки его
Как не попавшись,
Спуститься бы,
Хорошо было бы, –
Он подумал,
11530 Долго барахтался,
Голову назад откинув,
Птицы облик приняв,
Руками зашевелил,
Предплечьем подвигал,
Предплечьем размахивая,
Ногами отталкиваясь,
Ветром обдаваемый,
От ветра сдвинувшись,
Так пролетая,
11540 Около тридцати сажений
Теменем своим,
Лицом своим
У подножия горы огненной –
Ничком упал.
Как только он упал,
Сын *айыы Алтан Джэргэли*
По следу его придя,
Позвоночник его к земле
Когда придавить собрался,
11550 Негодяй тот,
С брюхом зеленым,
Со спиной бурой,
С животом выпуклым
Ящерицы облик приняв,
Ловко он проскользнул,
Гибели неизбежной,
Смерти неминуемой
Когда время настало
Лежать, стоять будет ли?
11560 Встать возможности не имея,

- Түөрт атабынан
Солондо курдук ойон,
Кырынаас курдук ыстанан,
Кутуйахтыы көтүөлээн,
Куобахтыы ойуолаан
Куота сатыы турбута.
Ону өр гыммата, доҕоор,
Айыы киһитэ
Самыытыттан саба баттаата,
11570 Сиһин сиргэ сыһыары үктээтэ,
Түргэн туттуу буолла,
Хапсаҕай хамсаныы буолла,
Сүүс сүүрбэ бууттаах
Сүлүгэһи ылла,
Сүүһүн оҕуста,
Сүннүүн аста,
Сүрэҕин толкуйда,
Сүһүөхтэрин толкуйда,
Сүөһүлүү дьаабылаата.
11580 Ол гынан баран,
Иккиһин энил баһыттан
Эргилиннэри тарта,
Иттэннэри уурда.
Сэттэ саһаан туоралаах,
Уон саһаан усталаах,
Эт нуурай түөһүгэр
Олоро түстэ,
Таннары хайыста,
Хангас атабын таһын
11590 Хаптан ылбыта,
Хааннаах ончоһтоох,
Халдьыр уктаах,
Харыс биилээх,
Хатан дьолоуо быһабын
Хабан ылла,
Хангас хармаанын
Хастан көрбүтэ,
Алталаах ат баһын саҕа,
Алта бууттаах
11600 Алтан туонай хататы
Сулбу тардан ылан,
Сытыылаан сыыбырҕатан барда,
Онорон обулдьутта,
Биилээн бэкилдьиттэ,
Кылааннаан кылбалдьытта,
Омурҕан тоххору онгоһунна,
Күн тоххору түбүгүрдэ.

- Четырьмя ногами
Словно колонок подпрыгнул,
Словно горностаи прыгнул,
Мышкой перепрыгивая,
Зайцем перескакивая,
Сбежать он попытался.
Долго это не длилось, друг мой,
Человек айыы
- 11570 Бедром своим он навалился,
Спину его к земле придавил
Схватка быстрая началась,
Движения проворные начались,
В сто двадцать пудов
Дубину он взял,
По лбу ударил,
В спину толкнул,
Сердце сдвинул,
Суставы сдвинул,
Словно скотину избил.
- 11580 После этого,
Второй раз за загривок
Сильно потянул,
Навзничь положил.
В ширину в семь сажений,
В длину в десять сажений,
На грудь широкую
Тотчас присел,
Сверху вниз посмотрел,
Часть наружную ноги левой
- 11590 Быстро схватил,
Со спинкой кровавой,
С рукояткой искривленной,
С острием в пядь большую
Крепкий нож свой гладкий
Ловко схватил,
В кармане левом
Порывшись,
Размером с голову лошадиную,
В шесть пудов
- 11600 Огниво медное
Тотчас выхватив,
Точить-оттачивать начал,
Делом занялся,
Острие заострил,
Лезвие заточил,
На протяжении перерыва делал,
Весь день хлопотал.

- Ол гынан баран,
Быһаары быһан,
11610 Быттыгыттан быр гыннарда,
Хайытаары хайытан,
Хабаҕын түгэҕинэн
Хайа баттаан
Халыс гыннарда,
Тэһээри тэһэн,
Киинин аннынан тэһэ быһан,
Килэс гыннарда.
Аһы очоҕоһо
Адаарыс гынна,
11620 Үөnnээх очоҕоһо
Үрэлис гынна,
Ол гынан баран,
Көтүрүөбүн хоннобун анныгар диэри
Көтүрүтэ бысталаан,
Сытыйбыт оҕус моонньун курдук
Хара буруут тараһатын
Саралы тардан илдээн,
Сырайыгар саба бырахта.
Хангас диэки аҕыс кырыылаах,
11630 Хара буруут таас харытын
Сонуок тимир сонун сизэҕин
Тонгонобор диэри
Өрө ньыппарынан баран,
Бизэс уон баай тиити
Холбуу туппут курдук
Бадьы көмүс тарбахтарынан
Сиһин үөһүн
Сиһин тонобоһуттан
Хонгу тардан ылан
11640 Сиһин уңуобун
Сиргэ сыһыары үктээн туран,
Киил айа кирсин курдук
Үөһэ диэки өрө тардыалаан,
Күөгэлдьитэ турбута.
Ол турдагына,
Абааһы киһитэ,
Өлөн эрэгтэн
Туох үтүө тыл кэлиэй,
Ыстыыр-кырыыр ыккардынан,
11650 Ытыыр-ыллыыр булкаастаах
Ыһаһа дуомнаах буола сыппыта:
– Бай, бай, бай, баай...
Күн киһитин күүстээбэ,
Айыы киһитин атамаана

- После этого,
Порезать собравшись,
11610 Пах его порезал,
Расколоть собравшись,
Пузырь мочево́й
Разрезав
Ловко он рассек,
Проткнуть собравшись,
Под пуповиной проткнул,
Кровь хлынула.
Кишки сизые
Вывалились,
11620 Кишки с личинками
Рассыпались,
После этого
До пазухи распороть собравшись,
Распорол, порезал,
Словно шея быка загнившего
Брюшину его черную
Содрав, принес,
И в лицо набросил.
В стороне левой восьмигранное
11630 Предплечье – камень черный
Рукава пальто железного
До локтя самого
Вверх засучив,
Пятьдесят листовниц больших
Будто соединили,
Шероховатыми пальцами золотыми
*Аорту главную**
За позвонок спины
Отодрав,
11640 Столб позвоночный
К земле плотно придавил,
Словно тетиву лука из древесины твердой
Вверх подергивая,
Встряхивал стоял.
Тогда
Человек *абаасы*,
От тела умирающего
Откуда слова добрые возьмутся,
Между бранью и проклинаньем,
11650 Между плачем и пением
Песню петь начал:
– *Бай, бай, бай, баай...*
Сильный из людей солнца,
Атаман людей *айыы*

- Алтан Дьэргэли бухатыыр
Үчүгэй тылбын өйдүөбэтин,
Икки тылбын истибэтин,
Кэтэр кэнэбэс,
Хотор хойут,
11660 Улахан уолун
Оноҕос тутарын саҕана,
Бастын кыыһын
Кыптыыйданарын саҕана,
Оччугуйун улаатарыгар,
Ньырҕан көбүүрүгэр,
Синньигэһин соннурун саҕана,
Ырыганын уойарын саҕана,
Биттээх битигэр,
Түүллээх түүлүгэр,
11670 Удаҕан уонугар,
Ойун көрүүтүгэр
Холбоһор инибин.
Сибиэннээх дьиэлээх,
Холоруктаах хотонноох,
Абааһылаах ампаардаах,
Удьуоргуттан умсуоргар диэри*
Эмиэ бэйэм кэппин кэтэн,
Миигин быспытын курдук,
Кырыылаахха кытарар,
11680 Уһуктаахха уолдьатар,
Төбөлөөххө түбэһиннэрэр,
Биилээххэ билиһиннэрэр
Энибин, оҕолоор!
Эн билигин кыайдаҕын,
Үтүө бухатыыр
Үстэ төрүөн төннүөхтээх диэн
Өс хоһооно баар этэ.
Сырдык дуусабын
Сырдык аан дойдум
11690 Быыһаан ылбатын,
Үһүн дуусабын
Үтүө аан дойдум
Өрүһүйэн ылбатын.
Бу түөкүттэр
Айыы киһитэ Алтан Дьэргэли,
Күн киһитэ
Көр Буурай буоланнар
Аҕам ууһун
Алдьаппатахтара буоллар,
11700 Аҕа куппун айаатаан диэн
Анаан өлүөм этэ,

- Богатырь *Алтан Джэргэли*
Слова мои хорошие не понял,
Двух слов моих не услышал,
В будущем скором,
В грядущем завтра,
11660 Когда сын твой старший
Стрелу держать будет,
А дочь любимая
Ножницы держать будет,
Когда младший подрастет,
Когда недоросший вырастет,
Когда тонкий шире станет,
Когда тощий растолстеет,
В предчувствии предчувствующего,
В сновидении спящего,
11670 На устах удаганки,
В видении шамана
Воссоединимся.
С домом, где дух злой,
С хлевом, где вихрь кружится,
С амбаром, где черт живет,
До времен потомков твоих
Снова обличие свое накинув,
Так же, как ты меня погубил,
К острию приблизить,
11680 Остроконечным кончить,
На островерхий посадить,
С острием познакомить
Уж сумею, ребята!
Ты сегодня одолел,
Богатырь лучший
Что трижды возродиться должен,
Поговорка была.
Душу мою светлую,
Мир мой светлый
11690 Ты спасти не смог,
Третью душу мою
Страну мою прекрасную
Ты вызволить не смог.
Негодяи эти
Человек *айыы Алтан Джэргэли*,
Человек солнца
Кёр Буурай вместе,
Если бы род мой отцовский
Не искоренили,
11700 Чтобы душа-кут моя отцовская ревела
Для этого умер бы,

- Ийэ куппун
Ийэ ууһа ингэрсийин диэн
Биэрэн өлүөм этэ.
Ону ханна баарый,
Суох буолан турдахтара.
Ол быһыыгынан
Хангас хараҕым уутун иччитэ,
Аллараа дойдуга
- 11710 Таннары чампарыктаах*,
Түгнэри сорҕолоох,
Бүтэй таас бөлүөнкэм
Бүө хаан улууһугар,
Үс салаалаах өһөх мэнэгэй*,
Арбын* кылаан,
Таас чаадай,
Таннары үүммүт
Тиит мас анныгар
Ыйаанан турара буолуо,
- 11720 Онно устан түһэн,
Оҕуруо курдук
Оҕолотон көр эрэ!
Хангас кулгааҕым кулугута
Үөһээ дойдуга
Хан дьэбэр аартыктаах,
Хара суор оҕолордоох,
Уһун кутурук уолаттардаах,
Хара Суорун Тойон
Хангас өттүгэр,
- 11730 Таннары хаампыт
Таас арбай үөт алын өттүгэр
Таас биһиккэ
Күөх истээх
Сахсырга буолангың,
Көтөн тахсан,
Онно уйаланан
Оҕолотон көр эрэ!
Анай абаккам,
Сүөнэй сүттүкэм,
- 11740 Күүс баранна,
Күн тулунна,
Күһэнэ быһынна,
Аан дойдум,
Бар дьонум,
Бары бырастыларың! –
Диэтэ абааһы киһитэ.
Айыы киһитэ анахтыы астаата,
Эргитээри эргитэн

- Душу-кут мою материнскую
Чтобы род материнский продолжить
Для того умер бы.
Где же это все,
А нет ничего.
Поэтому
Дух-иччи слез глаза моего левого,
В мир Нижний
- 11710 С навесом наизнанку,
Счастью опрокинутой,
Цельная пеленка каменная
В улус *Бюё хаан*,
С тремя ветвями будто руки кровавые,
С чахлым кустарником
Низкий каменный,
Сверху вниз выросшей
Под лиственницей
Висит-свисает, наверное,
- 11720 Туда приплыви и
Словно бисер
Ухаживать за собой заставь-ка!
Сера уха моего левого
В мир Верхний
С кровавой дорогой болотистой,
С детьми-воронами черными,
С сыновьями-волками голодными,
Господина *Хара Суорун Тойона*
В стороне левой,
- 11730 Сверху вниз шагающий
В стороне нижней чащобы каменной тальника
В люльке каменной
В зеленобрюхую
Муху превратившись,
Прилетев,
Там гнездись и
Нянчить за собой заставь-ка!
Досада какая,
Утрата какая,
- 11740 Силы иссякли,
Пришло время отлететь закрепе солнца,
Пришло время оторваться кюсэнгэ;*
Мир мой,
Народ мой,
Все прощайте! –
Человек *абаасы* сказал.
Человек *айыы* как корову разделал,
Повертеть собравшись,

- Кэлин эмэхэтин
11750 Эриличчи быста,
Сийин үөһүгэр ньимис гынна,
Түөрэйдээри түөрэйдээн
Көнгүрэйин көнү быста,
Үтүө-мөкү үстүрүмүөнэ
Сийин үөһүгэр
Иһилдьэ бүллүгүр гынан хаалла,
Таарыйа таалын кытта,
Үргүлдүү үллэр бүүрдэри,
Тыыллар тыгалары,
11760 Хайҕахтаах хара быардары,
Сүллүүлээх сүрэхтэри,
Суккулдьуйар куолайдары,
Эриэн хабарбалары,
Моойноох бастары,
Утум-ситим,
Утуу-субуу
Кэрэх сүөһүтүн курдук
Сүллүрдээн ылла.
Ол гынан баран,
11770 Кырбас эт ытырыылаах,
Кыа хаан олбохтоох
Кырыылаах үнүүтүн төбөтүгэр
Кэтэбин киргилиттэн,
Сүннүн үтүтүтэн,
Чохолойун уолаҕаһыттан
Үөлэн кээһэн баран,
Хоту-соҕуруу,
Илин-арҕаа,
Үөһэ-аллара
11780 Өрүтэ анньыалаан баран,
Хаанын саккыраппытынан,
Өһөбүн бөлүгүрэппитинэн,
Симэһинин сирдьигинэппитинэн,
Этин кытарпытынан
Үөһэ диэки
Өрө тутан туран,
Дьэ, ырыа ыллаан,
Тойук туойан,
Бүппэти үөтэн,
11790 Барамматы ыаһахтаан,
Ырааҕын-чугаһын ыңгыртаан,
Үтүөтүн-мөкүтүн
Үөгүлүү турбута:
– Дьэ-буо! Бука бастаан,
Түөрт хатын тоһоҕону

- Сторону заднюю
11750 Кругом порезал,
В *аорту главную** окунулся,
Вырезать собравшись
Таз весь порезал,
Хороший-неважный инструмент
В *аорту**
Внутри быстро провалился,
Заодно селезенку
И почку расширившуюся,
11760 И легкие натуженные,
И *печень черную,*
И *сердце трепещущее**,
И гортань говорящую,
И горло пестрое,
И голову с шеей,
Поочередно,
Один за другим
Как в жертву данную корову
Ободрал.
После этого
11770 С куском мяса насаженным,
С подстилкой кровавой
На острие копья яростного
За проседь на затылке,
За ямку шейную
За углубления в затылке
На рожон насадив,
На север и на юг,
На восток и на запад,
Вверх-вниз
11780 Высоко вверх пронзив,
Кровь проливая,
Сгустками крови расплескивая,
Соком тела громко разбрызгивая,
Тело его покрасневшее
Высоко вверх
Подняв, стоя,
Наконец, песню запел,
Тойук начал,
Нескончаемое воротя,
11790 О безустанном напевая,
Дальних-близких позвав,
Стороны добрые и злые
Громко крича, стоял вопил:
– *Джэ, буо!* Прежде всего
Четыре гвоздя знатных

- Өрө туппут курдук
Туруору элэмэс атахтаах,
Туут балык өрөбөтүн
Өрө туппут курдук
- 11800 Луоҕалаах кутуруктаах,
Хатыыс балык уорбатын
Соһо тарпыт курдук
Орохтоох систээх,
Анды балык атаҕын
Таннары туппут курдук
Ардайдаах сиэллээх,
Буугунай хаарты тууһун
Туруору туппут курдук
Туруору ураанныктаах,
- 11810 Хара мангаас сылгылаах,
Хан дьэбэр аартыктаах
Харгыстаах уулаах,
Харымтыалаах сангалаах,
Хангаһынан туттар
Хара Суорун тойон эһэм,
Кэл эрэ, бэтгэх.
Иккиһинэн буоллаҕына,
От-мас иччитэ,
Орой Буурай уол-кыыс,
- 11820 Сир-дойду иччитэ
Сизэрэй Буурай
Оҕонньор-эмээхсин,
Дьөлүттэҕэс чөнкөйдөөх,
Хайдыбыт хамыйахтаах,
Тэстибит тэриэлкэлээх,
Хомуллубут хобордоохтоох,
Быспат быһахтаах,
Хоппот хотойолоох,
Үөһэнэн сылдыар төрүөт уола,
- 11830 Алын өттүбүнэн сылдыар
Хамсык кыыһа,
Ортобунан сылдыар оһол уола,
Иннибэр сүүрэр
Илбис кыргыттара,
Бука барыгыт эмиэ кэлин.
Үсүһүнэн буоллаҕына,
Кыртас хайа саҕа кыһалаах,
Күкүр хайа саҕа күөртээх,
Өгүрүмэр оҕус саҕа өтүйэлээх,
- 11840 Манаас оҕус саҕа балталаах,
Тингэһэ сылгы саҕа игиилээх,
Кытылылыр сылгы саҕа кытаҕастаах,

- Словно вверх подняли
С прямыми ногами пегими,
Рыбы нельмы брюшко
Словно вверх подняли
11800 С хвостом с крапункой белой,
Рыбы осетра хребет
Словно волочили
Со спиной с полоской,
Рыбы турпан ноги
Словно перевернули
С гривой редкой,
Бубновый туз карточный
Словно прямо держали
С прямым пятном белым,
11810 С черной лошадью пятнистой,
С перевалом вязким,
С преградой водой,
С скупой речью
Дедушка левша
Хара Суорун тойон,
Подойди-ка, сюда.
А за ним, во-вторых,
Дух-иччи растений
Орой Буурай детки,
11820 *Дух-иччи* земли родной
Сизэрэй Буурай
Старики-старухи,
С чашечкой дырчатой,
С ложечкой расколотой,
С тарелочкой дырявой,
Со сковородой собранной,
С ножом неострым,
С *хотойо* тупым,
По небу сын ссоры летает,
11830 По миру Нижнему ходит
Дочь мора,
По земле сын злосчастий всех бродит,
Спереди бегут
Девки *илбис*,
Вы тоже все сюда идите.
А за ними, в-третьих,
С горном кузнечным как гора с сухостоем,
С мехом кузнечным как гора с пеплом
С молотком будто бык четырехлетний,
11840 С молотом будто бык беломордый,
С напильником будто лошадь в три года,
С плоскогубцами будто лошадь в два года,

- Кунан оџус саџа сууккайчылаах,
Кыыдааннаах уоттаах
Кытай Бахсылаан уус оџонньор,
Тойон эһэм, эмиэ кэл.
Ол кэннэ
Аллараа дойдуга
Ала салахай халлааннаах,
11850 Ат дьэллик хонуулаах,
Күлгэри үөн чөмчөкөтө күннээх,
Тыймыыт үөн кутуруга ыйдаах,
Түгнэри дьүүллээх,
Таннары танхалаах*,
Ап-чаадай,
Аба дьүөрэһин*,
Аҕыс биис ууһа, эмиэ кэлин.
Бэсифинэн буоллаҕына,
Уһуктаахха уолдьаабыт,
11860 Төбөлөөххө түбэспит,
Кырыылаахха кыттыспыт,
Биилээххэ биссиспит,
Төрүөккэ түбүлээбит,
Оһолго тоџооспут,
Көндөйүнэн көрүллүбүт,
Буулдьаџа булларбыт,
Кытарарга кыаттарбыт,
Убаџаска куттаммыт,
Уокка хоргубут,
11870 Эриэн быаџа дэннэммит,
Борон быаџа моннубут,
Суорума сорукутаммыт,
Суомах саастаммыт,
Бычык тыыннаммыт,
Быстах олохтоммут,
Кэччэгэй айылгылаах,
Кэчэр айыһыттаах,
Сир-халлаан икки ардыгар
Көтө сылдыр дуусалаах,
11880 Удаџан дьахтар
Уоһугар киирээччи,
Ойун киһи
Хоһоонугар холбоһооччу,
Үөр сүүрүк баар этигит.
Оннук дьоннор эмиэ кэлин.
Соххор суоруттан,
Инсэлээх элиэтиттэн,
Дьаданы чаччыгыныар,
Төрџон тураах,

- С *суохапчы* словно бык молодой,
С огнем суровым
Кытай Бахсылаан старик-кузнец
Господин, тоже приди.
А потом
В темном мире Нижнем
Где небо все в водорослях,
11850 Где в поле скот дикий,
Где солнце – это голова змея,
Где луна – это хвост ящерицы,
У кого рок злой,
У кого судьба черная,
Ап-чаадай,
Больной, гнилой,
Род восьми племен, тоже приходите.
А за ним, в-пятых,
11860 Кто к колющим примкнул,
Кто к режущим попался,
Кто к острым подключился,
Кто с точеным встретился,
У ссор сбежавшиеся,
У увечий собравшиеся,
На вид полым оказался,
Под пулю попался,
Огнем побежденные,
В жидком заселенные,
В огне раненые,
11870 Бечевками ушибленные,
На веревке повесившиеся,
С участью несчастливой,
С жизнью убогой,
С душой ослабшей,
С днями напрасными,
С характером скупым,
С *айыысытом* скаредным,
Между небом и землей
Душой летающей,
11880 У удаганки
На устах звучащие,
У шамана
В стихах проговоренные,
Табун скакунов вы были.
Такие тоже придите.
Ворон незрячий,
Коршун ненасытный,
Дрозд обездоленный,
Ворона голодная,

- 11890 Хоргуйбут тоноџос,
Быстарбыт чыычаах,
Кэнсэ киргил,
Эстибит элиэ,
Бука бары кэлин!
Мэйин, аһаан! – диэбитэ
Өстөөбүн өлөрбүт,
Саастааџын сарбыйбыт,
Дьяныардааџын дьяһайбыт,
Киһи буоллаџа.
- 11900 – Дьэ, төрүт дойду
Төргүүрэ буолуо,
Аџа дойду
Айаатыыра буолуо,
Ийэ дойду,
Иитиллибит сир
Ингэрсийэрэ буолуо.
Улуу дойду,
Олорбут буорум,
Ордооттуура буолуо,
- 11910 Төннөн көрүөххэ, – диэн баран,
Эргиллэн хайыһан эрдэџинэ,
Аллараттан дарбаан дарбыйда,
Үөһэттэн үчүгэй үөгүү буолла,
Хоту-соџуруу ордоотһуу барда,
Илин-арџаа энэлийи,
Энсэийи элбээтэ,
Кэрии тыа кэтэһтэринэн,
Бар тыа бастарынан,
Улуу тумул тумсуһан
- 11920 Киэн кэпсэтии,
Ыраас ыаһах,
Ырыа-тойук дьэ,
Элбээтэ, доџор:
– Дьээ-буо! Эчикийэ, оџолор,
Айыы киһитин атамаана
Алтан Дьэргэли,
Ытык тылбытын
Ыксарытык ылыһан,
Үтүө тылбытын
- 11930 Үчүгэйдик өйдүөн,
Урут дорообо,
Бастаан баһыыба,
Кэнниттэн кэпсиэ,
Ортокута тугу биллин,
Ону кытта эн кэлэн,
Уйгу быйангар,

- 11890 Хребет голодный,
Птичка слабая,
Дятел хилый,
Коршун хворый,
Все сюда придите!
Вот, угощайтесь! – сказал,
Врага убивший,
Сверстника погубивший,
Упорного скрутивший
Человек такой.
- 11900 – Земля родная
Допытываться будет,
Отечество
Громко славить будет,
Родина мать
Там, где я вырос
Тихо ржать будет.
Мир великий,
Родина моя
Выкрикивать будет,
- 11910 Пожалуй, вернусь, – он сказав,
Когда оборачиваться начал
Снизу звук громовой раздался,
Сверху крики-вопли слышались,
С северо-юга крики доносились,
С востока-запада ропот,
Стоны участились,
В глубине леса густого,
В лесу дремучем,
В углу мыса великого,
- 11920 Разговор широкий,
Песня звонкая,
Тойук особый,
Раздались, друг мой:
– *Джэ, буо! Эчикийэ*, ребята,
Атаман человека *айыы*,
Алтан Джэргэли,
Речь почтенную
Ты близко к сердцу прими,
Слово доброе
- 11930 Ты хорошо пойми,
Сначала – здорово,
Сперва спасибо,
Позже – рассказывай,
В середине – что узнал,
Вместе с этим приходи,
К изобилию,

- Унаар саламабар,
Кэтит кэрбэнгэр,
Киэн кэһиигэр
- 11940 Дьонун бары кэлибит.
Ол кэлэн,
Аччык дьон аһаатыбыт,
Тутайбыт дьон туһанныбыт,
Быстыбыт дьон быһанныбыт,
Ырыган уйда,
Ньырҕа көбөөтө,
Кылгас уһаата,
Синньигэс сооото,
Хараҕа суохха
- 11950 Хараҕын уутуттан амсаттыбыт –
Көрбүтүнэн барда,
Таас дьүлэйгэ
Кулгааҕын төрдүн сиэттибит –
Истибитинэн барда,
Мүлдү босхонго
Сөһүөгүн уутун иһэртибит –
Сүүрбүтүнэн барда,
Салбан киһиэхэ
Тангалайын кэрдийһин сиэттибит –
- 11960 Ойууһут уус бэрдэ буолла.
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут,
Бу түөкүн түүлбэр түбүлүө,
Үөр буолуо,
Биппэр биллиэ,
Сибин буолуо,
Аһаҕас харахтаах көрүө,
Абааһы буолуо диир буолааһаҕыт,
Кэтит суолун,
- 11970 Кэлин атаҕын
Кэмдыйэр* инибит,
Кэрбиир энибит,
Уһун суолун,
Улахан сонорун бопсор энибит,
Болчуйаа инибит,
Үйэ саас туххары,
Үтүө харахпытын
Өрө көрдөрбөккө,
Үчүгэй киһибитин,
- 11980 Үтүө сүөһүбүтүн,
Үрдүк аалпытын,
Үтүө сурахпытын
Сарбийан олорбут

- К салама священной,
К шалашу большому,
К гостинцам обещанным,
11940 Все люди твои пришли.
Вот придя,
Голодные поели,
Бедные воспользовались,
Нуждающиеся спаслись,
Тощий пополнел,
Редкий погустел,
Низкий вырос,
Тонкий потолстел,
Невидящему
11950 Слезу его попробовать дали
Как вдруг он зрячим стал,
А глухому
Кончик уха его дали
Как вдруг он слышать начал,
Прикованному
Жидкость суставов его дали
Как вдруг он бегать стал,
Неуклюжему
Зарубки нёба попробовать дали –
11960 А тот художником стал.
В будущем,
Со временем
Плут этот во сне приснится,
Духом злым-юёр станет,
Предвестием придет,
Признаком явится,
Ясновидящий увидит,
Абаасы, наверное, не говорите,
Дорога широкая,
11970 Ноги задние
Зацепим, заденем,
Повредим, сгрызем,
Путь далекий,
Погоню большую мы пресечем,
Остановим думая,
В течении веков,
Глаза добрые
Мы не поднимали,
Человека доброго,
11980 Скот многочисленный,
Имя честное,
Славу добрую,
Уничтожившего

- Сах улун
Самнаран биеэрбиккэр баһыба.
Кэтэр кэнэбэс,
Хотор хойут
Ыччаккыттан ыамайгар диэри,
Оџоттон оччугуйугар диэри
- 11990 Эн улуускуттан,
Нэһилиэккиттэн,
Эн солообут суолгунан,
Аспыт аангынан,
Хааннаах дьуолкаҕынан,
Эттээх эkkэйигинэн*,
Бу дойдуга охсуллан
Бүдүстүүр да баар буоллаҕына,
Төһө кыайарбытынан
- 12000 Күүс-көмө буолуохпут,
Сарбыллар да баар буоллаҕына,
Ханан сатанарынан
Харыһыйа-хаххалыы туруохпут,
Дойдугар-сиргэр
Төһөн тийэн,
Омук өһүк сириттэн,
Ойох-уруу ылан,
Олох-силэх тэринэн,
Оџо-ыччат төрөтөн,
Уот-күөс оттон,
- 12010 Дьиз-бараан тэринэн,
Аччыгы тоторон,
Тутайбыты салжаан,
Тонмуту ириэрэн,
Оџуй баайы байан,
Олус олоџу олорон,
Аран аҕата,
Иринньэх ийэтэ,
Аттаах ойбоно,
Сатыы тайаҕа,
- 12020 Оџустаах бурҕалдыта,
Уолбат ойбонноох,
Умуллубат уоттаах,
Охтубат мастаах,
Ойор күннээх,
Ханчылаабат* балыктаах,
Хараабат кэҕэлээх,
Халбарыйбат быяннаах,
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүөттөннээх,
- 12030 Айгырастаах-симэхтээх,

- Сына дьявола *Сах*
За то, что свергнул, благодарим.
В будущем,
Со временем
От потомков твоих до детей их,
От поколений старших до младших
11990 Из улуса твоего,
Из наслега твоего,
По следам твоим,
По вратам открытым,
Метинам кровавым,
Знакам твоим
Если на землю эту
Кто-нибудь спустится, придет,
Тем, что в силах наших
Мы поможем.
- 12000 Если будет он в опасности
Тем, что во власти нашей
Мы защищать, оберегать будем.
На землю свою
Возвратившись,
В другой стране не родной
Жену себе найдя
Жизнь свою ты устроишь,
Детей-потомков родишь,
Очаг зажжешь,
- 12010 Дом свой обустроишь,
Голодных накормишь,
Несчастливым поможешь,
Замерзших согреешь,
Ты разбогатеешь,
Жизнь счастливую проживешь,
Отцом больного,
*Матерью хилого *;*
Прорубью всадника,
*Тростью пешего *;*
- 12020 Хомутом скотника стань,
С прорубью всегда полной,
С огнем вечно горящим,
С лесом вековым,
С солнцем встающим,
С рыбой крупной,
С кукушкой звонкой,
С изобилием земным,
Восьмикрайней, восьмигранной,
Со спорами-раздорами,
- 10230 Красивой-нарядной,

- Алгыстаах-силиктээх,
Айхаллаах-уруйдаах,
Аан ийэ дойдуга
Анаардастыы аатыран,
Кэлтэччи кизбирэн,
Соҕотоҕун сураҕыран,
Нэһилиэктэригэр кинээс,
Улуустарыгар кулуба,
Барыларыгар
- 12040 Баһылык буоланнын,
Тоҕус үйэ туххары
Тулланнаабат тулуурданан,
Халбарыйбат халҕаннан,
Кэлтэрийбэт иэйиэхситтэнэн,
Аһаҕас айыыһыттанан,
Дьоллоох олоҕу олорон,
Санааҕын ситэн,
Сааскын туолан,
Өлөөр, – дэстилэр,
- 12050 Тья бастара
Үмүрүс гынан хааллылар.
Ону истэн баран
Алтан Дьэргэли
Үчүгэйи эттилэр диэн
Үөрэ барбата,
Куһаҕаны эттилэр диэн
Курутуйа барбата,
Үнүүтүн төбөтүн
Чолос гынан көрбүтэ
- 12060 Хайы сахха
Халты салаан,
Дэлби эмэн,
Чупчу оборон барбыттар эбит.
Дьэ, доҕор,
Күөнчү Бөҕө олорбут дойдута
Бу туһунан буолуо диэн,
Быһа таайан,
Булгуччу болҕойон,
Куоһаран-курдарылаан
- 12070 Иннинэн-кэннинэн,
Уһуктаах уот сындыыс курдук,
Өрө көтөн күпсүйэн,
Кэлэн истэҕинэ,
Уһун айан суолун
Усталаах туоратыгар
Үтүө дьыл эргийэн,
Өнг ардах ардаан,

- Благословенной-дивной,
Славной-прославленной
На матери-земле изначальной
Единовластвующим,
Господствующим,
Один прославляясь,
Князью наслег их,
Головой улуса их,
Для жителей всех
- 12040 Главой став,
На девять веков целых
Силу великую обретя,
Стойкость железную обретя,
С защитой божества *Иэйиэхсит*,
С покровителем *Айыысыт*
Жизнь счастливую прожив,
Цели достигнув,
Век свой прожив,
Умри, – сказав,
- 12050 Верхушки леса
С краев в центр стянулись.
 Это услышав,
Алтан Джэргэли
Благословили не подумал,
Не обрадовался,
Покарали не подумал,
Не опечалился,
На лезвие копья
Он резко посмотрел,
- 12060 А они уже
Быстро слизав,
Все высосав
Ушли, оказывается.
 Ну, друг мой,
Страна, где *Кёнчю Бёгё* проживал
Об этом быть может
Вскользь подумав,
Весь во внимании
Превосходя, обскакав,
- 12070 Сзади и спереди
Словно звезда огненная
С шумом вверх взлетая,
Когда сюда летел,
В дороге дальней,
В дороге долгой
Будто год добрый вернулся,
Дождь благодатный пошел,

- Үчүгэй үүнээйи
Үүммүтүн курдук,
12080 Үгүс дьон абыраммыт эбит.
Ол кини буолуо диэн
Аатын ааттаан
Бастаан дорообо,
Ортоку баһыыба,
Кэнники быраһаай,
Сидьинг өлүү сириин,
Нэһи түгэн түгэбин,
Най хаан аартыгын
Усталаах туоратыгар
12090 Үөрүү-көтүү,
Үчүгэй кэпсэл үгүс элбэх этэ.
Сорох өттө моой модуннааҕа,
Эрбэх эрчимнээбэ,
Тарбах талааннааҕа,
Күөнчү Бөҕөнү
Көмүскүү санаабыт
Көрө дьулайан хааллылар.
Тутуспугтарын иһин
Тулуһуо суохтар,
12100 Уһун суол устатын туххары
Кыһыл уот курдук кыбыстан,
Дьукка уу курдук
Куттанан хааллылар.
Алыс да аатыран,
Дьэҕэ да диэлийэн,
Уһулуччу сураҕыран,
Өлүү киһитэ Күөнчү Бөҕө
Олорбут сиригэр,
Өр-өтөр гымматаҕа,
12110 Аллараттан тахсан
Дагдас гына түстэ.
Ол тахсан үнүргү үйэбэ,
Өлөрсө сылдьан
Үлтү тэпсэн кээспит
Өтөбүн үүтүн көрбүтэ
Абааһы уолун балаҕана,
Аһаар энэлэй* баар эбит.
Онно сүүрэн тийибитэ –
Саннын байаатыгар диэри
12120 Таннарны үүнэн түспүт
Алтан куудара
Арыы саһыл астаах
Айталы Куо диэн
Абааһы иппит кыыһа

- Растение цветущее
Словно выросло,
12080 Люди многие ликовали, оказывается.
Это он, – подумав,
Имя назвав,
Поприветствовав,
И поблагодарив,
Потом попрощавшись
Место смерти гадкой,
Дно случая мерзкого,
В пути крови черной,
В пути долгом
12090 Смех и радость,
Молва добрая распространились.
Некоторые с шеей могучей,
С пальцами сильными,
С пальцами умелыми
Кюёнчю Бёгё
Кто защищать думал
Испугались, оробели.
Как бы ни сплотились
Не удержаться,
12100 В дороге дальней
Как огонь алый смутились,
Как вода мутная
Вдруг испугались.
Сильно прославился,
Высоко возвысился,
Сильно возвеличился,
Человек смерти *Кюёнчю Бёгё*
На земле где сам жил,
Долго не задержался,
12110 Из мира Нижнего поднявшись
Неожиданно показался.
Поднялся и в веке минувшем
Когда сражался
Вдребезги растоптанный
На дом заброшенный посмотрел,
Балаган сына абаасы
Часть оставшаяся есть, оказывается.
Туда тотчас подбежал –
До края нижнего лопатки
12120 С отросшими длинными
Кудрями медными,
С волосами красными
Дочь *абаасы* воспитанная
По имени *Айталы Куо*

- Ытыыр-ыллыыр икки ардынан
Кыра собустук,
Кынгый-хангый
Сангалаах олорор эбит.
Ону кэлэн көрбүтэ
- 12130 Кыптыыйдаах кылаабынайа,
Сүүтүктээх сүүмэрэ,
Иन्नэлээх энинтэйэ,
Иистэнньэн бэрдэ буолан
Олороохтуур эбит.
Ыллыыр ырыата,
Туойар тойуга маннык:
– Дьэ-буо,
Бэрт дьон бэдэрдэрэ,
Үтүө дьон төрүөхтэрэ,
- 12140 Ытык дьон ыччаттара,
Орто дойду дьоно,
Айыы киһитэ Алтан Дьэргэли,
Күн киһитэ Көр Буурай
Икки бырааттыы
Төрүөт курдук түбүлээн,
Оһол курдук уолдьаан,
Күрүөлээх күр баайбын өлөрөн,
Ампаардаах халын
Аспын алдьатан,
- 12150 Аймах дьоммуттан,
Аал уоппуттан,
Алаһа дьиэбиттэн,
Абааһы да буоллар аҕам этэ,
Сизэхсит да буоллар
Ийэм курдук ииппитэ,
Аҕалбытын бырааптаан
Уһун илиитинэн
Охсоохтооботоҕо,
Кыһыл табаҕайынан
- 12160 Кырбаабатаҕа,
Кырыы хараҕынан
Кынчарыйбатаҕа,
Уот эмэгэт тылынан
Сангарбатаҕа,
Аҕам оҕонньортон эмиэ
Араардылар,
Ол гынан баран,
Кэһэн кэбиспит
Кэчиинчэлэригэр,
- 12170 Уктан кэбиспит
Угуунньаларыгар,

- Будто плача-напевая,
Тихо и глухо,
Вполголоса
Говорит сидит, оказывается.
Когда посмотреть подошел,
12130 Умелица с ножницами,
Мастерица с наперстком,
Искусница с иголкой,
Она рукодельница
Сидит, оказывается.
Что напевает,
Что воспевает, вот что:
– Джэ-буо,
Потомки лучших,
Отпрыски людей добрых,
12140 Дети уважаемых,
Люди мира Среднего,
Человек айыы Алтан Джэргэли,
Человек солнца Кёр Буурай
Друг другу братья
Словно причину выбрав,
Как увечье приняв,
Богатство мое – скот истребив,
Весь амбар полный
Еды разрушив,
12150 От людей родных,
От очага,
От дома родного,
Пусть и абаасы, но отцом мне был,
Пусть и убийца
Как мать меня растил,
Но как тот, кто привел
Руками длинными
Меня не ударил,
Лапами красными
12160 Меня не бил,
Взгляды косые
Он не бросал,
Языком своим острым
Не обижал,
От отца моего тоже
Отделил,
После этого
На изношенный
Носок-кээнчэ свой,
12170 На всованную
Стельку свою,

- Оллойдоон кээспит
Олооччуларыгар
Холобурдуу көрбөккө,
Холуу санаабакка,
Быраан кээһэн бардахтарына,
Ээ, иэдээн буолуо, оҕолоор!
Иккиттэн биирдэрэ,
Ильдэ баран,
12180 Иистэрин иистэннэрэн,
Имиилэрин имиттэрэн,
Итии күөсэрин бэлэмнэттэрэн,
Ичигэс дьиэлэрин тэриттэрэн
Ильдэ олоролор буоллар
Бэрт буолуо этэ, – диэн
Тылын бүтэрэ илигинэ,
Алтан Дьэргэли
Ыксамар муннаан
Арыы саһыл сыһыафьттан
12190 Хара буруут харытыгар,
Үстэ үөлэн эрийэ баттаан ылла,
Били эрэйдээби,
Эмэхэтин эриэннээн,
Самыытын саадьяфайдаан,
Уорфатын ойуулаан
Кэриэһин этитэ,
Кэбин туоннара турбута.
Ол гынан баран,
Айыы уола Алтан Дьэргэли
12200 Тыл ыйытар этэ:
– Дьэ-буо!
Баһын аҥаара манаас,
Куйахан аҥаара кубафай,
Дьырта ньыламан*,
Күн киһитин күүстээфэ
Көр Буурай бухатыыры
Ханна гыммыккытый,
Билэфин дуо?
Өлбүт буоллафына –
12210 Уңуофун афал,
Тыыннаах буоллафына –
Бэйэтин көрдөр,
Барбыт буоллафына –
Суолун көрдөр,
Чэй, түргэнник! – диэтэ.
Онуоха кыыс киһи ытыы-ытыы:
– Ыта тардый
Ыйан биэриэхпин,

- На растянутую
Обувь короткую
Как ровня не поглядев,
Как ровня не подумав,
Если уйдут бросив
Ээ, беда случится, ребята!
Один из них двоих
С собой забрав,
12180 Все, что шили сшить дав,
Кожу, что мяли, память дав,
Еду горячую приготовить дав,
Очаг теплый обустроить дав
У себя поселили бы
Хорошо было бы, – сказала,
Но пока она не договорила,
Алтан Джэргэли
Гневно терзая
За волосы красные
- 12190 На предплечье черное
Трижды ловко накрутил,
И бедную эту
Сзади напестрил,
Снизу исполосовал,
Хребет разрисовал,
Голосить заставил,
Причитать заставил.
После этого
Сын айыы *Алтан Джэргэли*
- 12200 Расспрашивать начал:
– Джэ-буо!
*Голова наполовину белая,
Темя наполовину белесое*;
Чисто белая,
Силача людей солнца
Богатыря Кёр Буурая
Куда подевали
Ты знаешь ли?
Если же он умер –*
- 12210 Кости мне отдай,
Если же он жив –
Его покажи,
Если же он ушел –
Путь укажи,
Ну, быстрее! – сказал.
И тогда девушка сквозь слезы:
– Меня отпусти
Дорогу укажу,

- Тохтото тардыг
12220 Булан биэриэхпин, – диэбитигэр
Били киһи,
Ыһыктарын кытта кыыс киһи
Сыһыахтыын сырбайан,
Тэллэхтиин тэлээрэн,
Оноолуун төгүрүйэн,
Ол курдук баран,
Түөрт халлаан
Күлүүһэ күлүүстээх,
Тоҕус халлаан
12230 Боробуойа боробуойдаах,
Аҕыс халлаан
Харахата наарбалаах,
Түөрт муннуктаах,
Түөлбэ күөл саха
Онкучах аанын баран,
Күлүүһүн төлөрүтэн,
Боробуойун тоһутан,
Арааматын алдьатан,
Аһарын кытта,
12240 Ээт-татай, оҕолоор!
Күнүнэн үлэспит,
Хонугунан болдьоспут курдук
Көр Буурай бухатыыр
Ууттан уһулу тарпыт курдук,
Соҕотохто,
Үлтү ыстанан табыста.
Ол кэнниттэн,
Орто дойду киһитэ
Тахсыбытын кэннэ,
12250 Көр Буурай бухатыыр курдук киһи
Халын хаххалаах,
Суон дурдалаах буолан баран,
Тоҕо сытыахтара баарай,
Били былыр кэлбит
Орто дойду дьоно
Отут бухатыыр
Олоддьу табыста,
Үөһээ дойдуттан түспүт
Түөрт уон бухатыыр
12260 Бүтүннүү табыста,
Аллараттан тахсыбыт,
Арҕааттан кэлбит
Алта уон бухатыыр
Бары табыстылар,
Алтан Дьэргэли

- 12220 Меня освободи
Его найду, – когда сказала,
Человек наш
Как только отпустил, девушка
Волосами взмахнув,
Платье развеваясь,
Разрез на платье развеаясь,
Так побежала,
Четырех небес
Ключи запертые,
Девяти небес
- 12230 Пробои крепкие,
Восьми небес
Замки крепленные,
С четырьмя углами
Как озеро малое
К дверям ямы подбежала,
Ключи быстро отперла,
Пробои ловко сломала,
Рамы лихо разбила,
И как открыла
- 12240 *Эт-татай*, ребята!
Будто условился,
Будто заранее точно знал
Богатырь *Кёр Буурай*
Словно из глубины вынырнул,
Внезапно
Ловко оттуда выскочил.
И как только
Человек мира Среднего
Оттуда выбрался,
- 12250 Как богатырь *Кёр Буурай*
С щитом надежным,
*С заслоном крепким**,
Зачем им там оставаться,
В старину пришедшие
Люди мира Среднего
Тридцать богатырей
Все из ямы вышли,
Сверху спустившиеся
Сорок богатырей
- 12260 Все из ямы вышли,
Снизу поднявшиеся,
С запада пришедшие
Шестьдесят богатырей
Все из ямы вышли,
Алтан Джэргэли

- Ааҗан көрбүтэ
Бэйэтин убайыныын,
Сүүс отут биир бухатыыр
Субурус гына түстүлэр.
- 12270 Ээ, ол гынан баран,
Орто дойду
Уһун сириһ улаханын
Одуулаан көрдүлэр,
Харахтара сырдаата,
Көхсүлэрэ кэнээтэ,
Үгүс элбэх буолан,
Үөрүү-көтүү буолла,
Үрүө-түрүө бараары гыннылар,
Дойдуларыһ-сирдэриһ булаары.
- 12280 Ол гынан баран,
Үөһэттэн түспүт
Мин аллараттан тахсыбытым диэн,
Балыһан киирэ сатаата –
Батан киирбэтэ,
Суолун атыһыраата,
Аллараттан тахсыбыт
Мин үөһэттэн түспүтүм диэн,
Үөһэ көтө сатаата –
Кыайан көппөтө,
- 12290 Күнүн атыһыраата,
Төннөн түстэ,
Хотуттан кэлбит –
Соһуруу бара сатаата,
Илинтэн кэлбит –
Арҗаа бара сатаата,
Ол аата бу дойдуга
Кэлбиттэрэ бэрт өр буолбут.
Ол туххары
Былыттаах халлаанга быкпатахтар,
- 12300 Күнү көрбөтөхтөр,
Сырдыкка сылдыбатахтар,
Кэлиэхтэриттэн хараһа хаайыыга,
Түүһүктээх түрмэҗэ,
Баһа-атаҗа биллибэт
Баһаан киэн баахтаҗа,
Устата-туората биллибэт
Уһун улахан уһучахха
Сыппыт дьон эбит.
Ол иһин
- 12310 Хотуларыһ-соһурууларыһ,
Илиннэриһ-арҗааларыһ,
Үөһэни-аллараны,

- Всех их посчитал
И вместе с братом своим
Сто тридцать один богатырь
В ряд стройный выстроились.
- 12270 Ээ, после этого
Мира Среднего
Просторы его земли
Вокруг посмотрели
И глаза посветлели,
И дышать легче стало,
И они все вместе
Ликовать начали,
В путь отправиться захотели,
Чтобы земли родные найти.
- 12280 После этого
Кто сверху спустился
Что снизу поднялся твердить начал,
И спуститься попытался,
Не получилось,
Дорогу не узнал,
Кто снизу поднялся
Что сверху спустился твердить начал,
И взлететь попытался,
Но не удалось,
- 12290 Солнце чужим показалось,
Назад спустился,
А кто с севера пришел
К краю южному устремился,
Кто с востока пришел
К краю западному направился,
Видимо, на земле этой
Они долго очень пробыли.
В те дни они
Из ямы совсем не выходили,
- 12300 Солнце не видали,
И на свете не бывали,
Как сюда попали в тюрьме темной
В тюрьме плесневелой,
Бездонной, бесконечной
В вахте громадной,
Неизмеримой, неизвестной
Глубокой яме большой
Они лежали, оказывается.
Потому
- 12310 Где север, где юг,
Где восток, где запад,
Где здесь верх, где здесь низ,

- Үрүнгү-хараны,
Үчүгэйи-куһаҕаны,
Үлэни-хамнаһы,
Үрдүкүнү-анныкыны
Билбэт буолбут дьон
Тахсан кэлээхтээтилэр,
Үүрүү сылгытын курдук
- 12320 Үмүөрүһэн турдулар,
Баартыйа оҕуһун курдук
Батыгыраһан турдулар.
Ол турдаختарына,
Күн киһитин күүстээҕэ,
Көр Буурай бухатыыр
Өр-өтөр буолтун иһин,
Өйүн сүтэриэх киһи буолуо дуо?
Аартыктарын арыһан,
Суолларын тобулан,
- 12330 Ыйан-кэрдэн биэртэлээтэ.
Онуоха бука бастаан,
Үлүгэрдээх үс бииһин уһуттан,
Үөһэттэн түспүт,
Түөрт уон бухатыыр
Саамай баастыгнара
Бараары туран
Саманнык диэн сангалаах этэ:
– Дьэ-буо, доҕор,
Агдатыттан быралаах,
- 12340 Аһыныылаах айыы киһитэ,
Көхсүтгэн тэһииннээх
Көмүскэстээх күн дьоно,
Көр Буурай бухатыыр
Харанаттан таһааран,
Сырдыгы көрдөрөбүн,
Үөһэттэн түһэр күммэр
Ойоҕум оһоҕостоох хаалбыта,
Түспүтүм түөрт уон сыл буолла.
Отут тоҕус саастаах
- 12350 Оҕо баар буолуохтаах,
Уолун-кыһыһын
Отойдуу билбэппин,
Ол оҕобун даҕаны үөрэтиэҕим,
Бэйэм да билиэҕим:
Орто дойду
Омунукуун аймағын,
Отут биис ууһун
Дьонуттан-норуотуттан
Сир сиксигэр,

- Что черное, что белое,
Что хорошо, что плохо,
Что такое работа,
Что верхнее, что нижнее
Совсем позабыв,
Из ямы этой вышли,
Словно скот отогнанный
- 12320 Скучились, столпились,
Будто бык партийный они
Все шумно расположились.
В момент этот самый
Сильный из людей солнца
Богатырь *Кёр Буурай*
Пусть и долго здесь пробыл,
Разве забыть мог?
Всем перевалы открыл,
Дорогу указал,
- 12330 Помог и посоветовал.
И тогда самым первым
Из племени трех родов ужасных
Сверху пришедших
Сорока богатырей
Силач самый лучший
Перед уходом
Вот мысли такие сказал:
– *Джэ-буо*, друг мой
С веревкой на груди
- 12240 Человек *айыы* милостливый,
С поводьями на спине
Люди солнца добрые,
Богатырь *Кёр Буурай*
Из темноты нас вынес,
Свет дневной нам показал,
В день, когда я спустился
Жена беременная там осталась,
С тех пор сорок лет прошло.
Тридцати девяти лет
- 12350 Ребенок должен быть,
Мальчик или девочка
Я совсем не знаю,
Того ребенка своего научу
Да и сам знать буду:
Мира Среднего
Рода *Омунукуун*
Тридцати племен
Людей и народа
На кромке земли,

- 12360 Халлаан кыраайыгар,
Дойду улаҕатыгар,
Муора муннугар,
Байҕал баһыгар тиксэн хаалан,
Былаҕайга былдьатан,
Оһолго уолдьаан,
Төрүөккэ түбэхэн
Өлөөрү сытар баар буоллабына,
Өрүһүйэр буолаарын диэн,
Үтүө дьоммун үөрэтиэм,
- 12370 Бар дьоммун санарыам,
Баскытыттан атаххытыгар диэри
Баһаан баһыбаларын,
Кэнники быраһаайдарын, – диэн баран
Үөһэ көтөн күүгүнэстилэр.
Онтон кэлин,
Онуоха көҕүйэн,
Орто дойду дьоно
Төрөөбүт сирдэригэр
Төһөнөөрү туран,
- 12380 Бастын бухатыыр
Манньык диэн сангалаах этэ:
– Дьэ-буо, доҕор,
Көмүскэстээх
Күн улууһун күүстээбэ,
Аһыныылаах
Айыы улууһун атамаана,
Көр Буурай,
Өлөр тыыммытын
Өрүһүйбүккэр,
- 12390 Быстар тыыммытын
Быһаабыккар,
Суон тулуур,
Халын хаһа буолбутун иһин,
Кэтэр кэнэбэс,
Хотор хойут,
Бар дьонго махтаныхпыт,
Үтүө дьонго өһнүөхпүт.
Мин бу дойдуга
Бастаан кэлэрбэр,
- 12400 Ойоһум оһоһостоох хаалбыта,
Уолун-кыһын
Олох билбэппин,
Сүүрбэ тоһустаах оҕо баар буолуо,
Ол оҕобор да этиэбим,
Онтон кэнники
Бэдэрбин да үөрэтиэм,

- 12360 На краю неба,
В конце самом страны,
В уголке моря,
Если на истоке моря
Несчастье случится,
В беде окажется,
В засаду угодит и
На волоске от смерти кто будет,
Чтобы помогали, скажу,
Людей добрых научу,
- 12370 Людям родным скажу,
От макушки до кончиков пальцев
Вас мы благодарим,
И с вами мы прощаемся, – сказав,
Они быстро вверх полетели.
А после же,
Речью этой увлекшись,
Люди мира Среднего
Перед возвращением
В края родные
- 12380 Богатырь лучший
Вот о чем он громко сказал:
– Джэ-буо, друг мой
Милостливый
Сильный из улуса солнца,
Жалостливый
Атаман улуса айыы,
Кёр Буурай
От смерти неминуемой
За то, что уберег,
- 12390 Жизни наши
За то, что спас,
Защитником,
*Щитом надежным** за то, что был
В будущем,
Со временем
Людей поблагодарим
Людей добрых озолотим.
Я в страну эту
Когда пришел,
- 12400 Жена беременная там осталась,
Мальчик или девочка
Я вовсе не знаю,
Двадцати девяти лет ребенок должен быть,
Ребенку этому скажу
После этого
И наследников научу,

- Бичаттарбар да ыаһахтыам:
Көр Буурай бухатыыр
Сылдъар сырыытыгар,
12410 Айанныыр айаныгар
Усталаах туоратын туххары,
Хайдах сылдъарыгар
Хараххытын-кулгааххытын
Кини туһугар
Кэбиһэр буолун диэн этиэҕим,
Барыбыт
Бар дьонго махтаныахпыт,
Дурукпут
Үтүө дьонго өгнүөхпүт*.
12420 Бастаан – баһыыба,
Кэнники – быраһаай, – диэн баран,
Баран хааллылар.
Аллараттан тахсыбыт
Алта уон бухатыыртан
Бастын атамааннара
Түһээри туран,
Эргиллэ хайыһан,
Эмтээх тылы этэ турбута:
– Айыы киһитин ааттааҕа,
12430 Күн киһитин күүстээҕэ
Көр Буурай бухатыыр,
Дьэ, ноко,
Бу дойдуга кэлэрбэр,
Эмээхсиним хат хаалбыта,
Тахсыбытым
Алта уон сыл буолла,
Биэс уон тоҕустаах уол дуу,
Кыыс дуу баар буолуо,
Мин эмиэ этиэҕим,
12440 Бар дьоммор
Барытыгар махтаным,
Үтүө дьоммор
Бүтүннүүтүгэр үөтүөм:
Кэтэр кэнэҕэс,
Хотор хойут
Абааһы аймаҕыттан
Айыы сиригэр
Ааннаан тахсар
Баар буоллаҕына,
12450 Сабарай уллунгахпынан
Саба үктүөҕүм,
Өлүү сириттэн күн сиригэр
Күөмчүлүү тахсаары

- Потомкам своим сообщу:
Богатырь *Кёр Буурай*
Куда направится,
12410 И куда отправится
От начала до конца,
Пути его долгого
Глаз ни на миг не спускайте,
И ради него
Уши наострите им скажу,
И все мы
Людей поблагодарим,
Друг ты наш,
Людей добрых озолотим.
12420 Сперва – спасибо,
А после – прощай, – они сказав,
В путь отправились.
Снизу поднявшихся
Шестидесяти богатырей
Атаман лучший самый
Перед дорогой
Сказать обернулся
И речь целебную говорить начал:
– Лучший из племени *айыы*,
12430 Сильный из людей солнца
Богатырь *Кёр Буурай*,
Ну, сынок,
Когда в мир этот пришел
Жена-старуха на сносях осталась,
С тех пор прошло
Шестьдесят лет долгих,
Пятидесяти девятилетний мужчина
Или женщина должна быть,
И я тоже скажу,
12440 Родных всех
За все поблагодарю,
Людям добрым
Всем без остатка велю:
В будущем,
Со временем
Из племени *абаасы*
На землю *айыы*
Вдруг кто-нибудь
Подняться решит,
12450 Ступнями огромными
Быстро растопчу,
Из мира смерти в мир солнца
Обижать, притеснять

- Күрээн кэлэр баар буоллагына,
Түүлээх табаҕайбынан
Төптөрү охсуоҕум.
Хойут да буолтун иһин,
Биир үтүөн оннугар
Бизс үтүөнэн төлүөхпүт,
12460 Бастаан – баһыыба,
Кэнники – бырастыы, – диэн баран,
Бара турбуттар.
Бу дьоннор
Бу курдук этэн,
Үс аҥы
Үрүө-түрүө барбыттарын
Үһүөн өйдүөн көрөн хааллылар.
Урукку-хойукку өттүгэр
Убайдыы-бырааттыы
12470 Олус улаханник
Билсибэтэх дьон этилэр,
Алтан Дьэргэли
Убайын утары көрбүтэ:
Кирдик даҕаны,
Сиилинэй киэптээх,
Бухатыыр мосуоннаах,
Күүстээххэ көрүллүөр,
Атамаанга ааҕыллыар
Сөптөөх киһи эбит
12480 Көстөр дьүһүнэ.
Көр Буурай быраатын диэкки
Аллараттан ааҕа көрдөбүнэ,
Бу киһи
Алын өттүнэн мадыаҕар,
Ортотунан модьу,
Үрдүнэн нүксүгүр,
Кирдик даҕаны,
Үчүгэй дьүһүннээх киһи эбит.
Абааһы сиригэр
12490 Аатырыан аатырбыт,
Дьолту дойдутугар
Сураҕырыахха сураҕырбыт.
Көр Буурай быраатын диэкки
Былчаччы көрдө,
Ыллаан ырдьайда,
Туойан доргутта:
– Дьэ-буо, доҕор,
Дьэ, нокоо!
Бачча былааннаах дойдуга,
12500 Атым эрэйдэнэн,

- Вдруг кто тайком подняться решит,
Лапами лохматыми
Обратно приведу.
Пусть и запоздало
Одно добро твое
Пять раз добром отплатим,
12460 Сперва – спасибо
А после – прощай, – они сказав,
В путь отправились.
Люди эти
Слова прощальные сказав,
В три стороны
Как расходятся
Втроем им вслед смотря, стояли.
Раньше, до момента этого
Как братья родные
12470 Тесно и близко
Они вовсе не общались,
Алтан Джэргэли
На брата старшего посмотрел:
Действительно ведь
С телом крепким,
С мощью богатыря,
Коих к силачам относят,
В коих атамана видят
С видом человека
12480 Он оказался.
Кёр Буурай на брата младшего
Снизу вверх внимательно посмотрел,
Так этот
В части нижней кривоногий,
В части средней крепкий,
В части верхней сутулый,
И вправду
С внешностью хорошей он человек, оказывается.
На земле *абаасы*
12490 Громко прославился,
На земле *Джолту*
Имя его громко прогремело.
Кёр Буурай на брата своего
Глаза выпучил,
Песню затянул,
Напевать начал:
– *Джэ-буо*, друг мой,
Ну, *нокоо!*
В мир этот
12500 Конь мой еле попал,

- Бэйэм эрэйдэнэн кэлбитим,
Ол гынан баран,
Илии тутуура,
Өттүк харата суох
Төन्नөрүм түктэри диэн
Санааҕар тутуобун.
Манна мин эйигин
«Өлөөрү гынным,
Өрүһүйэ тарт» диэн
- 12510 Үөгүлээбэтэҕим,
«Быстаары гынным,
Быһыы тарт» диэн
Ыңгырбатаҕым.
Мин обургу,
Бачча былааннаах дойдуга
Айан суолун батыһан,
Атахпын эрэйдээн,
Аһаан-таннан
Төन्नөөрү кэлбэтэҕим,
- 12520 Баран ырааҕы булаары,
Охсуһан күүстээҕи көрдөөрү,
Өлөрсөн үчүгэйи булаары,
Күүс былдыһан,
Күөн көрсөн
Төन्नүөм диэн кэлбитим.
Ол кэлэн баран,
Санаабыт санаабын
Толорбокко турабын.
Эн айыы киһитин
- 12530 Атамаана эбиккин,
Күн киһитин
Күүстээбэ эбиккин,
Санаан туолбут,
Сонорун туксубут,
Соргун үрдээбит,
Солоҕойун улааппыт.
Ол быһыытынан
Өстөөххүн өлөрөн,
Дьяныардааххын дьякыйан,
- 12540 Санаан кэлбиккин сарбыян,
Истэн кэлбиккин иччитэхтээн,
Сураан кэлбиккин
Суох гынан турдаҕын дии.
Чэй, эрэ,
Бу аан дойду иччитэ
Алайдаан Куо ийэлээх,
Улуу дойду иччитэ,

- Я через страдания пришел,
Однако же
Без кледи в руках,
Без груза в боках*
Что негоже уехать
Ты не переживай.
На землю эту я
«Умираю,
Спаси меня» словом
12510 Крича, не зазывал,
«Погибаю,
Помоги мне»
Не умолял.
Я молодец
В мир этот
По дорогам дальним
Ноги беспокоя,
Ради еды-одежды
Вовсе сюда не пришел,
12520 А чтобы далеко найти,
Сражаясь, силача находить,
Смертью хорошее обнаружить,
С сильным биться,
С могучим драться
На землю эту пришел.
А попав сюда
Я задуманное
Еще не воплотил.
Ты людей айыы
12530 Атаманом являешься,
Людей солнца
Силачом являешься,
Мысли претворил,
Что искал нашел,
Счастье удвоил,
Беспечность увеличил.
И поэтому
Врага уничтожил,
С упорным расправился,
12540 Что подумал сокрушил,
Что услышал опустошил,
Что разузнал
Искоренив тут стоишь.
А ну-ка,
Дух-иччи вселенной этой
С матерью Алайдаан Куо,
Дух-иччи страны великой

- Туспа баай тойон аҗалаах,
Аҗыс былас
- 12550 Алтан куудара суһуохтаах
Айталы Куо диэни
Абааһы уола Күөнчү Бөҗө
Ииппит кыыһын ильдэ бар,
Ол бардаххына,
Миигин убайым диир буоллаххына,
Бииргэ төрөөбүппүн
Билинэр буоллаххына,
Абааһы аймаҗа
- 12560 Арсаан Дуолай аҗа ууһуттан
Араҗанһын аан дойдугун бул.
Мин тийиэхпэр диэри
Мин күрүөлээх
Күр баайбын көрөн,
Ампаардаах
Халыг аспын харабыллаан,
Иэримэ дыиэбин иччилээн,
Аал уоппун оттон,
Аймах дьоммун
Аһатан олоҗ эрэ!
- 12570 Мин киһи
Кэлбит суолбунан төннөрбүн
Кэрэйэн турабын,
Иирээннээх-илбистээх,
Илин халлаан энгээринэн,
Сиксигинэн эргийиэм,
Хоптоох-хоһуулаах,
Куордаах дьайдаах
Хоту халлаан
Хонкуйар кулугутунан,
- 12580 Кубулуйар улаҗатынан
Куоһаан айанныам.
Алдьархайдаах-араскааттаах,
Аргьардаах-сугулааннаах,
Аптаах-кубулҗаттаах,
Арҗаа халлаан
Анараа энийэтинэн,
Атах дойдуларынан
Аһара түһэн
Айаннаан кэлиэҗим.
- 12590 Дьэ, оҗолоох сэгэрим,
Быралҗаннаах бырах муора
Быдан ыраах бырастыы,
Бырастыы, – диэтэ.
Ону истэн баран

- С отцом *Тусна баай тойон*,
Восьмисаженной
- 12550 Медной косой кудрявой
Айталы Куо, кого
Отпрыск *абаасы Кюёнчю Бёгё*
Воспитывал, уведи,
И когда уйдешь,
Если братом меня считаешь,
Если родным меня
Ты и вправду признаешь,
От рода *абаасы*
И от племени *Арсан Дуолай*
- 12560 Уходи и дом родной найди.
До того, как я приду
За богатством
Несметным присмотри,
В амбаре
Достаток немалый охраняй,
Очага моего хозяином стань,
Огонь мой разведи,
Родных моих
Накорми и напои!
- 12570 А вот я
Путем тем же вернуться
Не решаюсь,
Кровавого-жестокое
Неба восточного краем,
Угол обходить буду,
С преградами
И с нечистью
Неба северного
По засову склоненному,
- 12580 По лживому краю лукавому
Продолбив, пройду.
С бедствиями-раскатами,
Со сквозняками и сугланами,
Нечистого-лживого
Неба западного
Со стороны противоположной,
По землям нижним
Вниз спускаясь
На родину приду.
- 12590 Ну вот, брат ты мой родной,
Огромное море бездонное
На веки вечные прощай,
Прости, – он сказал.
Это услышав

- Айыы киһитэ Алтан Дьэргэли
Ырыа ыллаан,
Тойук туойан,
Тыл этэ,
Өс кэпси турбута:
12600 – Дьээ-буо!
Тойон убайым, Көр Буурай,
Төрөөбүт төрүт дойдугуттан,
Иитилибит ийэ сиргиттэн,
Эрдэттэн тэриллэн,
Уруккуттан онгостон
Кэлэн барангың,
Бэлэми аһаан,
Биздэрэнэн саахтаан,
Мэндэй тэбэ* сыппыккын,
12610 Көхсүн эрэ күскэгэр эбит,
Күүлэй мэник эбиккин,
Күөл мундута,
Күскэмдэ табата,
Күөл акаары,
Санның дардайбытын аанһа
Алай балыга,
Тайҕа табата,
Тангара кыыла,
Даан акаары эбиккин.
12620 Ол иһин да Күөнчү бухатыыр
Буруйа суоҕу буруйдаан,
Айыыта суоҕу айыылаан,
Харанга хаайыыга,
Түүнүктээх түрмэҕэ
Тоҕо түһэриэй?
Кыһын тыппыккын,
Оҕотун кытта оонньообуккун,
Балтын марайдаабыккын,
Ол иһин түрмэҕэ түһэрбит,
12630 Аһын үчүгэйн эн аһаабыккын,
Тангаһын үчүгэйн тангыбыккын,
Охсуһа сорумматаххын,
Утуйа сыппыккын.
Ол гынан баран,
Сааппаккын даҕаны,
Айталы Куо санаһым буолуохтаах,
Ону миэхэ ойох биэрэҕин дуо?
Ити тылгын иэстээри гынабын,
Урут төрүүн
12640 Уллун алдыаппытым,
Эрдэ төрөөн

- Человек айыы Алтан Джэргэли
Песню запел,
Тойук напел,
Сказывать,
Рассказывать начал:
- 12600 – Джэ-буо!
Брат мой старший, Кёр Буурай,
Из страны родной, где сам родился
Из земли родной, где вырос,
Подготовившись,
Заранее собравшись
Ты сюда пришел,
Готовым лакомясь,
Ведами испражняясь,
Праздно-весело ты жил,
- 12610 Только спина твоя полная,
А сам шалун бездельник,
Гольян озера,
Олень Кюскэмдэ,
Дурак бездонный*,
Хоть плечи твои вдутые
Рыба глупая,
Олень таежный,
Зверь божий,
Дурак полный, оказывается.
- 12620 Вот почему Кюёнчю богатырь
Невиновного обвинив,
Безгрешного оклеветав,
В темницу глухую,
В тюрьму свою гнилую,
Почему бросит?
Дочь его обидел,
С ребенком его ты играл,
Сестру его замарал,
Поэтому в тюрьму посадил,
- 12630 Еду лучшую со стола его ты ел,
Одежду его лучшую ты носил,
Драться даже не пытался,
Только лежал и спал.
И после этого
Даже не стыдишься,
Айталы Куо невестка моя должна быть,
А ты мне в жены ее выдашь?
Я за это с тебя спросить хочу
Тем, что раньше родился
- 12640 Ты не задавайся,
Тем, что старше меня

- Этэрбэс алдыаппытым диэн олус улаатыма!
Былыргы дьылга,
Урукку үйэбэ
Биһиги ийэбит-аҕабыт
Тыыннаахтарын баттаһан,
Астарын баһын аһаан,
Танастарын бастынын таннан,
Үптэрин үтүөтүн ылан,
12650 Үтүөмсүк буола таарыйа,
Судун халлаан сууттара
Олус өйдөөх киһи диэн,
Орто дойдуга
Олохтообуттарынан
Олус улаатыма, нохоо! – диэтэ.
Ол гынан баран,
Убайыгар утары сүүрэн тийдэ.
Уолугуттан тутан ылаары турдагына,
Көр Буурай бухатыыр
12660 Күлүм аллайан баран,
Киэр хайыста,
Ол гынан баран,
Бэттэх көрдө,
Мичик гынна:
– Дьэ, нохоо!
Дьон этэрэ,
Кырдыаҕас холобура,
Син сөп түбэхэр эбит.
Ыгым уордаах,
12670 Ыксамар хааннаах,
Ыйыллаҕас өйдөөх
Киһи диэбиттэрэ.
Киэн киһи эбиккин,
Ээ... кэнээрийи,
Уһун киһи эбиккин дии,
Уһаарыйы.
Хайа, нохоо,
Ааппыт алдыаны,
Сурахпыт барыа.
12680 Айыы дьоно,
Икки бырааттыы
Омук сиригэр кэлэн,
Охсуһа тураллар үһү диэн,
Холун этин холобурдаан,
Буутун этин муунталаан
Күүс былдыаһыах,
Күөн көрсүөх буоллаххына,
Тоҕус халлаан туорайа

- Ты мною помыкать не думай!
Во времена давние,
В столетии прошлом
Мать и отец наши родные
Пока еще живы были,
Едой лучшей лакомился,
Одежду их лучшую носил,
Богатство их ты получил,
12650 Над тобой смилостивившись
Судьи неба верхнего
Что ты умный, подумав,
В мир этот Средний
Тебя обосновали
Этим не кичись, *нохоо!* – сказал.
После этого
К брату старшему тотчас он подбежал.
Когда за ворот схватить его собирался
Богатырь *Кёр Буурай*
12660 Ему улыбнувшись
Отвернулся,
После этого
Развернулся,
Улыбнулся:
– *Джэ, нохоо!*
Говорили
Лучший из старейших,
Вправду, оказывается.
С яростью спешной,
12670 С кровью горячей,
С нравом напористым
Человек сказали.
Человек ты добрый, оказывается,
Ээ... успокойся,
Человек ты спокойный, оказывается,
Угомонись.
Ну что, *нохоо,*
Имя славное запятнаешь,
Имя доброе опозоришь.
12680 Люди *айыы,*
Двое братьев
Что на земле чужой
Драку буйную устроили, скажут,
Руками мускулистыми,
Ногами широкими,
Коль тягаться,
Соревноваться хочешь,
Девяти небес поперечина

- Луом тимир баар,
12690 Ону ылан маста тардыһыах,
Ингирдээх-ингиирэ суох
Онно биллиэҕэ.
Аҕыс халлаан ыпсыытыгар,
Аан дойду
Акалаатын онорооччу
Аҕыс баабый бухатыыр
Сир халлаан туруоҕуттан уһаммыт
Сэттэ сүүс сэттэ уон сэттэ бууттаах
Мэрилиир таас кыстыга баар,
12700 Ону баран көтөҕөн көрүөх.
Ингиир үчүгэйэ
Тардыһыыга биллиэхтээх,
Сис күүһэ көтөҕүүгэ
Көстүөхтээх, – диэбитэ.
Онуоха Алтан Дьэргэли
Бэрт судургу киһи буоллаҕа,
Киһи эттэҕинэ өйдүү биэрдэ,
Кирдик, сааттаах быһыы
Буолсу диэн баран,
12710 Тоҕус халлаан
Тулуур тимирин
Туура тардан кэллэ:
– Дьэ, эрэ, тардыһыах даҕаны, – диэбитэ.
Көр Буурай көрөн баран,
Күлүм аллайда,
Олоро түстэ,
Ол тимири
Ылгын тарбаҕар кыбытта:
– Кэл, маны, тардан ыл, – диэбитэ.
12720 Быраата баран
Сэттэ халлаан билтэҕин ылла,
Икки атаҕар тэбиилик уурда,
Ити курдук олоро түстэ,
Тэбинэ-тэбинэ тарда сатаата,
Убайын ылгын тарбаҕын
Ууннары тардан,
Тимирин ыла сатаан кэбистэ.
Дьэ, доҕоор,
Бэри бэркиһээтэ,
12730 Мары махтайда,
Сүөм төнүннэ,
Тааҕыган да сылдьан
Дьаабыланар эбиппин,
Көтүүн* да сылдьан
Дьүһүлэнэр эбиппин диэн,

- Лом железный есть,
12690 Его возьмем и потягаемся
Кто жилистый, а кто нет
Там и узнаем.
На стыке восьми небес
Мира
Основание устанавливающие
Восемь богатырей крепких
С зарождения неба-земли мастеров
В семьсот семьдесят семь пудов
Наковальня каменная есть,
12700 Пойдем, поднять его попробуем.
Мышцы крепкие
В состязании познаются,
Сила спины в поединке
Познается, – сказал.
На что *Алтан Джэргэли*
Человек довольно простой,
Что услышал тотчас быстро понял,
И вправду, дело постыдное
Будет подумав,
12710 Девяти небес
Подпорку железную
Выдернув, подошел:
– Ну, давай, потягаемся, – ответил.
Кёр Буурай это увидев,
Улыбнулся и
На землю упал,
Железо это
Мизинцем он крепко зажал:
Иди, это отними, – сказал.
12720 Брат пошел к нему
Семи небес перекладину взял,
Под ногами подпорку положил,
После на землю сел,
Упираясь, перетянуть пытался,
Брата своего мизинец
Вытянул-растянул,
Железо отнять пытался.
Ну, друг мой,
Очень удивился,
12730 Сильно опешил,
*На пядь вернулся**,
Понапрасну
Я бесчинствую,
Нерешительный
Хулиганил и буйствовал,

- Алтан Дьэргэли
Түс маһа түгнэһиннэ,
Ийэ маһа ингнэһиннэ.
Убайын диэксэ тэһэ көрдө:
- 12740 – Эн манна,
Бачча күүстээх аата,
Түүнүктээх түрмэни,
Харанга хаайыыны
Тугун таптаан сыппытыңый?
Күп Күөнчү Бөҕөнү
Сүүһүн охсон,
Сүннүн анһан,
Өр гыммакка
Өлөрө охсон
- 12750 Кээспитин буоллар,
Мин кэлэн
Бачча дойдуга
Эрэйдэниэм суох этэ,
Үйэбиттэн үйэ көбүрээтэ,
Сааспыттан саас сарбылынна,
Өлүтэли да сыстым, – дии олорбута.
Онуоха убайа Көр Буурай
Элбэх киэнник эпипэттээтэ,
Уһун синһыгэстик хоруйдаата:
- 12760 – Дьэ, нохоо!
Былыргы дьылга,
Урукку үйэҕэ,
Мин дойдубуттан тураары,
Бар дьоммун ыңгыртаан,
Кэриэспин этэ олордохпуна,
Кэлэн барбыккын билэҕин дуо?
Ол кэлэн туох диэбиккин
Өйдүүгүн дуо?
Баай ыал оҕотун курдук
- 12770 Бардам ыһахтаах,
Тот ыал оҕотун курдук
Тортук тойуктаах этин ээ,
Онтугун билинэҕин дуо?
Ити этэр сиргэр
Сүүс отут бухатыыр
Баҕар өллүн,
Ону ирдэһимэ,
Ол кэриэтин
Ойохто ыл,
- 12780 Олоххун онгоһун, – диэбитин дии.
Хоту халлаан
Хонкуйар кулугутугар

- Алтан Джэргэли*
Древо чести свалилось,
Древо славы наклонилось.
На брата *насквозь посмотрел**:
- 12740 – Ты вот здесь,
Когда сильный такой
В тюрьме плесневелой,
В темнице глухой
Почему так долго лежал?
Если бы *Кюёнчю Бёгё*
В лоб ударив,
Шею сломав,
Долго не возясь,
Сразу убил бы,
- 12750 Освободился,
Я сюда
В страну такую
Не пришел, не страдал бы,
Из века моего век отняли,
Из года жизни год вычли,
Чуть не умер, – сидел говорил.
И тогда брат его *Кёр Буурай*
Речь свою длинную начал,
Ответ свой долго ждать не заставил:
- 12760 – *Джэ, нохоо!*
Во времена давние,
В столетии прошлом,
Когда в путь отправиться решил
Всех родных пригласил,
Сидел и завет свой им оставлял,
Туда ты приходил, знаешь ли?
И придя, что ты сказал
Помнишь ли?
Будто отпрыск богатых
- 12770 С забавой дерзкой,
Как дитя зажиточных
С песней своевольной ты был,
Теперь это признаешь ли?
Ну и пусть в стране той
Сто тридцать богатырей
Может умрет,
Их не ищи,
Вместо этого
В жены бери
- 12780 Жизнь свою устрой, – тогда сказал ведь.
Неба северного
На оси склонившейся

- Кырыылаах сутуруктаах,
Кылааннаах үнгүүлээх,
Кырыыстаах тыллаах
Кыыс Кыыдаан бухатыыр
Кыыһынан кырдыаары гынна,
Ону кыайан аҕалан,
Кыбынан утуйан,
12790 Кытта кырый диэбитин.
Соҕуруу барангын,
Өлөөрү сытангын,
Өрүһүй диэн үөгүлээтэххинэ,
Өлө иликкинэ тийийэм,
Өрүһүйүөм кэриэтин,
Өлөрө охсон кэлиэм диэбитин.
Быстаары гынным,
Быраатым кэлэн быыһаа диэтэххинэ,
Быста иликкинэ тийийэм,
12800 Быыһыам кэриэтин,
Быһа тардан төннүөм диэбитин.
Ол тылларгын билинэҕин дуо?
Ону улаханлык саныбын,
Оччоттон баччаанга диэри,
Айыыгын-абааһыгын да
Билбэккэ хаалтым.
Итинник үлүгэр
Иннигэстээх тылы
Ирдэһиэхпин баҕарар этим,
12810 Көлөбүн эрэйдээн,
Күммүн бүтэрэн,
Көрдүү сылдыахтааҕар,
Көһүппүтүм ордук диэн
Санаан сыппытым,
Ол санаам хоту
Кэлэн биэрдэҕин ити,
Билигин, дэ, биллим.
Иккиһинэн буоллаҕына,
Күөнчү Бөҕө
12820 Сүүс отут бухатыыры
Ханна ҕыммытын
Миэхэ тоҕо этиэҕэй,
Ыйыппытым да иһин,
Ол иһин бастаан,
Атамааны арсыынныыр,
Буруйдаағы муунталыыр
Муннаах мусхаллаах
Буолунай дьяамата,
Сэттэ уон дьиибэтэ,

- С кулаком граненым,
 С копьем острым,
 С языком проклинаящим
 Девушка-богатырь *Кыыс Кыыдаан*
 Не став женой стареет,
 Ты иди, победи ее,
 С нею на кровать ляг,
 12790 И состарься ты сказал.
 Если в краях южных
 На волоске от смерти
 Тебя выручить умолять будешь,
 Чем до смерти твоей прийти,
 Чем тебя спасти
 Лучше сам тебя убью мне сказал.
 Если «Умираю,
 Братец, приходи, меня спаси» скажешь
 Чем до гибели твоей успеть,
 12800 Чем тебе помочь,
 Сам погублю и уйду сказал.
 Слова эти ты признаешь ли?
 Об этом много я думаю,
 С тех самых пор до сегодня
Айыы ты или *абаасы*
 Так и не узнал.
 За эти наглые
 Слова бесстыжие
 Я с тебя спросить хотел,
 12810 Но чем коня мучать,
 Дни потратить,
 Тебя искать пойти,
 Лучше тебя подожду
 Тогда подумал,
 И как я хотел
 Ты сам ко мне явился,
 И сейчас я узнал.
 А во-вторых,
Кюёнчю Бёгё
 12820 Сто тридцать богатырей
 Куда подевал
 Почему же мне скажет,
 Даже если спросил бы,
 Потому, сначала
 Что атамана в аршин мерит,
 Виновного в фунт мерит
 С муками-бедами
 Яма большая,
 Семьдесят странностей,

- 12830 Ағыс уон албаһа,
Тоғус уон
Кубулҕата ханна баарын,
Ону билээрибин,
Абын хаайан,
Кубулҕатын уга олорор сиригэр,
Эйигин да
Кэлиэ диэбэтэҕэ буолуо,
Миигин да
Күөрэйэн тахсыа диэбэтэҕэ биллэр.
- 12840 Абын ампаарыгар,
Кубулҕатын хонтуоратыгар
Киирэн тағыстаҕым ити дии.
Хара бастаангыттан
Хайа охсон,
Хампы тутан
Өлөрөн кээспитим буоллар,
Сүүс отут бухатыыры
Хантан даҕаны
Булан ылбат этим.
- 12850 Эрэйэ суох ирдэстэҕим ити,
Буруйа суох буоллаҕым бу.
Сиикэйи сэлэргээмэ,
Сымыйаны ыһахтаама,
Хаалары сангарыма,
Айыыһыт сиэнин,
Айыы кыыһын
Айталы Куону хаалларыма,
Ильдэ бар, эйиэхэ сөп буолуо,
Нохоо! — диэбитэ. —
- 12860 Ойох ыларга,
Олох олорорго,
Оҕо төрөтөргө,
Олус байарга
Отой дуу наадыһаппын.
Былыргыттан быйылга диэри,
Уруккаттан бүгүнгэ диэри,
Биһиги дойдуга
Соҕурууттан соппон салгын
Хонон ааһар этэ,
- 12870 Ону кураанахтаатым.
Илин диэккиттэн
Идэмэрдээх салгын*
Иннэн ааһар этэ,
Ону иччитэхтии барыам,
Хоту диэккиттэн
Холуон салгын

- 12830 Восемьдесят уловов,
Девяносто
Хитростей где находятся
Чтобы разузнать,
Чары спрятав,
Коварство свое где прячет,
И, что ты
Придешь не подумал, наверное,
И, что я
Объявлюсь не подумал, наверняка.
- 12840 В амбаре колдовства,
В конторе его изворотов
Так побывал.
С начала самого
Если расколел,
Если раздавил,
Если убил и прикончил бы,
Сто тридцать богатырей
Нигде бы их
И найти я не смог.
- 12850 Так с легкостью отыскал-разыскал,
И вины у меня никакой нет.
Попусту не говори,
Ложное тут не рассказывай,
Нелепицу не неси,
Внучку *Айыысыт*,
Дочку *айыы*
Айталы Куо тут не оставляй,
С собой заberi, тебе пойдет
Нохоо! — сказал он. —
- 12860 Женильба удачная,
Жизнь долгая на земле,
Дети-потомки,
Богатство несметное
Мне не нужны.
Со времен давних до года этого,
Со времен былых до дня этого,
На земле нашей
С юга воздух неважный
На ночь оставался,
- 12870 С этим я покончил.
С краев восточных
Воздух болезненный
Тут задерживался,
Уничтожить это пойду,
С земель северных
Воздух дурной

- Хонуктаан ааһар этэ,
Ону эмиэ тохтотуом,
Арҕаа диэккиттэн
- 12880 Аас салгын аба түөрэһин
Ааннаан ааһар этэ,
Ону эмиэ аҕыйатыам.
Үөһэттэн түһээччини
Үнүрүүннү дьон
Түһэриэ суох буолан бартара,
Аллараттан тахсааччыны
Таһаарыа суох буолан бартара.
Онон үйэм-сааһым туххары
Кэнники төрүүр
- 12890 Кэлии ыччаттарбар
Кэбиргэл* кэлбэтин курдук,
Хойутаан төрүүр
Өтөх ыччаттарбар
Оһол уолдьаабатын курдук
Олохпун онгорон баран,
Сааһым хаптаҕына,
Үйэм өрүһүйдэбинэ,
Ойох ылабын дуу, суох дуу.
Дьэ, быраһаай, ноһоо!
- 12900 Бырастыы, быраатым, – диэн баран,
Көр Буурай
Күөкэримэ сүүрүк атын
Көнгүл үөгүлээн ылбыта.
Кини обургу көлөтө
Туохха тосхоллон,
Ханна бааллан
Турбутун ылар курдук,
Кэлэн биэрбитин
Ирим-дьирим дьиримнээтэ,
- 12910 Курбуу-дьирбии холуннаата,
Сэттэ халлаан
Итир былытынан дэпсэлээтэ,
Улуу халлаан
Уулаах былытынан буутайдаата,
Күтүр халлаан
Күөх былытынан сөрүөлээтэ,
Кыырай халлаан
Кыыһар былытынан
Чычымнаата,
- 12920 Хан халлаан
Ханхатынан* ыңгырдаата,
Дьэллик* халлаан
Дьэргэлгэнин тэһииннэннэ.

- Раньше часто ночевал,
И его остановлю,
Со стороны западной
12880 Ядовитый воздух горький
Тут объявлялся,
И его остановлю.
Кто сверху спуститься решит
Люди вчерашние,
Уходя, не спускать поклялись,
Кто снизу подняться решит
Уходя, не позволить обещали.
Поэтому за жизнь свою всю
Последующих
12890 Потомков моих
Чтобы несчастье не настигло,
Позже рожденным
К потомству моему
Чтобы беда не подкралась,
Жизнь свою устроив,
Если возраст тот будет,
Если в живых останусь,
В жены возьму или нет.
Ну, прощай, *нохоо!*
12900 Прости, брат мой, – сказав,
Кёр Буурай
Коня-скакуна *Кюёкээримэ*
Криком своим он подозвал.
Тогда жеребец могучий
На что уготован,
Где привязанный
Стоял будто выхвачен
К нему подскочил,
Ремни крепкие затынул,
12910 Подпругу круглую одел,
Семи небес
Облака перистые постелил,
Неба великого
Облака хмурые как потник подложил,
Неба грозного
Облаком синим обмотал,
Неба высокого
Облаком алым
Опоясал,
12920 *Небо Ханг*
Мира Среднего оседлал,
Неба этого
Марево поводьями сделал.

- Ингэлээх-идэмэрдээх
Илин халлаан
Иэдэһин диэки эргиччи тутта,
Тинилэхтээн ньиргиттэ,
Тононохтоон доргутта,
Кымньылаан кыһырҕатан,
12930 Кытаанахтык кыпчыйан
Бараары олоодоһуна,
Айталы Куо обургу
Тэһэ көрөн дьэбидийэн,
Супту көрөн сойуодуйан,
Ыстыыр тийһин ырдыатан,
Ыйыстар күөмэйин көңкөтөн,
Ынырыктаах хаанын ылынан,
Ыраах ырыаны ыллаата,
Киэнг кэпсэли кэпсээтэ:
12940 – Дьэ-буо, доһор,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Аһынылаах айыы киһитэ,
Көхсүттэн былаах
Көмүскэстээх күн киһитэ
Көр Буурай бухатыыртан
Көрдөһөр күнүм буолла,
Икки тылбын иһит,
Үс тылбын өйдүө.
Эн быраатын
12950 Ыгым уордаах,
Ыксамар хааннаах,
Кыараҕас көбүстээх,
Кыра өйдөөх киһи эбит.
Былыргы дьылга,
Урукку үйэҕэ,
Айылҕа хаантан анаммыт,
Одун хаантан оҥоһуллубут,
Аан дойдуга
Атаҕын угуо суох буолан
12960 Айыы тангараҕа андаҕайан,
Баһылык сууттарга баһын уган
Баппыыскатын биэрбит,
Ийэ дойдуга
Илиитин угуо суох буолан,
Кэтит дьонно,
Кэрэ сууттарга
Кэриэһин этэн
Бирисээгэтин биэрбит.
Оннук киһи орто дойдуга
12970 Ойох илдьэн,

- К жадному-алчному
Небу восточному
Коня своего тотчас повернул,
Пятками громко пришпорил,
Локтями громко загремел,
Кнутом коня ударил,
12930 И коня ногами сжав,
Отправиться собирался,
Как *Айталы Куо* девка
*На него насквозь посмотрела**,
Долго-молча посмотрела,
Зубы оскалила,
Горло своё прочистила,
Кровью лицо налилось, разгневалась,
Песню длинную запела,
Сказ долгий рассказала:
12940 – *Джэ-буо*, друг мой,
С поводьями за спиной
Человек *айыы* милостливый,
С веревкой сзади
Человек солнца защитник,
У богатыря *Кёр Буурай*
Помощь просить день настал,
Два слова послушай,
Три слова пойми.
Брат твой родной
12950 С нутром гневным,
С кровью горячей,
Вспыльчивый, сварливый
Человек глупый, оказывается.
Во времена давние,
В столетии прошлом
Айылга хааном определенной,
Одун хааном сотворенной,
В мир этот
Ногами сюда не ступать
12960 Перед божествами *айыы* поклявшись,
Суду верховному обещаю,
Подписку им отдал,
В страну родную
И руку не опустить обещаю
Людям большим,
Суду доброму
Завет свой сказав,
Присягу им дал.
Человек такой в мир Средний
12970 Жену приведу,

- Оџо төрөтөн
Олох олоруохпут,
Ооџуй баайы байыахпыт,
Аал уоту оттуохпут,
Алаһа дьиэни тириэхпит,
Аймах дьону үтүктүөхпүт,
Ааннаах тылы кэпсэтиэхпит,
Дьоллоох олоџу олоруом диэн
Барсымаары гынабын.
- 12980 Атаххын булан,
Алдьархайы онорбут,
Аһыырбын быспыт,
Аҕабын өлөрбүт,
Анах сүөһүбүн бараппыт,
Ампаардаах аспын бүтэрбит,
Аал уоппун умуруорбут,
Алаһа дьиэбин самнарбыт,
Аҕам ууһун
Апчаппыт эн бааргын.
- 12990 Ол гынан баран
Кэхэн кэбиспит кэчинчэҕэр,
Оллойдоон кээспит олооччугар,
Уктан кээспит угунһаҕар
Холуу көрбөккөҕүн,
Мас сыһын курдук
Баһым батыағынан,
Батара сатыыргар
Малыччы киириммэппин,
Бассыам да суоҕа.
- 13000 Толоонноох ньуурун
Тордоџуарарын,
Килбиэннээх сырайын
Киртийэрин
Кэрэйбэт буоллаххына,
Кэбиһэ бар, баҕар,
Аан дайдыттан,
Айылҕа хаантан
Айдарыылаах буоллахпына,
Улуу дойдуттан,
- 13010 Дьылҕа тойонтон
Ыйаахтаах буоллахпына,
Сиргэ төрөөбүт сэрэбэм,
Ытыска төрөөбүт ыйааҕым,
Окко түспүт оноһуум
Хайаан даҕаны
Орто дойдуга,
Оппуорунай* буорга

- Ребенка родив,
Жизнь вдвоем проживем,
Богатство наживем,
Огонь священный зажжем,
Очаг домашний разведем,
Родным подражать будем,
О важном поговорим,
И жизнь счастливую проживем, думая,
Идти не хочу.
- 12980 Ногу твою найдя
Кто несчастье привел,
Еды лишил,
Отца моего убил,
Скот рогатый весь истребил,
Амбар полный еды разрушил,
Огонь священный потушил,
Очаг домашний разрушил,
Род отцовский
Один ты погубил.
- 12990 Однако же
Носкам своим изношенным,
Обуви своей стоптанной,
Стелькам своим истертым,
Ровней не считая,
Будто щепки мелкие
Где только можно
Затолкнуть стараешься
Никогда не соглашусь,
Да и не пойду.
- 13000 Если лицо полное
Свое очернить,
Если лицо славное
Свое запачкать
Ты совсем не стыдишься,
Иди, может,
Миром самим,
Матерью природой
Если я сотворена была,
Страной великой,
- 13010 *Джылга тойоном*
Если я рождена была,
Жребий, рожденный на земле,
Судьба, созданная на ладони,
*Рок, упавший на траву**
Обязательно
В мире Среднем,
На земле священной

- Оройбунан түһэрбэр,
Аан дойдуга
13020 Араҕас буоругар
Арҕаспынан кэлэрбэр,
Күннээх дойду
Күөх буоругар
Төбөбүнэн түһэрбэр
Иилээн-саҕалаан,
Илиннээн-кэлиннээн,
Иэйиэхсит хотуттар
Этэн кэбиспиттэрэ,
Айыыһыт хотуттар
13030 Аҕалар күннэригэр
Анаабыт анабыллара
Баар буолуоҕа,
Ону буллаттарыам, нохоо!
Эрэй элбии илигинэ,
Буруй букатын суоҕуна,
Алҕас аҕыйах эрдэҕинэ,
Аан дойдугар,
Аймах дьонго хата барыах,
Ааныттан араҕыам суоҕа, – диэтэ.
13040 Көр Буурай бухатыыр
Ону истэн баран,
Тохтуу түстэ,
Чугурус гынна,
Тура биэрдэ,
Дуумай ылынна,
Киэн киһи кэнээтэ,
Уһун киһи уһаата:
– Кирдик даҕаны,
Үйэ саас туххары
13050 Алдьархайга амарах,
Издээнгэ иллээх,
Өлөрсүүгэ үчүгэй,
Охсуһууга оруобунай,
Кырбаһыыга кылаабынай
Буола сылдыбыппыттан
Туох тахсыай!
Мин быраатым
Аан дойдуга
Сылдыа суох буолан
13060 Андаҕардаах киһи
Аҕа баһын салайан,
Аал уоту оттон,
Алаһа дьизни тэрийэн,
Олороро баһа биллибэт.

- Когда я родилась,
В мире
13020 На земле плодородной
Когда я появилась,
В мир солнечный
На землю зеленую
Когда я приземлилась,
Направляя и
Сопровождая
Госпожи *Иэйиэхсит хотун*
Мне вот что рассказали,
Госпожи *Айыысыт хотун*
13030 В день, когда меня привели
Предназначение от них
Там есть наверняка,
И я это найду, *нохоо!*
Пока беда не разошлась,
Пока вины тут совсем нет,
Пока ошибок еще мало,
В мир,
Лучше к родным нашим пойдем,
Совсем я не сдвинусь, – сказала.
13040 Богатырь *Кёр Буурай*
Все это услышав,
Остановился,
Запятился
И резко встал,
Немного подумал,
Человек добрый успокоился,
Человек спокойный угомонился:
– И вправду ведь,
В течение веков
13050 Добрым во всех бедах,
Мирным в несчастьях,
Хорошим в битвах на смерть,
Ровным в сражениях,
Главным в побоищах
Кем я был, кем являлся
Что выйдет!
Брат мой младший
В мир этот
Не ступать обещав,
13060 Обещание дав
Род отцовский возглавляя,
Огонь священный разведя,
Очаг домашний обрета,
Жить он будет ли.

- Күн оџотун
Көрөн баран,
Күөмэйин быһан
Үүрэн кээспт
Күн киһитэ
- 13070 Көр Буурай диэхтэрэ,
Айыы оџотун
Булан баран,
Аһыырын быспыт,
Аймаҕын бараппыт,
Атаҕынан хаамтарбыт диэннэр,
Кэнэҕэскэ диэри
Кэпсэл буолууһу,
Хойукка диэри
Хоһоон буолсу,
- 13080 Үйэ-саас туххары
Үнсэ-харса сылдыар,
Үтүө дьон сырайын көрөр,
Үчүгэй суут иннигэр
Турар сүрдээх буолууһу, –
Дии санаата кини киһи,
Атыттан түһэ эккирээт.
Хойукка диэри
Хоонньоһон утуйан,
Хонкуччу кырдыан,
- 13090 Холбоон хоруоптаныах
Хотун ойоџун кууһан ылла,
Кэнэҕэскэ диэри
Биир тылы кэпсэтэн,
Биир аһы аһаан,
Биир оронго утуйан,
Тэннии тэбиэх,
Тэннээх доџорун,
Эргэрэ кырдыан,
Бииргэ ииннэниэх
- 13100 Эмээхсиним эбит диэн,
Элэстэнэн кэлэн
Этиэххин эттин диэн
Эриллэ түспүтэ.
Урукку өттүгэр,
Олохтооџун олохтоох,
Оџуруоттаах толкуйдаах,
Ойуу санаалаах,
Онон көрө-көрө оностубут,
Кыһаан көрө-көрө кырыйбыт,
- 13110 Омук уһук сиригэр,
Ойуулуур-чинчилиир күннэригэр,

- Дитя солнца
Увидев,
Право голоса перерезав,
Его выгнавший
Человек солнца
- 13070 *Кёр Буурай* скажут,
Дитя *айыы*
Обнаружив,
Голову отрубил,
Род его погубил
И себе их подчинил скажут,
До времен поздних
Сказанием будет,
До времен дальних
Стихом будет,
- 13080 Во все года, века
Бранить-жаловаться,
Людей добрых в глаза смотреть
Перед судом высшим
Стоять страшно будет, –
Человек наш так подумал,
Как только спустился с коня.
До времен дальних
Что на одной постели спать,
Вместе постареть,
- 13090 В одном гробу лежать
Жену госпожу крепко обнял,
До времен поздних
На языке одном говорить,
Из тарелки одной есть,
На кровати одной спать,
С кем жизнь прожить,
Равную себе,
Постарев, поседев
С кем могилу делить
- 13100 Жена моя подумав,
Торопясь подошел,
Свое сказала подумав
Вокруг обвился.
Раньше, до этого
Когда еще жил он здесь,
Когда наперед думал,
Когда о будущем думал,
Тщательно-кропотливо сшитую,
Аккуратно выкроенную,
- 13110 На краю земли чужой
В дни творчества и созидания

- Уларытан-тэлэритэн
Таннхам дхэн
Тус-туһунан уурталаабыт
Суортаах тангастарын
Сулбурута тыытан ылла,
Оччотооһу бириэмэһэ
Киэргэнэр тангаһа
Ким эбитэй диэтэххэ,
13120 Уларыйар тангаһа тугуй дхэн,
Сүктэр тангаһа төһөнүй дхэн,
Айанныыр тангаһа хайдаһый дхэн
Сытыары сыаналаан,
Туруору дуумайдаан
Көрөн кэбистэххэ,
Кытаайка тангас
Кылбаччы суоһуна,
Торукуо тангас
Долуой суоһуна,
13130 Тэрэпиискэ тангас
Тэнийэ илигинэ,
Өрбөх тангас
Үөскүү илигинэ,
Саарыттан чэгиэнэ,
Сарыттан тыйыһа,
Түнэттэн түүнүктээһин,
Киистэн киргиллээһин,
Үүстэн үчүгэйн,
Саһылтан сангатын,
13140 Бэдэртэн бэрдинэн
Оностуммут киһи, оһолоор.
Кыыс киһи
Сир кыылын курдук
Симэнэн барда,
Тангара кыылын курдук
Танган лаглайан барда,
Обуй курдук онгоһунна,
Кустук курдук тангынна,
Бүтүннүүтэ бүттэ,
13150 Барытын ылла,
Барар суолун төрдүгэр киирдэ.
Ол гынан баран,
Субу уол оһом
Төлкөтө буоллун дхэн
Биир кураахтаах оноһоһу ылла,
Кыыс оһом
Төлкөтө буолуо дхэн
Алтан кииннээх

- Изменив и перешив,
Надену подумав,
Аккуратно разложенную,
Одежду лучшую
Резко стянул,
Во времена те далекие
Одеждой нарядной
Что же было спросите,
13120 Во что переодевались скажете,
Какой наряд свадебный,
Какая одежда в дорогу
Если оценивая горизонтально,
Если подумая вертикально,
Пристально посмотреть,
То китайки
Когда еще не было,
Одежды *торукуо*
И вовсе не было,
13130 Одежду из ткани
Когда не привозили,
Тряпицу
Пока не придумали,
Прочнее кожи,
Прочнее ровдуги,
Из замши что с плесенью,
Из соболя лучшего,
Из рыси хорошей,
Из лисы новой,
13140 Из рыси лучшей
Себе сделать бы, ребята.
Девушка
Как медведица
Наряжаться стала,
Словно олень северный
Одеваться начала,
Красиво нарядилась,
Как радуга оделась,
Полностью приделась,
13150 Все с собой взяла,
И к началу дороги прошла.
После этого
Сына в будущем
Судьбой станет сказав,
Стрелу с одним изгибом взяла,
Дочери
Судьбой станет сказав,
С винтом медным

- Кыптыыйы ылла,
13160 Ынах сүөһүм
Төлкөтө буолуо диэн
Биир эриэн сэбэһэни ылла,
Сылгы сүөһүм
Төлкөтө буолуо диэн
Биир кулун көҕөнүн ылла,
Аал уоппун аһатыам диэн
Атыйахха арыы оҕото ылла,
Аан дойдум иччитигэр
Бэлэхтиэм диэн
- 13170 Аар саламаны ылынна.
Дьэ, доҕор,
Бүтүннүү бүттүлэр,
Күөкэримэ сүүрүк аттарын
Араан арҕаһыгар аргыланньылар,
Сибиэ сиһигэр сирдэннилэр,
Уһун уорҕатыгар олохсуйдулар,
Дойдуларыгар-сирдэригэр бараары,
Хоптоох-хоһуулаах хоту дойду
Хонкуйар кулукутун диэки
- 13180 Хонкуччу салайдылар.
Алтан Дьэргэли бухатыыр
Үс бастаах
Уот куурай кыыл атын
Үрдүк мындаатыгар
Харалдьыктан көппүт
Хара улар курдук
Хаптас гынан баран,
«Хап» гына түстэ,
Аргыардаах-сугулааннаах
- 13190 Арҕаа дойду диэки
Салайа тардан кэбистэ.
Кэннин хайыһан көрдө,
Кэйбэлдьийбэт
Кэтит дьонун диэки
Кэриччи көрөн баран,
Кэриэһин кэпси турда:
– Дьэ-буо, доҕор,
Тойон убайым,
Хотун санҕаһым,
- 13200 Иитиллибит ийэ
Дирин далай сиргитигэр,
Айыллыбыт аҕа
Далай дойдугутугар,
Ахсаабакка айаннаан,
Сэллээбэккэ сиэллэрэн,

- Ножницы взяла,
13160 Скота рогатого
Судьбой станет сказав,
Одну веревку пеструю взяла,
Лошадей
Судьбой станет сказав,
Одну узду для жеребенка взяла,
Огонь священный покормлю сказав,
В лукошке из бересты масло взяла,
Духу-иччи вселенной всей
Чтобы подарить,
13170 *Салама* священную взяла.
Ну, друг мой,
Со всем закончили,
Лошадей-скакунов своих
На загривок высокий запрыгнули,
На спину высокую запрыгнули,
На хребет длинный крепко сели,
Чтобы на родину-домой отправиться
На северный край оживленный
В сторону вала вращения
13180 Проворно направили.
Богатырь *Алтан Джэргэли*
Трехглавого
Коня гнедого
На хребте высоком
Из проталины взлетевший
Будто глухарь черный
Пригнулся,
Резко «хап» вскочил,
Со сквозняками и сугланами
13190 В страну западную
Коня своего направил.
Назад он обернулся,
Стойких-крепких
На людей дорогих
По очереди взглянул,
И завет свой сказывал:
– *Джэ-буо*, друг мой
Брат *тойон* родной,
Невестка *хотун*,
13200 Земли родной
На просторы широкие,
Земли отчей
На просторы бескрайние
Резво отправившись,
Безустанно пришпоривая,

- Тохтоппокко дьоруолтатан,
Мөлтөппөккө бөтөрөнгөтөн,
Үчүгэйдик тийэн,
Күрүөлээх күр баайы иитин,
13210 Ампаардаах халын аһы хааччынын,
Уйалаах оҕону төрөтүн,
Күрүөлээх сүөһүнү иитин,
Алтан сэргэни туругурдун,
Ат баһын тиксэрин,
Алаһа дьизни тиирин,
Аал уоту оттун,
Аймах дьону аһатын,
Иринньэх ийэтэ,
Аран аҕата,
13220 Аттаах ойбоно,
Сатыы тайаҕа,
Оҕустаах бурҕалдьыта буолангыт
Тоҕус үйэ туххары
Дьоллоох олоҕу олорун,
Аҕыс үйэ туххары
Алгыстаах олоҕу олорун,
Ас үрдүн аһаан,
Айах баһын быһын,
Ааннаах тылы кэпсэтин,
13230 Иһит үрдүн иһин,
Иллээх тылы кэпсэтин,
Ичигэс олоҕу олорун!
Дьэ, сангаас,
Дьэ, убаай,
Аҕыйах тыл минньигэс,
Элбэх тыл сымсах,
Быралбаннаах бырах муора,
Быдан ыраах бырастыларың! – диэн баран,
Хамсалаах табаах
13240 Буруотун курдук
Унаарыс гынан хаалта.
Дьэ, бу киһи буоллаҕына,
Көр Буурай:
– Ийэ дойдум,
Ийэ куппут ингэрсийдэ,
Аҕа дойдум,
Аҕа куппут айаатаата,
Улуу дойдум,
Уол куппут улуйда дии санаан туран,
13250 Хонуктааҕы куоһардылар,
Күннүктээх сири көтүттүлэр,
Нэдиэлэ устата тэптэрдилэр,

- Беспрерывно иноходью пуская,
Неутомимо галопом пуская,
Удачно добравшись,
Стадо скота разводите,
13210 Амбар едой наполните
Потомков своих рожайте,
Скот рогатый разводите,
Коновязь-сэргэ из меди поставьте,
Отцовский род расширьте,
Очаг свой обустройте,
Огонь разожгите,
Родных угостите,
*Матерью хилого,
Отцом больного**,
13220 *Прорубью всадника,
Тростью пешего**,
Хомутом скотника станьте,
И девять веков долгих
Жизнь счастливо проживите,
Восемь веков долгих
Жизнь благословенно проживите,
*Верхнюю часть пищи вкусите**,
В достатке живите,
О важном беседуйте,
13230 *Верхнюю часть напитка пейте**,
В мире и согласии,
Жизнь в тепле проживите!
*Джэ, невестка,
Джэ, брат мой,
Меньше слов – слаще,
Больше слов – претит,
Море бескрайнее,
На веки вечные прощайте! – он сказав,
Трубки курительной*
13240 Будто дымок
Он рассеялся.
Ну, а вот человек этот
Кёр Буурай:
– Земля родная,
Мать-душа засмеялась,
Земля отчая,
Отец-душа вскрикнула,
Страна великая,
Что мальчик-душа завывала, – подумав,
13250 Сутки полные промчались,
День полный пролетели,
Неделю проскакали,

- Бй устата бырданалаттылар,
Сыл устатыгар айаннаатылар,
Абааһы сириттэн араҕан барда,
Айыытын сири
Ангаар уһугар киирдэ,
Көстүбэт сириттэн
Күрэнэн барда,
13260 Күнүн сиригэр
Көтөн түстэ.
Урут сылдыбатыах Айталы Куо,
Кыыс оҕо көрө түстэҕинэ:
Ээрт татай, оҕолоор,
Кини барахсан
Сырдык сиртэн араҕан,
Харанга сиргэ хааллан,
Үтүө сиртэн уларыйан,
Үөдэн түгэҕэр үөскээн
13270 Олорбут да эбит, оҕолоор!
Аҕыс иилээх-саҕалаах
Атааннаах-мөнгүөннээх,
Айгырастаах-симэхтээх,
Айхаллаах-уруйдаах,
Алгыстаах-силэхтээх,
Аппайан сырдыыр халлааннаах,
Арылыйан тыгар күннээх,
Хараабат кэҕэлээх,
Ханчылаабат балыктаах,
13280 Хагдарыйбат оттоох,
Ханһаарбат айыһыттаах
Аан ийэ дойду диэн
Бу буолар эбит буоллаҕа дии санаан,
Харахтыын сырдаата,
Хаанныын кэллэ,
Өгнүүн кубулуйда,
Үчүгэйдик үөрдэ.
Дьэ, доҕор,
Көр Буурай бухатыыр
13290 Төрөөбүт-үөскээбит
Төрүт үтүө сиригэр
Тийиэн кэлбитэ –
Улуу сыһыытын ортотугар
Унаар саламаны тарпыттар,
Уоттаах эһэ тириитинэн
Олбох бырахпыттар,
Удаҕан дьахтары оморпуттар,
Кэтит хонуутун иэнигэр
Кэрбэнг бөҕөнү аспыттар,

- Месяц пронеслись,
Один год круглый в дороге были,
Землю *абаасы* сзади оставили,
Землю *айыы*
На один край ступили,
Из страны невидимой
Убежали,
- 13260 На землю солнца
Приземлились.
Айталы Куо здесь не бывавшая,
Девушка вокруг посмотрела:
 Ээрт татай, ребята,
А он молодец
От светлого удалившись
В темницу заточен был,
Землю знатную покинув
В бездне преисподней
- 13270 Жизнь прожил, оказывается, ребята!
Восьмиободная, восьмикрайняя,
Со спорами-раздорами,
Красивая-нарядная,
Славная-прославленная,
Благословенная-дивная,
С небом рассветающим,
С ясным солнцем сверкающим,
С кукушкой вечно шумной,
С рыбой многочисленной,
- 13280 С травой вечно зеленой,
С *Айыысыт* неизменной
Вот земля какая
Она, оказывается подумав,
В глазах посветлело,
Кровь хлынула,
Лицом засияла,
Ярко улыбнулась.
Ну, друг мой
Богатырь Кёр Буурай,
- 13290 Где родился, вырос
На землю родную
Когда приехал –
В центре поля величайшего
Салама длинную повесили,
Шкуру медведя ярого
Подстилку бросили,
Женщину удаганку посадили,
На поле его широко
Шалаши-кэрдэнг поставили,

- 13300 Кэрэ сылгы тириитинэн
Тэллэх бырахпыттар,
Ойун киһини олорпуттар,
Ураҕас тийбэт,
Уон күнгэ бүппэт
Уһун сыбаайбаны олохтообуттар,
Түөрт күнгэ бүппэт,
Түгэҕэ биллибэт
Түүлээх түһүлгэни түһэрбиттэр,
Көҕүөр иһит көрсүспүт,
- 13310 Кыллаах ыаҕас кыыгынаабыт,
Саар ыаҕас сатыылаабыт,
Сири иһит сириэдийбит,
Чороон аях чуоҕуйбут,
Кэриэн аях кэккэлээбит,
Матаар ымыа бааралаабыт,
Аҕыс уонун туолбут
Аһыыр тиһэ аҕыйаабыт,
Алын түүтэ алатыйбыт,
Алын унуохтара мадьайбыт,
- 13320 Аҕатын ууһун оҕонньотторо
Алаас сыһыы саҕа сиргэ
Арааллаан олорбуттар.
Сэттэ уоннарын туолбут,
Илин тиистэрэ эйэннээбит,
Имнэрин хаана эхтийбит,
Эмийдэрин бэрингэ быстыбыт,
Эмэхэлэрин этэ эпси хаппыт
Ийэлэрин ууһун эмээхситтэрэ
Сибиз курдук
- 13330 Сияттиһэн кээспиттэр,
От-мас иччитэ
Орой Буурай
Уол-кыыс
Онно мунньустубут,
Сир-дойду иччитэ
Сизэрэй Буурай
Оҕонньор-эмээхсин
Онно олохсуйбут.
Бу дьон иһэллэрин
- 13340 Оол курдук,
Кэрии тыа кэтэҕиттэн,
Тумул тыа тумсуттан
Көрө түһэн баран,
Уон удаҕан дьахтар,
Отут ойун киһи
Түүлээх былаайагынан

- 13300 Шкуру коня благородного
Постель постелили,
Шамана-*ойуун* посадили,
Что шест не достает,
За десять дней не кончается
Свадьбу долгую организовали,
Что за четыре дня не кончается,
Конца не видно
Праздник-*түсюлгэ* большой устроили,
Посуда-*кэгюёр* встретилась,
- 13310 Ведро-*ыагас* зазвенела,
Сосуд-*ыагас* большой снизошел,
Сосуд-*сири* раскинулся,
Чаши-*чороон* столпились,
Чаши-*кэриэн* в ряд собрались,
Чаши-*матаар* парно встали,
Восьмидесяти лет
С зубами редкими,
С нижним пушком пестрым,
С ногами кривыми,
- 13320 Старики рода отцовского
На земле равной *алаасу*
Все вместе собрались.
Семидесяти лет
С зубами болтающимися,
С щеками побледневшими,
С грудями опустившимися,
С задом с кожей высохшей
Старухи рода материнского
Как частокол
- 13330 За руки держатся,
Дух-*иччи* растений
Шалунишки *Орой Буурай*
Мальчики-девочки
Там все собрались,
Дух-*иччи* матери-природы
Сизэрэй Буурай
Старики-старухи
Там обосновались.
Как люди те
- 13340 Идут,
Из края гряды лесной,
С мыса лесного,
Как только увидев,
Десять удаганок,
Тридцать шаманов
Колотушку шерстяную,

- Төлкө кэбистилэр,
Сизлэх хамыйағынан
Түөрэх бырахтылар.
- 13350 Олоро барыта
Очурга оғустарбата,
Олоро түстэ,
Тэхтиргэ тэптэрбэтэ,
Иттэннэри түстэ.
Уруй бөҕө алыстаата,
Төлкө бөҕөнү үөгүлээтилэр,
Иэйиэхсит онно иэнигийбит,
Айыыһыт онно сатыылаабыт.
Аччык тотто,
- 13360 Тутайбыт салҕанна,
Тонмут итиннэ,
Үөрүү-көтүү үксээтэ.
Уол-кыыс икки
Тоғус моойторуктаах
Тойон сэргэ төрдүгэр
Кэлэн эрдэхтеринэ,
Тоғус уол киһи
Тор тэһииннэриттэн
Тутан ыллылар.
- 13370 Дьахтар киһини
Уна-ханас өттүнэн
Абыс кыталык кыргыттар,
Абыс өттүттэн
Арыаллаан ыллылар,
Бэлэнньиктээх илиититтэн,
Бэгэччэктээх тарбағыттан
Сизтэн киллэрдилэр,
Аал уокка алгыы-алгыы
Ас бырахтылар,
- 13380 Аях үрдүн аһаттылар,
Иһит үрдүн иһэттилэр,
Ичигэс сиргэ олортулар,
Иллээх тылы кэпсэттилэр.
Көр Буурай бухатыыр
Оттон кээспит уота
Умуллубатах эбит,
Өрөн кээспит күөһэ
Уолбатах эбит,
Баттаппыт аана
- 13390 Аһыллыбатах эбит,
Бүөлээбит түннүгэ
Аппайбатах эбит,
Саппыт турбата

- Чтобы судьбу узнать, бросили,
Половник с хвостом конским,
Чтобы судьбу узнать, *тjоёрэх* бросили.
- 13350 Колотушка с половником
О кочку не ударились,
К удаче выпали,
*О бугорок не ударились**
Навзничь упали.
Вокруг ликовать начали,
Вокруг радоваться начали,
Иэйиэхсит там спустилась,
Айыысыт туда снизошла.
Кто голодный наелся,
- 13360 Кто нуждается нашел,
Кто замерз согрелся,
Радости много было.
Парень с девушкой
С девятью выемками
К тойон сэргэ
Когда подходили,
Девять мальчиков
Поводья их крепкие
Подхватили.
- 13370 А женщину
Со сторон левой-правой
Восемь словно стерх девушек
С восьми сторон
Сопроводили,
За руку с манжетом,
За пальцы с запястьем
Держа, проводили,
Огонь благословляли
И угощали,
- 13380 *Частью верхней пиши накормили,*
*Частью верхней напитка напоили**,
На место теплое посадили,
Мирно поговорили.
Богатырем *Кёр Буурай*
Огонь разожженный
Не погас, оказывается,
Еда вариться поставленная
Не испарилась, оказывается,
Дверь, что подпер,
- 13390 Не открывалась, оказывается,
Окно, что закрыл,
Не открывалось, оказывается,
Труба, что закрыл,

- Сэгэйбэтэх эбит.
Онон буоллагына,
Күрүүлээх күр баайын көрбүтэ,
Көһнүнэн үөскээбит,
Ампаардаах халын аһын көрбүтэ,
Санаатыттан ханаабыт,
13400 Муруннаах букатын тыбыырбатах,
Сотолоох долуой тостубатах,
Эһгээннээх мэличчи энчирээбэтэх,
Чараас арҕастааҕа дарбайбыт,
Чурус күһнааҕа* туолбут,
Эрэхэ моойһооҕо эримэхтийбит*,
Нһырҕа түүлээҕэ көбөөбүт,
Өтөҕө тупсубут,
Оччугуйа улааппыт,
Сир кыылын күрдүк
13410 Сиибиктэнэн аһаан
Ситиэлэспиттэр эбит,
Танара табатын күрдүк
Лабыктанан аһаан
Тараадыбыттар эбит.
Халтан ойоҕосторун хабыдыһан,
Нөрүөннээх* көхсүлэрин үтүрүһэн,
Үгүс элбэхтик
Үөскээбиттэр эбит.
Хобдох салгын хоммотох,
13420 Ингэлээх салгын ингмэтэх,
Үөһэттэн үргүөр үргүйбэтэх,
Аллараттан дарбаан дарбыйбатах.
Ол күрдүк кини киһи,
Күн аныгытыгар диэри,
Уйалаах оҕону төрөтөн,
Күрүүлээх сүөһүнү иитэн,
Амарах айыһыттанан,
Иллээх иэйиэхситтэнэн,
Түһнэстибэт төлкөлөнөн,
13430 Быстыбат быһаннанан
Олорор үһү.

- Не приоткрывалась, оказывается.
И поэтому
Когда на двор свой посмотрел
Скот приумножился,
Когда в амбар свой заглянул
Еды там больше стало,
13400 Лошадей болезни вовсе не одолели,
Коровы вовсе не ослабли,
Олени вовсе не погибли,
С загривком редким больше стало,
Хилые располнели,
С шеями тонкими окрепли,
С шерстью редкой гуще стали,
Дом похорошел,
Малое приумножилось,
И будто медведь
13410 Хвощом пестрым питаюсь
Окрепли, оказывается,
Будто олень священный
Ягелем питаюсь
Размножились, оказывается.
Боками широкими толкаясь,
Спинами большими теснясь
Бесчисленно
Плодились, оказывается.
Воздух злой не ночевал,
13420 Воздух жадный не впитался,
Сверху сковзняк не прорывался,
Снизу шум вовсе не поднимался.
Вот так человек такой
На земле под солнцем ярким
Потомков будущих родил,
Скот бесчисленный развел,
С *Айыысыт* добродушной,
С *Иэйиэхсит* милосердной,
С судьбой счастливой,
13430 С изобилием вечным
Живет, говорят.

Комментарии к якутскому тексту

- 28 – нэһи – бытааннык, наҕыллык диэн суолтаҕа туттуллар
52 – дубайдаах = дугуйдаах
73 – саар – улахан
87 – кытаайка – урут Кытайтан аҕалылар, үксүгэр күөх өгнөөх, халын солко таҕас. Нууччаттан кирири тыл «китайка»
119 – кудай – сир ортотун аата
138 – симиэлэй – нууччаттан кирири тыл «смелый»
152 – оппуос – хайаҕа, сыырга тахсар аартык, дабаан
208 – чымырҕаннаах – тыйыс, тымныы, чысхааннаах
209 – одорууннаах – улахан киэн
262 – үүт таас – үүттээх, хайаҕастаах таас
263 – үкэр куйаас – олус итии
267 – тунах – биир кэм туртайан, тунааран көстүүтэ
290 – сараһын – абааһыга кубулуоттаммыт туох эмэ
350 – сиилэк – нууччаттан кирири тыл «силач»
363 – ыар чырпа = ыар чиппэ
367 – долуонай – нууччаттан кирири тыл «довольно». Сахалыгыта балай эмэ, балачча.
410 – тамалҕан – нууччаттан кирири тыл «таволга»
412 – даадан – нууччаттан кирири тыл «ладан»
431 – бөппүрүөк – киһи тылыгар киририммэт, барытыгар утары этэрин, утарылаһарын сөбүлүүр; хадаар майгылаах
432 – ноной = ньоҕой
461 – дьэҕэ диэлийбит – алыстаабыт, наһаалаабыт.
467 – дин = дьин
501 – ньиэмэл – нууччаттан кирири тыл «мебель»
525 – хабаҕыл – көмүлүөк иһинээҕи, оттуллар өттө
541 – араан арҕаһа – көхсүн
549 – бэрингэ – ынах эбэтэр атын да иитээччи кыыл, сүөһү синньигэр үүт үөскүүр быччаххайдара
567 – охсор – атырдыах курдук төбөлөөх оноҕос
633 – араан чабдык аата – биллэр аата
636 – суол үнсүү суостуганнаах сураҕа – үтүө сураҕа, аата
736 – уһун улахан тумара – ыарҕа үүнэр дулҕалаах сир
768 – соппонг – ингэмтэтэ суох
771 – сорсу түүтэ – сүөһүгэ сорсу түүтэ суох. Күүһүрдэн этии
788 – тигэх эһэ – сырҕан эһэ
806 – ундаардаа – тугу эмэ чинчилээн, сибикилээн бил
838 – сыма – улахан тирири мөһөөх, хааһах
890 – ырҕа дьаама – кэм-кэрдии мунутуур кэмэ
969 – биричаал тимир – нууччаттан кирири тыл «причал»
973 – миинтиилээх = биинтиилээх – нууччаттан кирири тыл «с винтами»
1043 – таман – сүөһү, кыыл ойоҕоһун чараас тас бүрүө этэ уонна ол иһинэн үөскүүр сыата

- 1149 – аамыйа оҕо – түктэри, чиччик
 1158 – эскэл кулун – улахан, байах кулун
 1160 – сэбэһэ – сизлтэн хатыллыбыт быа
 1259 – алтан эрэлии – эбии күүһүрдэр аат
 1304 – сыбардаан – сытырҕаан суолу батыһыы
 1473 – көлдүүн күтүрэ – абааһы дойдутун куһаҕана
 1482 – дабаҕай = табаҕай
 1654 – нөмөй = хоннуо – сүөһү саннын хаптаҕайын иһинэн ойлбоһугар сыста
 үөскүүр сыа
 1764 – оруойдаа – кыай-хот
 1880 – иэнигиспит – ханыылаһан хойуутук үүммүт
 1898 – табаҕай – ытыс
 1924 – киэн кэрбэн – ыһыахха хатынғы, талаҕы быһан киллэрэн төгүрүччү
 анһан, ол иһигэр оонньуулар
 1925 – кэриэн аһах – кымыс иһэр атаҕа суох матаарчах
 1950 – тоҕой сэлэ – сылгыны баайар харахалаах, сургаахтаах баҕана аата
 2049 – солоҕойунг улаатан – солонг улааттын, үрдээтин
 2104 – үгүрүөлүүр – үгүрүө курдук, үгүрүө сангатыгар маарынныырдык сангар
 2112 – буҕа таас – бөҕө таас
 2143 – өрөгөн – хатыс быа
 2193 – бото–болдьох – туолар бириэмэ, кэм-кэрдии
 2215 – уотум бугуйуллабута – уот чоҕун мунһан баран күлүнэн көмөр аата
 2233 – хомуһуннаах – киһи хараҕын баайар биттээх
 2240 – сылай = сыспай
 2275 – буруут тимир – кырыылаах, оноһуулаах тимир
 2347 – көнчөхтөөн үктүйүө = көччөхтөөн үктүйүө – үөскээн элбиз, тарҕаныа
 2359 – сири иһит – улахан тири иһит
 2360 – саар ыаҕас – үрдүгүнэн орто ғынан баран киэн, кэтит; киэн олох-
 тоох ыаҕас
 2361 – далбар чабычач – улахан чабычач
 2373 – синньэлээх уктаах – ситии ойуулаах уктаах
 2403 – бүгүстээн өлүү – охтон, тэмтэрийэн, бүдүрүйэн өлүү
 2452 – көнчөхтөөбөт = көччөхтөөбөт – сымыттаабат көтөр
 2503 – күрүөх норуотум – төгүрүччү кэлэн турар үгүс элбэх дьонум
 2628 – хорбонноон барда – өлөрөн-сүтэрэн, алдьатан барда
 2660 – кэп бараана – олорор быһыытын тас көрүнгэ
 2703 – хорохоот – өрөбөлүүссүйэ иннинэ нэһилиэк, улуус быраабатыгар су-
 һал соруудахха, илдьиккэ сылдьар киһи, наарыһынай
 2738 – араллаана – алдьатыы
 2794 – мэнньии – аартаһан-көрдөһөн бэлэх биэрии
 2894 – иэҕэй күлүк – киһи күлүгэ
 2907 – күлүм татайда – күччугуйдук күлэ сыста
 2956 – көмөгөй – киһи уолуга
 3025 – ат баһа = аҕа ууһа
 3343 – аччач = алчач – баҕа
 3372 – бэдэрдэрэ – ыччаттара
 3484 – илбис – күүстээх, сэттээх, иччилээх тыл

- 3714 – дьонуот – нуучаттан кирии тыл «енот»
3825 – бодуол – дьахтар ырбаахытын тэллэҕэ
3827 – курбуһах – икки атах ыккарда
3855 – чүөпчү суоллаах – түөкүн киһи суола
3883 – буга – улахан кыахтаах, кытаанах, бөҕө
3953 – араан тыа – ойуччу, ойдом турар тыа
3955 – мөлдьөгөй – сир төхтүрэ, үрдүгэ
4026 – чөл хаан – ыраас, сырдык хаан
4056 – курдьаҕа – үөн-көйүүр уонна кинилэр ыамалара
4520 – халдьыр уктаах – сыыһа, сөрүөһү уктаах
4630 – суомах саас – сааһын, үйэтин туолбатах
4655 – мэнэх – бүүчээн кыыл аата
4705 – көнүрэй – өттүк, хонхочох уонна курбуһах унуохтарын иһинээҕи көндөй
4749 – луоҕалаах – араас өгнөөх кыллаах кутурук
4755 – ардайдаах – араас өгнөөх кыллаах сиэл
4772 – өҕүрүмэр = өҕүмэр – үс-түөрт саастаах сүөһү
4774 – суухапчы = суоһапчы – үттэнэн тимиргэ үүт онгорорго эбэтэр көнө
timiри уган баран аһаар уһугун суоһайан сэлээппэлииргэ аналлаах үүттэрдээх
халын тимир тоһоҕор баһын суолхайар тимир
4784 – хотойо – улахан быһах
4820 – уокка хоргутуу – уокка сиэппит
4830 – аар салама – араас өгнөөх өрбөҕү кырыһан, аан дойду иччилэригэр
бэлэхтээн маска, хатынҥа ыйыыллар, кыбыталлар
4835 – көнсүү – ыраах эбэтэр букатын бараары олон аһыыр аһылык
4869 – балчыр оҕо – эттээх-сииннээх, эмис оҕону ааттыыллар (балтараатыт-
тан биир сааһыгар диэри)
4877 – халдыа – убаҕаһы эбэтэр туох эмэ бытархайы сүүрдэр онорук, суолах
4878 – обохо – эмсэх
5135 – эбэрэ – оччугуй эрэхэ долгун
5187 – арбыһа – дүлүнү хаһан тыһыны, мас иһити онорорго аналлаах былыр-
гы саха туттар сэбэ: уга сүгэ киэнин курдук, тимирэ сүгэ саҕа, ол гынан баран
биитэ туора хайысхалаах
5371 – боппуолдыа – ас уураар эбэтэр хортуоппуй кыстатар умуһах (сүннүүнэн
дьиэ иһинээҕи)
5374 – үс хаттыгастаах – үс хостоох, сабыылаах, үллүктээх
5393 – най – кэтит, киэнг
5421 – көрдөһөр күртүөннээх = көрдөһөр күттүөннээх – хаһан эмэ, өр бую-
ла-буола көрдөһүү
5475 – эримэх – улахан эмис, тот
5697 – хомуһун – ап күүһэ, албас
5738 – ыадан бэрик санаа – ыарахан, бөппүрүөк, куһаҕан санаа
5805 – солбонуйбат – ырат, сылайбат, мөлтөөбөт-ахсаабат
5861 – көннүүнэн көтө-мөҕө турар – тыыммат-хамнаабат харамай мөхсөрө
5913 – сэтэлгэ – оҕус муннугар, үүтэ оспотун диэн, чурумчу оннугар быстахха
угуллар быа, талах
5924 – илбинньик = иирбинньик, иирбэнньик – хатаамах
5940 – тутурҕаныма – кэлэйимэ, хоргутума, хомойума

- 6280 – турансый – кими эмэ суохтаан, ахтан иэдэй, ыр-дьүдьэй
6284 – чокуонускай арыы – уута ыгыллыбыт арыы
6297 – саамал кымыс – сылаас, дьиэбэ көөймүт кымыс
6315 – баһык уһук – кэтэҕэриинни, остуол баһа
6543 – соппуор – муус харыыта
6955 – сатанах – өһүө баһыгар баар мас көхө
6995 – марба – ким-туох эмэ иһэ, киэлитэ
7061 – удьунаас кыыл = одьунаас – нууччаттан кирири тыл «одинец». Бастын
- диэн
- 7191 – нуо балай буолар – хараҕа суох буолар
7266 – албаралыы олорон – икки атаҕын биир өттүгэр аҕалан олорор
7365 – дьукка уу – мууһа суох уу
7387 – кудумдьулаах – ортотунан киэн, истээх
7451 – кэмдьиллэр кэскиллээх – кэскилэ суох, кэскилин сүтэрбит олоҕо туойа
- суох сылдыар
- 7607 – укулаат – кутуу тимир
7747 – харчаакылаата – эрийдэ, баайда
7748 – сибээс тимир – холбооһун тимир
7756 – барабааннай массыына – тыалы, холоругу, сирин эһини таһаарар мас-
- сыына
- 7763 – боруу – уулаах, сииктээх эрэ сиргэ үүнэр, сороҕор, лабаата суох судургу, кэбирэх көндөй умнастаах от
7858 – угаал – нууччаттан кирири тыл «угол»
7869 – күдбүс көлүөһэ – үрдэ күдбүс көннөрү киэргэтии, үргүлдү ыта туруу
7905 – ыгым аллайда – куччугуйдук ытыы сыста
7963 – түүлээх түһэҕэр – дьылбэҕэр түүлээх
8062 – хорҕор сүрэхтээх – кутгаммат сүрэхтээх
8070 – үс түүлээххэ булларыа суоҕа – туохха да таба туттарбатах киһи, кыыл
8076 – сүдүн халлаан – халлаан үөһэ өттө
8188 – алах-булах – онон-манан
8189 – анааран туран – көрө-истэ, үөрэтэ туран
8198 – энээн – ынах сүөһү, тайах, таба бэрбээкэйдэрин кэннинэн үүнэр кыра
- хос туйахтара
- 8204 – сүөк – атыыр сүөһү ууһатар уоргана
8208 – ураан лаңкыр муостаах – уһун муостаах
8215 – тэлэмэн сыһыы – киэн сыһыы
8286 – хампар = хаппар, тири мөһөөччүк
8405 – тэнсик – сорукка сылдыар киһи
8413 – туойдаан туран – куруук, мэлдьи
8424 – хоту халлаан кубарыйар дьуодьата – халлаан сирдиин ыпсыыта
8428 – билир – арахсыы
8513 – хайдаан кэбиспит = найдаан кэбиспит – быраҕан эбэтэр мэнээк үүрэн
- кэбиспит
- 8514 – хан бырах хара сүүрүк – ыраах барбыт элбэх сүөһү
8520 – толугурдаах – модьууннаах, дьүдьэйбит
8541 – тааҕалаах – дьүдьэйбит убаһа
8542 – көҕөһөнөөх – киэргэллээх сулардаах

- 8854 – бүү хаан өргөс – өлөрөр, алдыатар сэг
 8877 – саары хага тэллэх – тири түүлээх өтгүн сүлэн ылан онгоһуллубут тэллэх
 8935 – таталба – ат сыыртан түһэригэр сүүрбэтин диэн хоннобуан аннынан
 баайар быа
 8936 – аан дуурай холорук – холорук күүһүн киэргэтэн этии
 8941 – туман буурай холорук – эмиэ холорук күүһүн киэргэтэн этии
 9008 – хамсык үөн – оту–маһы алдыатар үөн
 9075 – күөгү унуохтаах – кыра унуохтаах
 9094 – үөтүк – элбэхтик
 9101 – нэс үтүгэн түгэжэ – аллараа дойду сирэ
 9212 – баай тиити баллырдаабыт – дүлүннээбит, бысталаабыт
 9220 – боһой – нууччаттан кирири тыл «босой»
 9229 – дьорожоно сотолоох – үһүн сотолоох
 9317 – көһөрсүн – сүрэжэ суох, күөх сүрэх
 9601 – сарын байаата – сарын алын өттө
 9799 – куонда дьэбэрэ – сымнаҕас буордаах сир
 9876 – лээмпирэ сирдээх – эмиэ сымнаҕас буордаах сир
 9877 – балахай күннээх – хараҥа күннээх
 9967 – умсаах кыыл – элиэжэ майгынныыр, балыгынан аһыыр көтөр
 10090 – дьулбан – баҕатыйыы, дьулуһуу
 10115 – көтүүн да күскэйэн – тас көрүнгэр тийбэт
 10124 – кэбиргэли кэбиспит – буомчаны, иннигэһи кээһии
 10252 – көтүрүөс – үөһээһи үс кылгас ойоҕос (идэһэни эттииргэ холго
 бииргэ барсар)
 10302 – үдьүнэх – эмэһэ көп этэ
 11119 – сорҕо – киирэр–тахсар, кэлэр–барар, орох онгостубут суола
 11233 – сандаас – туох эмэ унуоргута сандааран көстөр курдук чугас–чугас
 гына хойуутук дьөлүтэ үүттэммитэ эбэтэр оннук буола алдыаммыта
 11470 – силгиэхтээх – сөһүөхтээх
 11676 – удьуоруттан умсуоругар диэри – оҕотуттан оҕотун, ыччатыттан ыч-
 чатын үйэтигэр диэри
 11710 – чампарык – сээкэй, дьыэ иннэ
 11714 – өһөх мэнэгэй – хааннаах тарбахтаах, оһоллоох илии
 11715 – арбын – күөл кыгытытынааҕы куһаҥан талах
 11854 – таҥнары таҥхалаах – таҥнары төлкөлөөх
 11856 – аба дьүүрэхин – тумуулаах, ыарыылаах
 11971 – атаҕын кэмдыйэр – атаҕыттан ингиннэрэр
 11995 – эккээйи – дьуолка, бэлиэ
 12025 – ханчылаабат – атан өлбөтөх
 12117 – аҥаар энгэлэйэ – ордуга хаалбытын аата
 12204 – дьырта ньыламан – манан, кубаҕай
 12419 – үтүө дьонно өһнүөхпүт – үчүгэйи төлкөлүөхпүт
 12609 – мэндэй тэбэ – оонньуу–көрүлүү, бүтэриитэ, туһата суох
 12734 – көтүүн – быһаарыыта, бүтэриитэ суох киһи
 12872 – идэмэрдээх салгын – тумуулаах куһаҥан салгын
 12891 – кэбиргэл – дэн, оһол
 12921 – ханха – таһаҕаһы эрэ ыҥыырдарга аналлаах мас ыҥыыр

-
- 12922 – дьэлик – мэнээк сылдыар, бэйдиз барбыт
13017 – оппуорунай – нууччаттан кирири тыл «отборный»
13404 – чурус куннааҕа – ырыган, кунга суох
13405 – эримэхтийбит – тупсубут, хангаабыт
13416 – нөрүөн – кыыл, сүөһү арҕаһа, сиһин илин өттө

Словарь непереведенных слов

Слова (= слова из словаря)	определение	строка
абаасы	общее название противников айыы; обитатели Нижнего мира	1240, 1408, 1472, 1473, 2523, 2565, 2631, 2657, 2757, 2785, 2862, 2904, 2925, 2978, 3022, 3108, 3140, 3207, 3412, 3452, 3581, 3636, 3717, 3734, 3890, 3988, 4088, 4114, 4157, 4182, 4289, 4323, 4363, 4387, 4427, 4484, 4593, 4658, 4918, 4919, 5335, 5729, 5792, 6006, 6015, 6021, 6185, 6567, 6646, 6767, 7221, 7428, 7500, 7717, 7959, 8011, 9087, 9101, 9354, 9366, 9833, 9470, 9821, 9873, 9954, 9974, 9991, 10059, 10117, 10153, 10230, 10245, 10291, 10351, 10371, 10428, 10477, 11052, 11184, 11218, 11246, 11329, 11337, 381, 11497, 11646, 11746, 11968, 12116, 12123, 12153, 12446, 12489, 12552, 12558, 12805, 13355
аджарай	другое название абаасы (см. абаасы)	1700, 1826, 1851, 6008
айхал	возглас-благопожелание, выражает радость, пожелание блага, счастья	9608
айыы	общее название Верхних божеств (высших существ), олицетворяющих доброе начало	218, 403, 581, 672, 1275, 1336, 1525, 1703, 1958, 2541, 2656, 2757, 2789, 2858, 2872, 2901, 2929, 2940, 3039, 3047, 3065, 3181, 3250, 3274, 5303, 5318, 5337, 5957, 6059, 6202, 6341, 6381, 6441, 6697, 7204, 7220, 7499, 7951, 8081, 8114, 8124, 8834, 9279, 9316, 9353, 9358, 9497, 9593, 9599, 9629, 9680, 9684, 9686, 9945, 10103, 10447, 10708, 10754, 10798, 11177, 11199, 11255, 11332, 11371, 11546, 11568, 11654, 11695, 11747, 11925, 12142, 12340, 12429, 12529, 12595, 12942, 13386, 12429, 12447, 12529, 12680, 12805, 12856, 13071, 13256
алаас	чистая поляна среди леса, поле или луг, окруженные лесом	1918, 6545, 4839, 8192, 13321

алгыс	благопожелание, благословение, пожелание добра при различных домашних и свадебных обрядах, в напутствиях и т. п., восхваление, заклинание, мольба, просьба в других обрядах	1582, 9757, 9592, 9607, 9632, 9659
арбыйа	инструмент древних саха для долбления лодок, деревянной посуды	5187
балаган	обычное жилище саха, построенное из вертикально поставленных тонких бревен в виде усеченной пирамиды	1831, 10793, 12116
боотур	воин, человек большой физической силы, обладающий также воинскими навыками	10181
дабаҕай = табаҕай	ладонь (от основания пальцев до запястья)	1482
джёсюёл	значение слова неизвестно	5757
дэйбиир	махалка от комаров (из конского хвоста)	1146
ёксёкю	двух- или трехглавая мифическая птица	10431, 11183
юёр	душа умершего, злой дух, может принести болезнь и различные несчастья	11964
илбис	дух раздора, войны	8630, 11834
имэгэт = эмэгэт	блуждающий дух, покровительствующий шаманам (обычно душа некогда жившего на земле шамана)	1163
иччи	дух-хозяин земли, горы, леса, моря, реки, местности, дороги и проч.	103, 467, 519, 1136, 1186, 1252, 1254, 1388, 1390, 1544, 1546, 1887, 1890, 2253, 2698, 2701, 4061, 4799, 4801, 4803, 5275, 5352, 5354, 5989, 5991, 6109, 8298, 8387, 8504, 8506, 8631, 8661, 8696, 8698, 8965, 8967, 8969, 9419, 9470, 9487, 9489, 9503, 9585, 9588, 9624, 9655, 9689, 9714, 11708, 11818, 11820, 12545, 12547, 13168, 13331, 13335
кёгюёр	сосуд из конской кожи, в которой готовят кумыс	13309
кут	душа, по представлениям саха, кут состоит из трех частей: земля-душа, воздух-душа, мать-душа	73, 1175, 10108, 10109, 11295, 11700, 11702

кытыйа	деревянная долбленная чаша средней величины	4781
кэрбэнг	летний однобокий шалаш из ветвистых молодых лиственниц, сложенных в один ряд внаклонку	1924, 2358, 13299
кэриэн	общее название сосудов для кумыса, изготовленных из гнutoго материала так, что его волокна имеют горизонтальное направление	1925, 2367, 13314
лиэсэй	от русского «леший», общее название обитателей Нижнего мира, синоним слов абаасы, аджарай	2567, 4126, 6092, 9102, 10444
лыыбара	значение слова неизвестно	6213
матаар	большой деревянный кубок с богатым узором, изготовленный из ствола молодой березы, предназначенный для питья кумыса	6310, 13315
матаарчах	деревянный кубок средней величины, без ножек, для хранения кумыса и других молочных продуктов	2365
ойуун	шаман	142, 8101, 13302
олонгхо	героический эпос саха	479
рыба-анды	рыба-турпан, редкая речная рыба, помесь нельмы и омуля: похожа на нельму, длиной в человеческий рост, имеет нос, напоминающий нос турпана	42
рыба-тиит	тиит балык = киит балык – рыба кит	38
рыба-туут	самая крупная нельма (туут балык = тууччах)	47
саар ыагас	самое большое ведро для хранения сливок, сбивания масла, кумыса	2360, 13310, 13311
салама	волосяной шнур с привязанными к нему пучками конской гривы и разноцветными кусками материи, который в начале лета навешивается на большое дерево на краю долины, алааса в дар духу-хозяину местности (обычно на березу)	1919, 4830, 4838, 11937, 13170, 13294
сатанах	старинная вешалка, столб в якутской юрте или во дворе перед домом из бревна, на котором в верхней части оставлены обрезанные сучья для вешания грубых вещей	381, 2676

сири	сшитый из особо выделанной бычьей кожи большой сосуд (наподобие бочки) для хранения кумыса (вмещающий около тридцати ведер)	2359, 13312
сутуруо	наколенник, традиционная одежда северных народов из меха или замши, покрывающий ноги от бедра до ступни, привязываемый ремешками (сургунах) к натазникам (сыалдыа) или к ремню	3820
суохапчы	железная пластина с дырами для пробивания отверстий в металлах и для заклепки шляпки гвоздя	11843
сэргэ	коновязь, устанавливается перед входом в дом, т.е. с восточной стороны	304, 4990, 8587, 8595, 13213
тамалган	от русского «таволга»	410
түөрэх	атрибут для гадания (напр., большая ложка или колотушка от бубна) – ее подбрасывают вверх: если падает открытой стороной вверх, то желаемое сбудется, в противном случае – нет	1915, 9520, 9667, 9671, 13349
тогой сэлэ	волосяная веревка, натянутая между столбами (от одного к другому), расположенными полукругом, к которым привязывают жеребят	1949
тойон сэргэ	южная из трех главных коновязей-сэргэ, отличалась массивностью, нарядностью и богатством отделки и предназначалась для коней почетных гостей	13365
тойук	якутская песня-импровизация с запевом «дьээ-буо»	1350, 1361, 1490, 1498, 1501, 1505, 1928, 2255, 2265, 2297, 2701, 2996, 3001, 3003, 3005, 3203, 3741, 4298, 4327, 4915, 5165, 5936, 5948, 6121, 6446, 6764, 7135, 7452, 7456, 8453, 8473, 9638, 10247, 10574, 10579, 10842, 11065, 11114, 11788, 11922, 12597
тонгус	собирательное название эвенков, эвенов, тунгусов	84
торукуо	от русского «трико»	91, 13128
түсюлгэ	место проведения ысыаха	2392, 13308
урангхай	самоназвание древних саха	80, 588, 1333, 3604, 3653, 10170

уруй = уруй-ту-ску = уруй-айхал	возглас – благопожелание, благо-словление	9627, 9682, 9702, 9703
хамыйах	небольшой ковш, ложка из дерева	2374, 4782
хотойо	якутский нож	11828
хотон	зимний хлев для скота, коровник	377
чабычах	плоская чаша для отстаивания мо-лока, кумыса	2361
чороон	деревянный кубок для питья ку-мыса, украшенный резными узора-ми, который может иметь разные размеры	1921, 2363, 6277, 6285, 13313
чороон ымыйа	старинная круговая чаша для об-ряда кумысопития	860
ысыах	традиционный летний якутский национальный праздник, включает в себя церемонию кумысопития, благопожелания алгысчыта (зна-тока, мастерски исполняющего обряд), круговой танец осуохай, состязания в силе и ловкости, кон-ные скачки, национальные игры	2356, 4950, 6853

Фразеологические выражения в тексте русского перевода

В русском переводе текста (= форма из словаря)	в якутском тексте	значение переводимого фразеологизма	строки
Срединный мир незыблемый	<i>орто туруу дьаҕыл дойду</i>	мир, где живут люди	19
нигде не осевший, нигде не основавшийся	<i>баарга баппатах, киэннэ киирбэтэх</i>	человек с незаурядными качествами, независимый, неуживчивый, необузданный, неукротимый	280, 428, 8052
великие мысли	<i>улахан санаа</i>	гордый, с большим самомнением	323
подошва мохнатая	<i>түүлээх уллунах</i>	вор, мошенник	444, 3854
на лук выше других саха	<i>сахаттан сааннан ордук = сахаттан саар ордук</i>	лучший из якутов, непревзойденный	589
громкая слава, не уместающаяся в широкой дороге, славное имя, не уместающееся в широкой дороге	<i>аартыкка баппат албан аатым, суолга баппат суол үнсүүр сураҕым</i>	слава, получившая широкую известность	631, 1834, 6423
чтобы взрастить птенцов своих	<i>көнчөхтөөн көтүттүн = көччөх гынан көтүппүт</i>	вырастить детей	745, 5595, 11100, 11520
возмужал и окреп, созрел и заматерел	<i>сиһин этэ ситтэ, холун этэ хойунна</i>	возмужать, физически окрепнуть	888, 7351
на постель раздраженный, на подушку сердитый, на одеяло озлобленный, на кровать разгневанный	<i>тэлгэхэтиттэн тэбиэһирбит, сыттыгыттан кыһырбыт, суорҕаныттан уордаммыт, оронуттан ороһуйбут = тэллэбиттэн тэлиэһирбит</i>	встать не с той ноги	893
щеку отвернул	<i>иэдэс биэрдэ</i>	выражать недовольство кем-л., отворачивая лицо	1071, 7557
зеницу их глаз смотрящих, десна их зубов выпадающих, средоточие их сердец бьющихся; глаз видящих, зеркалом ставшую, ушей слышащих, перепонками ставшую	<i>көрдөр хараҕа, көтүрдөр тиһиэ, көмөлүйдэр сүрэҕэ; көрдөр харахтарын сиркилэтэ буолбут, истэр кулгаахтарын кулугута буолбут</i>	единственный ребенок	1256, 5357

следы остывшие, как волк голодный ишу, следы теплые, как медведь последний ишу	<i>тон суолларын торҗон бөрө курдук тордоон, ириэнэх суолларын тиһэх эһэ курдук ирдээн – тон суолларын тордоон, ир суолларын ирдээн</i>	неотступно преследовать, выслеживать (с твердой решимостью догнать врага, зверя и т.д.)	1300, 5402
с лицом будто земля-грунт	<i>сир-буор сырайдан</i>	быть униженным, быть опозоренным	1541, 2982, 8900, 10801
поражение признать заставь	<i>даанын ылан = даамын ыл</i>	заставить кого-л. признать свое поражение	1768, 6687
речи соленые, глотка насмехающаяся	<i>тумсун тууһун, бэлэһин бэтиэхэтин</i>	язвительный, злой на язык	1855, 3861, 8398
верхней частью пищи питавшихся, верхней частью напитка напившихся	<i>ас үрдүн аһаабыт, иһит үрдүн испит</i>	лучшая (верхняя часть) еда	1903, 2376, 2382, 5012, 13226, 13230, 13380
срок положенный настал	<i>бото-болдьоҕо туолла</i>	истёк срок	2193, 3684, 3862,
в глухой ярости	<i>кинэ алдьаммыт; кинэ холлубут</i>	быть в дурном расположении духа, быть в раздраженном состоянии	2494
мысли разрушились	<i>санаата алдьанна; санаата холунна</i>	раздражаться, озлобляться	2496, 2813, 8006
с уздечком- седлом	<i>үүннэх-ыгыырдаах</i>	сильный, могучий	2502
от беды его ног	<i>атаҕын араллаана; = атаһ анныттан алдьархай</i>	беда из-за кого-то	2738
щитом надежным, заслоном крепким	<i>халыҥ хахха, суон дурда</i>	надежный защитник	2792, 7214, 8018, 10046, 12251, 12393
матица не сгибаемая	<i>өбүллүбэт өһүө</i>	Основная сила, поддерживающая кого-, что-л., основная поддержка в чем-л.; надежда и опра чья-л.	2797, 5000, 5829, 7215
словно уха недоваренная со страной сумеречной, словно уха из голяна недоваренная с землей полумрачной	<i>барбатах балык минин курдук бадык-бүдүк дойдулаах, буспатах мунду минин курдук борук-сорук сирдээх = барбатах балык миинин курдук бадыа-бүдүө дойду</i>	место, погруженное во тьму, охваченное сумраком	2838

сердце трепещущее, печень черная	<i>сүллүүлээх сүрэгэ, хайҕахтаах хара быара</i>	жизненно важные органы	2871, 3459, 3509, 11760
только слезы моих глаз, заступник мой, лишь вода из его глазных орбит защитник мой	<i>харыһыттарарым хараҕым уута буолан, көмүскэтэрим көмүскэм уута буолан</i>	о нищих, убогих, жалующихся на судьбу	2989, 8817
трехкомнатного дома белого мотыльком став	<i>үс хостоон үрүг дьиз үрүмэччитэ буолан</i>	любимая, единственная	3094, 5361
кровь услышав	<i>хаан тамаһан</i>	проявляется чувство родства	3195
кровь загустела	<i>хаана хойунна</i>	быть в гневе, ярости	3351
глаза огнем загорелись	<i>хараҕа уоттанна</i>	глаза загорелись у кого-л. (от возбуждения)	3352, 2527, 5043, 11268
кости твои с отверстиями, мышцы твои со слоями	<i>унуоһун үүттээх, этин саастаах</i>	чуткий, отзывчивый человек	3376, 6076, 8044
широкая спина сузилась, длинная мысль укоротилась	<i>киэн-татай көхсө аччаата, уһун-татай санаата кыараата</i>	становиться тяжело кому-л.; сильно расстраиваться	3612, 8911
с аортой неумирающей	<i>өлбөт үөстээх</i>	живучий, очень выносливый, жизнеспособный	3625, 3880, 9924
пришло время отлететь закрепе солнца, пришло время оторваться кюсэнгэ	<i>күн тулунна, күһэнэ быһынна = күн харата туллара, күһэнэ быстара буолла</i>	попадать в критическое положение; быть между жизнью и смертью. по старинному поверью: если во время камлания порвется шнур от кюсэнгэ, то шаман должен умереть неминуемо, тут же на месте	3678, 11742
вражда-ненависть	<i>өһүллүбэт өс</i>	смертельная ненависть к кому-л. на протяжении всей жизни	3691, 9789, 11203
где одно яйцо не сгниет?	<i>биир сымьыт ханна сытыйбат?</i>	где наше не пропало?	3872
уступать не стану	<i>дааммын эппэппин</i>	не поддаваться, не уступать; не переставать противиться	3919, 10273

смерти дыхание уподобляю сну	<i>өлөр тыныны утуйарга ууруу</i>	не на жизнь, а на смерть; не жалея жизни	3926, 5412
заморив червячка	<i>өл хабаары</i>	слегка утолить голод	4026
солнце вышло, жаворонок запел	<i>күн тағыста, күөрэгэй ылаата</i>	и на нашей улице наступил праздник	4176
из сил выбились	<i>элэ-дүүккэ эстэн = элэтэ эхиннэ, былата быһынна</i>	выбиться из сил	4218
из широкого в узкую	<i>киэнтэн кыараҕаска = киэн тангарата кыарата</i>	становиться тяжело кому-л.; сильно расстраиваться	4234
расплатой себе равного, злорадством себе достойного	<i>тэнгээх сэтэтэ, холоонноох хоһута</i>	стать посмешищем и злорадством себе равных	4278, 8811, 11320
насмешкой собаки пестрой, посмешищем собаки серой	<i>эриэн ыт элэгэ, күөрт ыт күлүүтэ</i>	стать всеобщим посмешищем; быть объектом всеобщих насмешек	4280, 8809, 11319
с угощениями / протягиваниям десяти пальцев	<i>уон тарбах уунуулаах</i>	дар, подарок.	4888, 4947, 5451
тростью того, кто пеший, прорубью того, кто с конем	<i>сатыы тайаҕа, аттаах ойбоно</i>	сердобольной, отзывчивый, всегда готовый помочь другим человек	4996, 12018, 13220
печень растаяла	<i>быара манньыйда</i>	расчувствоваться, растрогаться; прийти в состояние большого умиления	5219, 5519, 8060
кровь изменяясь	<i>хаана хамнаата = хаана хамсаата</i>	изменяться в лице от возмущения	5221
на кольце тальниковом семь раз крутившаяся	<i>сэтэлгэ үөһэ сэттэтэ эргийбит = эрбэх үрдүгэр сэттэтэ эргийбит</i>	ловкач	5913
чтобы от густоты пищи икал, чтобы от жидкого захлебнулся	<i>хойуутугар бөттөбүнэ, убаҕаһыгар чачайарыгар</i>	жить в достатке, довольстве, жить припеваючи	6265
кровь ее взыграла	<i>хаана оонньоото</i>	испытывать сильное волнение, быть охваченным страстью, порывом чувства	6418

диву даваясь, изумляясь стоял	<i>сүөм сөбөн, бэри бэрки- һээн туран эрэн</i>	восторгаться чем-л., изумлять- ся, сильно удив- ляться чему-л.; диву даваться	6523
ысыях солнца и луны он устроил	<i>ый-күн ыһыаҕа гынан ыһан кэбистэ</i>	раздавать все съестные припасы без расчета и эко- номии; промотать все имущество и деньги.	6863
не пропусти, вниматель- но слушай	<i>тоҕус долоҕойгор толо- ру тохтот = долоҕойгор тохтот</i>	слушать внима- тельно; зарубать себе на носу	7136
разум свой развязав	<i>өйө өһүллүбүт</i>	ослабеть умом	7294
половина головы белым залита	<i>баһын ангаара балай ма- наас = балай акаары</i>	обалдуй, оболтус	7350, 12202
плата за ноги	<i>атаҕым соболонгун</i>	вознаграждение за услуги в качестве рассыльного	7515, 9288, 9429, 9932, 11004
вдруг под носом найду	<i>булбутум эрэ муннум ан- ныгар</i>	очень скупой чело- век, чрезвычайно до жадности бе- режливый человек.	7545
голень травяная	<i>от сото = от атах</i>	тонконогий	7572
шкуру твою спущу	<i>иэнин хастыам</i>	спустить шкуру с кого-л.; побить, выдрать	7596
воду глубокую обходя, огонь красный обойдя, снег белый портя	<i>дьукка ууну тумнан, кы- һыл уоту кыйан, хаары бааһырдан = хаары баа- һырдан</i>	быть немощным – только слава, что человек	7627
потом со ступни обма- зывая лоб, потом со лба обмазывая ступню	<i>уллунгаҕым көлөһүнүн сүүспэр аҕаан, сүүһүм көлөһүнүн уллунгаһпар аҕаан</i>	работая не разги- бая спины, изну- ря себя тяжелым трудом	8773
словно острие пилы, словно машинка отвеса, они наравне боролись	<i>эрбии биитин, эппиэс таһаҕын курдук тэбис тэнгэ тиксистиэр = эрбии биитин курдук</i>	на равных, наравне	9807
о кочку не ударились, о бугорок не ударились	<i>очурга оҕустарбата, тэхтиргэ тэптэрбэтэ</i>	обходить неудачу стороной	9668, 13351
на пядь отстав	<i>сүөм төннөн = сүөм түһэн</i>	огорчаться	10149, 12731

с поводком-седлом словом добрым	<i>үүннээх-ынгырдаах үтүө тылбытынан</i>	мотивированное сильное слово, со- держащее просьбу	10594
когда губы в молоке были	<i>уоһум уоһахтааҕар</i>	молоко на губах не обсохло у кого-л.	10853
жеребенок, юноша	<i>ат кулун, уол оҕо</i>	добрый молодец	11105
с телом рыхлым	<i>убаҕас эттээх</i>	недостаточно сооб- разительный	11152
рога-копыта его притупели	<i>муоһа-туйаҕа мултуйда = муоһа-туйаҕа сарбыл- лыбыт</i>	присмиреть (полу- чив решительный отпор, отрастку), утихомириться	11297
отец больного, мать хилого	<i>аран аҕата, иринньэх ийэтэ</i>	жалостливый, сер- добольный, состра- дательный человек	12016, 13218
без клади в руках, без груза в боках	<i>илии тутуура, өттүк ха- рата суох</i>	без гостинца, по- дарка (приходить)	12503
дурак бездонный	<i>күөл акаары</i>	дурья башка	12614
жребий, рожденный на земле, судьба, созданная на ладони, рок, упавший на траву	<i>сиргэ төрөөбүт сэрэ- бэм, ытыска төрөөбүт ыйааҕым, окко түспүт онгоһуум = окко сүспүт онгоһуу, сиргэ түспүт сэрэбиэй</i>	судьба, рок; предо- пределение	13013

Указатель собственных имен, мифологических персонажей и названий местности

Собственные имена	функции	текст на якутском языке в столбцах	текст на русском языке в столбцах
Аат оҕонньор (<i>Старик из Ада</i>)	аллараа дойду абааһыта (<i>абаасы Нижнего мира</i>)	405, 1707, 8087, 10758	405, 1707, 8087, 10758
Аҕырдаан, Арбын, Тухайа Хотун (<i>Агырдаан, Арбын, Тухайа Хотун</i>)	Орто дойду удаҕана (<i>удаганка Среднего мира</i>)	9532, 9586, 9589	9532, 9586, 9589
Айыыһыт, Ахтар Айыыһыт (<i>Айыысыт, Ахтар Айыысыт</i>)	дьон-аймах ууһурун- тэнийэрин араҥаччылыыр үрдүк айыылартан биирдэстэрэ, оҕо кутун биэрэр (<i>богиня-покровитель- ница плодородия, даритель душ-кут детей, одна из верхних Айыы</i>)	649, 1150, 1320, 1906, 2100, 3068, 4762, 5294, 5728, 5743, 5985, 8354, 9530, 9658, 9715, 10742, 11489, 11877, 12045, 12855, 13029, 13281, 13358, 13417	649, 1150, 1320, 1906, 2100, 3068, 4762, 5294, 5728, 5743, 5986, 8354, 9530, 9658, 9715, 10742, 11489, 11877, 12045, 12855, 13029, 13281, 13358, 13417
Айылҕа хаан, Айылҕа оҕонньор (<i>Айылга хаан, Айылга</i>)	айылҕа айыыта (<i>божество, властитель природы</i>)	1319, 1907, 9437, 12956	1319, 1907, 9437, 12956
Айыыба Дохсун (<i>Айыыба Дохсун</i>)	айыы уола, бухатыыр, Көр Буурай уонна Алтан Дьэргэли аҕалара (<i>сын айыы, богатырь, отец Көр Буурая и Алтан Джэргэли</i>)	1525	1525
Айыы (<i>Айыы</i>)	биис ууһун аата (<i>название племени</i>)	5318	5317
айыы дьаргыл удаҕаттар (<i>Айыы Джаргыл удаганки</i>)	Үрүн Аар Тойон арыалдыт удаҕаттара, Үөһээ дойду олохтоохторо (<i>каста жриц небесных шаманок, находящихся в свете верховного божества Юрюнг Аар Тойона</i>)	9599, 9680, 10743	9599, 9680, 10743

Айхаллаан удажан (Айхаллаан удаганка)	Үөһээ дойду айыы дьаргыл удажана, аан дойду иччитэ Алысхан Хотунтан кэлэр (удаганка айыы Верхнего мира, посланница духа-иччи мира Алысхан Хотун)	9625, 9656, 9691	9625, 9656, 9691
Ала Нүөрсүн Хотун (Ала Нюёрсун Хотун)	аан дойду иччитэ (дух-иччи мира всего)	9506	9506
Ала хансаар (Ала хангсаар)	орто дойдуга турар хайа аата (название горы Среднего мира)	822, 1086, 3440, 6013, 9745	822, 1086, 3440, 6013, 9745
Ала Хаансаар Тойон (Ала Хангсаар тойон)	абааһы атамаана (атаман абаасы)	6016	6016
Алайдаан Куо (Алайдаан Куо)	аан дойду иччитэ, Айталы Куо ийэтэ (дух-иччи мира, мать Айталы Куо)	1253, 5353, 8697, 12546	1253, 5353, 8697, 12546
Алтан Дьаралык Тойон (Алтан Джаралык Тойон)	Үрэмичистээн Үчүгэй аҕата (отец Юремичистээн Ючюгэй)	3089	3089
Алтан Дьэргэли (Алтан Джэргэли)	айыы бухатыыра, Көр Буурай инитэ (богатырь айыы, брат Кёр Буурая)	1842, 8125, 8334, 8470, 8617, 8835, 8850, 9248, 9280, 9367, 9498, 9604, 9685, 9946, 10104, 10230, 10263, 10356, 10640, 10709, 10715, 10799, 11031, 11051, 11178, 11256, 11305, 11372, 11449, 11502, 11546, 11655, 11695, 11926, 12053, 12142, 12187, 12199, 12265, 12472, 12595, 12705, 12736, 13181	1842, 8125, 8334, 8470, 8617, 8835, 8850, 9248, 9280, 9367, 9498, 9604, 9685, 9946, 10104, 10230, 10263, 10356, 10640, 10709, 10715, 10799, 11031, 11051, 11178, 11256, 11305, 11372, 11449, 11502, 11546, 11655, 11695, 11926, 12053, 12142, 12187, 12199, 12265, 12472, 12595, 12705, 12736, 13181
Алысхан Хотун (Алысхан Хотун)	аан дойду иччитэ (дух-иччи всего мира)	9690	9690
Аан Алахсын (Аан Алахсын)	сир-дойду иччитэ (дух-иччи матери-земли)	1137	1137

Айталы Куо (Айталы Куо)	айыы кыһа (девушка айыы)	1261, 5365, 12113, 12541, 12626, 12847, 12922, 13252	1261, 5365, 12124, 12551, 12636, 12857, 12932, 13262
Аар Кудук Мас (Аар Кудук Древо)	орто дойдуну арангаччылыыр, сир барҕа баайын сирэйдээн көрдөрөр мас, үс дойдуну холбуур (священное дерево, дерево жизни и плодородия, соединяющее все три мира)	1877	1877
Араат (Араат)	муора аата (название моря)	3342	3343
Арбын (Арбын)	аллараа дойдуга баар аҕа ууһун аата (название отцовского рода в Нижнем мире)	9099	9099
Арсан Дуолай, Арсаан Дуолай, Арсан Дуолай Ат Биис (Арсан Дуолай, Арсаан Дуолай, Арсан Дуолай Ат Биис)	аллараа дойду аҕатын ууһун баһылыга (глава отцовского рода Нижнего мира)	1399, 5113, 6019, 12559	1399, 5113, 6019, 12559
Асхар тойон (Асхар тойон)	Көр Буурай аҕатын ууһун аата (название отцовского рода Көр Буурай)	5295	5295
Ап чаадай (Ап чаадай)	аҕа ууһун аата (название отцовского рода)	9884, 11855	9884, 11855
Аранг чаадай (Аранг чаадай)	аллараа дойдуга баар аҕа ууһун аата (название отцовского рода в Нижнем мире)	9994	9994
Буор Соппо (Буор Соппо)	аллараа дойдуга баар биис ууһун аата (название племени Нижнего мира)	5091	5091
Бургульдун, Бургульдү (Бургулджун, Бургульджу)	абааһы бииһин аата (название племени абаасы)	354, 1239, 1474, 4239, 10624	354, 1239, 1474, 4239, 10624
Буос бухар (Буос бухар)	Аллараа дойдуга баар аҕа ууһун аата (название отцовского рода в Нижнем мире)	2844	2844
Бүө хаан (Бүө хаан)	Аллараа дойдуга баар улуус аата (название улуса Нижнего мира)	11703	11703
Бөтүргүүр (Бётюргюр)	олонхоҕо ахтыллар сир аата (название местности, упоминаемое в олонхо)	876	876
Бэһэл бодуо (Бэсэл бодуо)	аллараа дойдуга баар биис ууһун аата (название племени Нижнего мира)	5101	5101

Дьүүк (Джюк)	ойуун аата (имя шамана)	142, 3962	142, 3962
Долгун Баай Хотун (Долгун Баай Хотун)	Чуорунай муора иччитин аата (имя духа-иччи Черного моря)	4800, 5276	4800, 5276
Дьолту (Джолту)	абааһы бийин аата (название племени абаасы)	1237, 1828, 2599, 2632, 2784, 2979, 3021, 3109, 3208, 3413, 3582, 3936, 4140, 4205, 6005, 6022, 6568, 6603, 8012, 10070, 10232, 10390, 10466, 11338, 12491	1237, 1828, 2599, 2632, 2784, 2979, 3021, 3109, 3208, 3413, 3582, 3936, 4140, 4205, 6005, 6022, 6568, 6603, 8012, 10060, 10232, 10390, 10466, 11338, 12491
Дьолто оруосуйата (Джолту оруосуйа)	абааһы дойдутун аата (название местности абаасы)	9088	9088
Дьөһөгөй, Уордаах Дьөһөгөй (Джэсэҕэй, Уордаах Джэсэҕэй)	сылгы сүөһүнү үөскэтэр, араначчылыыр Үөһээ дойдуга олохтоох айыы (божество Верхнего мира, покровитель лошадей, способствующий их размножению)	1178, 1947, 9696	1178, 1950, 9696
Дьэҕэ Бааба Дьэс Хотообо Хотун (Джэҕэ Бааба Джэс Хотообо Хотун)	абааһы дьахтара (женщина абаасы)	6572, 7256, 11386	6572, 7253, 11386
Дьэһизэй (Джэсизэй)	олонхоҕо ахтыллар сир аата (название местности, упоминаемое в олонхо)	850	850
Дьылҕа Хаан Тойон (Джылга Хаан Тойон)	дьыл иччитэ, Кыыс Кырандааньскай аҕата (дух- иччи времен года, отец Кыыс Кырандааньскай)	5990, 13010	5990, 13010
Иэйиэхсит, Эдын дархан Иэйиэхсит (Иэйиэхсит, Эджин дархан Иэйиэхсит)	киһини, сылгыны, сүөһүнү, ыты араҥаччылааччы, көрөөччү-харайааччы дьахтар таңара (богиня женского пола, покровительствующая людям, конному и рогатому скоту и собакам, считается их создательницей)	650, 1166, 1899, 2099, 2108, 3087, 3471, 5297, 5730, 5744, 5987, 6109, 7450, 8355, 9693, 11488, 12044, 13027, 13357, 13418	650, 1166, 1899, 2099, 2108, 3087, 3471, 5297, 5730, 5744, 5988, 6109, 7450, 8355, 9693, 11488, 12044, 13027, 13357, 13418

Иэнигий баай хотун (Иэнигий баай хотун)	Көр Буурай ийэтин уунун аата (<i>название материнского рода Кёр Буурая</i>)	5298	5298
Иэнигий удаған (Иэнигий удаганка)	Үөһээ дойдуга айыы дьаргыл удаған, Иэйиэхсит хотунтан кэлэр (<i>удаганка айыы Верхнего мира, посланница Иэйиэхсит хотун</i>)	9695	9695
Көр Буурай (Кёр Буурай)	олонхо сүрүн геройа, айыы бухатыыра (<i>главный герой олонхо, богатырь айыы</i>)	677, 868, 887, 1849, 1934, 1960, 2131, 2737, 2993, 3182, 3383, 3398, 3913, 4016, 4226, 4364, 4885, 4922, 5307, 5672, 5897, 6105, 6216, 6473, 6497, 6836, 7208, 7415, 7475, 7674, 7727, 7772, 7806, 7894, 7946, 8028, 8041, 8180, 8318, 8330, 8378, 8463, 8611, 8833, 9290, 9349, 9426, 10944, 10983, 11355, 11697, 12143, 12206, 12243, 12250, 12325, 12343, 12250, 12325, 12387, 12408, 12431, 12481, 12493, 12601, 12659, 12714, 12757, 12901, 12945, 13040, 13070, 13243, 13289, 13374	677, 868, 887, 1849, 1934, 1960, 2131, 2737, 2993, 3182, 3383, 3398, 3913, 4016, 4205, 4226, 4364, 4885, 4922, 5307, 5672, 5897, 6105, 6216, 6473, 6497, 6836, 7208, 7410, 7475, 7674, 7727, 7772, 7806, 7894, 7946, 8028, 8041, 8181, 8318, 8330, 8378, 8463, 8611, 8833, 9290, 9349, 9426, 10944, 10983, 11355, 11697, 12143, 12206, 12243, 12250, 12325, 12387, 12408, 12431, 12481, 12493, 12601, 12659, 12714, 12756, 12901, 12945, 13040, 13070, 13243, 13289, 13374

Күдүк Күөнчү, Күөнчү Бөҭө (Кюдюк Кёнчю, Кюёнчю Бёгё)	аллараа дойду абааһыта (абаасы Нижнего мира)	1230, 5333, 5583, 6344, 6825, 6866, 6968, 7113, 7335, 7346, 7434, 7739, 7798, 7837, 7932, 8239, 8271, 8393, 8449, 8601, 8905, 9132, 9174, 9224, 9253, 9392, 9421, 9567, 10400, 10626, 10904, 11160, 11287, 11359, 12065, 12095, 12107, 12552, 12620, 12745, 12819	1230, 5333, 5581, 6344, 6825, 6866, 6968, 7113, 7335, 7346, 7434, 7739, 7798, 7837, 7932, 8239, 8271, 8393, 8449, 8601, 8905, 9132, 9174, 9224, 9253, 9392, 9421, 9567, 10400, 10626, 10904, 11160, 11287, 11359, 12065, 12095, 12107, 12552, 12620, 12745, 12819
Күдүк Саар (Кюдюк Саар)	Үөһээ дойду бухатырдары (богатыри Верхнего мира)	2719	2719
Күүкүллэ Боотур (Кюкюллэ Боотур)	күрдүк иччитэ (дух-иччи снежного сугроба)	8388	8388
Күлүүс (Кюлюс)	күн төрөөбүт хайатын аата (название горы, где родилось солнце)	2713	2711
Күн Дьөһүөл (Кюн Джёсюёл)	Үөһээ дойду ойууна (шаман Верхнего мира)	10746	10746
Күн Туналы (Кюн Туналы)	айыы дьахтара, Көр Буурай уонна Алтан Дьэргэли ийэлэрэ) (женщина айыы, мать Кёр Буурая и Алтан Джэргэли)	1549	1549
Күөкээримэ Сүүрүк (Кюёкээримэ Сюрюк)	Көр Буурай атын аата (прозвище коня богатыря Кёр Буурая)	675, 1966, 2736, 4884, 7200, 7474, 12902	675, 1966, 2736, 4884, 5306, 7200, 7474, 12902
Күскэмдэ (Кюскэмдэ)	сир аата (название местности)	12613	12613
Көмүс Күөгэлдьин Хотун (Кёмюс Кюёгэлджин Хотун)	Үрүмэчистээн Үчүгэй ийэтэ (мать Юрюмэчистээн Ючюгэй)	3091	3091
Көлдүн (Кёлджюн)	аллараа дойду улуунун аата (название улуса Нижнего мира)	9351, 9383	9351, 9383

Кыыс Кылаан, Кыыс Кыыдаан (Кыыс Кыылаан, Кыыс Кыыдаан)	айыы кыыһа, бухатыр (девушка айыы, богатырь)	1752, 12786	1752, 12786
Кыраай (Кыраай)	кытай омук сиригэр баар муора аата (название моря в стране Китай)	86, 706, 4034, 10375	86, 706, 4034, 10375
Кытай (Китай)	олонхоҕо туттуллар сир аата (название места, страны в олонхо)	705, 4035, 10374	705, 4035, 10374
Кытай Бахсылаан (Кытай Бахсылаан)	уус оҕонньор (старик кузнец)	4776, 11845	4776, 11845
Кыыс Кырандааньскай Үчүгэй (Кыыс Кырандааньскай Ючюгэй)	айыы кыыһа (девушка айыы)	5999	5999
Кэдэри чаадай (Кэдэри чаадай)	Аллараа дойдуну диэки баран истэххэ олохтоох биис ууһун аата (название рода, проживающего у дороги в сторону Нижнего мира)	2833	2833
Лиэхэй (Лиэхэй)	аллараа дойдуга баар ийэ ууһун аата (название материнского рода в Нижнем мире)	9102	9102
Модун Баай оҕонньор (старик Модун Баай)	буор иччитэ, Күн Туналы аҕата (дух-иччи почвы, отец Кюн Туналы)	1547	1547
Мэгэдьэк (Мэгэдьэк)	олонхоҕо ахтыллар сир аата (название местности, упоминаемое в олонхо)	845	845
Ньидьий Баай хотун (Ньиджий Баай хотун)	сир иччитэ, Күн Туналы ийэтэ (дух-иччи земли, мать Кюн Туналы)	1545	1545
Одун хаан (Одун хаан)	үөһэ дойдуга олорор дьылҕа айыыта (божество Верхнего мира, властитель рока)	1318, 12957	1318, 12957
Омолукуун, Омолокуун, Омолукаан, Омунукуун (Омолукуун, Омолокуун, Омолукаан, Омунукуун)	Орто дойдуну отут биис ууһун аймаҕа (родня тридцати племен Среднего мира)	663, 1281, 5384, 7210, 12356	663, 1281, 5384, 7210, 12356

Орой Буурай (Орой Буурай)	от-мас иччитэ кыргыттар-уолаттар (духи-иччи растительности в виде девочек-мальчиков)	1888, 4802, 11819, 13332	1888, 4802, 11819, 13332
Өһөх Дьигискэн Боотур (Ёсёх Джигискэн Боотур)	абааһы бухатыыра (богатырь абаасы)	3273, 4604, 4967, 7230	3273, 4604, 4967, 7230
Сабыяа Баай Хотун (Сабыяа Баай Хотун)	сайын иччитэ, Кыыс Кырандааньскай ийэтэ (дух-иччи лета, мать Кыыс Кырандааньскай)	5992	5992
Сатана оҕонньор (старик Сатана)	аллараа дойду абааһыта (абаасы Нижнего мира)	407, 1709	407, 1709
Сатана (Сатана)	аллараа дойду бийин ууһун аата (название племени Нижнего мира)	414, 8085, 10760	414, 8085, 10760
Сах (Сах)	Сатана бийин ууһун улууһун аата (название улуса племени Сатана)	415, 1711, 8104, 8329, 9089, 11984	415, 1711, 8104, 8329, 9089, 11874
Симэхсин эмээхситтэр (старухи Симэхсин)	аллараа дойду олохтоохторо (жительницы Нижнего мира)	4660, 7251	4660, 7251
Сиэрэй Буурай (Сиэрэй Буурай)	сир-дойду иччитэ оҕонньоттор-эмээхсиннэр (духи-иччи земли-страны в образе стариков-старушек)	1891, 4804, 9490, 11821, 13336	1891, 4804, 9490, 11821, 13336
Солудубуой Саар Бухатыыр, Солодубуор Саар Тойон (Солудубуой Саар богатырь, Солодубуор Царь Тойон)	айыы бухатыыра, Көр Буурай уонна Алтан Дьэргэли абаҕалара, сүдү халлаанга олорор сууттааччы (богатырь айыы, дядя Кёр Буурая и Алтан Джэргэли по отцовской линии, судья великого неба)	1628, 10622, 10720	1628, 10622, 10720
Соппон (Соппон)	биис ууһун аата (название племени)	5316	5316
Суорба (Суорба)	сулус төрөөбүт хайатын аата (название горы, где родилась звезда)	2710	2708
Сылгыһыт баай тойон (Сылгыһыт баай тойон)	Дьөһөгөй тойон сылгыһыта, үөһээ дойду олохтооҕо (табуницик Джёсёгёй тойона, житель Верхнего мира)	1955	1955

Сымала чаадай (Сымала чаадай)	Аллараа дойдуга баар Өхөх Дьигискэн Боотур ийэтин ууһун аата (название материнского рода Ёсёх Джигискэн Боотура в Нижнем мире)	3266	3266
Сээлтээн Бөҕө (Сээлтээн Бөгё)	сэттэ суол билирин иччитэ (дух-иччи развилки семи дорог)	8505	8505
Таас Арбын тойон оҕонньор (Таас Арбын тойон старик)	абааһы оҕонньоро, Дьэгэ Бааба Дьэс Хотообо Хотун аҕата (старик абаасы, отец Джэгэ Бааба Джэс Хотообо Хотун)	7254	7251
Таас Чарпайдаан (Таас Чарпайдаан)	абааһы удаҕана (удаганка абаасы)	3828	3828
Таас Хаскыйдаан Ытык Арбайдаан Симэхсин эмээхсин (Таас Хаскыйдаан Ытык Арбайдаан Симэхсин-старуха)	абааһы эмээхсинэ, Дьэгэ Бааба Дьэс Хотообо Хотун ийэтэ (старуха абаасы, мать Джэгэ Бааба Джэс Хотообо Хотун)	7248	7247
Таннары чаадай (Таннары чаадай)	аллараа дойдуга баар биис ууһун аата (название племени Нижнего мира)	5082	5082
Тимир Дьэргэнэ (Тимир Джэргэнэ)	маҕан халлаан уола, бухатыыр, дэһээтинньик (сын белого неба, богатырь, десятник)	2765	2765
Томуруон баай тойон, Туналы тойон, Урууп баай тойон, Туспа баай тойон (Томуруон баай тойон, Туналы тойон, Урууп баай тойон, Туспа баай тойон)	улуу дойду иччитэ, Айталы Куо аҕата (дух-иччи земли великой, отец Айталы Куо)	1255, 5355, 8699, 12548	1255, 5355, 8699, 12548
Тонхойдоон эмээхсин (Тонхойдоон старуха)	тоҕус суол тоҕойун иччитэ (дух-иччи хребтов девяти дорог)	8507	8507
Тумпаак (Тумпаак)	хайа аата (название горы)	11126	11126
Унгуох Бүлдү тойон, Унгуох Мүлдү тойон (Унгуох Бюлдю тойон, Унгуох Мюльдю тойон)	Абааһы бухатыырын Өхөх Дьигискэн аҕата (отец богатыря абаасы Ёсёх Джигискэн Боотура)	3268, 7228	3268, 7228

Уот Балысхан (Уот Балысхан)	хотугу халлаанга баар байғал (название моря северного неба)	1738	1738
Уот Субуруй (Уот Субуруй)	уорай халлаан уола, бухатыр, хорохоот (сын бескрайнего неба, богатырь, нарочный)	2769	2769
Үргэл хотун (Юргэл хотун)	сулус аата (название звезды)	6115, 2916	6115, 2916
Үрүн Аар Тойон (Юрюнг Аар Тойон)	үөһээңи айылар баһылыктара (глава верхних айы)	271, 10529	271, 10529
Үрүн Монгой хотун (Юрюнг Монгой хотун)	алараа дойду атамааның кэргэнэ (жена атамана Нижнего мира Ала Хангсаара)	6017	6017
Үрүн Мүөрсүн удаған (Юрюнг Мёрсюн удаганка)	Үөһээ дойду айы дьаргыл удағана, Уордаах Дьөһөгөйтөн кэлэр (удаганка айы Верхнего мира, посланница Уордаах Джёсөгёя)	9698	9698
Үрүмэчистээн Үчүгэй (Юрюмэчистээн Ючюгэй)	айы кыһа (девушка айы)	3097, 3363	3097, 3363
Үөдүгэй (Юёдюгэй)	олонхоґо ахтыллар сир аата (название местности, упоминаемое в олонхо)	853	853
Хаан Дьалкый Хотун (Хаан Джалкый Хотун)	абааһы бухатырың Өһөх Дьигискэн ийэтэ (мать богатыря абаасы Ёсёх Джигискэн Боотура)	3267, 7229	3267, 7229
Хан (Хан)	Орто дойду далайың аата (название моря в Среднем мире)	2350	2350
Хан халлаан (Ханг небо)	ытыктабыллаах халлаан (букв.: почтенное небо)	2163, 10563, 12920	2163, 10563, 12920
Хангалас (Хангалас)	олонхоґо ахтыллар сир аата (название местности, упоминаемое в олонхо)	836	836
Хара Суорун тойон (Хара Суорун тойон)	үөһээңни айы, Көр Буурай эһэтэ (айы Верхнего мира, дед Кёр Буурая)	4764, 11728, 11815	4764, 11728, 11815
Хара Хаан тойон (Хара Хаан тойон)	Күөнчү Бөґө чугас ыала (сосед Кёнчю Бёґё)	8293, 8299, 8766, 10965	8293, 8299, 8766, 10965

Харса Дьабын, Харса Дьэбин (Харса Джабын, Харса Джэбин)	Аллараа дойдуга баар Өһөх Дьыгискэн Боотур аҕатын ууһун аата (название отцовского рода Ёсёх Джигискэн Боотура в Нижнем мире)	2852, 3264, 10131	2852, 3264, 10131
Хатан Тимиэрийэ Аан Дьаргыл тойон (Хатан Тимиэрийэ Аан Джаргыл тойон)	уот иччитэ (дух-иччи огня)	1185	1185
Чуорунай муора (Черное море)	олонхоҕо ахтыллар байҕал аата (название моря в олонхо)	90, 723, 761, 1246, 3327, 4799, 5142, 5176, 5267, 5274	90, 723, 761, 1246, 3327, 4799, 5176, 5267, 5274
Чынгыныырдар- Чынгкынааттар (Чынгыныыры- Чынгкынааты)	Орто дойду дьонун тылын иччитэ (дух-иччи произнесенного слова людей Среднего мира)	2699	2699
Чонунуурдар- Чонкумааннар (Чонгунууры- Чонкумааны)	Орто дойду дьонун тойугун иччитэ (дух-иччи песни тойук людей Среднего мира)	2702	2702
Чонунуур баай тойон (Чонгунуур баай тойон)	тоҕус уостаах тойон сэргэ иччитэ (дух-иччи коновязи с девятью вершинами)	8662	8662
Ыксаан (Ыксаан)	ый төрөөбүт хайатын аата (название горы, где родился месяц)	2707	2705
Эрдээх (Эрдээх)	абааһы бииһин аҕатын ууһун аата (название племени абаасы)	370	370
Эгэ дүксүн эбэ хотун (Эгэ дүксүн бабушка)	Чуорунай муора иччитин аата (дух-иччи Черного моря)	5217	5217

Сюжет олонхо

Структура	Эпизоды	Строки
<i>Вступление</i>	Время образования Среднего мира. Описание «роста» изначальной матери-земли.	1-67
	Описание глиняного дома, двора, забора, трех коновязей, соединяющих Средний мир с Верхним и Нижним мирами. Описание жителей Верхнего и Нижнего миров. Внутреннее убранство дома.	68-516
	Кто обосновался на самой середине широкой страны, кто является хозяином-иччи крепкого дома. Описание отсутствующих родных и внешности спящего славного богатыря Кёр Буурая, который «на шесть выше племени уранхай, на лук выше народа саха».	517-678
	Описание прекрасной страны богатыря, его природы с восточной, южной, западной, северной сторон. Несметное богатство богатыря, его неисчислимы стада скота, пасущиеся до самых земель Китая.	679-883
<i>Завязка первого звена сюжета</i>	Богатырь просыпается, отгоняет свой сон в небеса, застоявшуюся кровь свою отгоняет в светлое небо. Проснувшись, вспоминает о своем вещем сне. Описание одежды богатыря и богатырского снаряжения.	884-1017
	Выходя на обширное поле, забавляется прыжками на одной ноге, чтобы разбудить свое крепкое тело, осматривает восток и запад.	1018-1089
	Не отрывая глаз с южной стороны, зазывает пением тойук духа-иччи земли Аан Алахсын, Айыысыт, Изйиэхсит, Джэсёгёй тойона, духа огня Хатан Тимиэрийэ, весь свой люд.	1090-1116
	Сообщает о своем намерении идти в боевой поход, спасти красавицу Айталы Куо – дочь духа-иччи мира Алайдаан Куо Хотун и духа-иччи земли Томуруон Баай Тойона, которую похитил обладающий тройной силой богатырь абаасы по имени Кюдюк Кёнчю.	1117-1272
	Оказывается, на поиски девушки-айыы ранее отправились из Среднего мира тридцать, из Верхнего мира сорок, из Нижнего мира шестьдесят богатырей – всего сто тридцать богатырей, следы которых обратно не возвращаются в родные края. Богатырь сообщает о том, что отправляется и на их поиски, что его предназначение в жизни – оберегать людей солнца, охранять племя айыы.	1273-1346
<i>Развитие первого звена сюжета</i>	Узнав, что Кёр Буурай идет на поиски, прибывает его брат Алтан Джэргэли, сопровождаемый грохотом грома, сильным ураганом. Он рассказывает, что они являются родными братьями, что их мать Кюн Туналы, наперекор своим родителям вышла замуж за Айыыба Дохсуна, чтобы родить детей своих в Среднем мире. За эти грехи, оказывается, родители умерли очень рано, оставив маленьких детей сиротами, которых молоком поил их дядя	1347-1713

	<p>по отцу – богатырь Верхнего мира Солудубуой Саар. Верхние божества спустили Кёр Буурая в Срединный мир. А Алтан Джэргэли за его множество грехов, совершенных в детстве, поселили далеко от земли айыы, наказав стать родоначальником племени Сах.</p>	
	<p>Зная намерения брата Кёр Буурая, Алтан Джэргэли советует ему не идти к Кёнчю Бёгё, а советует жениться на девушке-богатырке Кыыс Кылаан, живущей за огненным морем Уот Балысхан, жить спокойной семейной жизнью.</p>	1714-1848
	<p>Сборы в поход богатыря Кёр Буурая. Дух-иччи Аар Кудук Древа родной страны благословляет на дальнюю дорогу, сообщает о том, что есть предназначенный для него конь, дает богатырю поводья и недоуздок. К рассвету следующего дня Кёр Буурай машет три раза недоуздом с поводьями, и с небес, с топотом копыт спускается его верный конь Кюёкээримэ Сюрюк. Кёр Буурай хватает коня, оседлает, и прощается со своим народом. Предупреждает, что в случае удачного похода явится жаворонком, а в случае поражения – в виде черного дятла.</p>	1849-2082 2083-2508
	<p>Отправление в путь богатыря Кёр Буурая. Богатырский конь пролетает ночи, проскакивает дни, перепрыгивает месяцы. От такой стремительной езды мать-земля расплескивается, подпорки миров расшатываются так, что поход этот навлекает много бед и разрушений людям и абаасы. Шаманы и удаганки не успевают проследить происходящее. Однако дух-иччи слова Чынгыныры-Чынгкынааты и дух-иччи тойука Чонгунууры-Чонгкумааны сообщают Кюдюк Саар богатырям, охраняющим ключи четырех небес, что все беды – от ног богатыря Кёр Буурая.</p>	2509-2808
Кульминация первого звена сюжета	<p>Слышен плач, и богатырь наталкивается на бой между мужчиной и женщиной, сражающихся на равных. Увиденное ввергает его в сильное волнение.</p>	2809-2899
	<p>Кёр Буурай, спрыгнув с коня, ловко закидывает седло на месяц, уздечку на звезду Юргэл. Разнимая дерущихся, узнает, что женщину зовут Юрюмэчистээн Ючюгэй, а мужчину – Ёсёх Джигискэн Боотур. Абаасы рассказывает, что хочет жениться на девушке айыы. Кёр Буурай решает помочь девушке айыы.</p>	2900-3396
	<p>Поединок богатыря айыы Кёр Буурая с Ёсёх Джигискэном. Описание яростной битвы между богатырями. За месяц битвы разрушают много земель племени Джолту, а далее их спины крепкие, тела несокрушимые начинают ослабевать. Но ожесточенная битва продолжается. Ёсёх Джигискэн предлагает богатырю айыы взять в жены его сестру-удаганку Таас Чарпайдаан, взамен просит замолвить за него слово девушке айыы Юрюмэчистээн Ючюгей.</p>	3397-3844
	<p>Кер Буурай не соглашается. Продолжение ожесточенного боя. У Кёр Буурая открывается второе дыхание, и он одолевает врага. Поняв, что проигрывает, сын абаасы просит не убивать, клянётся стать ему батраком-слугой, но Кёр Буурай, посчитав такое предложение за издевательство, добивает его. Ёсёх Джигискэн</p>	3845-4695

	поет свой предсмертный тойук. С юга прибегают старики абаасы, а с севера – девушки абаасы и старухи Симэхсин, прощаются с богатырем абаасы, и уходят обратно.	
<i>Развязка первого звена сюжета</i>	Кёр Буурай зовет Хара Суорун тойона, Кытай Бахсылаана и других духов на обильное угощение в честь своей победы, так преподнося свое вознаграждение. Наступает веселье-раздолье. Духи, собравшиеся с юга и запада, севера и востока благодарят Кёр Буурая и благословляют его.	4696-5022
<i>Завязка второго звена сюжета</i>	Кёр Буурай продолжает свой путь, спускаясь все ниже, и добирается до девятируслого Черного моря. По совету коня дает в жертву духу-иччи Черного моря госпоже Долгун Баай Хотун три пучка конских волос и просит перекинуть его на другой берег. У госпожи Эбэ Хотун начинает потухать огонь, северная и южная стороны раздвигаются и в самой середине появляется песчаный берег. Кёр Буурай скачет дальше.	5023-5770
	Кер Буурай по дороге наталкивается на один дом. Женщина абаасы Джэс Хотобо, прикидываясь девушкой айыы Кыыс Кырасдааньскай, встречает богатыря и приглашает путника в дом, предложив переночевать, отдохнуть, поесть, попить.	5771-6103
	Кёр Буурай, спрыгнув с коня, ловко закидывает седло на месяц, уздечку на звезду Юргэл, отпускает своего коня на край восточный пастись и набраться сил. Войдя в дом и наблюдая за женщиной, за тем, как она накрывает на стол, Кёр Буурай догадывается, что перед ним дочь абаасы. Когда богатырь айыы ударяет женщину абаасы острым копьем, все четыре ее части разбегаются по четырем углам дома, превратившись в угольки, а пища, приготовленная ею, превращается в кучу червей.	6104-6504
	С западной стороны слышатся громкие крики и ругань. Оглянувшись, Кёр Буурай видит, как на него бросается Джэс Хотобо. Богатырь начинает бить и хлестать ее плетью. Дочь абаасы умоляет сжалиться над ней. Тогда Кёр Буурай, оседлав ее как коня, приказывает довести его до места, где живет Кёнчю Бёгё. В момент прибытия на место, Кёр Буурай безжалостно тут же отсекает ей голову, а тело кидает на корм зверям и насекомым.	6505-6864
<i>Развитие второго звена сюжета</i>	Кёр Буурай осматривает двор, огражденное богатство Кёнчю Бёгё. Перекатившись превращается в шмеля, залетает в дом, и прячась-прижимаясь к крючку на матице следит за домашними. Описание внешности богатыря Кёнчю Бёгё. С левой стороны дома к нему подходит красивая девушка – приемная дочь Кёнчю Бёгё, и рассказывает свой сон о том, что Кёр Буурай, одолев Ёсёх Джигискэна и Джэс Хотобо, едет к ним. Сын абаасы говорит, что можно его остановить, бросив в чугунную темницу.	6865-7413
	Богатырь Кёр Буурай неожиданно появляется перед Кёнчю Бёгё, спрыгнув с крючка матицы. Богатыри перекидываются бранными словами. Богатырь айыы сообщает о своем намерении спасти и защитит и людей айыы, и людей абаасы, следы которых не возвращаются обратно домой.	7414-7551

	<p>Услышав такое, Кёнчю Бёгё удивляется, и приказывает сестре (приемной дочери) своей незамедлительно принести десятипудовые кандалы, предназначенные для маленького богатыря. Поймав Кёр Буурая, надевает кандалы и начинает бить плёткой, при этом богатырь айыы становится еще толще и больше. Приказывает дочери бросить в яму вниз головой. Кёр Буурай разрывает кандалы. Так меняют кандалы еще два раза, предназначенные для среднего богатыря и богатыря-атамана. На третий раз Айталы Куо бросает привязанного Кёр Буурая на поверхность небесного колеса, и тотчас закрывает дверь бездны.</p>	7552-7995
	<p>Девушке Айталы Куо становится не по себе, ее беспокоят дурные предчувствия, а ночью снится сон. На следующий день она сообщает Кёнчю Бёгё о своем сожалении, что, наверняка, услышав о заточении своего брата Кёр Буурая, Алтан Джэргэли не даст им спокойно жить. А Кёнчю Беге отказывается слушать ее, так с каждым днем начинает расти раздор между ними.</p>	7996-8179
	<p>Однажды утром к Кёнчю Бёгё приходит бык черный и передает извещение от Алтан Джэргэли об освобождении Кёр Буурая. Кёнчю Бёгё отказывает. На следующее утро с такой же вестью приходят девять голодных волков и семь молодых медведей, в третий раз прилетают девять черных воронов. Кёнчю Бёгё не обращает внимания на эти предупреждения, а когда заходит в дом, дочь его, воспитанная им с двух лет, заливается горькими слезами, сетуя на свою несчастную жизнь.</p>	8180-8903
<p><i>Кульминация второго звена сюжета</i></p>	<p>Прибытие на землю Кёнчю Бёгё богатыря Алтан Джэргэли с девятибодным разрушительным вихрем. Начинается суматоха.</p>	8904-9245
	<p>Алтан Джэргэли оказывается таким огромным, что земля еле выдерживает его. Богатырь сообщает Кёнчю Бёгё о своем намерении спасти брата. Описание гнева и обиды Кёнчю Бёгё. Удаганка Агырдаан посвящает свой алгыс Кёнчю Бёгё, а Алтан Джэргэли благословляют трое небесных удаганок айыы-джаргыл, посланных духом-иччи мира всего Алысхан Хотун, Иэйиэхсит Хотун и самим Уордаах Джёсёгёем.</p>	9246-9703
	<p>Описание битвы двух богатырей – Алтан Джэргэли и Кёнчю Бёгё. Дерутся как два огромных быка, ударяя друг друга своими десятипудовыми кулаками. Так они топчат и разрушают благодать и счастье, судьбу будущего потомства этой страны. Поняв то, что мир их не выдержит, Кёнчю Бёгё предлагает сменить место поединка. Алтан Джэргэли соглашается. Сын абаасы, кувыркнувшись, превращается в черного ворона, сын айыы – в утку, и оба направляются в страну, где насекомые размером с корову с бычком.</p>	9704-10028
	<p>На этом месте, оказывается, атаманы абаасы, лучшие силачи, не одолев друг друга в долгой борьбе, стоят, превратившись в камни. Богатыри продолжают бороться, в мыслях своих страшась друг друга. Кидают друг друга вверх так, что содрогается земля, раскалывается небо. От долгой и жестокой борьбы земли связи разорвались, неба засовы раскололись.</p>	10029-10519

	<p>Шум ног, гул пяток дерущихся богатырей доходят до самой верхней части светлого неба, до Юрюнг Аар Тойона. На место поединка прибывают воины Верхнего мира, чтобы остановить схватку. Сообщают, что пришли по указанию суда неба великого – Солодубуор Саар Тойона.</p>	10520-10614
	<p>Кёнчю Бёгё находит ответ, как ускользнуть от обвинения, и отрицает всю свою вину, сваливая все на Алтан Джэргэли. Судьи высокого неба, памятуя бывшие грехи Алтан Джэргэли и поверив Кёнчю Бёгё, выносят указ о возмещении расходов Кёнчю Бёгё. Такое решение возмущает Алтан Джэргэли и он не соглашается с ними, утверждает, что ступил он на землю Кёнчю Бёгё с одной целью – спасти родного брата Кёр Буурая, и тотчас набрасывается на злодея.</p>	10615-11017
	<p>Продолжается жестокая борьба между богатырями Алтан Джэргэли и Кёнчю Бёгё. Поняв, что в этом мире никто из них не победит, Алтан Джэргэли предлагает продолжить поединок у подножия горы Тумпаак, на что богатырь абаасы отвечает согласием. Алтан Джэргэли, превратившись в орла, а Кёнчю Бёгё – в черного дятла, направляются в эту страну, в сторону восточного неба.</p>	11018-11193
	<p>Приземлившись, принимают свой облик и продолжают яростную битву. Наконец богатырь абаасы, насквозь пронзенный лучами белого солнца, от жары начинает ослабевать, а у богатыря айыы наоборот сухожилия прогреваются, кости разогреваются. Кёнчю Бёгё просит о пощаде, молит богатыря айыы не оставлять его кости на этом месте, а отнести их на его родину, обещает найти и привести Кёр Буурая.</p>	11194-11448
<i>Развязка второго звена сюжета</i>	<p>Алтан Джэргэли кидает богатыря абаасы вверх. Абаасы ничком падает у подножия огненной горы. Алтан Джэргэли прибегает сюда, чтобы придавить его позвоночник к земле, но тот уваливает, превратившись в ящерицу. Наконец богатырь айыы Алтан Джэргэли острым ножом прорезает пах абаасы, и убивает его. В предсмертный час Кёнчю Бёгё угрожает, что вернется отомстить, когда сын его будет держать стрелу, а дочь – ножницы. Алтан Джэргэли насаживает на рожон своего копья останки убитого абаасы и, поднимая высоко вверх, кормит духов земли, зазывая их. Собирается возвращаться на родину, и тут духи благодарят, благословляют Алтан Джэргэли, обещая в будущем помогать, защищать и оберегать.</p>	11449-12050
	<p>Алтан Джэргэли, словно звезда огненная, взлетает вверх и возвращается на земли Кёнчю Бёгё спасать брата Кёр Буурая. Приемная дочь абаасы Айталы Куо встречает его в слезах, сожалея о том, что Кёнчю Бёгё убит, что несмотря на то, что он был абаасы, все же был ей добрым отцом, при этом просит, чтобы один из братьев женился на ней. Алтан Джэргэли велит указать, где находится Кёр Буурай. Айталы Куо открывает дверь подполья, и оттуда ловко выскакивает Кёр Буурай, а вслед за ним – все сто тридцать заточенных богатырей. Кёр Буурай указывает путь домой богатырям Верхнего, Среднего,</p>	12051-12462

	Нижнего миров. Лучший среди них, от имени богатырей всех трех миров благодарит Кёр Буурая.	
<i>Общая заключительная часть олонхо</i>	Встретившись с братом, Кёр Буурай высказывает свое недовольство, что не звал его на помощь, и предлагает жениться на Айталы Куо. Не ожидавший такого поворота Алтан Джэргэли сильно оскорбляется и пытается напасть на Кёр Буурая. Кёр Буурай останавливает брата, мотивируя тем, что неприлично драться двум родным братьям на чужой земле, что, поступая так, можно опозорить доброе имя. Взамен предлагает состязаться в перетягивании палки. В состязании побеждает Кёр Буурай. Изумляясь этому, Алтан Джэргэли спрашивает брата, раз такой сильный, почему же так долго лежал в темнице Кёнчю Бёгё. И только тогда Кёр Буурай рассказывает, что все это было задумано заранее с целью узнать, как попасть в темницу Кёнчю Бёгё ради спасения ста тридцати заточенных богатырей. Поразмыслив, что брат его Алтан Джэргэли, давший обещание не ступать на земли Срединного мира, наверняка не будет жить в этом мире, возглавляя отцовский род, Кёр Буурай решает жениться на девушке айыы Айталы Куо.	12463-13103
	Кёр Буурай собирается вернуться на родину. Девушка айыы Айталы Куо в приданое берет с собой стрелу для будущего сына, ножницы для будущей дочери, веревку пеструю для размножения рогатого скота, узду для увеличения конного скота, масло в лукошке для преподношения духу огня семейного очага и салама в качестве подарка для духа-иччи земли.	13104-13170
	Алтан Джэргэли благословляет в дорогу брата и невестку на счастливую семейную жизнь и направляется в западную страну.	13171-13241
	Прибытие Кёр Буурая с женой Айталы Куо на родину. Айталы Куо восхищается и восторгается красотой этой страны. Торжествует всеобщая радость, устраивается праздник-түсюлгэ в честь их прибытия. Описание наступления мирной счастливой, благодатной жизни, продолжающейся до сих пор.	13242-13411

Использованная литература

1. Большой толковый словарь якутского языка: В 15 т. / Под ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск: Наука, 2007. – Т. 4: К. – 672 с.; 2008. – Т. 5: К. – 616 с.; 2009. – Т. 6.: – Л, М, Н. – 519 с.; 2010. – Т. 7: Нь, О, Ө, П. – 519 с.; 2011. – Т. 8: С – сөллөҕөр. – 572 с.; 2012. – Т. 9: С – сөллөй – сээн, Һ. – 630 с.; 2013. – Т. 10: Т: т – төһүүлээ. – 575 с.; 2014. – Т. 11.: Т – төтөллөөх – тээтэнгнээ. – 528 с.; 2015. – Т. 12: У, Ү. – 598 с.; 2016. – Т. 13: Х. – 639 с.; 2017. – Т. 14: Ч, Ы. – 592 с.; 2018. – Т. 15: Э. – 576 с.
2. Васильев Г.М. Живой родник (об устной поэзии якутов). – Якутск: Кн.изд-во, 1973. – 304 с.
3. Диалектологический словарь якутского языка / Отв. ред.: П.С. Афанасьев, В.М. Наделяев. – М.: Наука, 1976. – 392 с.
4. Диалектологический словарь языка саха / сост. М.С. Воронкин, М.П. Алексеев, Ю.И. Васильев. – Новосибирск: Наука, 1995. – 294 с.
5. Емельянов Н.В. Сюжеты якутских олонхо. – М.: Наука, 1980. – 376 с.
6. Емельянов Н.В., Илларионов В.В. Якутский эпос. Учебное пособие для русскоязычных студентов. – Якутск: Изд-во ЯГУ, 1997. – 30 с.
7. Илларионов В.В. Искусство якутских олонхосютов. – Якутск: Кн. Изд-во, 1982. – 128 с.
8. Илларионов В.В. Олонхо алыптаах эйгэтэ. – Дьокуускай: Бичик, 2006. – 336 с.
9. Илларионов В.В. Якутское сказительство и проблемы возрождения олонхо. – Новосибирск: Наука, 2006. – 191 с.
10. Илларионов В.В. Олонхо-ыһыах-оһуокай. – Дьокуускай: Бичик, 2011. – 264 с.
11. Нелунов А.Г. Якутско-русский фразеологический словарь. – Новосибирск: Издательство СО РАН, филиал «Гео», 2002. – Т. 1. – 287 с. – Т. 2. – 420 с.
12. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка: В 3 т. 2-е изд. фотомеханич. – М., 1959. Т.1: – 1280 стб.; Т.2: – 2508 стб.; Т.3: – 3858 стб.
13. Пухов И.В. Якутский героический эпос – олонхо. – М.: Изд-во АН СССР, 1962
14. Толковый словарь якутского языка / Под ред. П.А. Слепцова. – Новосибирск: Наука, 2004. – Т.1: А – 680 с.; 2005. – Т.2: Б – 912 с.; 2006. – Т.3: Г, Д, Дь, И. – 844 с.
15. Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору – М.: Наука, 1974 – 402 с.

Архивные материалы

1. Көр Буурай. Олонхоһут Н.С. Александров тылыттан Г.С. Топоров суруйуута, 1925. – РНА СС ССНК архыыба – 5 ф., 7 оп., 15 дь., – 120 л.
2. Көр Буурай. Олонхоһут тылыттан И.Н. Григорьев суруйуута, 1941. – РНА СС ССНК архыыба. – 5 ф., 7 оп., 16 дь. – 228 л.

Содержание

<i>В.В. Илларионов, А.Ф. Корякина. Олонхосут Н.С. Александров – Ынта Никиитэ и его олонхо «Кёр Буурай»</i>	3
<i>Олонхо «Кёр Буурай»</i>	10
<i>Сатанар М.Т., Борисова А.А. Комментарии к якутскому тексту</i>	582
<i>Сатанар М.Т., Борисова А.А. Словарь непереведенных слов</i>	588
<i>Сатанар М.Т., Борисова А.А. Фразеологические выражения в тексте русского перевода</i>	593
<i>Сатанар М.Т., Борисова А.А. Указатель собственных имен, мифологических персонажей и названий местности</i>	599
<i>Сатанар М.Т., Борисова А.А. Сюжет олонхо «Кёр Буурай»</i>	610
<i>Использованная литература</i>	616

Научно-популярное издание

**КӨР БУУРАЙ
КЁР БУУРАЙ**

Составители:

Илларионов Василий Васильевич
Сатанар Марианна Тимофеевна
Борисова Анастасия Анатольевна

Якутск, Дани-Алмас, 2022

На якутском и русском языках

Научнай-популярнай таһаары

**КӨР БУУРАЙ
КЁР БУУРАЙ**

Хомуйан онордулар:

Илларионов Василий Васильевич
Сатанар Марианна Тимофеевна
Борисова Анастасия Анатольевна

Комп. верстка *Карпов М.Ю.*

Печатается в авторской редакции

09.06.2022 бэчээккэ илии баттанна. Киэбэ-кээмэйэ 70x100 1/16.
Офсет кумааһыта. Офсет бэчээтэ. Усул.бэч. л. 49,98 Ахсаана 300 экз.
Сакаанын №-рэ 1419.

Бэчээттэммит сирэ: «Дани-Алмас» компания» ХЭТ.
677008. СӨ, Дьокуускай куорат, Билибина аат. уул., 10 А.
Төл.: 36-92-91